

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**İOANNA KUÇURADI GÖRÜŞLERİ BAĞLAMINDA ENGELLİ BİREYLERİN
İNSAN HAKLARI**

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe Begüm BAŞBOZKURT GÜR

Ankara 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**İOANNA KUÇURADI GÖRÜŞLERİ BAĞLAMINDA ENGELLİ BİREYLERİN
İNSAN HAKLARI**

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe Begüm BAŞBOZKURT GÜR

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Gülriz UYGUR**

Ankara 2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

Ayşe Begüm BAŞBOZKURT GÜR

İOANNA KUÇURADI GÖRÜŞLERİ BAĞLAMINDA ENGELLİ BİREYLERİN
İNSAN HAKLARI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Gülriz UYGUR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Gülriz UYGUR

Doç. Dr. Nadire ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Olcay KARACAN

Tez Sınav Tarihi:

05/03/2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Gülriz UYGUR danışmanlığında hazırladığım “**İOANNA KUÇURADI GÖRÜŞLERİ BAĞLAMINDA ENGELLİ BİREYLERİN İNSAN HAKLARI**” (Ankara, 2025) adlı Yüksek Lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

05.05.2025

Ayşe Begüm BAŞBOZKURT GÜR

TEŞEKKÜR

Akademik yolculuğumun bu önemli aşamasında, yüksek lisans tezimin hazırlanmasında emeği geçen, bana ilham veren ve desteklerini esirgemeyen herkese en içten teşekkürlerimi sunmak isterim.

Öncelikle, lisans dönemimden itibaren bana akademik bilginin yanı sıra, hayata dair etik bir yaklaşım ve değerli bakış açıları kazandıran, bu süreçte danışmanlığımı üstlenerek sabırla yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Gülriz Uygur'a çok teşekkür ederim. Kendisinin hukuk anlayışına kattığı derinlik ve insanı merkeze alan değer odaklı yaklaşımı, mesleki hayatımın temelini oluşturdu. Ayrıca kendisi, eleştirel düşünce becerilerimizi geliştiren, farklılıklarımızı zenginlik olarak gören ve özgüvenimizi artıran yaklaşımıyla, öğrencileri olarak bizlere, akademik kimliğimizi inşa etmemiz için her zaman koşulsuz destek sağladı. Tez sürecimde rehberliği, sabrı ve akademik vizyonu, bu çalışmanın şekillenmesinde en büyük ilham kaynağım oldu. Kendisinin bana kazandırmış olduğu değerli bakış açısı, yalnızca bu tezde değil, hayatımın her alanında yol gösterici olmaya devam edecek.

Tez jürimde yer alarak değerli fikirlerini ve önerilerini benimle paylaşan, çalışmamın zenginleşmesine katkı sağlayan Doç. Dr. Nadire Özdemir'e ve Dr. Öğr. Üyesi Olcay Karacan'a, tüm emekleri için teşekkürlerimi sunarım. Değerli hocalarımdan eleştirileri ve yönlendirmeleri, tezimin daha güçlü bir yapıya kavuşmasını sağladı.

Bu tez çalışması süresince 2210-A Yurt İçi Genel Yüksek Lisans Burs Programı kapsamında sağladığı değerli destekten ötürü TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı'na teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nda yüksek lisans sürecim boyunca bana destek ve kolaylık sağlayan değerli idarecilerime, tezimi yazarken moral ve motivasyon desteği veren çalışma arkadaşlarıma içtenlikle teşekkür ederim.

Ailemin sevgisi ve desteği, bu zorlu süreçte en büyük dayanağım oldu. Bu nedenle beni hiçbir zaman yalnız bırakmadıkları için kendilerine sonsuz teşekkür ediyorum.

Annem Zehra Başbozkurt'a, her zaman yanımda hissettiğim sevgi dolu varlığı, tükenmek bilmeyen sabrı ve fedakârlığı için yürekten teşekkür ederim. Kimi zaman benim

için endişelenerek, kimi zaman mutluluğumla mutlu olarak, kimi zaman hayatın zorluklarına karşı yanımda durarak, kimi zamansa akademik başarılarımı kendi başarısı gibi benimseyerek, hayatımın her anında olduğu gibi bu süreçte de en büyük duygusal destekçim oldu. Yaşamı boyunca evlatlarını her zaman birinci önceliği yapan, yeri geldiğinde kendi isteklerini geri plana atan annem, fedakarlığıyla bugünlere gelmemi sağlayan bir kahramandır benim için. Bu tezin her satırında onun yıllar boyu süren fedakarlıklarının izleri var, çünkü onun desteği ve inancı olmasaydı bu yolda ilerleyemezdim.

Babam Mahir Başbozkurt'a, akademik yolculuğumun her aşamasında bana sunduğu sınırsız destek için minnettarım. Görme engelli olmam nedeniyle eğitim hayatım boyunca, özellikle de üniversite sınavına hazırlık sürecimde ihtiyaç duyduğum tüm görsel içerikleri ve eğitim materyallerini saatlerce, bazen uykuya yenik düşene kadar sabırla bana seslendirdi. Bu fedakârlığı nedeniyle kendisine karşı ömür boyu ödeyemeyeceğim manevi bir borç altına girmiş oldum. Tez sürecinde ise her telefon görüşmemizde "Bu tez hâlâ bitmedi mi?" diyerek tebessüm ettiren, hatta bazen endişelendiren, ama ne olursa olsun harekete geçmemi sağlayan sitemleriyle bana farklı bir motivasyon kaynağı sağladı. Bu nedenle kendisine, pes etmeden yürütmüş olduğu akademik takibi için de ayrıca teşekkür etmem gerekiyor. Umarım bu tezle, ona olan borcumun küçük bir kısmını olsun ödeyebilmişimdir; tabii bundan sonra telefon konuşmalarımızın eksik kalacağını da düşünmüyorum değilim.!

Ablam Tuba Güngör'e, hayatın inişli çıkışlı yollarında bana rehber olduğu için özel bir teşekkür borçluyum. O, her zaman bir adım önde giderek zorlukları benden önce deneyimledi ve bana nasıl güçlü duracağımı öğretti. En mutlu anlarımı paylaşan, en zor günlerimde bana destek olan, sevincimi ikiye katlayıp üzüntümü yarıya indiren varlığıyla her daim yanımda oldu. Aramızdaki sarsılmaz kardeşlik bağı, bu tez sürecinde de beni ayakta tuttu. Onun varlığı, hayatımın her anında bir hediye.

Beş yaşındaki sevgili yeğenim Betül Zeynep Güngör de, tez yazmaktan bunaldığım zamanlarda getirdiği neşe, verdiği enerji ve "hadi biraz oyun oynayalım!" diyerek beni hayatın gerçek güzelliklerine döndürmesi nedeniyle kocaman bir teşekkürü hak ediyor. Onun enerjisi ve neşesi, en yorgun anlarımda bile yüzümü güldürdü. Bu süreçte zaman zaman tez yazmak için birlikte oynadığımız oyunları yarıda bırakmak zorunda kaldığım için, kendisine bir özür borçlu olduğumu da belirtmeliyim.

Ve en önemlisi, hayatımın her anında yanımda olan, sevgisiyle ve sabrıyla bu süreci anlamlı kılan eşim Recep Gür'e sonsuz teşekkürler. Görme engelli olmamın getirdiği zorluklar karşısında tez yazım sürecinde bana yol gösteren, her "Bu tez bitmeyecek" dediğimde beni sakinleştiren, stresli ve mutsuz anlarımda sabırla yanımda olan eşim Recep Gür, bu çalışmanın gizli kahramanıdır. Akademik yolculuğumda sadece bir eş değil, aynı zamanda en büyük destekçim, en iyi arkadaşım ve ilham kaynağım oldu. Birlikte aşamayacağımız zorluk olmadığını her defasında bana hatırlatan ve hayatımın her alanında olduğu gibi bu tez sürecinde de elimi hiç bırakmayan eşimin içten desteği ve sevgisi olmadan, bu tez tamamlanamazdı.

Son olarak, bu yolculukta bana destek olan ve sabırla yanımda duran herkese bir kez daha teşekkür ederim.

Bu tez, yalnızca akademik bir çalışma değil, aynı zamanda hayatımın tüm destekçileriyle birlikte aştığım bir yolculuğun ürünüdür.

Doğuştan görme engelli bir hukukçu olarak, bu akademik çalışmayı tamamlamak benim için sadece entelektüel bir başarı değil, aynı zamanda birçok fiziksel ve sistemsel engelin aşılması anlamını taşıyor. Kaynaklara erişimden yazım sürecine, literatür taramasından düzeltmelere kadar her aşamada ekran okuyucu programlar ve destekleyici teknolojilerle yürüttüğüm bu çalışma, görme engelli bir birey olarak farklı yol ve yöntemleri keşfetmem için bana yeni bir kapı araladı. Karşılaştığım her zorluk, yeni bir çözüm yolu bulmamı sağlarken, bu süreç, farklı bakış açılarının akademik dünyaya sunduğu zenginliği görmemi de olanaklı kıldı. Böylece bu tez benim için, salt hukuk alanına katkı sağlayan bir çalışma değil, aynı zamanda farklılıklarımızla akademik dünyada var olabilmenin ve üretebilmenin mümkün olduğunu gösteren bir yolculuğun ifadesi haline geldi.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	İ
İÇİNDEKİLER.....	İV
KISALTMALAR	Vİİ
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM: ENGELLİLİĞE İLİŞKİN KAVRAMSAL VE YASAL ÇERÇEVE

1.1. Engellilik Alanında Kavramsal Karmaşa: Tanımlar, Sorunlar ve Tartışmalar	10
1.2. Engelliliğe İlişkin Yaklaşımların Keşfi	25
1.3. Engelli Haklarının Korunmasında Uluslararası Yasal Çerçeve	37
1.3.1. BM Engelli Hakları Sözleşmesi	37
1.3.1.1. Sözleşme'nin Temel Özellikleri	40
1.3.1.2. Sözleşme'nin Kapsamı	45
1.3.1.3. Sözleşme'nin Denetim Organı.....	50
1.3.2. Engelli Haklarına ilişkin Diğer Uluslararası Belgeler	52

İKİNCİ BÖLÜM: İNSAN HAKLARININ KÖKENİ: KAVRAMSAL BİR ARKEOLOJİ

2.1. İnsan Haklarının Temellendirilmesi Gereksinimi	60
2.2. Temellendirme Kavramı.....	65
2.3. İnsan Hakları Nasıl Temellendirilebilir?	69
2.4. İnsan Haklarını Temellendirme Çabaları	70
2.4.1. Doğal Hukuk Anlayışı.....	71
2.4.2. İnsan Haklarının Temellerine ilişkin Farklı Yaklaşımlar.....	73
2.4.3. Menfaat ve İrade Teorileri	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

İOANNA KUÇURADI'NİN İNSAN HAKLARI GÖRÜŞÜ

3.1. Kavramsal Çerçeve.....	82
3.1.1. Hak Kavramı	82
3.1.2. Belirsizliğin Gölgesinde Bir Kavram: İnsan Hakları	85

3.2. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Temellendirmesi	89
3.3. İnsan Haklarının Dayandığı Temel: İnsanın Değeri ve Yapısal Olanakları	93
3.3.1. Kuçuradi'nin İnsan Kavrayışı: Mengüşoğlu'nun Katkılarıyla Felsefi Bir Değerlendirme	93
3.3.2. Değerin Anatomisi: Tanım ve Ayrımlar	97
3.3.3. İnsanın Değeri: Çok Boyutlu Bir İnceleme	100
3.3.4. İnsanın Doğasındaki Saklı Güçler: Yapısal Olanakların Analizi	106
3.4. Haklar Mozaığının Parçaları: Kuçuradi'nin Hak Sınıflandırması	110
3.4.1. Temel Kişi Hakları (İnsan Hakları)	112
3.4.2. Yurttaşlık Hakları	117
3.4.3. Grup Hakları	119
3.5. Özgürlük Üzerine Yeni Bir Söylem: Kuçuradi'nin Tanım ve Sınıflandırması	123
3.5.1. Antropolojik Özgürlük	125
3.5.2. Etik Özgürlük	126
3.5.3. Toplumsal Özgürlük	129
3.6. Şeref, Gurur ve İnsan Onuru: Kavramsal Ayrımlar ve İnsan Hakları İlişkisi	139
3.6.1. Şeref: Toplumların Özgün Çizgileriyle Resmedilen Bir Değer	142
3.6.2. Gurur: Benliğin Aynasında Yansıyan Değer Algısı	145
3.6.3. Onurun Evrensel Çağrısı: Gurur ve Şerefın Ötesinde Bir Değer Arayışı ..	147
3.6.4. İnsan Onuru, Gurur ve Şeref Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme	156
3.7. Kişi ve Devlet Ekseninde İnsan Haklarının Etik Boyutu	162

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: İOANNA KUÇURADI GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE ENGELLİ HAKLARINI YENİDEN DÜŞÜNMEK

4.1. Kuçuradi'nin Hak Anlayışından Engelli Haklarına: Kavramsal Bir Çözümleme .	171
4.2. Kuçuradi Görüşleri Kapsamında Engelli Hakları Nasıl Temellendirilebilir?	179
4.3. Engellilik Bağlamında İnsanın Değeri ve Yapısal Olanakları	187
4.3.1. Felsefi Antropolojinin Kavramsal Çerçevesinden Engellilik Olgusuna Bakış	187
4.3.2. Değer Evreninde Yeni Bir Yol: Engelli Hakları ve Politikalarının Keşfi ..	195
4.3.3. Engellilik Bağlamında Yapısal Olanaklar: Varoluşun Farklı Renkleri	204
4.4. Kuçuradi'nin Hak Sınıflandırmasından Engelli Haklarına Yolculuk	211
4.4.1. Hak Kategorilerinin Engelli Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi	211
4.4.2. Engelli Haklarının Yurttaşlık Haklarıyla Karıştırılması Sorunu	221

4.5. Engellilik Alanında Özgürlüğün Üç Boyutu: Kuramsal ve Pratik Bir Analiz	227
4.6. Engelli Hakları ve İnsan Onuru: Kuçuradi'nin Kavramsal Çerçevesinden Bir Okuma	233
4.7. İnsan Haklarının Etik Boyutunun Engelliler Bakımından Gerektirdikleri	244
SONUÇ	256
KAYNAKÇA.....	277
ÖZET	306
ABSTRACT	307

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
ALS	Amyotrofik Lateral Skleroz
APL	Priority Assistive Products List
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
C.	Cilt
Cedaw	Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi
CRPD	Convention on the Rights of Persons with Disabilities
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
E.T.	Erişim Tarihi
Ed.	Editor
Eds.	Editors
ICF	Uluslararası İşlevsellik, Engellilik ve Sağlık Sınıflandırması
ICIDH	Uluslararası Sakatlık, Engellilik ve Özürlülük Sınıflandırması
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
İhtiyari Protokol	Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol
M.	Madde
Para.	Paragraf
RG.	Resmî Gazete
s.	Sayfa
S.	Sayı
T.	Tarih
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
UN Women	United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women
UNICEF	United Nations International Children's Emergency Fund
Vb.	ve benzeri
Vol.	volume
WHO	World Health Organization
WIPO	Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü

GİRİŞ

Engellilik, insanlık tarihi boyunca var olmuş ve toplumların farklı şekillerde ele aldığı bir olgu olma vasfına sahiptir. Ancak, engelliliğe yönelik bakış açısı, tarihsel süreç içerisinde önemli değişimler geçirmiştir. Geçmişte engellilik, bireyin kusuru veya eksikliği olarak görülürken, günümüzde insan hakları temelinde ele alınan bir kavram halini almıştır. Bu değişim, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam ve etkin katılımını sağlama amacını taşıyan bir dizi uluslararası ve ulusal düzenlemenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Birleşmiş Milletler (BM) Engelli Hakları Sözleşmesi, engelli bireylerin insan haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından bir dönüm noktası niteliğindedir. Sözleşme, engelli bireylerin tüm haklardan tam ve eşit şekilde yararlanmasını sağlamayı amaçlayan kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçevede engelliliğin, salt tıbbi bir yaklaşım doğrultusunda ele alınan bireysel bir olgu olmaktan ziyade, toplumsal bariyerler ve yapısal eşitsizliklerle etkileşim halinde olan ve insan hakları bakış açısı ile değerlendirilmesi gereken sosyal bir fenomen olarak kavramsallaştırıldığı görülmektedir.

İnsan hakları, tüm insanların doğuştan sahip olduğu, evrensel, bölünmez ve birbirine bağımlı olan, devredilmez ve vazgeçilmez haklardan oluşmaktadır. Engelli hakları ise insan haklarının ayrılmaz bir bileşeni olup, engelli bireylerin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürdürebilmeleri için temel bir önkoşul olarak varlık kazanmaktadır. Bu noktada, İoanna Kuçuradi'nin insan hakları felsefesi, engelli haklarının etik ve felsefi temellerinin anlaşılmasında önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

İnsan hakları kavramının felsefi temellendirilmesi üzerine özgün katkılar sunan Kuçuradi'nin yaklaşımı, dezavantajlı grupların haklarının anlaşılması ve korunması açısından yeni açılımlar sağlamaktadır. Özellikle engelli bireylerin insan hakları söz konusu olduğunda, Kuçuradi'nin insan hakları kavrayışı, geleneksel yaklaşımların ötesine geçen ve konuyu kapsamlı biçimde ele alan bir bakış açısı sunabilecek niteliktedir. Bu nitelik, öncelikle Kuçuradi'nin her bir hakkı insanın değeriyle ilişkilendirerek temellendirmesinden ve hakların korunmasını insansal olanakların gerçekleştirilmesi ile ilişkilendirmesinden kaynaklanmaktadır.

Kuçuradi'nin insanın değerini ve yapısal olanaklarını merkeze alan yaklaşımı, engelli bireylerin haklarının salt bir "koruma" meselesi olarak değil, insansal olanakların

açığa çıkarılması ve gerçekleştirilmesinin bir aracı olarak ele alınmasını mümkün kılmaktadır. Ayrıca düşünürün insan hakları kavrayışı, engelli bireylerin insansal olanaklarının geliştirilmesi ve korunması gerekliliğini etik bir zemine oturatarak, bu alandaki tartışmaları daha kapsamlı ve derinlikli bir boyuta taşımaktadır. Dolayısıyla Kuçuradi'nin sunduğu felsefi çerçeve, engelli bireylerin haklarına yönelik etik bir temel sunmayı ve bunun için gerçekleştirilecek temellendirme faaliyetinde daha bütüncül bir yaklaşım oluşturmayı sağlayabilecek bir potansiyel taşımaktadır.

Kuçuradi'nin de vurguladığı gibi, hakların korunması yalnızca hukuki düzenlemelere değil, aynı zamanda bu hakların felsefi temellerinin doğru kavranmasına ve etik değerlerle ilişkisinin kurulmasına bağlıdır.¹ Bu bağlamda Kuçuradi'nin insan haklarına ilişkin felsefi yaklaşımı, engelli bireylerin haklarının salt pozitif hukuk düzenlemeleri düzeyinde değil, etik bir temelde kavranmasını mümkün kılacaktır.

Sonuç olarak, Kuçuradi'nin insan haklarının temelleri üzerine geliştirdiği felsefi yaklaşım, engelli haklarının bildirdiği temel gereklilikleri ortaya koymak bakımından güçlü bir teorik zemin sunmaktadır. Bunun yanı sıra söz konusu bakış açısı, anılan hakların etkin korunabilmesine yönelik etik yükümlülüklerin belirlenmesinde de kolaylaştırıcı bir işlev üstlenmektedir. Kuçuradi tarafından sıklıkla vurgulanan "insan onuru", "insanın değeri" ve "insansal olanaklar" gibi kavramlar, engelli bireylerin insan haklarının kökeninde yatan temel ilkelerin anlaşılması ve bu hakların pratikte nasıl uygulanması gerektiğinin açıklanması açısından yol gösterici bir nitelik taşımaktadır.

Bu tez çalışması, Kuçuradi'nin insan hakları felsefesinin engelli hakları alanına yapabileceği katkıları ortaya koyarken, aynı zamanda engelli haklarının felsefi temellendirilmesine yönelik özgün bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda gerçekleştirilecek araştırma ile, engelli haklarının evrensel ve bağlayıcı niteliğinin altında yatan felsefi temelleri ortaya koymak ve bu hakların insan hakları sistemi içerisindeki yerini Kuçuradi'nin yaklaşımı çerçevesinde belirginleştirmek hedeflenmektedir. Bu kapsamda, engelli hakları konusunun yalnızca hukuki veya sosyal politika boyutuyla değil, felsefi ve etik boyutlarıyla da ele alınması gereken temel bir insan hakları meselesi olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

¹ İoanna Kuçuradi, "Felsefe ve İnsan Hakları", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları* İçinde, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.8.

Bu araştırma, Kuçuradi'nin insan hakları felsefesinde yer alan temel kavram ve ilkelerin, engelli hakları alanındaki izdüşümlerini belirlemeyi ve bu iki alan arasındaki etkileşimi ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu kapsamda Kuçuradi'nin "insanın değeri", "insan onuru" ve "yapısal olanaklar" gibi temel kavramlarının ve insan haklarına ilişkin ortaya koyduğu etik ilke ve yükümlülüklerin, engelli haklarının felsefi temellendirilmesine sunabileceği katkılar incelenecektir.

Engelli hakları, son yıllarda uluslararası ve ulusal alanda giderek artan bir ilgiyle karşılanmış ve bu alanda önemli kazanımlar elde edilmiştir. Ancak, yasal ve kurumsal çerçevede gerçekleşen tüm ilerlemelere rağmen, engelli bireyler, toplumsal yaşamın birçok alanında hala önemli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Ayrımcılık, dışlanma, damgalanma, erişilebilirlik sorunları ve kamusal hizmetlere yetersiz erişim, engelli bireylerin insan haklarından tam ve eşit şekilde yararlanmalarını güçleştirmektedir.

Engelliliğe yönelik tıbbi modelin etkisi, engelli bireyleri “eksik” veya “kusurlu” biçiminde ele alan ve toplumsal yaşama uyum sağlamaları gereken bireyler olarak konumlandıran bir anlayışı beraberinde getirmektedir. Bu anlayış, engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımını sınırlamakta ve insansal olanaklarını tam anlamıyla gerçekleştirmelerini engellemektedir.

Engelli haklarının temellendirilmesine yönelik mevcut yaklaşımlar, genellikle insanın değerinin korunması odağında ele alınmak yerine, özel ihtiyaçlar veya hayırseverlik temelinde şekillenmektedir. Bu durum, engelli haklarının evrensel ve bağlayıcı bir nitelik kazanmasını zorlaştırmakta ve keyfi uygulamalara yol açabilmektedir. İhtiyaç temelli değerlendirmeler, yalnızca bireysel gereksinimlerin karşılanmasına odaklanırken, hakların eşit kullanımı önündeki yapısal ve sistemik engellerin görünmez kılınmasına neden olmaktadır. Hayırseverlik yaklaşımı ise engelli bireylerin haklarını, birer gereklilik biçiminde değil, lütuf olarak konumlandırmakta ve hak temelli bir anlayışın gelişmesini sekteye uğratmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşımlar, engelli bireylerin insan hakları öznesi olarak görülmesini engellemekte ve bağımsız bireyler olarak toplumsal yaşama katılımlarını kısıtlamaktadır.

Tam da bu noktada, Kuçuradi'nin insan hakları felsefesi, engelli haklarının temellendirilmesi ve korunması konusunda yeni bir yaklaşım olanağı sunmaktadır. Kuçuradi'nin "insanın değeri" kavramı temelinde geliştirdiği insan hakları yaklaşımı, tüm insanların doğuştan sahip olduğu vazgeçilmez hakları felsefi düzlemde

temellendirmektedir. Bu yaklaşım biçimi, engelli bireylerin insan haklarının, insan olmaktan kaynaklanan özsel değerlerine dayandırılmasını ve bu suretle evrensel bir zemine oturtulmasını mümkün kılmaktadır.

Bu tez çalışması, Kuçuradi'nin insan hakları felsefesi çerçevesinde engelli haklarının nasıl temellendirilebileceği sorusunu merkeze almaktadır. Bu kapsamda araştırmanın temel problemi, engelli haklarının türetildiği öncüllerin tespit edilmesinde, Kuçuradi'nin insan hakları felsefesinin nasıl bir çözüm sunabileceği üzerinedir. Söz konusu araştırma sorusu, engelli haklarının felsefi temellerini sorgulamak ve Kuçuradi'nin insan hakları yaklaşımının bu alana sunabileceği katkıları analiz etmek amacıyla formüle edilmiştir. Araştırmanın alt problemleri ise şu şekilde belirlenmiştir:

1. Engelli haklarının felsefi temellendirilmesinde mevcut yaklaşımların eksiklikleri nelerdir ve bu eksiklikler hak ihlallerine nasıl yol açmaktadır?
2. Kuçuradi'nin “insanın değeri”, “yapısal olanaklar” ve “insan onuru” kavramları engelli haklarının temellendirilmesine nasıl katkı sağlayabilir ve bu kavramlar pratikteki uygulamaları nasıl şekillendirebilir?
3. Engelli haklarının etik bir zeminde temellendirilmesi, yeni hukuk normlarının türetilmesini ve mevcut hukuki düzenlemelerin yorumlanmasını ve uygulanmasını nasıl etkileyebilir?
4. Kuçuradi'nin insan hakları felsefesi, engelli bireylerin insan hakları öznesi olarak tanınmasına ve haklarının korunmasına nasıl katkı sağlayabilir?
5. İnsan haklarının etik temellendirilmesi ile engelli hakları arasındaki ilişki nasıl kurulabilir ve bu ilişki hakların geliştirilmesine ve güçlendirilmesine nasıl katkı sağlayabilir?

Belirlenen bu sorulara verilecek yanıtlar, engelli bireylerin insan hakları öznesi olarak tanınması ve haklarının korunması açısından önemli bir kuramsal çerçeve oluşturulmasını mümkün kılacaktır. Bu bağlamda söz konusu araştırma problemleri, engelli haklarının daha sağlam bir etik ve felsefi temele oturtulmasına katkı sağlama potansiyeli taşımaktadır.

Çalışmada Kuçuradi'nin insan hakları felsefesinin temel kavram ve ilkelerinden yola çıkılarak, engelli haklarının yalnızca yasal bir zorunluluk olarak değil, aynı zamanda etik ve felsefi bir gereklilik olarak ortaya konması sağlanacaktır. Bu sayede mevcut yaklaşımların eksikliklerini gideren, engelli bireylerin insan haklarından tam ve eşit şekilde

yararlanmalarını sağlayabilecek bir çerçeve oluşturulması olanaklı hale gelecektir. Bu nedenle temel araştırma sorusu ve bu soru etrafında şekillenen alt problemlere ilişkin ortaya çıkacak yanıtlar, engelli hakları alanındaki teorik tartışmaları zenginleştirmenin yanı sıra, politika yapıcılara ve uygulayıcılara da yol gösterebilecek bir niteliğe sahip olacaktır.

Bu tez çalışmasında, temel araştırma sorusuna yanıt aramak ve belirlenen amaçlara ulaşmak için, hukuk araştırmalarında kullanılan açıklayıcı ve değerlendirci yöntemlere başvurulacaktır. Nitekim bu yöntemler, Kuçuradi'nin insan hakları teorisinin kavramsal yapısını açıklamak ve bu teorinin engelli hakları alanına uygulanabilirliğini farklı bir perspektiften değerlendirmek için elverişli görülmektedir. Bu kapsamda öncelikle literatür taraması gerçekleştirilecek; Kuçuradi'nin insan hakları felsefesine ilişkin eserleri, makaleleri ve konuşma metinleri ile, bu konuyu ele alan diğer akademik yayınlar incelenecektir. Bunun yanı sıra, engelli hakları alanındaki akademik çalışmalar, BM engelli Hakları Sözleşmesi başta olmak üzere uluslararası mevzuat hükümleri, ulusal ve uluslararası kuruluşların ortaya koyduğu belgeler, sivil toplum kuruluşlarının konuya ilişkin raporları ve diğer ilgili dokümanlar da literatür taramasına dahil edilecektir.

Literatür taramasını takiben, kavram analizi yöntemi kullanılarak Kuçuradi'nin insan hakları felsefesinin temel kavramları sistematik bir biçimde incelenecek ve bu kavramların engelli hakları bağlamındaki yansımaları değerlendirilecektir.

Son olarak, karşılaştırmalı analiz yöntemi aracılığıyla Kuçuradi'nin insan hakları felsefesi, engelli hakları alanındaki diğer yaklaşımlarla mukayese edilecek ve bu felsefenin engelli haklarının temellendirilmesine sağladığı özgün katkılar ortaya konacaktır.

Bu tez çalışması, altı ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, engellilik alanındaki kavramsal karmaşa ve tanım sorunları ele alınacak, engelliliğe ilişkin tarihsel süreçte ortaya çıkan farklı yaklaşımlar incelenecek ve uluslararası yasal çerçeve, özellikle BM Engelli Hakları Sözleşmesi ekseninde değerlendirilecektir. İkinci bölümde, insan haklarının temellendirilmesi sorunu kapsamlı biçimde ele alınarak, temellendirme kavramı tanımlanacak ve doğal hukuk anlayışından menfaat ve irade teorilerine uzanan farklı temellendirme çabalarına ilişkin kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

Üçüncü bölümde, İoanna Kuçuradi'nin insan haklarına dair felsefi görüşü kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır. Bu bölümde öncelikle Kuçuradi'nin kavramsal çerçevesi incelenecek; hak ve insan hakları kavramları düşünürün yaptığı tanımlar üzerinden

açıklanacaktır. Ardından, Kuçuradi'nin insan hakları temellendirmesi detaylı şekilde ortaya konacak, insanın değeri ve yapısal olanakları ekseninde söz konusu hakların türetildiği öncüllerin nasıl belirlenebileceği üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda, insan doğasına ilişkin kavrayış üzerinden Mengüşoğlu ve Kuçuradi'nin felsefi sorgulamaları incelenecek, değer kavramının anlamı ile benzer kavramlarla ilişkisi ve farkları analiz edilecek, bu çerçevede insanın değeri ve yapısal olanaklarının neyi ifade ettiğine dair bir belirleme yapılacaktır. Söz konusu kavramların açıklanmasının ardından, insanın değeri ile yapısal olanaklarının, hakların dayanak noktasını oluşturmadaki rolünün ne olduğu tartışılacaktır. Daha sonra, Kuçuradi'nin hak ve özgürlükler sınıflandırması detaylı bir biçimde irdelenecek; temel kişi hakları (insan hakları), yurttaşlık hakları ve grup hakları gibi hak kategorileri tanımlanacaktır. Bunun yanı sıra, Kuçuradi'nin özgürlük üzerine geliştirdiği yaklaşım çerçevesinde özgürlüğün antropolojik, etik ve toplumsal boyutları açıklığa kavuşturulacaktır. Ayrıca, şeref, gurur ve insan onuru kavramları arasındaki kavramsal ayrımlar, Kuçuradi'nin bakış açısı esas alınarak ortaya konacaktır. Bu doğrultuda şerefin toplumsal bağlamdaki değişken yapısı, gururun bireysel benlik algısına göre şekillenen doğası ve insan onurunun evrensel niteliği karşılaştırmalı olarak ele alınarak, bu kavramların insan haklarıyla ilişkisi tartışılacaktır. Son olarak, Kuçuradi'nin insan haklarının etik boyutuna ilişkin görüşlerine yer verilecek, hakların muamele görme ve muamele etme boyutlarıyla ele alınmasının önemine vurgu yapılacaktır. Bu kapsamda kişi ve devlet ekseninde insan haklarının gerektirdikleri değerlendirilecek; bireylerin ve devletin hakların korunmasındaki rolleri felsefi bir sorgulamayla incelenecektir.

Dördüncü bölümde, Kuçuradi'nin görüşleri ışığında engelli hakları yeniden ele alınacak, söz konusu hakların felsefi ve pratik boyutları ayrıntılı bir şekilde analiz edilecektir. Bu kapsamda Kuçuradi'nin insan hakları görüşlerinden yola çıkılarak, engellilik olgusuna ve engelli haklarına ilişkin özgün çıkarımlar sunulacaktır. Bölümde ilk olarak engelli haklarına yönelik yeni bir tanımlama önerilecek; mevcut yaklaşımların sınırları göz önünde bulundurularak Kuçuradi'nin perspektifinden özgün bir çerçeve çizilecektir. Engelli haklarının temellendirilmesi, Kuçuradi'nin insan hakları anlayışından yola çıkılarak tartışılacak; bu süreçte engellilik olgusunun, insanın değeri ve yapısal olanakları bağlamında nasıl konumlandığı felsefi antropoloji perspektifinden irdelenecektir. Mengüşoğlu ve Kuçuradi'nin insan kavrayışının, engellilik olgusunu anlamlandırmada nasıl bir çerçeve oluşturabileceği sorgulanacaktır. Ardından insanın değeri ve yapısal olanakları kavramları, Kuçuradi'nin geliştirdiği tanımlar üzerinden engellilik bağlamında yeniden açıklanacak, bu kavramlardan yola çıkılarak, engelli hakları alanında sıkça kullanılan

erişilebilirlik, makul düzenleme gibi kavramlara ilişkin yeni tanımlar geliştirilecektir. Bu noktada insanın değeri ile ilişkili kavramların (insanın değerleri, kişinin değeri, kişinin değerleri, bir kişinin değeri, bir kişinin değerleri vb.) engellilik deneyimi çerçevesinde nasıl felsefi sonuçlar sağladığı ve özellikle yapısal olanakların, engelliliği anlamlandırmada nasıl bir yol açtığı da ortaya konacaktır. Ayrıca engelli haklarının türetildiği öncüllerin saptanmasında, engelli bireylerin insana özgü değerlerinin korunması ve yapısal olanaklarının geliştirilmesi gerekliliğinin bir referans noktası oluşturduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Daha sonra, Kuçuradi'nin hak sınıflandırması engelli hakları özelinde yeniden değerlendirilecek; temel kişi hakları, yurttaşlık hakları ve grup haklarının engellilik perspektifinden analizi yapılacak ve özellikle engelli haklarının yurttaşlık haklarıyla karıştırılmasının meydana getirdiği sorunlara odaklanılacaktır. Özgürlüğün üç boyutu (antropolojik, etik ve toplumsal özgürlük) engellilik bağlamında kuramsal ve pratik bir yaklaşımla yeniden ele alınacak; bu üç boyutun, engelli haklarının korunmasında bütüncül bir yaklaşımın gerekliliğine işaret ettiği vurgulanacaktır. Engelli hakları ile insan onuru arasındaki ilişki, Kuçuradi'nin kavramsal çerçevesinden hareketle derinlemesine incelenecek; şeref, gurur ve onur kavramlarının engelli bireylerin yaşam deneyimlerini anlamlandırmadaki ve haklarını temellendirmedeki rolleri sorgulanacaktır. Son olarak, insan haklarının etik boyutu engelliler özelinde ele alınacak, engelli haklarının korunmasında bireylerin ve devletin etik sorumlulukları, Kuçuradi'nin yaklaşımı çerçevesinde belirginleştirilmeye çalışılacaktır.

Her akademik çalışmada olduğu gibi, bu tezin de kapsamı ve sınırları belirli çerçeveler dahilinde ele alınmıştır. Bu sınırlar, çalışmanın odak noktasını netleştirmek ve belirli bir derinliğe ulaşmak amacıyla bilinçli olarak konmuştur. Bu tez çalışması, engelli haklarının Kuçuradi'nin insan hakları felsefesi çerçevesinde temellendirilmesine odaklanmaktadır. Engelli hakları çok geniş bir konu olup, bu çalışmada yalnızca Kuçuradi'nin felsefesiyle ilgili yönleri ele alınacaktır. Engelliliğin sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve diğer boyutları, bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Tez çalışması, uluslararası insan hakları hukuku ve Kuçuradi'nin evrensel insan hakları felsefesi temelinde ilerlemektedir. Bu doğrultuda, ulusal düzeydeki yasal düzenlemeler araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Çalışma, ağırlıklı olarak güncel durumu ve tartışmaları ele almaktadır. Engelli hakları alanındaki tarihsel gelişime, konunun anlaşılması için gerekli olan ölçüde değinilecektir. Ancak, tarihsel bir analiz yapmak bu çalışmanın amacı değildir. Bu sınırlamalar, tezin odak noktasını belirginleştirerek, Kuçuradi'nin insan hakları felsefesinin engelli haklarına katkısının derinlemesine incelenmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, engelli hakları alanına ve insan hakları felsefesine çok yönlü katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda Kuçuradi'nin "İnsanın değeri" ve "yapısal olanakları"na ilişkin kavramsallaştırmasının, engelli hakları alanındaki uygulamalara nasıl yansıtılabileceği konusunda öneriler sunulacaktır.

Kuçuradi'nin insan hakları felsefesi, içerdiği çeşitli kavram ve yaklaşımlar bakımından soyut bir nitelik taşımaktadır. Bu çalışma, söz konusu felsefenin somut bir insan hakları alanı olan engelli hakları alanına nasıl uygulanabileceğini göstererek, felsefenin pratik yönünü ortaya koyacaktır.

Bu çalışmanın sonuçları, yasa ve politika yapıcılara, uygulayıcılara ve araştırmacılara kuramsal bir zemin sunacaktır. Engelli haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik yasaların ve politikaların oluşturulmasında, Kuçuradi'nin insan hakları felsefesinin temel ilkelerinden yararlanılması, engelli kişilerin insana özgü değerlerinin korunmasını sağlayacaktır. Bunun yanı sıra çalışmanın, engelli hakları alanındaki tartışmaların yeni bir boyuta taşınmasına hizmet edebileceği öngörülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENGELLİLİĞE İLİŞKİN KAVRAMSAL VE YASAL ÇERÇEVE

Engelli bireylerin insan hakları meselesi, gerek felsefi gerekse hukuki boyutlarıyla son derece karmaşık ve çok katmanlı bir konu olma vasfına sahip bulunmaktadır.² Bu karmaşıklığın temelinde, engellilik kavramının tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşüm ve bu dönüşümün hak temelli yaklaşımlara yansımaları yatmaktadır.³ Nitekim tarih boyunca uzun bir süre tıbbi bir "sorun" olarak görülen engellilik, zamanla toplumsal bir mesele olarak ele alınmaya başlanmış ve nihayetinde bir insan hakları konusu olarak kabul edilmiştir.⁴ Bu doğrultuda tıbbi modelden sosyal modele ve nihayetinde insan hakları modeline evrilen engellilik yaklaşımları, konunun yalnızca bireysel bir sağlık meselesi olmadığını, aynı zamanda toplumsal, politik, hukuki ve etik boyutları olan bir insan hakları meselesi olduğunu ortaya koymuştur.⁵

Engelli bireylerin insan haklarının, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası insan hakları hukukunun önemli gündem maddelerinden biri haline geldiği görülmektedir.⁶ Ancak nasıl ki engelliliği salt tıbbi bir mesele olarak ele almak olumsuz sonuçlara yol açıyorsa, bu meseleyi yalnızca hukuki düzenlemeler çerçevesinde değerlendirmek de eksik bir yaklaşım olacaktır. Zira engelli bireylerin sahip olduğu insan haklarının doğru anlaşılması, tüm yönleriyle ve bütüncül bir bakış açısı ile ele alınmasını gerektirmektedir.⁷

² Engelli haklarının bu çok katmanlı yapısı hakkında detaylı bilgi için bkz. Joel Anderson, Jos Philips, *Disability and Universal Human Rights: Legal, Ethical, and Conceptual Implications of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, SIM Special No. 35, Netherlands Institute of Human Rights (SIM), Utrecht 2012, https://www.uu.nl/sites/default/files/sim-special-35_disability_and_universal_human_rights.pdf, (E.T. 12.01.2025).

³ Kübra Fadime Akyüz, Cemile Zehra Köroğlu, "Engellilik Bağlamında Makro Sosyal Hizmet ve Sivil Toplum Kuruluşları Üzerine Bir Değerlendirme", *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, C.10, S.2, 2024, s.247-248.

⁴ Akyüz, Köroğlu, "Engellilik Bağlamında Makro Sosyal Hizmet ve Sivil Toplum Kuruluşları Üzerine Bir Değerlendirme", s.248.

⁵ Fatma Kahraman Güloğlu, "Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye'deki Durum", *Toplum Ve Sosyal Hizmet*, C.33, S.1, 2022, s.298-299.

⁶ Başak Işıl Çetin, "Sanayi Devrimi'nden 21. Yüzyıla Batı Dünyasında Engellilik", *Sosyal Güvenlik Dergisi*, C.7, S.1, 2017, s.93.

⁷ Bu bağlamda; Avrupa Konseyi'nin "Engellilere Yönelik Bütüncül Politika" konusundaki Tavsiye Kararı (Rec(92)6), engelli haklarının birbirinden ayrılmaz ve karşılıklı bağımlı niteliğini vurgulayarak, bu hakların tek bir alan veya boyutla sınırlı kalmaması, aksine sağlık, eğitim, istihdam, sosyal koruma gibi tüm yaşam alanlarını kapsayan bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini ortaya koyan önemli bir belgedir. (Avrupa Konseyi,

1.1. Engellilik Alanında Kavramsal Karmaşa: Tanımlar, Sorunlar ve Tartışmalar

İnsan hakları alanında kavramsal netlik, hakların doğru anlaşılması ve korunması açısından oldukça önem taşımaktadır.⁸ Özellikle engellilik gibi karmaşık ve çok boyutlu bir alanı ifade eden kavramların doğru kullanımı ve benzer kavramlardan ayırt edilmesi, hem akademik tartışmaların sağlıklı yürütülmesi hem de uygulamada ortaya çıkabilecek sorunların önlenmesi bakımından kritik bir role sahiptir.⁹ Bu bağlamda engellilik kavramının ve bu kavramla ilişkili diğer terimlerin açık ve net bir şekilde tanımlanmasına, aralarındaki ilişkilerin ve farklılıkların ortaya konmasına ihtiyaç vardır.¹⁰

Öncelikle belirtilmelidir ki, engellilik alanında kavramsal netliğin sağlanmasında karşılaşılan güçlüklerden biri, farklı diller ve kültürler arasındaki çeviri farklılıklarıdır.¹¹ Bu kapsamda İngilizce'den Türkçe'ye yapılan çevirilerde, kavramların tam karşılıklarının bulunmasında ve tutarlı bir terminoloji oluşturulmasında zorluklar yaşanmaktadır.¹² Literatürde ve uygulamada bu terimlerin birbirinin yerine kullanılabildiği, hatta aynı kavramın farklı metinlerde farklı terimlerle karşılanabildiği görülmektedir.¹³ Başka bir deyişle engellilik kavramının Türkçe literatürdeki kullanımında önemli bir çeşitlilik ve değişim söz konusudur.¹⁴

Tarihsel süreçte önce "sakat", sonra "özürlü" kavramının yaygın olarak kullanıldığı, bugün ise ağırlıklı olarak "engelli" kavramının tercih edildiği görülmektedir.¹⁵ Bununla birlikte, özellikle akademik çalışmalarda ve aktivist çevrelerde "sakat" kavramının yeniden benimsendiği, çocuklara yönelik kullanımlarda ise "özel gereksinimli birey/çocuk" ifadesinin tercih edildiği dikkat çekmektedir.¹⁶ Ayrıca engellilik türlerine göre belirli

"Engellilere Yönelik Bütüncül Bir Politika Konusunda Tavsiye Kararı", No.92, 1992, <https://aile.gov.tr/eyhgm/sayfalar/1-2-engelliler-konusunda-uluslararası-dokümanlar/>, E.T.11.11.2024).

⁸ Kuçuradi, "Felsefe ve İnsan Hakları", s.1.

⁹ Kahraman Güloğlu, "Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye'deki Durum", s.298-299.

¹⁰ Ensar Alemdar, "Sakat, Özürlü ve Engelli Kavramları: Tarifleri ve Farkları", *Zemin Dergisi*, S.2, 2021, s.51.

¹¹ Tom Shakespeare, Jerome E. Bickenbach, David Pfeiffer, Nicholas Watson, "Models", in *Encyclopedia of Disability*, ed.: Gary L. Albrecht, Sage Publications, 2006, s.1102-1109, <https://archive.org/download/encyclopediaofdisabilityvolume1/Encyclopedia%20of%20Disability%20-%20Volume%201.pdf>, (E.T. 12.01.2025).

¹² Kahraman Güloğlu, "Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye'deki Durum", s.302.

¹³ Yener Şişman, "Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, C.7, S.28, 2012, s.70.

¹⁴ Engellilik kavramının Türkçe literatürdeki farklı ele alınış biçimleri ve kullanılan farklı kavramlar hakkında bkz. Kahraman Güloğlu, "Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye'deki Durum", s.301-305.

¹⁵ Alemdar, "Sakat, Özürlü ve Engelli Kavramları: Tarifleri ve Farkları", s.29.

¹⁶ Kahraman Güloğlu, "Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye'deki Durum", s.301-302.

kavramların da (kör, sağır, ortopedik, down sendromu, otizm, spastik gibi) kullanıldığı görülmektedir.¹⁷ Bu kavramsal çeşitlilik, her bir terimin farklı yaklaşımları ve bakış açılarını yansıtması, farklı bağlamlarda farklı anlamlar kazanması ve zaman içinde değişen toplumsal algılarla şekillenmesi nedeniyle ortaya çıkmaktadır.¹⁸

Resmi belgelerde ve hukuki metinlerde de engelliliğe ilişkin kavramsal çeşitliliğin izlerine sıkça rastlanmakta, aynı kavramın farklı Türkçe karşılıklarla ifade edildiği durumlarla karşılaşılmaktadır.¹⁹ Bu durum, kavramlar arasındaki ayrımların anlaşılmasına ve anlam karmaşasına yol açabilmektedir. Bu çalışmada söz konusu kavramsal karmaşayı önlemek amacıyla, İngilizce "disability" terimi "engellilik", "impairment" terimi "sakatlık" ve "handicap" terimi "özürlülük" olarak çevrilmiştir.

Engellilik kavramının tanımlanması, kavramın çok yönlü, zengin içerikli, kapsamlı ve dinamik doğası nedeniyle de oldukça zorlu bir süreçtir.²⁰ Farklı disiplinler ve yaklaşımlar, engelliliği kendi perspektiflerinden tanımlamaya çalışmış, bu da kavramın tek ve evrensel bir tanımının oluşturulmasını güçleştirmiştir.²¹ Engelliliğe yüklenen anlamın, tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşüm de, tanımlama gücünün doğuran etkenlerden biri olarak öne çıkmıştır.²² Nitekim engellilik, önceleri tıbbi bir "sorun" veya "eksiklik" olarak algılanırken, zaman içinde toplumsal bir mesele olarak değerlendirilmeye başlanmış ve sonunda bir insan hakları konusu olarak kabul görmüştür.²³ Bu dönüşüm, yalnızca terminolojik bir değişimi değil, aynı zamanda engelliliğe yönelik toplumsal algı ve yaklaşımların da köklü bir değişimini yansıtmıştır.²⁴ Söz konusu paradigma değişimi ise, kavramsal çerçevenin yeniden şekillenmesini beraberinde getirmiştir.

¹⁷ Kahraman Güloğlu, "Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye'deki Durum", s.302.

¹⁸ Alemdar, "Sakat, Özürlü ve Engelli Kavramları: Tarifleri ve Farkları", s.51; Şişman, "Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme", s.83.

¹⁹ Türk mevzuatında engellilik durumunu ifade etmek için kullanılan farklı kavramlar hakkında bir inceleme için bkz. Kahraman Güloğlu, "Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye'deki Durum", s.305-308.

²⁰ Bilge Nuran Aydoğdu, Müge Yüksel, "Kimlik ve Kültür Bağlamında İşitme Engellilik/Sağırılık", *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, C.10, S.1, 2020, s.54; Elif Çelik, "Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.7, S.1, 2016, s.229; Kahraman Güloğlu, "Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye'deki Durum", s.298-299.

²¹ Engelliliğin eğitim ve sağlık alanındaki farklı tanımlanma biçimleri için bkz. Aydoğdu, Yüksel, "Kimlik ve Kültür Bağlamında İşitme Engellilik/Sağırılık", s.54-55.

²² Alemdar, "Sakat, Özürlü ve Engelli Kavramları: Tarifleri ve Farkları", s.51.

²³ Zeynep Nevin Yelçe, "Engellilik Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış", *Engellilik Tarihi Yazıları* içinde, Editörler: A. Resa Aydın, İshak Keskin ve Zeynep Nevin Yelçe, İstanbul Üniversitesi Yayinevi, İstanbul 2020, s.5.

²⁴ Engelliliğe ilişkin paradigma değişimini yansıtan karşılaştırmalı bir analiz için bkz. Rhoda Olkin, Constance Pledger, "Can Disability Studies and Psychology Join Hands?", *American Psychologist*, C.58, S.4, 2003, s.301.

Engelliliğin kesin bir tanımının yapılmasını zorlaştıran bir diğer unsur, engelli grubunun son derece heterojen bir yapıda olmasıdır.²⁵ Fiziksel, duyuşsal, bilişsel, zihinsel, ruhsal, sosyal ve genetik gibi pek çok farklı kategoriye içinde barındıran engellilik kavramı, kimi zaman engelli kişilerin kendilerini bu türden kalıplar içinde tanımlamak istememeleri nedeniyle de sorunlu bir hal almaktadır.²⁶

Kavramsal çerçevenin önemi, özellikle hukuki düzenlemelerde ve politika belgelerinde kendini göstermektedir. Söz konusu belgelerde tercih edilen tanımların kapsamı, kimlerin hangi haklardan ve hizmetlerden yararlanabileceğini belirlemede ölçüt oluşturmakta, bu durum ise doğrudan bireylerin yaşamını etkileyen sonuçların doğmasına zemin hazırlamaktadır.²⁷ Ayrıca, kullanılan terimlerin netliği, hakların kapsamının belirlenmesi ve koruma mekanizmalarının etkin işleyişi açısından belirleyici olmaktadır. Bu kapsamda, BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin hazırlık sürecinde, engellilik kavramının nasıl tanımlanacağı meselesi, en yoğun tartışmaların yürütüldüğü konu olmuş²⁸ ve sonuçta insan hakları temelli bir yaklaşımı yansıtan bir tanım benimsenmiştir.²⁹

Kavramsal netliğin bir diğer önemli boyutu da, farklı disiplinler arasındaki iletişimi kolaylaştırmasıdır. Tıp, hukuk, sosyoloji, psikoloji gibi farklı alanların engellilik konusuna yaklaşımları farklılık gösterebilmektedir.³⁰ Bu farklılıkların sebep olabileceği karışıklıkları önlemek ve disiplinler arası işbirliğini güçlendirmek için, ortak bir kavramsal çerçevenin oluşturulması büyük önem taşımaktadır.

Bugün engellilik kavramının ve ilişkili terimlerin kullanımında, insan hakları temelli yaklaşım esas alınmaktadır.³¹ Bu yaklaşım, engelliliği bir "eksiklik" veya "kusur" olarak

²⁵ Çelik, “Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu”, s.231.

²⁶ Çelik, “Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu”, s.231.

²⁷ Oliver ve Barnes, engellilik kavramının tanımının belirsiz ve esnek olmasının, politika yapıcılar, akademisyenler, kamu kurumları ve engelli bireyler arasında kavramın içeriği konusunda bir anlam karmaşasına sebep olduğunu ifade etmektedir. (Michael Oliver, Colin Barnes, *Disabled People and Social Policy: From Exclusion to Inclusion*, Longman, London 1998, s.14).

²⁸ İdil Işıl Gül, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi”, *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler* içinde, Derleyenler: Kenan Çayır, Melisa Soran, Melike Ergün, Karekök Yayınları, İstanbul 2015, s.34.

²⁹ Çelik, “Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu”, s.231.

³⁰ Serdar Orhan, Kemal Gökmen Genç, “Engellilere Yönelik Ülkemizdeki Özel Eğitim Hizmet Uygulamaları ve Örnek Ülke Karşılaştırması”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, C.15, S.35/2, 2015, s.117; Şişman, “Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, s.83.

³¹ Yelçe, “Engellilik Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, s.12.

değil, insan çeşitliliğinin doğal bir parçası olarak görmekte³² ve engelli bireylerin topluma tam ve eşit katılımının önündeki engellerin kaldırılmasına odaklanmaktadır. Bu bağlamda, kavramsal çerçevenin de bu anlayışı yansıtacak şekilde oluşturulması gerekmektedir.

Engelliliğe ilişkin insan hakları temelli yaklaşımın en önemli eseri, kuşkusuz BM Engelli Hakları Sözleşmesi'dir.³³ Sözleşme, engellilik alanında pek çok yenilik getirmenin yanı sıra, ortak bir engelli tanımı geliştirilmesine yönelik yürütülen uluslararası çabaların bir ürünü olarak da öne çıkmıştır.³⁴ Gerçekten, Sözleşme'nin hazırlık sürecinde engellilik kavramının tanımı üzerine gerçekleşen kapsamlı tartışmalar sonuç vermiş, kavrama ilişkin insan hakları bakış açısını esas alan bir tanımlama yapılabilmiş³⁵ ve bu yaklaşım, sonraki ulusal ve uluslararası düzenlemelere de örnek teşkil etmiştir.³⁶ Bu bağlamda, Sözleşme'de benimsenen engellilik tanımının incelenmesi, kavramın güncel yorumlanış biçimini anlamak açısından önem taşımaktadır.

Sözleşme'nin 1. maddesinde engelliliğin tanımına yer verildiği görülmektedir.³⁷ Bu tanıma göre engellilik, bireylerin fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşal fonksiyonlarında yaşanan çeşitli derecelerdeki kayıplar nedeniyle, diğer bireylerle eşit koşullarda topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının, belirli tutum ve çevresel koşullar tarafından kısıtlandığı bir durumu ifade etmektedir. Başka bir anlatımla engellilik, kişilerin fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşal farklılıkları ile bu farklılıklar sonucu karşılaştığı tutumsal veya

³² Sözleşmenin 3. maddesinde genel ilkeler sayılmış ve bu ilkeler arasında "farklılıklara saygı gösterilmesi ve engellilerin insan çeşitliliğinin ve insanlığın bir parçası olarak kabul edilmesi" de yer almıştır.

³³ Çelik, "Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu", s.223-224; Aslı Şimşek Öner, "Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.18, S.1, 2021, s.409; Yelçe, "Engellilik Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış", s.12.

³⁴ Konuyla ilgili sürüp giden tartışmaların varlığına rağmen, özünde bireylerin fonksiyonel kayıplarının toplumsal bariyerlerle birleşerek engelliliği oluşturduğu görüşüne dayanan sözleşme tanımı konusunda yaygın bir mutabakat bulunduğu söylenebilir. (Kahraman Güloğlu, "Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye'deki Durum", s.295).

³⁵ Çelik, "Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu", s.223-224; Şimşek Öner, "Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme", s.413.

³⁶ Engelli Hakları Sözleşmesi'nin uluslararası insan hakları hukukunun gelişimine olan katkılarını ve sonraki hukuki belgeler üzerindeki etkisini analiz eden bir araştırma için bkz. Mona Paré, "The Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Its Contribution to the Development of International Human Rights Law", *Revista ESMAT*, Vol.11, No.17, 2019, s. 209-230.

³⁷ Sözleşme'nin resmi çevirisine göre 1. Maddede, "Engelli kavramı diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir." Şeklinde çevrilmiştir. (RG. T.13.07.2009, S.27288). Sözleşme'nin resmi Türkçe çevirisinde "impairment" kelimesinin karşılığı olarak kullanılan "bozukluk" ifadesi, kelimenin tam anlamını yansıtmamaktadır. "impairment" kavramı "sakatlık" anlamına gelmekte ve kişinin bedensel, zihinsel veya duyuşal işlevlerindeki kayıpları ifade etmektedir. "Bozukluk" ifadesi ise tıbbi modelin bakış açısını yansıtmakta ve engelliliği bir "kusur" olarak gören anlayışı çağrıştırmaktadır. Bu nedenle, Sözleşme'nin insan hakları temelli yaklaşımını doğru yansıtabilmek için "impairment" kelimesinin çevirisi olarak, "bozukluk" yerine, kişideki fonksiyon kaybına vurgu yapan başka bir ifadenin kullanılması daha uygun olacaktır.

çevresel engellerin bileşiminden oluşan bir kavramdır. Buradan da anlaşılacağı üzere kişiler, yalnızca çeşitli fonksiyonlarındaki farklılıklar sonucu değil, bu farklılıkların neden olduğu engellenmişlik durumunda engelli olarak nitelendirilmektedir.³⁸

Örnek olarak bir kişi, görme yetisini kaybettiğinde değil, bu nedenle okula alınmadığında, çalıştığı işte başarılı olamayacağı düşüncesiyle kendisine hiçbir iş verilmediğinde, sesli anons sistemlerinin yokluğu nedeniyle toplu taşıma hizmetinden etkin şekilde yararlanmadığında veya noterde imzasının geçerli olmadığı söylenerek işlem yapmasına izin verilmediğinde engelli haline gelmektedir. Benzer şekilde işitme engelli bir birey, duyma yetisini kullanamadığı için değil, işaret dili bilen personelin bulunmaması nedeniyle kamu kurumlarında işlem yapamaması, acil durum alarmlarının yalnızca sesli olması sonucu tehlikelere karşı uyarılamaması veya izlediği videoların alt yazı ve işaret dili tercümesi içermemesi sebebiyle bilgiye erişememesi gibi durumlar sonucunda engelli olarak kabul edilmektedir. Ortopedik engelli bir birey ise, sahip olduğu yeti farklılığına ek olarak, asansör ve rampa bulunmayan eğitim kurumlarına erişemediği, toplu taşıma araçlarının uygun donanımına sahip olmaması sonucu ulaşım hizmetlerinden yararlanamadığı veya iş yerlerindeki fiziksel düzenlemelerin yetersizliği nedeniyle çalışma hayatına katılamadığı durumlarda engelli olarak nitelendirilebilmektedir. Örneklerden de anlaşılabilirliği üzere Sözleşme'nin içerdiği tanım, engelliliği salt tıbbi veya bireysel bir durum olarak değil, bireyin özellikleri ile çevresel faktörler ve toplumsal algıların etkileşimi sonucu ortaya çıkan bir olgu olarak ele almaktadır.³⁹

Kişinin fonksiyon kayıpları ile birleşerek engelliliği ortaya çıkaran çevresel ve tutumsal engeller, bireylerin toplumsal yaşama tam ve etkin katılımını kısıtlayan fiziksel ve sosyal bariyerlere karşılık gelmektedir.⁴⁰ Bu kapsamda çevresel engeller, “erişilebilirlikle”⁴¹ ilgili engelleri ifade etmekte olup, fiziksel çevrenin, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve

³⁸ Esra Burcu, “Türkiye'deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.28, S.1, 2011, s.41.

³⁹ İsmail Doğan, Mahmut Çitil, “Engelli Çocuk ve Ergenlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları* El Kitabı içinde, derleyen: Adnan Kulaksızoğlu, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s.31.

⁴⁰ Çelik, “Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu”, s.229; Mahmut Çitil, Muhammet Kürşat Üçüncü, “Türkiye’de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku’nun Durumu”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, C.9, S.35, 2018, s.235.

⁴¹ Erişilebilirlik; bireylerin yapı ve doğal çevrenin yanı sıra ekonomik, sosyal ve kültürel alanlara ulaşabilmelerini ve bu alanlardaki hizmetlerden faydalanarak katkı sağlayabilmelerini kapsayan temel bir kavramdır. Bu kavram, bireylerin tüm haklarını etkin biçimde kullanabilmeleri için kritik öneme sahip bir unsur olarak değerlendirilmektedir. (Selda Çağlar, “Engellilerin Erişilebilirlik Hakkı ve Türkiye’de Erişilebilirlikleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.61, S.2, 2012, s.542). Engelli bireylerin yaşamın her alanına erişebilmeleri için temel bir ilke olan ve bu nedenle de sıklıkla engellilikle ilişkili olarak kullanılan bu kavram; fiziksel çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojilerine, kamuya açık diğer tesis ve hizmetlere erişimi kapsamaktadır (BM Engelli Hakları Sözleşmesi M.9).

kamuya açık hizmetlerin tasarımında ve düzenlenmesinde engelli bireylerin dikkate alınmamasından kaynaklanmaktadır.⁴² Örneğin binaların rampa ve asansör içermemesi, kaldırımların tekerlekli sandalye geçişine uygun olmaması, toplu taşıma araçlarında sesli anons sistemi veya rampa bulunmaması, sesli trafik ışıklarının eksikliği, bilgi ve iletişim teknolojilerinin farklı engel gruplarına uygun tasarlanmaması gibi durumlar çevresel engelleri oluşturmaktadır.

Tutumsal engeller ise toplumun engellilik konusundaki önyargıları, kalıp yargıları ve ayrımcı yaklaşımlarından kaynaklanan sosyal bariyerlerdir.⁴³ Engelli bireylerin çalışamayacağı veya başarılı olamayacağı önyargısıyla iş yaşamında tercih edilmemesi, eğitim alamayacağı düşünülerek eğitim kurumlarına kabul edilmemesi, sosyal yaşamda dışlanmaları, acıma veya aşırı korumacı yaklaşımlara maruz kalmaları gibi durumlar tutumsal engellere örnek olarak gösterilebilir.

Engelliliği, bir başka ifadeyle engellenmişlik durumunu ortaya çıkaran tutumsal ve çevresel engeller, kişilerin yaşamında çoklu dezavantajlara yol açarak, sosyal etkileşimlerini kısıtlamakta ve yaşam kalitelerini azaltan bir etki oluşturmaktadır.⁴⁴ Nitekim söz konusu engellerin oluşturduğu dezavantajlı durum, tarihsel süreç içerisinde engelli bireylerin toplumsal dışlanma, ayrımcı muamele ve temel insan haklarından mahrum bırakılma gibi olumsuz deneyimlerle karşı karşıya kalmalarına yol açmış, toplumda "eksik" ya da "yetersiz" bireyler olarak algılanmalarına neden olmuştur.⁴⁵ Bunun sonucunda engelli bireyler, geçmişten bugüne eğitim, istihdam, sosyal ve kültürel hayat dahil olmak üzere, neredeyse yaşamın tüm alanlarında eşit fırsatlara sahip olamamıştır.⁴⁶ Bu durum ise engellilerin, herkesin insan olması nedeniyle sahip olduğu insan haklarına eşit bir biçimde erişememesi veya insan hakkı ihlalleri ile karşı karşıya kalması ile sonuçlanmıştır.⁴⁷

Günümüzde engelliliğe ilişkin kabul gören insan hakları yaklaşımı, engelliliğin ne yalnızca bireyin birtakım farklılıklarından ne de tamamen çevresel veya tutumsal

⁴² Centers for Disease Control and Prevention, "Disability and Health Disability Barriers", <https://www.cdc.gov/ncbddd/disabilityandhealth/disability-barriers.html>, (E.T. 01.12.2024).

⁴³ Aslı Sungur Ergenoğlu, *Mimarlıkta Kapsayıcılık: Herkes İçin Tasarım*, Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi, İstanbul 2013, s.22.

⁴⁴ Çelik, "Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu", s.221.

⁴⁵ Sandra Fredman, "Disability Equality: A Challenge to the Existing Anti-Discrimination Paradigm?", in *Disability Rights in Europe: From Theory to Practice*, eds.: Anna Lawson, Caroline Gooding, Hart Publishing, Oxford 2005, s.201.

⁴⁶ Kahraman Güloğlu, "Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye'deki Durum", s.309.

⁴⁷ Gül, "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi", s.33.

engellerden kaynaklandığını kabul etmektedir.⁴⁸ Bu doğrultuda kişinin yeti farklılıkları ile, çevresel ve tutumsal engelleri birleştirerek engellilik durumunun tanımlanması, tam anlamıyla insan hakları yaklaşımının bir yansımasını oluşturmaktadır. Buna ek olarak Sözleşme, 'diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin katılım' vurgusuyla, engelliliği bir eşitlik ve katılım meselesi olarak ele almakta, bu özelliği de insan hakları yaklaşımının bir ürünü olduğuna işaret etmektedir.

Sözleşme'nin benimsediği engellilik tanımı, insan hakları yaklaşımını yansıttığının yanı sıra, başka bazı önemli yenilikleri de beraberinde getirmiştir. İlk olarak engellilik durumunu, bireysel özellikler ile, çevresel ve tutumsal engellerin bir sentezi olarak açıklayan sözleşme, engelliliğin ortaya çıkışında toplumsal engellerin rolüne yaptığı vurgu nedeniyle önem taşımaktadır.⁴⁹ Bunun dışında Sözleşme'nin içerdiği tanımlama, farklı engellilik türlerini ve derecelerini kapsayacak şekilde geniş ve esnek bir yapıya sahip olmasıyla da dikkat çekmektedir.⁵⁰ Tanımın içerdiği kapsayıcı nitelik ile, herhangi bir ayrımcılığa yol açmaksızın, tüm engelli bireylerin Sözleşme kapsamına dahil edilmesi hedeflenmiştir.⁵¹

Sözleşme'nin tanımı, aynı zamanda dinamik bir engellilik kavrayışı sunmaktadır.⁵² Buna göre engellilik, sabit ve değişmez bir durum değil, zaman içerisinde farklılaşan toplumsal algı ve politikalarla birlikte gelişen ve dönüşebilen bir olgudur.⁵³

Sözleşme ile benimsenen tanım, engellilik ve sakatlık kavramları arasındaki ayrımın netleştirilmesinde de önemli rol oynamaktadır. Buna göre sakatlık (impairment), kişinin bedensel, zihinsel veya duyuşal işlevlerindeki kayıpları ifade eden tıbbi bir durumu belirtirken, engellilik ise kişinin bu özellikleri nedeniyle karşılaştığı engeller sonucu haklara eşit erişememesi halini ifade etmektedir.⁵⁴ Başka bir deyişle, sakatlık bireyin sahip olduğu fonksiyonel farklılığı tanımlarken, engellilik bu farklılığın toplumsal engeller ve bariyerlerle

⁴⁸ Burcu Gedikli, "İstihdamda Engelli Kadın: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Marmara Üniversitesi Kadın Ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.1, 2022, s.88.

⁴⁹ Sibel Yardımcı, "Sakatlığın Tarihsel İnşası", *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler* içinde, Derleyenler: Kenan Çayır, Melisa Soran, Melike Ergün, Karekök Yayınları, İstanbul 2015, s.9.

⁵⁰ Ezeli Azarkan, Ekrem Benzer, "Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve Türkiye'de Engelli Hakları", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.23, S.38, 2018, s.6.

⁵¹ Azarkan, Benzer, "Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve Türkiye'de Engelli Hakları", s.6.

⁵² Çelik, "Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu", s.230.

⁵³ Çelik, "Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu", s.229-230.

⁵⁴ Alemdar, "Sakat, Özürlü ve Engelli Kavramları: Tarifleri ve Farkları", s.49.

etkileşimi sonucunda oluşan durumu dile getirmektedir.⁵⁵ Bu ayrım, engelliliğin salt bedensel bir farklılık olmadığını, toplumsal boyutunun da göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulaması açısından önemlidir.⁵⁶

Sakatlık kavramı, kişinin fiziksel, zihinsel veya duysal fonksiyonlarında meydana gelen, uzun süreli veya kalıcı nitelikteki kayıplar veya kısıtlılıklar biçiminde tanımlanmaktadır.⁵⁷ Başka bir anlatımla sakatlık, “bir bireyin fiziksel, ruhsal ya da duysal nitelikleri bakımından toplumun genelinden bir ölçü de olsa farklı olduğunu”⁵⁸ ifade etmektedir. Bu bağlamda sakatlık kavramı, bireyin fonksiyonlarındaki farklılıklara gönderme yapmakta, söz konusu farklılıkları tıbbi açıdan ele almaktadır.⁵⁹ Sakatlık durumu, kişinin doğumundan itibaren sahip olduğu bir özellik olabileceği gibi, sonradan bir hastalık veya kaza sonucu da ortaya çıkabilmektedir.⁶⁰ Örneğin, görme kaybı, işitme kaybı, ortopedik farklılıklar veya zihinsel işlevlerdeki farklılıklar birer sakatlık durumunu oluşturmaktadır.

Sakatlık ile ilgili belirtilmesi gereken bir diğer nokta, bireylerdeki işlev veya fonksiyon kayıplarının, her zaman bir yeteneğin kaybı anlamına gelmediğidir.⁶¹ Başka bir anlatımla sakatlık, kişinin fonksiyon kayıplarını ifade etmekte, ancak bu durum her zaman o kişinin yeteneklerinin kaybıyla sonuçlanmamaktadır. Fonksiyon kaybı halinde, yalnızca doğrudan o fonksiyona bağlı yetenekler kaybedilmekte, örneğin görme fonksiyonunu kaybeden bir kişi, sadece görme yeteneğini ve görmeye ilişkili olan diğer yeteneklerini kaybetmiş olmaktadır. Ancak bu durumda kişinin görmeye ilgisi bulunmayan yetenekleri varlığını korumaktadır. Zira fonksiyonlar ile yetenekler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Çeşitli düzeylerde fonksiyon kaybı bulunan, bir diğer deyişle sakatlığı bulunan bireyler, günlük yaşamda gerçekleştirdikleri eylemleri farklı yöntemler ve yollarla meydana

⁵⁵ Çelik, “Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu”, s.231; Şişman, “Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, s.76.

⁵⁶ Şişman, “Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, s.76.

⁵⁷ Alemdar, “Sakat, Özürlü ve Engelli Kavramları: Tarifleri ve Farkları”, s.42.

⁵⁸ Kenan Çayır, Melike Ergün, *Ders Kitaplarında Engellilik, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi*, İstanbul 2014, s.5.

⁵⁹ Jasen M. Walker, “The Difference Between Disability and Impairment: A Distinction Worth Making”, *Journal of Occupational Rehabilitation*, Vol.3, No.3, 1993, s.167.

⁶⁰ Orhan, Genç, “Engellilere Yönelik Ülkemizdeki Özel Eğitim Hizmet Uygulamaları ve Örnek Ülke Karşılaştırması”, s.117; Hüseyin Özil, “Farklılığı Bedenselleştirmek: Sakatlık Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.50, 2023, s.175.

⁶¹ Mesut Varlık, Süleyman Akbulut, “Engelliliğin Dünyü ve Bugünü”, Platform 24, 4 Aralık 2023, <https://platform24.org/engelliligin-dunu-ve-bugunu/>, (E.T. 24.12.2024).

getirmektedir. Kişinin görme, duyma, yürüme gibi fonksiyonlarını kaybetmiş olması, bu fonksiyonlara bağlanan yeteneklerin kaybedildiğini göstermemektedir.⁶² Örneğin görme kaybı bulunan bir bireyle ilgili olarak, görme organının fonksiyonunu yerine getirmediği söylenebilirken; bu kişi baston, sesli navigasyon uygulamaları gibi yollarla hareket etme yeteneğini etkin biçimde kullanabilmektedir. Aynı şekilde bacaklarındaki fonksiyon kaybı nedeniyle yürüme eylemini gerçekleştiremeyen bir birey, tekerlekli sandalye aracılığıyla hareket edebilmektedir.⁶³ Zira hareket etme yeteneğini kullanabilmenin tek yolu yürümek değildir. Kişinin işitme fonksiyonundaki kayıplar, iletişim kurma yeteneğinin kaybı sonucunu doğurmamakta, bu kişiler işaret dili vasıtasıyla iletişim kurma yeteneğine sahip olmaktadır. Ancak toplumda var olan bakış açısına göre, fonksiyon ve yetenekler birbirine bağlı olarak kabul edildiği için fonksiyonlarında çeşitli düzeylerde kayıplar bulunan bireylere ilişkin ön yargılar doğmaktadır.⁶⁴ Bu durumun bir sonucu olarak söz konusu bireyler; çoğunlukla işlerini kendi başına yapamayan, kendine yetemeyen, yardıma muhtaç bireyler olarak kabul edilmektedir.⁶⁵ Kişilerin yeteneklerini gerçekleştiremeyeceklerine ilişkin bu ön kabul ise tutumsal engelleri ve dolayısıyla engellilik durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bahsedilen bu ön yargıların meydana getirdiği tutumsal engeller neticesinde ise bireyler, eğitim ve istihdam süreçlerinde yeterince yer alamamakta, ulaşım hizmetleri ve diğer kamusal hizmetlere eşit şekilde erişememekte, sosyal ve kültürel yaşama katılamamakta, toplumsal dışlanma olgusuyla karşı karşıya kalmakta ve tüm bunların sonucunda diğer kişilere bağımlı bireyler haline gelmektedir.⁶⁶ Aynı şekilde fonksiyonlarla yeteneklerin birbirine bağlı olarak kabulü, fonksiyon kaybı bulunan kişilerin yeteneklerini gerçekleştiremeyeceği, bundan dolayı da gerekli farklı düzenlemelerin yapılmasına ihtiyaç olmadığı düşüncesini beraberinde getirebilmektedir. Fonksiyon kaybına sahip kişilerin yaşamın tüm alanlarında yer alabileceği ve bunun için ihtiyaç duydukları faaliyetleri farklı yollarla gerçekleştirebileceklerinin bilinmemesi, erişilebilirlik düzenlemelerine gereken önemin verilmemesine yol açmaktadır. Toplumsal yaşamdaki düzenlemelerin çoğunluğa göre yapılması ve kişilerin fonksiyonlarındaki kayıpların göz ardı edilmesi de çevresel engellerin doğmasına zemin

⁶² Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD), *Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2020*, Ankara 2021, s. 15.

⁶³ Varlık, Akbulut, “*Engelliliğin Dünü ve Bugünü*”, <https://platform24.org/engelliligin-dunu-ve-bugunu/>.

⁶⁴ Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği, *Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2020*, s. 15-16.

⁶⁵ Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği, *Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2020*, s. 15.

⁶⁶ Bill Hughes, Kevin Paterson, “Sakatlık Sosyal Modeli ve Kaybolan Beden: Bir Yeti Yitimi Sosyolojisi Doğru”, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde, derleyenler: Dicle Bezmez, Sibel Yardımcı, Yusuf Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s.63.

hazırlamaktadır.⁶⁷ Dolayısıyla fonksiyon ve yeteneklerin farklı kavramlar olarak değerlendirilmemesi, engellilik durumunun var oluşundaki en temel sebeplerden birini teşkil etmektedir.⁶⁸ Buradan hareketle engellilik, salt bir fonksiyon kaybından öte, dış dünya koşullarının etkisiyle kişinin yeteneklerini kullanmasının engellenmesi durumunda ortaya çıkmaktadır.⁶⁹

Dikkat çekici olan nokta, sakatlığın toplumda her zaman var olacak bir olgu niteliği taşımasına karşın, engelliliğin, uygun düzenlemeler ve politikalarla ortadan kaldırılabilecek bir durum olmasıdır.⁷⁰ Her ne kadar tıbbi gelişmeler belirli sakatlık türlerinin tedavisini mümkün kılsa da, sakatlık olgusu insan varoluşunun doğal bir parçası olarak, farklı biçimleriyle toplumda her zaman var olmaya devam edecektir. Oysa engellilik söz konusu olduğunda, insan olmanın beraberinde getirdiği bir özellikten değil, toplumun farklı insan özelliklerine karşı yeterince kapsayıcı olmamasından kaynaklanan bir durumdan söz edilmektedir.⁷¹ Nitekim toplumsal düzenlemelerin herkesin ihtiyaçlarını gözeterek şekilde yapılması, erişilebilirliğin sağlanması ve ayrımcı tutumların ortadan kaldırılması yoluyla, fonksiyon kaybı olan bireylerin yeteneklerini kullanmalarının önündeki engeller kaldırılabilir. Bu durum göstermektedir ki, engelliliğin ortadan kaldırılması için odaklanılması gereken nokta, bireylerin fonksiyon kayıplarını "düzeltmek" değil, toplumsal yapıyı ve düzenlemeleri herkesin eşit katılımına olanak sağlayacak şekilde dönüştürmektir.

Önemle vurgulanmalıdır ki, sakatlık durumu tek başına bir dezavantaj veya yetersizlik anlamına gelmemektedir.⁷² Sakatlık, insan çeşitliliğinin doğal bir parçasıdır ve bireyin kimliğinin yalnızca bir yönünü oluşturmaktadır. Ancak toplumun bu farklılıklara yaklaşımı ve fiziksel çevrenin düzenlenmesindeki eksiklikler, sakatlık durumunun engelliliğe dönüşmesine neden olmaktadır.⁷³ Bu bağlamda sakatlık ve engellilik arasındaki ayrımın doğru anlaşılması, engelli hakları alanındaki politikaların ve uygulamaların şekillenmesinde büyük önem taşımaktadır.⁷⁴ Nitekim yukarıda da vurgulandığı üzere, sakatlığın aksine engelliliğin ortadan kaldırılması mümkün olup, bunun için yapılması

⁶⁷ Ramazan Tiyek, Burak Hamza Eryiğit, Emrah Baş, “Engellilerin Erişilebilirlik Sorunu ve TSE Standartları Çerçevesinde Bir Araştırma”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.12, 2016, s.229.

⁶⁸ Varlık, Akbulut, “Engelliliğin Dünü ve Bugünü”, <https://platform24.org/engelliligin-dunu-ve-bugunu/>.

⁶⁹ Varlık, Akbulut, “Engelliliğin Dünü ve Bugünü”, <https://platform24.org/engelliligin-dunu-ve-bugunu/>.

⁷⁰ Sungur Ergenoğlu, *Mimarlıkta Kapsayıcılık: Herkes İçin Tasarım*, s.14; Walker, “The Difference Between Disability and Impairment: A Distinction Worth Making”, s.167-172.

⁷¹ Sungur Ergenoğlu, *Mimarlıkta Kapsayıcılık: Herkes İçin Tasarım*, s.14.

⁷² Alemdar, “Sakat, Özürlü ve Engelli Kavramları: Tarifleri ve Farkları”, s.49.

⁷³ Kahraman Güloğlu, “Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye’deki Durum”, s.309.

⁷⁴ Oliver, Barnes, *Disabled People and Social Policy: From Exclusion to Inclusion*, s.14.

gereken, bireylerin fonksiyon farklılıklarına odaklanmak değil, toplumsal engelleri ve bariyerleri ortadan kaldırmaktır. Bu yaklaşım, engelli haklarının insan hakları temelinde ele alınmasının da temel dayanak noktalarından birini oluşturmaktadır.

Yakın bir zamana kadar engellilik durumunu ifade etmek için sıkça kendisine başvurulmuş, ancak son dönemde içerdiği olumsuz anlam nedeniyle kullanımı neredeyse terk edilmiş olan bir kavram da özürllüktür.⁷⁵ Özürllük (handicap), bireyin sahip olduğu fonksiyon kayıplarının, özellikle öz bakım kapasitesinin azalması ya da kaybı ile sonuçlanması biçiminde tanımlanabilir.⁷⁶ Bir başka anlatımla özürllük, bireyin sahip olduğu fonksiyon farklılıkları (sakatlık) nedeniyle, bu fonksiyonlara bağlı olduğu düşünülen yeteneklerini kullanamaması veya sınırlı şekilde kullanabilmesini ifade etmektedir.⁷⁷ Bu tanım, sorunu tamamen bireyin kendi durumuna indirgemekte ve fonksiyonel sınırlılığı merkeze almaktadır.⁷⁸ Dolayısıyla özürllük kavramının içerdiği yaklaşım, bireyin yaşadığı sınırlılıkları toplumsal ve çevresel faktörlerden bağımsız olarak ele almakta ve sorunu salt bireysel düzeyde değerlendirmektedir.⁷⁹ Başka bir deyişle kişinin yeteneklerinin kaybı, o yeteneklerin bağlı olduğu düşünülen fonksiyon kayıpları ile ilişkilendirilmekte, ancak söz konusu durumun altında yatan temel nedenler olan çevresel ve toplumsal engeller göz ardı edilmektedir. Bu nedenle özürllük kavramının içerdiği anlamın, fonksiyonlarla yetenekleri eşdeğer kabul eden anlayışın bir ürünü olduğunu söylemek pek de güç olmayacaktır. Zira

⁷⁵ Özürllü kavramının terk edilmesine yönelik eğilim, ulusal mevzuatta da kendini göstermiş, 25 Nisan 2013 tarihinde kabul edilen 6462 sayılı Kanunla, 5378 sayılı Engelliler hakkında Kanun başta olmak üzere tüm mevzuatta "özür" ve "özürllü" kavramları yerine "engel" ve "engelli" kavramlarının kullanılması öngörülmüştür. (RG. T.03.05.2013, S.28636).

⁷⁶ Arie Rimmerman, *Social Inclusion of People with Disabilities: National and International Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge 2013, s.26.

⁷⁷ Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 1980 yılında yayımladığı Uluslararası Sakatlık, Engellilik ve Özürllük Sınıflandırması (ICIDH) belgesinde özürllük (handicap) terimini, bireyin yetersizlik veya sakatlık sonucu yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak normal kabul edilen rollerini yerine getirmede karşılaştığı dezavantajlı durum olarak tanımlamıştır. Bu sınıflandırmada dikkat çeken husus, özürllük ve engellilik kavramlarının, bugünkü anlamlarının aksine birbirleri yerine kullanıldığıdır. Nitekim anılan sınıflandırmada engellilik kavramı bireysel sınırlılıklara odaklanırken, özürllük kavramı sosyal dezavantajları ve toplumsal boyutu da içerecek şekilde tanımlanmıştır. Ancak 2001 yılında DSÖ'nün geliştirdiği yeni sınıflandırma olan Uluslararası İşlevsellik, Engellilik ve Sağlık Sınıflandırması'nda (ICF) özürllük kavramının kullanımından bilinçli olarak kaçınılmıştır. Bu tercih, özürllük kavramının insan hakları temelli yaklaşımla uyumlu olmayan ve bireyi merkeze alan yapısından kaynaklanmıştır. ICF hakkında daha detaylı bilgi için bkz. World Health Organization, *International Classification of Functioning, Disability and Health*, WHO, 2001, <https://www.who.int/standards/classifications/international-classification-of-functioning-disability-and-health>, (E.T. 18.11.2024).

⁷⁸ Kahraman Güloğlu, "Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye'deki Durum", s.292.

⁷⁹ Çitil, Üçüncü, "Türkiye'de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku'nun Durumu", s.235.

özürlülük tanımına göre, karşılaşılan engellenmişlik halinin altında yatan neden, kişilerin fiziksel durumu olarak açıklanmaktadır.⁸⁰

Özürlülük kavramının diğer kavramlarla ilişkisini ve aralarındaki farkı somut bir örnek ile netleştirmek gerekirse, doğuştan bir kolu olmayan veya sonradan kolunu kaybeden bir bireyin durumunu farklı yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.⁸¹ Bu kişinin kolunun olmaması ya da işlevini yitirmesi, bireysel bir özelliğini ve dolayısıyla sakatlık durumunu oluşturmaktadır. Aynı kişinin tek elle konserve kapağını açamaması, belirli spor faaliyetlerini gerçekleştirememesi veya iş yaşamında yer alamaması, yalnızca kişinin kolunun olmaması ile açıklandığında, özürlülük olarak nitelendirilmektedir. Zira burada sorun bireyin fonksiyonel sınırlılığına indirgenmektedir. Engellilik perspektifinden bakıldığında ise sorunun kaynağı, evrensel tasarım ilkesi doğrultusunda tek elle açılabilen konserve kapaklarının üretilmemesi, tek kolla yapılabilecek spor imkanlarının sunulmaması veya iş yerlerinde gerekli makul düzenlemelerin yapılmaması gibi çevresel ve toplumsal faktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bireyin toplumsal yaşama katılım aşamasında karşılaştığı engellerin nedeni, yalnızca kolunu kullanamıyor oluşu değil, toplumun bu duruma uygun düzenlemeleri yapmaması ve önyargılı yaklaşımları biçiminde ele alınmaktadır.

Özürlülük kavramının geçmişte sıklıkla kullanılmasına rağmen bugün tercih edilmiyor oluşu altında yatan birkaç neden bulunmaktadır. Öncelikle belirtilmelidir ki, bu kavram, sorunu tamamen bireyde gören ve kişinin tedaviye, desteğe ve yardıma muhtaç olduğu varsayımına dayanan bir yaklaşımı yansıtmaktadır.⁸² Bu yaklaşım, engelli bireylerin toplumsal yaşama aktif katılımını ve bağımsız yaşam hakkını göz ardı etmekte, anılan kişileri sürekli başkalarının desteğine ihtiyaç duyan bireyler olarak resmetmektedir. Oysa güncel yaklaşım, engelli bireylerin hak sahibi özneler olduğunu ve toplumsal yaşama tam ve etkin katılımlarının sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır.⁸³

İkinci olarak, engelliliği yalnızca bireysel fonksiyon kaybı üzerinden tanımlayan ve toplumsal faktörleri göz ardı eden özürlülük kavramı, yeteneklerin yitirilmesine yol açan

⁸⁰ Çitil, Üçüncü, “Türkiye’de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku’nun Durumu”, s.235.

⁸¹ Örnek için bkz. Kahraman Güloğlu, “Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye’deki Durum”, s.309.

⁸² Kahraman Güloğlu, “Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye’deki Durum”, s.293.

⁸³ Çelik, “Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu”, s.240-241.

toplumsal düzenlemelerdeki eksikliklerin fark edilmesini güçleştirmektedir.⁸⁴ Bu yaklaşım, engelliliğin toplumsal boyutunun anlaşılmasını olanaksız kılmakta ve engelli bireylerin karşılaştıkları sorunlara yönelik etkili çözümler üretilmesini engellemektedir.

"Özür" kelimesinin Türkçe'deki olumsuz çağrışımları; bir "defo"ya işaret etmesi⁸⁵ ve "özür dilemek" ile kurduğu semantik bağlantı,⁸⁶ kavramın Türkçe literatürde eleştirilere konu olmasına yol açmıştır. Nitekim "özür" kelimesinin anlamı düşünüldüğünde, kavramın kullanımının, ayrımcı ve damgalayıcı bir etki oluşturduğu görülebilecektir. Söz konusu kavram, bireyi "kusurlu" veya "eksik" olarak nitelendiren bir anlam içermekte ve kişinin insan onurunu zedeleyici bir niteliğe sahip bulunmaktadır. Sonuç olarak özrürlük kavramının kullanılmamasına yönelik bu tercih, yalnızca kavramsal bir değişikliği ifade etmemekte, aynı zamanda bakış açısındaki değişimi de yansıtmaktadır.

Son yıllarda engellilik durumunu ifade etmek için kullanılan ve kullanımı gün geçtikçe artan bir kavram da "özel gereksinimli" (special needs) kavramıdır.⁸⁷ Özel gereksinimli ifadesi, son yıllarda özellikle eğitim alanında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁸ Bu kavramın tercih edilmesinin temel nedeni, daha olumlu bir dil kullanımını temsil ettiği düşüncesidir.⁸⁹ Kavram, engelli veya özrürlü gibi terimlerin taşıdığı olumsuz çağrışımlardan uzaklaşmayı ve bireyin ihtiyaçlarına odaklanmayı amaçlamaktadır. Özellikle çocuklarla ilgili kullanımlarda, etiketleyici ve damgalayıcı dilden kaçınma çabası, bu kavramın yaygınlaşmasında etkili olmuştur.⁹⁰

Ancak "özel gereksinimli" kavramının kullanımı bazı önemli sorunları da beraberinde getirmektedir. Öncelikle kavramın içerdiği gereksinim vurgusu, engelliliğe ilişkin insan hakları odaklı yaklaşımı gölgeleme riski taşımaktadır.⁹¹ Bir örnek üzerinden açıklamak gerekirse, görme engelli bir bireyin baston ihtiyacının karşılanması, o kişinin temel bir

⁸⁴ Kahraman Güloğlu, "Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye'deki Durum", s.292.

⁸⁵ Yardımcı, "Sakatlığın Tarihsel İnşası", s.9.

⁸⁶ Aslı Sungur Ergenoğlu, Sibel Yıldız, "Fiziksel Erişilebilirlik", Engelsiz Türkiye İçin Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler içinde, editörler: Elzi Menda, Neyyir Bertay ve Nesrin Balkan, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s.124.

⁸⁷ Morton Ann Gernsbacher, Adam R. Raimond, M. Theresa Balinghasay, Jilana S. Boston, "Special Needs' Is an Ineffective Euphemism", *Cognitive Research: Principles and Implications*, Vol.1, 2016, s.3.

⁸⁸ Çitil, Üçüncü, "Türkiye'de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku'nun Durumu", s.236.

⁸⁹ Gernsbacher, Raimond, Balinghasay, Boston, "Special Needs' Is an Ineffective Euphemism", s.1.

⁹⁰ Gernsbacher, Raimond, Balinghasay, Boston, "Special Needs' Is an Ineffective Euphemism", s.4.

⁹¹ Süleyman Akbulut, "Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı", *Engelliliğe ve Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık: İlk ve Ortaöğretim Kurumları için Örnek Ders Uygulamaları* içinde, Derleyenler: Melisa Soran, Özgür Şensoy, Melike Ergün, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s.23-24.

gereksinimini gidermektedir. Ancak bu durum, aynı kişinin bastonla yürürken karşılaştığı fiziksel erişilebilirlik sorunlarını, toplu taşıma araçlarına erişimde yaşadığı güçlükleri veya istihdamda karşılaştığı ayrımcılığı ortadan kaldırmamaktadır. Dolayısıyla gereksinim odaklı yaklaşımın, engelli bireylerin karşılaştığı yapısal sorunları, ayrımcılığı ve hak ihlallerini görünmez kılması olasıdır.

Kavramın içerdiği gereksinim odaklı yaklaşımın bir diğer problematik yönü, engellilik durumunu bireyselleştirmesi ve toplumsal sorumluluğu göz ardı etmesidir. "Gereksinim" vurgusu, sorunun kaynağını bireyde ararken, toplumsal yapının dönüştürülmesi gerekliliğini ikinci plana atmaktadır. Zira özel gereksinimli" terimi, engelli bireylerin ihtiyaçlarının diğer insanlardan farklı ve "özel" olduğu algısını oluşturmaktadır.⁹² Oysa engellilik, salt bireysel bir "özellik" veya "gereksinim" meselesi olarak değil, toplumsal düzenlemelerin ve tutumların da etkisiyle meydana gelen bir durum biçiminde algılanmalıdır. Bu nedenle ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesi gereği, engelli bireylerin günlük yaşamda karşılaştığı güçlüklerin, kişilerin kendilerinden kaynaklanan sorunlar olarak değil, toplumsal bir mesele olduğu kabul edilerek, mevcut kural, kurum ve yapıların bu yaklaşım çerçevesinde dönüştürülmesi gerekmektedir.⁹³

Kavramın içerdiği "özel" nitelemesi de, engelli bireyleri toplumun diğer üyelerinden ayıran bir söylemi temsil etmekte ve bu da dolaylı olarak ayrımcı bir etki oluşturmaktadır.⁹⁴ "Özel" ifadesi kavrama, engellilik deneyimini aşırı yücelten bir anlam yüklemekte, bu da engelliliğe ilişkin damgalayıcı bir yaklaşıma gönderme yapmaktadır.⁹⁵ Nitekim engelli bireyler ne sürekli yardıma muhtaç kişiler ne de toplumun "özel" üyeleri olarak görülmelidir. Bu bireyler, tıpkı diğer bireyler gibi hak özneleridir ve temel mesele, bu hakların kullanımının önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Bu nedenle terminolojik tercihlerde de eşit yurttaşlık ve hak temelli yaklaşımı yansıtan, ne aşırı dramatize eden ne de özelleştiren bir dil kullanımı benimsenmelidir.

⁹² Holly, "Why Disabled People's Needs Aren't 'Special'", *Life of a Blind Girl*, 4 Şubat 2024, <https://lifeofablindgirl.com/2024/02/04/why-disabled-peoples-needs-arent-special/>, (E.T. 12.01.2025).

⁹³ Korhan Levent Ertürk, A. Aslı Şimşek, Damla Gülseren Songür, Gökhan Şengül, "Türkiye'de Engelli Farkındalığı ve Engelli Bireylerin Adalet Web Erişilebilirlikleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Bilgi Dünyası*, C.15, S.2, 2014, s.381.

⁹⁴ National Center on Disability and Journalism, Disability Language Style Guide, 2021, <https://ncdj.org/style-guide/>, (E.T. 12.01.2025).

⁹⁵ Holly, Why Disabled People's Needs Aren't 'Special', <https://lifeofablindgirl.com/2024/02/04/why-disabled-peoples-needs-arent-special/>.

Bu nedenlerle, insan hakları temelli bir yaklaşım esas alınarak, engellilik kavramının kullanılmaya devam edilmesi daha doğru olacaktır. Zira engellilik kavramı, durumun toplumsal boyutunu vurgulamakta ve hak temelli bir mücadelenin gerekliliğine işaret etmektedir. "Özel gereksinimli" kavramı her ne kadar iyi niyetle ortaya çıkmış olsa da, engelli haklarının gelişimi açısından geri adım niteliği taşıyabilecek bir terminolojik tercih olarak değerlendirilmelidir.⁹⁶

Sonuç olarak, engellilik alanındaki kavramsal gelişim sürecinin incelenmesi, bu alana ilişkin bakış açısının nasıl evrildiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Engellilik durumunu tanımlamak için kullanılan terimlerin zaman içindeki değişimi ("sakat" kavramından "özürlü" kavramına ve nihayetinde "engellilik" kavramına geçiş) esasen tarihsel süreçte toplumların engelliliğe bakışındaki köklü değişimlerin bir sonucudur. Bu dönüşüm, engelliliğin bireysel bir "kusur" veya "eksiklik" olarak görülmesinden, toplumsal yapı ve tutumlarla şekillenen bir olgu olarak anlaşılmasına doğru gerçekleşen düşünsel değişimi yansıtmaktadır. BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin getirdiği tanım, bu dönüşümün en önemli kazanımlarından birini oluşturmaktadır.

Son dönemde özellikle eğitim alanında yaygınlaşan "özel gereksinimli", "görme/işitme/konuşma gereksinimi olan birey", "özel birey" gibi yeni kavramların kullanımı ise, insan hakları temelli yaklaşımla çelişmektedir. Dahası, alandaki kavram çeşitliliği karşısında, mevcut tüm kavramlara karşı çıkarak, yeni kavramlar türetme çabası da halen varlığını sürdürmekte; ancak söz konusu çaba, var olan kavramsal karmaşayı daha da derinleştirmektedir.⁹⁷ Oysa engelliliği anlatmak için, "sakatlık" ve "engellilik" kavramlarının, durumu bütün boyutlarıyla açıklamada yeterli olduğu değerlendirilmektedir.

Sakatlık, kişinin bedensel, zihinsel veya duyuşal fonksiyonlarındaki kayıpları ifade eden bir kavramken, engellilik bu durumun toplumsal koşullarla etkileşimi sonucunda ortaya çıkan dezavantajlı konumu dile getirmektedir. Bu ayrım, engelliliğin ortadan kaldırılabılır bir durum olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

⁹⁶ Gernsbacher, Raimond, Balinghasay, Boston, "Special Needs' Is an Ineffective Euphemism", s.11-12.

⁹⁷ John Folkins, "The Language Used to Describe Individuals with Disabilities", *American Speech-Language-Hearing Association*, 1992, https://web.archive.org/web/20150511071056/http://www.asha.org/publications/journals/submissions/person_first.htm, (E.T. 12.01.2025).

Mevcut kavramların yeterli olmadığı düşüncesiyle sürekli yeni kavramların türetilmesi, iyi niyetli bir çabanın ürünü olsa da, engelliliğin doğru anlaşılmasını ve ele alınmasını zorlaştırmaktadır. Özel gereksinimli kavramında olduğu gibi, türetilen yeni kavramların, engelliliğin insan hakları temelinde ele alınmasını güçleştirme ve konuyu bireysel bir özellik veya ihtiyaç meselesine indirgeme riski taşıdığı da bir gerçektir. Bu nedenle, yeni kavramlar üretmek yerine, mevcut ve yerleşmiş olan, engelliliği farklı boyutlarıyla anlatmada yeterli görülen sakatlık ve engellilik kavramlarının doğru anlaşılması ve tutarlı bir şekilde kullanılması daha yararlı olacaktır.

Kavramsal netliğin sağlanması, engellilik alanındaki hak mücadelesinin sağlıklı bir zeminde yürütülmesi açısından önemli bir gerekliliktir. Zira kullanılan kavramlar, engelliliğe ilişkin mevzuat ve politikaların da belirleyicisi niteliğindedir.⁹⁸ Bu nedenle, engelli bireyleri ne yardıma muhtaç ne de "özel" kişiler olarak gören, onları eşit hak özneleri olarak kabul eden bir yaklaşımın benimsenmesi ve bu anlayışın kavramsal düzeyde de sürdürülmesi, engelliliğe ilişkin toplumsal algının dönüşümünü de beraberinde getirebilecektir.

1.2. Engelliliğe İlişkin Yaklaşımların Keşfi

Tarihsel süreçte engelliliğe yönelik farklı yaklaşımları içeren modeller geliştirilmiş, her model kendi kavramsal çerçevesi ve varsayımlarıyla engelliliği açıklamaya çalışmıştır. Bu süreçte ilk olarak tıbbi (medikal) model ortaya çıkmış,⁹⁹ ilgili modeli sosyal (toplumsal) model takip etmiş ve nihayetinde insan hakları modeli geliştirilmiştir.¹⁰⁰ Söz konusu modeller, engelliliğin nasıl tanımlanacağından, engelli bireylere yönelik politikaların nasıl şekilleneceğine kadar pek çok konuda belirleyici olmuştur. Bu nedenle, engellilik olgusunun tüm yönleriyle, bütüncül bir şekilde kavranabilmesi için, bu modellerin detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir.

⁹⁸ Ekin Dolu, *Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Engellilere Yönelik Bakım Politikaları ve Uygulamaları*, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s.10.

⁹⁹ Bazı yazarlar, tıbbi modelin ortaya çıkışından önce “ahlaki (moral) model” isimli bir modelin hakim olduğunu belirtmekte ve bu doğrultuda engelliliğe ilişkin modelleri dörtlü bir sınıflandırmaya tabi tutmaktadır. Bu bağlamda ahlaki model, engelliliği bireylerin ya da ailelerinin işledikleri günahların bir sonucu olarak gören, bu durumu ahlaki çöküntünün ve kötülüğün dışı vurumu olarak değerlendiren ve bu bakış açısının sonucu olarak da engelli bireylerin toplumdan dışlanmasına, temel haklardan mahrum bırakılmasına ve hatta öldürülmelerine yol açan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Söz konusu model hakkında daha fazla bilgi için bkz. Çitil, Üçüncü, “*Türkiye’de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku’nun Durumu*”, s.236-237; Kathleen R. Bogart, “The Moral Model of Disability Is Alive and Well”, *Psychology Today*, Mayıs 2021, <https://www.psychologytoday.com/us/blog/disability-is-diversity/202105/the-moral-model-disability-is-alive-and-well>, (E.T. 24.11.2024).

¹⁰⁰ Gedikli, “İstihdamda Engelli Kadın: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, s.87.

Engellilik olgusuna yaklaşımda tarihsel olarak ilk geliştirilen ve uzun süre hâkim olan paradigma tıbbi modeldir.¹⁰¹ Bu model, engelliliği tamamen bireysel bir sorun olarak ele almakta¹⁰² ve sorunu kişinin fiziksel, zihinsel, duyuşsal veya ruhsal fonksiyon kayıplarına indirgemektedir.¹⁰³ Tıbbi modelde engellilik, tedavi edilmesi veya rehabilite edilmesi gereken bir "anormallik", "hastalık" veya "kusur" olarak görülmekte, dolayısıyla çözüm de tıbbi müdahalede aranmaktadır.¹⁰⁴

Tıbbi model, engelliliği öncelikle bireysel bir sağlık problemi olarak ele almakta ve engelli bireyin "normalleştirilmesi" veya "iyileştirilmesi" gerektiği varsayımına dayanmaktadır.¹⁰⁵ Bu yaklaşımda engellilik, kişinin sahip olduğu fiziksel, zihinsel veya duyuşsal işlev kayıplarının doğrudan bir sonucu olarak görülmekte ve bu kayıpların bireyin yaşamını kısıtladığı kabul edilmektedir.

Bu modele göre, engelli bireyin toplumsal yaşama katılamamasının nedeni, kendi bedensel veya zihinsel durumudur.¹⁰⁶ Örneğin, tekerlekli sandalye kullanan bir kişinin eğitim alamaması veya istihdama katılamaması, o kişinin yürüyememesinin doğal bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Benzer şekilde, görme engelli bir bireyin ulaşım hizmetlerine erişememesi veya işitme engelli bir bireyin karşılaştığı iletişim engelleri de, bu kişilerin kendi durumlarından kaynaklanan kaçınılmaz sonuçlar olarak kabul edilmektedir.

Tıbbi modelin temel bazı varsayımları içerdiği ve söz konusu varsayımlar çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Bu varsayımlardan ilki, engelliliğin bireysel bir "sorun" veya "trajedi" olduğu şeklindedir.¹⁰⁷ İkincisi, engelli bireyin topluma katılabilmesi için "normal" hale getirilmesi veya mümkün olduğunca "normalleştirilmesi" gerektiği

¹⁰¹ Gedikli, "İstihdamda Engelli Kadın: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", s.87.

¹⁰² Kahraman Güloğlu, "Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye'deki Durum", s.294.

¹⁰³ Yardımcı, "Sakatlığın Tarihsel İnşası", s.8.

¹⁰⁴ Yelçe, "Engellilik Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış", s.5.

¹⁰⁵ Yardımcı, "Sakatlığın Tarihsel İnşası", s.10; Yelçe, "Engellilik Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış", s.5.

¹⁰⁶ Nilay Oğultürk, Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin, Aile İşlevlerini Etkileyen Etmenler: Çankaya Belediyesinden Hizmet Alan Aileler Üzerine Bir Değerlendirme, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s.5; Gedikli, "İstihdamda Engelli Kadın: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", s.88.

¹⁰⁷ Colin Cameron, "Not Our Problem: Impairment as Difference, Disability as Role", Journal of Inclusive Practice in Further and Higher Education, Vol.3, No.2, 2011, s.14.

düşüncesidir.¹⁰⁸ Üçüncü olarak ise bu yaklaşımda, engelli birey, sürekli bakıma ve tıbbi desteğe ihtiyaç duyan, pasif bir "hasta" konumunda kabul edilmektedir.¹⁰⁹

Bu temel varsayımlardan hareketle tıbbi model, çözüm olarak tıbbi müdahale ve rehabilitasyon hizmetlerine odaklanmaktadır.¹¹⁰ Modele göre, engelli bireyin toplumsal yaşama katılabilmesi için öncelikle tıbbi tedavi görmesi, rehabilite edilmesi ve mümkünse "iyileştirilmesi" gerekmektedir. Bu yaklaşım, engelli bireylere yönelik politikaların da şekillenmesinde etkili olmuş, uzun yıllar boyunca engelli bireyler için yapılan düzenlemeler tıbbi hizmetler ve rehabilitasyon merkezleriyle sınırlı kalmıştır.¹¹¹

Tıbbi model, engelliliği salt tıbbi bir mesele olarak ele alması, engelli bireyleri edilgen bir konuma indirgemesi ve toplumsal engelleri göz ardı etmesi nedeniyle ciddi eleştirilere konu olmuştur.¹¹² Bu eleştirilerin başında, modelin engelli bireyleri "hasta" rolüne hapsedmesi ve onları pasif hizmet alıcıları konumuna indirgemesi gelmektedir.¹¹³ Ayrıca model, toplumsal yapının ve çevresel faktörlerin engelliliğin oluşumundaki rolünü görmezden gelmekte, sorunun kaynağını tamamen bireyde aramaktadır.¹¹⁴

Modele yöneltile bir diğer önemli eleştiri, tıbbi çözüm bulunamayan durumlarda engelli bireyi çözümsüzlüğe mahkum etmesidir.¹¹⁵ Zira engelliliği salt tıbbi bir durum olarak gören bu yaklaşım, tedavisi olmayan durumlarda bireyin toplumsal yaşama katılımını imkânsız görmekte ve alternatif çözüm yollarını göz ardı etmektedir.

Sakatlık durumunu bir hastalık olarak kabul etmek de sakıncalı bir yaklaşımdır. Zira sakatlık bir hastalık değil, insan çeşitliliğinin doğal bir parçasıdır. Hastalık geçici bir durum iken sakatlık, genellikle kalıcı bir durum teşkil etmektedir. Hastalık tedavi edilmesi gereken bir olgunun varlığına işaret etmekteyken, sakatlık, olağanüstü bir tıbbi gelişme olmadığı

¹⁰⁸ Yardımcı, "Sakatlığın Tarihsel İnşası", s.10-11.

¹⁰⁹ İlknur Meşe, "Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, C.14, S.33, 2014, s.84; Şimşek Öner, "Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme", s.414.

¹¹⁰ Çetin, "Sanayi Devrimi'nden 21. Yüzyıla Batı Dünyasında Engellilik", s.94-95.

¹¹¹ Çetin, "Sanayi Devrimi'nden 21. Yüzyıla Batı Dünyasında Engellilik", s.94-95; Anna Lawson, Angharad E. Beckett, "The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis", *The International Journal of Human Rights*, Vol.25, No.2, 2020, s.355.

¹¹² Çitil, Üçüncü, "Türkiye'de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku'nun Durumu", s.238; Gedikli, "İstihdamda Engelli Kadın: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", s.88; Meşe, "Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?", s.79; Yardımcı, "Sakatlığın Tarihsel İnşası", s.10.

¹¹³ Yelçe, "Engellilik Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış", s.5.

¹¹⁴ Çelik, Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu, s.227; Yardımcı, "Sakatlığın Tarihsel İnşası", s.10.

¹¹⁵ Dolu, *Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye'de Engellilere Yönelik Bakım Politikaları ve Uygulamaları*, s.13.

sürece, bireyin yaşamında her an var olan bir olgu niteliği taşımaktadır. Tıbbi müdahalelerin, sakatlığın etkilerini azaltması veya kişilerin yaşam kalitesini artırması mümkündür. Başka bir anlatımla tıbbi gelişmeler, bazı sakatlık durumlarının ortadan kaldırılmasına veya etkilerinin azaltılmasına katkı sağlayabilmektedir. Bu anlamda sakatlık, tıbbin ilgi alanına giren konulardan birini oluşturmaktadır.

Ancak engellilik durumunun ortadan kaldırılması için yalnızca tıbbi çözümlere odaklanılması yetersiz kalacaktır. Nitekim engellilik, bireylerin farklı bedensel veya zihinsel niteliklerinden değil, içinde yaşadıkları ortamın içerdiği engelleyici koşullardan kaynaklanmaktadır.¹¹⁶ Bu nedenle, engellilikle, bir başka anlatımla kişilerin karşılaştığı engellenmişlik durumuyla mücadele edilebilmesi için, tıbbi gelişmelerin yanı sıra, toplumsal engellerin de fark edilmesi ve ortadan kaldırılması gerekmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere tıbbi müdahalelerin, engelliliğin tek belirleyicisi biçiminde algılanması, haklara eşit erişim önündeki engellerin görülmesini imkânsız kılacaktır.¹¹⁷ Dolayısıyla engellilik durumunu hastalıkla eşdeğer gören tıbbi model, hem kavramsal açıdan hatalı hem de sorunu salt tıbbi bir meseleye indirgeyen yetersiz bir yaklaşımdır.

Tıbbi modelin en önemli yansımalarından biri, engelli bireylere yönelik politika ve uygulamaların uzun süre sağlık hizmetleriyle sınırlı kalması olmuştur.¹¹⁸ Bu yaklaşım sonucu tarihsel süreçte engelli bireyler hastaneler, bakım evleri ve rehabilitasyon merkezleri gibi kurumlarda tutulmuş, bu da söz konusu kişilerin toplumdan soyutlanması neticesini doğurmuştur.¹¹⁹ Anılan kurumların temel amacı, engelli bireyleri "tedavi etmek" veya "iyileştirmek" olarak belirlenmiş, bireylerin toplumsal yaşama katılımı ise ancak bu sürecin sonunda mümkün görülmüştür.¹²⁰ Bu durum, engelli bireylerin eğitim, istihdam, sosyal ve kültürel yaşam gibi temel alanlara erişimini uzun süre engellemiş, bireyleri bakım alan edilgen öznelere konumuna indirgemıştır.¹²¹

Her ne kadar bugünkü engellilik anlayışı önemli ölçüde değişmiş olsa da, tıbbi modelin etkileri, tam anlamıyla ortadan kalkmış değildir. Engelli bireylere yönelik politika

¹¹⁶ Sungur Ergenoğlu, *Mimarlıkta Kapsayıcılık: Herkes İçin Tasarım*, s.14.

¹¹⁷ Gül, "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi", s.34; Meşe, "Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?", s.89.

¹¹⁸ Çetin, "Sanayi Devrimi'nden 21. Yüzyıla Batı Dünyasında Engellilik", s.94-95; Lawson, Beckett, "The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis", s.355.

¹¹⁹ Dolu, *Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye'de Engellilere Yönelik Bakım Politikaları ve Uygulamaları*, s.12.

¹²⁰ Çelik, *Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu*, s.226.

¹²¹ Dolu, *Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye'de Engellilere Yönelik Bakım Politikaları ve Uygulamaları*, s.13; Gedikli, "İstihdamda Engelli Kadın: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", s.88; Yardımcı, "Sakatlığın Tarihsel İnşası", s.8.

ve uygulamalarda halen tıbbi modelin izlerini görmek mümkündür.¹²² Örneğin, birçok ülkede engelli bireylere yönelik kamu harcamalarının önemli bir kısmı hala bakım hizmetlerine ve tıbbi rehabilitasyona ayrılmakta, toplumsal katılımı sağlayacak düzenlemeler ise ikincil planda kalmaktadır.¹²³ Benzer şekilde, engellilik durumunun tespitinde kullanılan değerlendirme kriterleri de çoğunlukla tıbbi ölçütlere dayanmakta, bireyin karşılaştığı toplumsal engeller yeterince dikkate alınmamaktadır.¹²⁴ Bu durum, engelliliğin hala önemli ölçüde tıbbi bir mesele olarak algılandığını göstermektedir.

Tıbbi modelin yetersizlikleri ve engelli bireylerin yaşadığı sorunlara çözüm üretememesi, yeni bir yaklaşım arayışını beraberinde getirmiştir.¹²⁵ Bu arayışta, özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında yaşanan gelişmeler önemli rol oynamıştır. Savaşlarda çok sayıda askerin sakat kalması, engelli nüfusun artmasına ve bu kişilerin toplumsal yaşama, özellikle istihdama katılımlarının sağlanması gerekliliğine dikkat çekmiştir.¹²⁶ Bu durum, engelliliğin salt fiziksel veya biyolojik bir mesele olmadığını, aynı zamanda toplumsal düzenlemeleri de gerektiren bir konu olduğunun anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

1960'lı yıllardan itibaren ise, engelli bireylerin ve hak savunucularının mücadelesiyle birlikte, engelliliği salt tıbbi bir durum olarak gören anlayış daha güçlü bir şekilde sorgulanmaya başlanmış, engellilik durumunu yeniden tanımlamaya yönelik çabalar hız kazanmıştır.¹²⁷ Bu dönemde dünyada yükselen sivil haklar hareketinin de etkisiyle, engelli hakları savunucuları diğer azınlık gruplarıyla birlikte eşit muamele, eşit erişim ve eşit fırsat talep etmek için harekete geçmiştir.¹²⁸ 1970'lerde ise, engelli bireylerin kendi yaşamları üzerinde söz sahibi olabilmelerini savunan Bağımsız Yaşam Hareketi, Amerikan engelli hakları aktivistlerinin öncülüğünde, geleneksel bakım politikalarına karşı çıkarak,

¹²² Kahraman Güloğlu, “Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye’deki Durum”, s.293.

¹²³ Deirdre Collins, Tara Featherstone, Patrick Moran, *Social Care for People with Disabilities: Trends in Expenditure and Delivery of Services*, Department of Public Expenditure and Reform, Kasım 2021, s.6, <https://assets.gov.ie/204304/8705b33b-6972-4df3-b558-9cbdefa0b037.pdf>, (E.T. 12.01.2025).

¹²⁴ Kahraman Güloğlu, “Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye’deki Durum”, s.307.

¹²⁵ Çitil, Üçüncü, “Türkiye’de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku’nun Durumu”, s.239; Yardımcı, “Sakatlığın Tarihsel İnşası”, s.11; Yelçe, “Engellilik Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, s.5.

¹²⁶ Çetin, “Sanayi Devrimi’nden 21. Yüzyıla Batı Dünyasında Engellilik”, s.98-99.

¹²⁷ Çetin, “Sanayi Devrimi’nden 21. Yüzyıla Batı Dünyasında Engellilik”, s.101.

¹²⁸ Anti-Defamation League, *A Brief History of the Disability Rights Movement*, 2018, <https://www.adl.org/education/resources/backgrounders/disability-rights-movement>, (E.T. 12.01.2025).

güçlü bir toplumsal harekete dönüşmüştür.¹²⁹ Bu eleştiriler ve yeni bakış açısı, sosyal modelin gelişimine zemin hazırlamıştır.

Sosyal model, engelliliği toplumsal bir mesele olarak ele alan ve sorunun kaynağını bireyin durumunda değil, toplumun örgütlenme biçiminde arayan bir yaklaşımdır.¹³⁰ Tıbbi modelin aksine sosyal model, engelliliğin, "tedavi edilmesi" veya "düzeltilmesi" gereken bireysel bir durum olmadığını, aksine çevrenin farklı özelliklere sahip bireylerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenmemiş olmasından kaynaklandığını savunmaktadır.¹³¹ Bu yaklaşıma göre engellilik, sosyal yapılanmanın, bireylerin farklılıklarını dikkate almaması sonucunda ortaya çıkan ve engelliliğe ilişkin toplumsal tanımlamaların etkisiyle şekillenen bir dışlanma ve ayrımcılık biçimidir.¹³²

Sosyal model, engelliliği tıbbi modelden tamamen farklı bir şekilde tanımlamakta, bireyin sahip olduğu fonksiyon farklılıklarının değil, toplumun bu farklılıklara uygun düzenlemeler yapmamasının bir sonucu olarak görmektedir. Model, sakatlık (yeti yitimi) ile engellilik arasında kesin bir ayırım yapmakta; sakatlığı bireyin fiziksel, zihinsel veya duysal özelliklerini ifade eden bir durum olarak kabul ederken, engelliliği toplumun bu özelliklere karşı oluşturduğu engellerin bir sonucu olarak görmektedir.¹³³ Bu modele göre örneğin, bir kişinin yürüyemiyor oluşu bir sakatlık durumunu oluştururken, bu kişinin bir binaya girememesi, binanın uygun şekilde tasarlanmamasından kaynaklanan bir engellilik durumunu teşkil etmektedir. Bu yaklaşım, tıbbi modelin aksine, sorunu bireyin bedensel veya zihinsel özelliklerinde değil, toplumun dışlayıcı yapısında aramakta ve çözümü de bu yapının dönüştürülmesinde görmektedir.

Sosyal model, bu yaklaşımı doğrultusunda birtakım temel ilkeler ortaya koymaktadır. Öncelikle model, engelli bireylerin toplumsal yaşamın her alanına tam ve eşit katılımını temel bir gereklilik olarak görmek ve bunun sağlanmasını toplumun sorumluluğu olarak kabul etmektedir.¹³⁴ Model, engelli bireylerin özerkliğinin ve sosyal katılımının arttırılması ve fiziksel çevreye, ulaşım sistemlerine, eğitim ve istihdam

¹²⁹ Çetin, "Sanayi Devrimi'nden 21. Yüzyıla Batı Dünyasında Engellilik", s.116; Meşe, "Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?", s.85.

¹³⁰ Yardımcı, "Sakatlığın Tarihsel İnşası", s.11.

¹³¹ Gedikli, "İstihdamda Engelli Kadın: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", s.88.

¹³² Burcu, "Türkiye'deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği", s.52.

¹³³ Yelçe, "Engellilik Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış", s.5.

¹³⁴ Çelik, Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu, s.228.

olanaklarına ve teknolojiye erişimlerinin desteklenmesi gerektiğini savunmaktadır.¹³⁵ Bu yaklaşıma göre, toplumsal yapı ve hizmetler baştan itibaren engelli bireylerin ihtiyaçlarını gözeterek şekilde planlanmalı, sonradan uyarlama veya özel düzenlemelere gerek kalmamalıdır.

Sosyal modelin içerdiği bakış açısı, engellilik politikalarında ve uygulamalarında önemli dönüşümlere yol açmıştır.¹³⁶ Bu doğrultuda yapılan yasal düzenlemeler ve geliştirilen politikalar, sağlık ve bakım hizmetleri ile tıbbi rehabilitasyondan ziyade, toplumsal engellerin kaldırılmasına odaklanmaya başlamıştır.¹³⁷ Birçok ülkede engelli bireylerin haklarını güvence altına alan yasal düzenlemeler meydana getirilmiş, erişilebilirlik standartları belirlenmiş, ayrımcılık yasaklanmış ve makul düzenlemeye ilişkin yükümlülükler öngörülmüştür.¹³⁸

Eğitim alanında özel eğitim kurumları yerine kaynaştırma/bütünleştirme uygulamaları yaygınlaşmaya başlamış, engelli öğrencilerin genel eğitim sistemine dahil edilmesi hedeflenmiştir.¹³⁹ İstihdam alanında işverenlere iş yerinde makul düzenleme yapma yükümlülüğü getirilmiş ve engelli bireylerin çalışma hayatına katılımını destekleyici teşvikler öngörülmüştür.¹⁴⁰ Fiziksel çevrenin düzenlenmesinde evrensel tasarım ilkeleri benimsenmeye başlanmış, binaların, ulaşım sistemlerinin ve kamusal alanların herkes için erişilebilir olması zorunlu hale getirilmiştir. Bunun yanı sıra bilgi ve iletişim teknolojilerinin engelli bireylerin kullanımına uygun hale getirilmesi için standartlar belirlenmiştir. Böylece engelli bireylerin toplumdan soyutlanması yerine, toplumsal yaşama tam katılımlarının sağlanması hedeflenmiştir.

Zaman içerisinde sosyal modele yönelik çeşitli eleştiriler de dile getirilmeye başlanmıştır.¹⁴¹ Bu eleştirilerin başında, modelin engelliliğin bireysel boyutunu ihmal ettiği görüşü gelmektedir.¹⁴² Eleştirilere göre model, engelliliği tamamen toplumsal faktörlere bağlarken, bireylerin yaşadığı ağrı, yorgunluk, hareket kısıtlılığı gibi fiziksel deneyimleri ve

¹³⁵ Meşe, “Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?”, s.85.

¹³⁶ Meşe, “Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?”, s.87.

¹³⁷ Çetin, “Sanayi Devrimi’nden 21. Yüzyıla Batı Dünyasında Engellilik”, s.92.

¹³⁸ Yardımcı, “Sakatlığın Tarihsel İnşası”, s.8.

¹³⁹ Çitil, Üçüncü, “Türkiye’de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku’nun Durumu”, s.239.

¹⁴⁰ Volkan Yılmaz, “Engellilerin Eğitime Erişiminde Kamusal Sosyal Destek Programlarının Önemi.”, *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler İçinde*, Derleyenler: Kenan Çayır, Melisa Soran, Melike Ergün, Karekök Yayınları, İstanbul 2015, s.87.

¹⁴¹ Meşe, “Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?”, s.87-89.

¹⁴² Özil, “Farklılığı Bedenselleştirmek: Sakatlık Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma”, s.173.

bunların günlük yaşama etkilerini göz ardı etmektedir.¹⁴³ Örneğin, tüm erişilebilirlik düzenlemeleri yapılsa bile, bazı engelli bireylerin sağlık durumları nedeniyle karşı karşıya kaldıkları güçlükler devam edebilmektedir.

Modele yöneltlen bir diğer önemli eleştiri ise, modelin tüm engellilik durumlarını tek bir çerçevede ele alması ve her engel grubunun kendine özgü deneyimlerini, ihtiyaçlarını ve karşılaştıkları farklı engelleri yeterince gözetememesi üzerinedir.¹⁴⁴ Bu doğrultuda ilgili modelin, toplumsal engellere odaklanırken bu engellerin her engel grubu için farklı şekillerde deneyimlendiğini gözden kaçırdığı ileri sürülmektedir.¹⁴⁵ Nitekim farklı engel gruplarının farklı ihtiyaçları bulunabileceği gibi, aynı engele sahip kişilerin de ihtiyaçları birbirinden farklılık gösterebilmektedir.¹⁴⁶ Örneğin görme engelli bir birey ile ortopedik engelli bir bireyin deneyimlediği erişilebilirlik sorunları birbirinden oldukça farklıdır. Bu kapsamda eğitime erişirken, görme engelli bir birey için okullarda hissedilebilir yüzeylerin yer alması ve görsel bilginin alternatif formatlarla sunulması gerekirken, ortopedik engelli bir birey için eğitim kurumlarında rampa, asansör gibi araçlar vasıtasıyla fiziksel engellerin kaldırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Başka bir örnek olarak, görme engelli bireylerden bazıları eğitime erişirken Braille alfabesi ile basılı materyallere ihtiyaç duyarken, diğer bir kısmı büyük puntolu metinler vasıtasıyla eğitim kaynaklarından yararlanabilmektedir. Dolayısıyla toplumsal engellerin kaldırılması için tek tip çözümler yeterli olmamakta, her engel grubunun özgün ihtiyaçlarına yönelik farklılaştırılmış çözümler gerekmektedir. Sosyal model bu farklılaştırılmış yaklaşımı yeterince sunamamakla eleştirilmektedir.

Model ayrıca, toplumsal değişimin zorluğunu ve karmaşıklığını yeterince göz önüne alamamakta, bunun sonucunda sosyal yapının ve tutumların değiştirilmesinin uzun ve zorlu bir süreç olduğunu ihmal edebilmektedir. Bu süreçte engelli bireylerin acil ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağı sorusu, model tarafından yeterince yanıtlanmamaktadır.

Sosyal modele yöneltlen tüm bu eleştiriler, modelin katkılarını reddetmemekte, ancak daha kapsamlı bir yaklaşıma ihtiyaç olduğunu gözler önüne sermektedir. Nitekim yapılan eleştirilerin, zaman içerisinde insan hakları modelinin gelişimine zemin hazırladığı

¹⁴³ Fulya Doğruel, “Beden, Birey ve Toplum Kesişiminde Engelli Bireylerin Erişilebilirlik Deneyimleri: Gaziantep Örneği”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, C.25, S.2, 2022, s.303.

¹⁴⁴ Ryan Thomeycroft, “Screwing the Social Model of Disability”, *Scandinavian Journal of Disability Research*, Vol.26, No.1, 2024, s.290.

¹⁴⁵ Özil, “Farklılığı Bedenselleştirmek: Sakatlık Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma”, s.173.

¹⁴⁶ Thomeycroft, “Screwing the Social Model of Disability”, s.290.

ve bu yaklaşımın, sosyal modelin bir tamamlayıcısı olarak ortaya çıktığı görülmektedir.¹⁴⁷ Özellikle engelli bireylerin karar alma süreçlerine katılımı konusundaki eksiklik, insan hakları modelinin temel vurgularından birini oluşturmuştur.¹⁴⁸

Sosyal model, her ne kadar engelli bireyleri tıbbi modeldeki pasif "hasta" rolünden çıkarmayı hedeflese de, uygulamada engelli bireyler kendilerini doğrudan ilgilendiren politika ve uygulamaların belirlenmesinde yeterince söz sahibi olamamıştır.¹⁴⁹ Toplumsal düzenlemelerin ve erişilebilirlik standartlarının belirlenmesi sürecinde, engelli bireylerin deneyimleri ve görüşleri çoğu zaman göz ardı edilmiş, kararlar herhangi bir sakatlığı bulunmayan kişiler tarafından alınmaya devam etmiştir. Bu durum, “Biz olmadan bizim için asla” (Nothing about us without us) sloganıyla ifade edilen haklı bir tepkinin doğmasına yol açmıştır.¹⁵⁰

İnsan hakları modeli, sosyal modele yöneltilen eleştiriler ve engellilik alanındaki yeni ihtiyaçlar doğrultusunda 1990'ların sonlarından itibaren gelişmeye başlamıştır.¹⁵¹ Bu modelin ortaya çıkışında, engelli hakları hareketinin güçlenmesi, engelli bireylerin karar alma süreçlerine katılım talepleri ve uluslararası insan hakları hukukundaki gelişmeler etkili olmuştur. Özellikle BM düzeyinde engelli haklarının tartışılmaya başlanması ve nihayetinde BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin hazırlık süreci, bu modelin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.¹⁵² Model, sosyal modelin toplumsal vurgusunu korumakla birlikte, bunu insan hakları bakış açısı ile birleştirmiş ve engelli bireylerin hak öznesi olarak konumunu güçlendirmeyi hedeflemiştir.¹⁵³

İnsan hakları modelinin, engelliliği her şeyden önce bir insan hakları meselesi olarak ele aldığı görülmektedir.¹⁵⁴ Modelin temel varsayımı, engelli bireylerin insan

¹⁴⁷ Lawson, Beckett, “*The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis*”, s.371.

¹⁴⁸ Şimşek Öner, “*Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme*”, s.420.

¹⁴⁹ Sibel Yardımcı, “*Sakatlık ve Siyaset*”, *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler* içinde, Derleyenler: Kenan Çayır, Melisa Soran, Melike Ergün, Karekök Yayınları, İstanbul 2015, s.20.

¹⁵⁰ Şimşek Öner, “*Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme*”, s.420.

¹⁵¹ Lawson, Beckett, “*The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis*”, s.349.

¹⁵² Gül, “*Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi*”, s.33.

¹⁵³ Lawson, Beckett, “*The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis*”, s.349.

¹⁵⁴ Mesut Aköğretmen, “*Batı’da Engelli Emekçinin Kısa Tarihi: Engellilik Modelleri Bağlamında Bir Değerlendirme*”, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, C.12, S.32, 2023, s.148.

onuruna sahip, özerk ve eşit hak öznelere olduğu yönündedir.¹⁵⁵ Bu kapsamda söz konusu model, engelli bireylerin yalnızca toplumsal engellerin kaldırılmasına ihtiyaç duyan değil, aynı zamanda medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tüm boyutlarıyla birer taşıyıcısı olan bireyler olduğunu vurgulamaktadır.¹⁵⁶

İnsan hakları modeli engelliliği, tıbbi ve sosyal modelin ötesine geçerek daha kapsamlı bir çerçevede tanımlamaktadır. Modele göre engellilik, ne tamamıyla kişinin fonksiyon kayıplarından kaynaklanmakta ne de tümüyle toplumsal engellerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁷ Bu kapsamda ilgili model, engelliliği hem bireyin fonksiyon kayıpları ile toplumsal engellerin etkileşiminden doğan, hem de bu etkileşimin insan haklarının kullanımı üzerindeki etkilerini içeren çok boyutlu bir olgu olarak ele almaktadır. Bir diğer deyişle model, tıbbi modelin bireysel ve sosyal modelin toplumsal vurgusunu reddetmemekle birlikte, bunları insan hakları bağlamında yeniden sentezlemekte ve yorumlamaktadır. Bu çerçevede bahse konu model, engelli bireyleri tıbbi modeldeki gibi "tedavi edilmesi gereken hastalar" veya sosyal modeldeki gibi yalnızca "toplumsal engellerin mağdurları" olarak görmemektedir. Bunun yerine model, engelliliği haklara eşit erişememe durumunda ortaya çıkan bir olgu olarak kabul etmekte ve bu hakların kullanımının önündeki her türlü engelin kaldırılmasını devletlerin yükümlülüğü olarak tanımlamaktadır.¹⁵⁸

Anılan modelin diğer modellerden önemli bir farkı da, engellilik durumunun kaynağını ve çözümünü farklı bir yaklaşımla ele almasından ileri gelmektedir. Tıbbi model engelliliğin kaynağını bireyin fonksiyon kayıplarında görüp, çözümü tıbbi müdahalede ararken, sosyal model engelliliğin kaynağını toplumsal engellerde görmekte ve çözümü bu engellerin kaldırılmasında bulmaktadır. İnsan hakları modeli ise, engelliliğin temelinde insan haklarına eşit erişimin önündeki bariyerlerin bulunduğunu vurgulamakta ve çözüm olarak hem toplumsal engellerin kaldırılmasını hem de hakların kullanımını güvence altına alacak yasal ve kurumsal mekanizmaların oluşturulmasını öngörmektedir.¹⁵⁹ Bu yaklaşım,

¹⁵⁵ Lawson, Beckett, "The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis", s.349.

¹⁵⁶ Şimşek Öner, "Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme", s.413.

¹⁵⁷ Gedikli, "İstihdamda Engelli Kadın: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", s.88.

¹⁵⁸ Aköğretmen, "Batı'da Engelli Emeğinin Kısa Tarihi: Engellilik Modelleri Bağlamında Bir Değerlendirme", s.151.

¹⁵⁹ European Commission, A Rights-Based Approach, Encompassing All Human Rights for EU Development Cooperation: Commission Staff Working Document, SWD(2014) 152 final, Brussels 2014, s.6-7.

bireysel ve toplumsal boyutu kapsayan, ancak meseleyi temelde bir hak sorunu olarak gören bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır.

İnsan hakları modeli, engelli bireyler için yapılacak düzenlemeleri bir "lütuf" veya "yardım" olmaktan çıkarıp, temel bir hak ve gereklilik olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşıma göre, erişilebilirlik düzenlemeleri, makul düzenlemeler ve ayrımcılığı önleyici tedbirler, kurumların veya bireylerin iyi niyetine bağlı tercihler değil, devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu temel sorumluluklardır. Model, bu düzenlemeleri insan hakları temeline oturatarak, bunların yapılmaması durumunu bir hak ihlali olarak tanımlamakta ve böylece konuyu bireysel tercihler alanından çıkarıp hukuki yükümlülükler alanına taşımaktadır.

Söz konusu modelin temel ilkelerini, insan onuru, özerklik ve katılım biçiminde ifade etmek mümkündür.¹⁶⁰ Model, engelli bireylerin doğuştan sahip oldukları insan onuruna saygının güçlendirilmesini temel almaktadır.¹⁶¹ Özerklik ilkesi, engelli bireylerin kendi yaşamlarına ilişkin kararları bağımsız olarak alabilmelerini vurgulamaktadır.¹⁶² Katılım ilkesi ise, engelli bireylerin kendilerini ilgilendiren tüm süreçlerde etkin rol almaları gerektiğini belirtmektedir.¹⁶³

Modelin getirdiği en önemli yenilik, devletlere yüklediği aktif sorumluluktur.¹⁶⁴ Bu yaklaşıma göre devletler, engelli bireylerin haklarını sadece tanımakla değil, bu hakların etkin kullanımını sağlamakla da görevlidir. Bu görev, makul düzenlemelerin yapılması, erişilebilirliğin sağlanması ve ayrımcılığın önlenmesi gibi pozitif yükümlülükleri de içermektedir.

¹⁶⁰ Çelik, "Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu", s.225; Abdurrahman Mengi, "Engelli Bireylerin Adalete Eşit Erişilebilirlik Konusunun İncelenmesi: Van İli Örneği", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Erişilebilirlik Özel Sayısı C.2, 2020, s.276.

¹⁶¹ Çelik, "Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu", s.232; Mengi, "Engelli Bireylerin Adalete Eşit Erişilebilirlik Konusunun İncelenmesi: Van İli Örneği", s.251.

¹⁶² Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, *Engelliler için Hak Arama Mekanizmaları*, El Kitabı/Kılavuz, Yayın No: 1590, İstanbul 2018, s.3, https://insanhaklariizleme.org/vt/yayin_view.php?editid1=1590, (E.T.10.12.2024).

¹⁶³ Şimşek Öner, "Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme", s.420.

¹⁶⁴ Lawson, Beckett, "The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis", s.369; Şimşek Öner, "Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme", s.420.

İnsan hakları modeli en somut ifadesini BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nde bulmuştur.¹⁶⁵ Sözleşme, engelli hakları konusunda bağlayıcı ilk uluslararası belge olmasının yanı sıra,¹⁶⁶ insan hakları modelinin temel ilkelerini hukuki bir çerçeveye oturtması bakımından da önemlidir. Sözleşme'nin ardından bu model, ulusal mevzuat ve politikalara da yansımış,¹⁶⁷ birçok ülke engelli haklarını insan hakları temelinde güvence altına alan yasal düzenlemeler yapmıştır. Uygulamada bu yaklaşım, engelli bireylerin karar alma süreçlerine katılımının artırılması, bağımsız yaşam olanaklarının geliştirilmesi ve hak ihlalleri karşısında etkili başvuru mekanizmalarının oluşturulması gibi sonuçlar doğurmuştur.

Engelliliğe ilişkin yaklaşımların tarihsel gelişimi, engelli haklarına ilişkin mücadelenin anlaşılması noktasında önemli bir kapı aralamaktadır. Tıbbi modelin engelliliği bireysel bir sorun olarak gören yaklaşımından, sosyal modelin toplumsal engellere odaklanan kavrayışına ve nihayetinde insan hakları modelinin bütüncül bakış açısına uzanan bu süreç, engelliliğin karmaşık ve çok boyutlu bir olgu olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda engellilik deneyimlerinin farklı yönlerini öne çıkaran bu kuramsal yaklaşımlar, konunun bütüncül ve ayrıntılı bir şekilde incelenmesini mümkün kılan yöntemleri çeşitlendirmektedir.¹⁶⁸

Her model, kendi döneminin ihtiyaçlarına ve anlayışına uygun çözümler üretmeye çalışmış, ancak zamanla bu çözümlerin yetersizlikleri ortaya çıkmış ve bu durum yeni yaklaşımların geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Günümüzde hakim olan insan hakları modeli, önceki modellerin eksikliklerini gidermeye çalışırken, engelli bireylerin insan onuruna sahip eşit özneler olarak tüm haklardan yararlanabilmelerini hedeflemiştir.

¹⁶⁵ Aköğretmen, “Batı’da Engelli Emeğinin Kısa Tarihi: Engellilik Modelleri Bağlamında Bir Değerlendirme”, s.149.

¹⁶⁶ Çelik, “Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu”, s.224.

¹⁶⁷ Lawson, Beckett, “The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis”, s.372.

¹⁶⁸ Doğruel, “Beden, Birey ve Toplum Kesişiminde Engelli Bireylerin Erişebilirlik Deneyimleri: Gaziantep Örneği”, s.304.

1.3. Engelli Haklarının Korunmasında Uluslararası Yasal Çerçeve

1.3.1. BM Engelli Hakları Sözleşmesi

Dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 15'ini oluşturan engelli bireyler, bu oranla dünyadaki en büyük azınlık grubu konumunda bulunmaktadır.¹⁶⁹ Üstelik engelli bireylerin aile üyeleri ve yakın çevreleri de hesaba katıldığında, engellilik meselesinden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenen nüfusun çok daha yüksek seviyelere ulaştığı görülmektedir.¹⁷⁰ Ancak bu demografik büyüklüğe rağmen, engelli bireyler temel insan haklarından yararlanma konusunda ciddi ayrımcılıklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu ayrımcılık sadece hakların kullanımıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda hak ihlallerine karşı mücadele etme süreçlerinde de kendini göstermektedir. Özellikle hak arama yollarına ilişkin bilgiye erişim, gerekli belgelerin temini ve başvuru mekanizmalarının kullanımı gibi konularda engelli bireyler önemli engellerle karşılaşmaktadır.¹⁷¹

Engelli bireylerin karşılaştıkları hak ihlallerinin katlanarak artmasını engellemek ve dezavantajlı konumlarının daha da derinleşmesinin önüne geçmek için, hukuk normlarının insan hakları temelli bir bakış açısı ile ele alınması büyük önem taşımaktadır.¹⁷² Bu bağlamda, BM Engelli Hakları Sözleşmesi, engelli bireylerin haklarının korunması ve geliştirilmesi için gereken normatif çerçeveyi sağlamaktadır.¹⁷³

Engelli Hakları Sözleşmesi'nin kabul edilmesi, BM tarihinde engelli bireylerin haklarının korunması açısından bir dönüm noktası niteliğindedir.¹⁷⁴ Uluslararası toplumun engelli haklarına yönelik farkındalığını ve taahhüdünü yansıtan bu belge, BM'nin insan hakları alanındaki çalışmalarında çığır açıcı bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

¹⁶⁹ Department of Economic and Social Affairs, *Disability Factsheet on Persons with Disabilities*, <https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/factsheet-onpersons-with-disabilities.html>, (E.T. 05.12.2024).

¹⁷⁰ Şimşek Öner, “Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme”, s.410.

¹⁷¹ Şimşek Öner, “Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme”, s.410.

¹⁷² Şimşek Öner, “Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme”, s.411.

¹⁷³ Şimşek Öner, “Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme”, s.411.

¹⁷⁴ Ü. Songül Atak, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi'nin Karar ve Genel Yorumları”, *İzmir Barosu Dergisi*, C.84, S.2, 2019, s.16.

Engelli bireylerin sahip olduğu temel onur ve değer, diğer tüm insanlarla eşit düzeyde olmasına rağmen, toplumsal yaşamda haklara erişim ve haklardan yararlanma aşamasında, bu kişilerin önemli zorluklarla karşılaştığı görülmektedir.¹⁷⁵ Bu durum, engellileri toplumun en dezavantajlı kesimlerinden biri haline getirmektedir.¹⁷⁶ Günlük yaşamda sıkça karşı karşıya kalınan engelliliğe dayalı ayrımcılık uygulamaları da göz önüne alındığında, kişilerin mağduriyetinin gittikçe derinleşen bir yapıya büründüğü gözlemlenmektedir.¹⁷⁷ Tüm bu sorunlar, uluslararası toplumu engelli bireylerin haklarının korunmasına yönelik daha g c l  hukuki araçlar geliştirmeye yöneltmiştir.¹⁷⁸

Engelli hakları konusundaki uluslararası çabalar, 1970’li yıllarda hız kazanmıştır. 1975 yılında BM tarafından kabul edilen “Engellilerin Hakları Bildirgesi”¹⁷⁹ ile başlayan süreç, 1981 yılının “Uluslararası Engelliler Yılı” olarak ilan edilmesiyle¹⁸⁰ ivme kazanmıştır. Takip eden dönemde BM, 1982 yılında “Engelliler için Dünya Eylem Planı”nı¹⁸¹ ve 1993 yılında “Engelliler için Standart Kurallar”ı¹⁸² kabul etmiştir. Ancak bu metinler, hukuken bağlayıcı nitelik taşımamıştır.¹⁸³ Bağlayıcı bir uluslararası sözleşmeye duyulan gereksinim, 2001 yılında BM Genel Kurulu’nun kararıyla resmen gündeme alınmış ve nihayetinde 13 Aralık 2006 tarihinde BM Engelli Hakları Sözleşmesi kabul edilmiştir. Sözleşme, 30 Mart 2007’de imzaya açılmış ve bireysel başvuru hakkını düzenleyen Seçmeli Protokol¹⁸⁴ ile birlikte 3 Mayıs 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye’de ise bu sözleşme, 18 Aralık 2008 tarihinde, "Engellilerin Haklarına İlişkin

¹⁷⁵ Selda  ağlar, “Engelli Hakları Sözleşmesi’nde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye’nin Uyum Sorunu”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C.24, S.96, 2011, s.150.

¹⁷⁶  ağlar, “Engelli Hakları Sözleşmesi’nde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye’nin Uyum Sorunu”, s.150.

¹⁷⁷  ağlar, “Engelli Hakları Sözleşmesi’nde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye’nin Uyum Sorunu”, s.150.

¹⁷⁸  ağlar, “Engelli Hakları Sözleşmesi’nde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye’nin Uyum Sorunu”, s.150.

¹⁷⁹ United Nations General Assembly, “Declaration on the Rights of Disabled Persons”, *Resolution 3447 (XXX)*, 9 Aralık 1975, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-disabled-persons>, (E.T. 11.01.2025).

¹⁸⁰ United Nations General Assembly, “International Year of Disabled Persons”, *Resolution 31/123*, 16 Aralık 1976, <https://www.un-documents.net/a31r123.htm>, (E.T. 12.01.2025).

¹⁸¹ United Nations General Assembly, “World Programme of Action concerning Disabled Persons”, *Resolution 37/52*, 3 Aralık 1982, <https://undocs.org/A/RES/37/52>, (E.T. 05.01.2025).

¹⁸² United Nations General Assembly, “Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities”, *Resolution 48/96*, 20 Aralık 1993, <https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/general-assembly/standard-rules-on-the-equalization-of-opportunities-for-persons-with-disabilities-ares4896.html>, (E.T. 13.01.2025).

¹⁸³  elik, “Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları S zleşmesi ve S zleşme Ruhu”, s.224.

¹⁸⁴ United Nations General Assembly, “Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities”, *Resolution 61/106*, 13 Aralık 2006, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-persons-disabilities>, (E.T. 13.01.2025).

Sözleşme'nin onaylanmasının uygun bulunduğu dair 5825 sayılı Kanun'un¹⁸⁵ Resmi Gazete'de yayımlanmasıyla ulusal mevzuatın bir parçası haline getirilmiştir.

BM Engelli Hakları Sözleşmesi, engellilerin tüm temel hak ve özgürlüklerden yararlanmalarını güvence altına alan, devletlere bu alanda sorumluluklar yükleyen ve sosyal hayatta eşit katılımı sağlamayı amaçlayan uluslararası bir belgedir. Sözleşme'nin temel amacı, engelliliği haklara eşit erişememe durumunda ortaya çıkan bir olgu olarak değerlendiren insan hakları yaklaşımını yerleştirmektir.¹⁸⁶ Bu doğrultuda engellilik, sözleşmede yalnızca tıbbi bir mesele veya yardım gerektiren bir durum olarak görülmemekte; bunun yerine bireyin sosyal, ekonomik, kültürel ve hukuki alanlarda eşit haklara erişememesi halinde ortaya çıkan bir durum olarak kavramsallaştırılmaktadır. Ayrıca Sözleşme, engelli bireylere yönelik ayrımcılığı ortadan kaldırmaya ilişkin önlemlerin alınmasını, bu bireylere sağlanacak hizmetlerin kalitesinin iyileştirilmesini ve kamu politikalarında engelli haklarının gözetilmesini sağlamayı hedeflemektedir.

Sözleşme, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak değerlendirmekte ve engelli bireylerin insan onuruna uygun bir yaşam sürdürebilmeleri için kuramsal ve pratik bir çerçeve çizmektedir. Bu bağlamda Sözleşme'nin en önemli özelliklerinden biri, toplumun diğer üyeleriyle eşit hak ve özgürlüklere erişimi temel bir ilke olarak benimsemesidir.¹⁸⁷ Bu yaklaşım, engelli bireylerin bağımsız yaşam sürdürebilmeleri için gerekli tüm hakları kapsayıcı bir biçimde ele almaktadır.¹⁸⁸

Engelli Hakları Sözleşmesi'nin bu bütüncül bakış açısı, insan hakları hukukunda sıkça karşılaşılan hiyerarşi tartışmalarını ve bazı hakların diğerlerine göre ikincil konumda görülmesi sorununu aşmaktadır.¹⁸⁹ Böylece Sözleşme, tüm hakların eşit derecede önemli olduğu ve birbirini tamamladığı anlayışını güçlendirmektedir.

¹⁸⁵ RG. T.18.12.2008, S.27084.

¹⁸⁶ Çelik, "Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu", s.222-224.

¹⁸⁷ Azarkan, Benzer, "Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve Türkiye'de Engelli Hakları", s.7; Gül, "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi", s.33.

¹⁸⁸ Şimşek Öner, "Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme", s.413.

¹⁸⁹ Şimşek Öner, "Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme", s.413.

1.3.1.1. Sözleşme'nin Temel Özellikleri

BM tarafından engellilerin toplumsal konumunun güçlendirilmesi ve insan onurunun korunması amacıyla atılan en önemli adım, Engelli Hakları Sözleşmesi'nin hazırlanması ve devletlerce imzalanması olmuştur. Bu bağlamda Sözleşme, engelli bireylerin maruz kaldığı sistematik hak ihlallerinin önüne geçilmesi ve evrensel haklarının güvence altına alınmasında küresel ölçekte yaşanan en anlamlı gelişme olarak tarihe geçmiştir.¹⁹⁰ Engelli Hakları Sözleşmesi, daha önceki uluslararası insan hakları sözleşmelerindeki eksiklikleri gidererek, engelli bireylerin insan haklarını kapsamlı ve hak temelli bir çerçevede ele almaktadır.¹⁹¹ Sözleşme, insan haklarına bütüncül bir yaklaşım getirerek, önceki insan hakları belgelerinde engelli haklarına ilişkin yer alan boşlukları doldurmakta ve engelli bireylere yönelik daha güçlü bir koruma mekanizması sunmaktadır.¹⁹²

Engelli Hakları Sözleşmesi, sivil toplum kuruluşlarının uzun yıllar süren mücadelesi ve uluslararası alandaki iş birlikleri sonucunda ortaya çıkmıştır.¹⁹³ Söz konusu kuruluşların 2000'li yıllarda BM üzerinde oluşturdukları etki sayesinde, üye devletleri engelli hakları konusunda kapsamlı bir sözleşme hazırlamaya ikna etmeleri mümkün olmuştur.¹⁹⁴ Sözleşme'nin en dikkat çekici özelliği, tarihte ilk kez bir uluslararası sözleşmenin müzakere sürecine sivil toplum kuruluşlarının doğrudan katılımının sağlanmış olmasıdır.¹⁹⁵ Bu katılım hem BM'de demokratik süreçleri güçlendirmiş, hem de hak ihlallerini bizzat deneyimleyen kişilerin katkısıyla Sözleşme'nin tüm sorun alanlarını kapsayacak şekilde hazırlanmasını sağlamıştır.¹⁹⁶

BM'nin 21. yüzyılda kabul ettiği ilk insan hakları belgesi olan Engelli Hakları Sözleşmesi, uluslararası anlaşmalar tarihinde müzakere süreci en kısa sürede tamamlanan sözleşme olma özelliğini de taşımaktadır.¹⁹⁷ Bu hızlı uzlaşma süreci, engelli haklarının korunması konusundaki uluslararası iradenin güçlü bir göstergesi olmuştur. Nitekim

¹⁹⁰ Atak, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi'nin Karar ve Genel Yorumları”, s.16.

¹⁹¹ Şimşek Öner, “Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme”, s.412.

¹⁹² Gül, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi”, s.33-34.

¹⁹³ Lawson, Beckett, “The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis”, s.371.

¹⁹⁴ Gül, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi”, s.33.

¹⁹⁵ Gül, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi”, s.33.

¹⁹⁶ Gül, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi”, s.33.

¹⁹⁷ Shivaun Quinlivan, “The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: An Introduction”, *ERA Forum*, Vol.13, No.1, 2012, s.72.

Sözleşme, dünya genelinde eşi görülmemiş bir heyecan ve destekle karşılanmış, uluslararası toplumda büyük bir yankı uyandırmıştır.¹⁹⁸ Sözleşme aynı zamanda, Avrupa Birliği'nin (AB) hukuki bir kişilik vasfıyla imza attığı ilk uluslararası hukuki metin olma niteliğini de taşımıştır.¹⁹⁹

Engelli Hakları Sözleşmesi, esasen modern insan hakları perspektifinden engellilik konusunu ele alan ve BM'nin mevcut insan hakları sözleşmelerini engelli bireylerin gereksinimlerine göre uyarlayan kapsamlı bir belgedir.²⁰⁰ Aslında Engelli Hakları Sözleşmesi'nin ortaya çıkışından önce mevcut olan insan hakları belgeleri de, engelli olması veya olmaması fark etmeksizin tüm insanların temel haklarını güvence altına almıştır. Ancak söz konusu sözleşmelerin varlığına rağmen, engelli bireylerin insan haklarından tam anlamıyla istifade edemedikleri görülmüştür.²⁰¹ Zira engelli bireyler, hak arama mücadelesinde çoğu zaman engellerle karşılaşmış, bu da onların adalet mekanizmalarından eşit şekilde faydalanmalarını zorlaştırmıştır.²⁰²

BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin kabulünden önce insan hakları koruma mekanizmaları da, engelli bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunması konusunda istikrarlı bir içtihat oluşturamamış ve engellilik bakış açısını verdikleri kararlara yeterli ölçüde yerleştirememiştir.²⁰³ Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) *Nikky Sentges v. Hollanda* kararı; insan hakları koruma mekanizmalarının Sözleşme öncesinde engellilik perspektifini yeterince içselleştiremediğinin önemli örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Karara konu olayda, kas hastalığı bulunan ve bu nedenle kollarını ve ellerini kullanamayan başvurucu, günlük yaşam aktivitelerini kendi başına gerçekleştirebilmek için robotik kol kullanmaya ihtiyaç duyduğunu belirtmiş ve bu ihtiyacının karşılanması talebiyle ulusal makamlara başvurmuştur. Ancak ulusal makamlar, robotik kolun çok yüksek

¹⁹⁸ Rosemary Kayess, Phillip French, "Out of Darkness into Light? Introducing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities", *Human Rights Law Review*, Vol.8, No.1, 2008, s.2.

¹⁹⁹ European Commission, "EU Ratifies UN Convention on Disability Rights", Press Release Database, 5 Ocak 2011, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_11_4, (E.T. 11.01.2025).

²⁰⁰ Çağlar, "Engelli Hakları Sözleşmesi'nde Ayrımcılık Yasası ve Türkiye'nin Uyum Sorunu", s.151.

²⁰¹ Gül, "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi", s.33.

²⁰² Türkiye'de engelli bireylerin adalete erişiminde karşılaştıkları yasal ve pratik engelleri inceleyen bir çalışma için bkz. Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, *Engellilerin Adalete Erişimleri Saha Araştırması Raporu: Mevzuat Taraması ve STÖ Üyesi Engellilerin Deneyimleri*, 2018, <https://www.esihaklar.org/2018/12/20/saha-arastirmasi-engellilerin-adalete-erisimleri-2018/>, (E.T. 11.01.2025).

²⁰³ Şimşek Öner, "Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme", s.413-414.

maliyetli olduğunu ve başvuruçunun ihtiyaçlarının kişisel asistan yardımıyla da karşılanabileceğini belirterek bu talebi reddetmiştir.

Bu ret kararı üzerine AİHM'ye başvuran Sentges, robotik kolun sağlanmamasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesinde düzenlenen özel hayata ve aile hayatına saygı hakkını ihlal ettiğini ileri sürmüştür. Söz konusu başvuru karşısında AİHM ise, robotik kolun yüksek maliyetini ve alternatif çözüm olarak kişisel asistan desteğinin varlığını gerekçe göstererek, devletin takdir yetkisi sınırları içinde hareket ettiğine karar vermiş ve başvuruyu kabul edilemez bulmuştur. Bu karardan da anlaşılacağı üzere mahkeme, engelli bireylerin haklara eşit erişimi ve toplumsal yaşama katılımının vazgeçilmez bir parçası olan makul düzenlemelerin yapılması hususunda eksik bir yaklaşımla sonuca ulaşmıştır.

Söz konusu başvurunun engellilik perspektifiyle değerlendirilmesi durumunda, farklı bir sonuca ulaşılması mümkündür. Zira Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesi, engelli olsun ya da olmasın herkesin mahremiyet hakkını ve bağımsız yaşam hakkını korumaktadır. AİHM'in yerleşik içtihadına göre, devletlerin sadece müdahaleden kaçınma değil, özel yaşama etkili bir saygı gösterme yönünde pozitif yükümlülükleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda, engelli bireyin günlük ihtiyaçlarını karşılamak için üçüncü kişilere bağımlı olması durumu, kişinin özerkliğine yönelik bir müdahale olarak değerlendirilebilir ve devletin pozitif yükümlülükleri kapsamında robotik kol gibi yaşamsal önem taşıyan destekleyici teknolojilerin sağlanması gerektiği sonucuna varılabilir.

Dolayısıyla Engelli Hakları Sözleşmesi'nin kabulü, engelli hakları alanında yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve hem ulusal hem de uluslararası yargı mercilerinin engellilik bakış açısını benimsemesinde önemli bir kaynak işlevi üstlenmiştir. Bu kapsamda Engelli Hakları Sözleşmesi, son dönemde AİHM'nin kararlarında giderek daha sık başvuru alan bir referans kaynağı olma özelliği kazanmıştır.²⁰⁴

İnsan hakları alanında birçok uluslararası sözleşme bulunmasına rağmen, Engelli Hakları Sözleşmesi'ne duyulan ihtiyacın en temel nedeni ise, mevcut sözleşmelerin engelli bireylerin haklarını kullanabilmeleri için gerekli olan somut adımları ve uygulamaları

²⁰⁴ Çelik, “Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu”, s.224.

yeterince tanımlamamasıdır.²⁰⁵ Söz gelimi insan hakları sözleşmeleri sağlık hizmetlerine erişimi temel bir hak olarak tanımlamakta ve herkesin bu haktan yararlanması gerektiğini belirtmektedir. Ancak bu sözleşmeler, örneğin işitme engelli bir bireyin hastanede sağlık personeli ile nasıl iletişim kuracağı, görme engelli bir kişinin tıbbi bilgilere nasıl erişeceği veya fiziksel engelli bir bireyin sağlık merkezlerine ulaşımının nasıl sağlanacağı gibi hayati önem taşıyan pratik konularda yeterli açıklama getirmemektedir. Bu nedenle, engelli bireylerin insan haklarından etkin bir şekilde yararlanabilmeleri için, bu hakların nasıl hayata geçirileceğini detaylı bir şekilde düzenleyen özel bir sözleşmeye ihtiyaç duyulmuştur. Engelli Hakları Sözleşmesi, tam da bu ihtiyaca cevap vermek üzere hazırlanmıştır.

Engelli Hakları Sözleşmesi, engelli bireylere yönelik yeni haklar oluşturmaktan ziyade, mevcut insan hakları sözleşmelerinde halihazırda yer alan hak ve özgürlükleri engelliler bakımından yeniden formüle etmeyi hedeflemektedir.²⁰⁶ Bir başka deyişle, bu sözleşme, evrensel insan haklarını engellilik bakış açısıyla ele alarak, anılan bireylerin bu haklardan eşit ve etkin bir şekilde yararlanabilmeleri için gereken düzenlemeleri ve önlemleri ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Örneğin herkesin eşit bir şekilde sahip olduğu temel bir hak olan çalışma hakkı, engelli bireylerin bu haktan yararlanabilmesi için belirli düzenlemelerin yapılmasını ve devletlerin çeşitli yükümlülükleri yerine getirmesini gerektirmektedir. Bu kapsamda Sözleşme'nin 27. maddesi ile her bireyin eşit biçimde erişebilmesi gereken bu hakkın, engelliler bakımından nasıl somutlaştırılacağı ortaya konmaktadır. Sözleşme, bahse konu somutlaştırmayı yaparken devletlere ve işverenlere çeşitli yükümlülükler getirmekte ve çalışma hakkının pratikte nasıl hayata geçirileceğini detaylı biçimde düzenlemektedir.

Sözleşme öncelikle işe alım süreçlerinde engelli bireylerin eşit fırsatlara sahip olmasını güvence altına almaktadır. Bu kapsamda iş başvurusu ve mülakat süreçlerinin erişilebilir bir nitelik taşıması, engel durumuna dayalı her türlü ayrımcılığın yasaklanması ve işe alım kriterlerinin engelli bireyleri dışlamaması için gerekli düzenlemelerin yapılması öngörülmektedir. Çalışma ortamının düzenlenmesi konusunda ise Sözleşme, işyerinde fiziksel erişilebilirliğin sağlanması, engelli çalışanların ihtiyaç duyduğu teknik ekipman ve yardımcı teknolojilerin temin edilmesi, gerekli durumlarda çalışma saatlerinde esneklik

²⁰⁵ Gül, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi”, s.33.

²⁰⁶ Gül, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi”, s.33.

sağlanması ve iş tanımlarının uyarlanması gibi somut düzenlemelerden bahsetmektedir. Ayrıca, işyerinde makul düzenlemelerin yapılmamasının ayrımcılık olarak değerlendirileceği açıkça belirtilmektedir. Mesleki gelişim alanında Sözleşme, eğitim ve kariyer geliştirme fırsatlarına eşit erişim, mesleki rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanma ve iş başında eğitim olanaklarına erişim gibi alanlarda atılacak adımların, engelli bireylerin mesleki gelişimlerini sürdürebilmeleri açısından gerekli olduğunu ifade etmektedir. Ücret ve çalışma koşulları konusunda ise sözleşme, eşit işe eşit ücret ilkesinin istisnasız uygulanmasını, sosyal güvenlik haklarından engelli bireylerin tam olarak yararlanmasını ve terfi süreçlerinde fırsat eşitliğinin sağlanmasını şart koşturmaktadır. Ayrıca, sendika hakları ve toplu sözleşme süreçlerine katılım gibi kolektif hakların engelli bireyler için de eşit şekilde güvence altına alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu şekilde Sözleşme, soyut düzeydeki çalışma hakkını engelli bireyler için somut ve uygulanabilir standartlara kavuşturmaktadır.

Engelli hakları Sözleşmesi, yalnızca ayrımcılığı yasaklayan bir belge olmadığı gibi, yalnızca temel hak ve özgürlükleri düzenleyen bir metin de değildir.²⁰⁷ Bu kapsamda Sözleşme söz konusu iki yaklaşımı birleştiren karma bir özellik göstermektedir.²⁰⁸ Sözleşme'nin tüm maddelerinde, engelli bireylerin hak ve özgürlüklerinin ancak ayrımcılığın ortadan kaldırılmasıyla tam anlamıyla kullanılabilceği düşüncesi açıkça görülmektedir.²⁰⁹

Sözleşme'nin güçlü ve özgün nitelikleri göz önüne alındığında, dünya çapında engelliliğe ilişkin politikaların hukuki ve etik temellerinde köklü değişimler oluşturma potansiyeli taşıdığı görülmektedir.²¹⁰ Bu dönüşüm potansiyeli, Sözleşme'nin getirdiği yenilikçi yaklaşımlar ve kapsamlı düzenlemelerden kaynaklanmaktadır.²¹¹ Özellikle engelli bireylerin toplumsal yaşama tam katılımını hedefleyen maddeleri, geleneksel yardım temelli yaklaşımdan hak temelli bir anlayışa geçişi simgelemektedir. Bu paradigma değişimi, engelli bireylerin sadece korunması gereken dezavantajlı gruplar olarak değil, toplumun eşit ve değerli üyeleri olarak görülmesini sağlayacak yasal bir çerçeve sunmaktadır.²¹²

²⁰⁷ Çağlar, “Engelli Hakları Sözleşmesi’nde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye’nin Uyum Sorunu”, s.152.

²⁰⁸ Çağlar, “Engelli Hakları Sözleşmesi’nde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye’nin Uyum Sorunu”, s.152.

²⁰⁹ Azarkan, Benzer, “Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve Türkiye’de Engelli Hakları”, s.8; Çağlar, “Engelli Hakları Sözleşmesi’nde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye’nin Uyum Sorunu”, s.152.

²¹⁰ Jerome E. Bickenbach, “Disability, Culture and the UN Convention”, *Disability and Rehabilitation*, Vol.31, No.14, 2009, s.1111.

²¹¹ Bickenbach, “Disability, Culture and the UN Convention”, s.1111.

²¹² Şimşek Öner, “Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme”, s.439.

1.3.1.2. Sözleşme'nin Kapsamı

BM Engelli Hakları Sözleşmesi, bir başlangıç bölümünü ve toplam 50 maddeyi içermektedir. İlk 9 madde, güvence altına alınan tüm hak ve özgürlüklerin uygulanmasına yönelik tanımları ve temel ilkeleri belirlemektedir. 10'dan 30'a kadar olan maddeler, bu hak ve özgürlükleri detaylı şekilde düzenlerken, 31'den 50'ye kadar olan maddelerde ise Sözleşme'nin uygulanmasına dair istatistik ve veri toplama gibi teknik konular ile izleme mekanizmaları ve yürürlüğe ilişkin hususlar yer almıştır. Ayrıca, Sözleşme'ye ek olarak bir İhtiyari Protokol de bulunmakta olup bu Protokol, taraf devletlerin Sözleşme'yi ne derece hayata geçirdiğini değerlendirmeye yönelik çeşitli hükümler içermektedir.

Sözleşme'nin ilk maddesi, Sözleşme'nin amacını ortaya koymaktadır. Bu madde, engelli bireylerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik etme, koruma ve sağlama hedeflerini içermektedir. Ayrıca engelliliğin tanımını yaparak, fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıpları bulunan bireylerin, topluma tam ve etkin katılımını engelleyen tutum ve çevre koşulları ile karşılaşmasına vurgu yapmaktadır.

İkinci madde ise, Sözleşme'de kullanılan temel kavramların tanımlarını içermektedir. "İletişim", "dil", "engelliliğe dayalı ayrımcılık", "makul düzenleme" ve "evrensel tasarım" gibi önemli terimlerin açıklamalarını sunmaktadır. Bu tanımlar, sözleşmenin uygulanmasında ortak bir anlayış sağlamak açısından önem taşımaktadır.

Sözleşme'nin üçüncü maddesi ise, Sözleşme'ye hakim olan genel ilkeleri belirlemektedir. Kişinin doğuştan sahip olduğu onura saygı, ayrımcılık yasağı, topluma tam katılım, farklılıklara saygı, fırsat eşitliği, erişilebilirlik, kadın-erkek eşitliği ve engelli çocukların gelişim hakkı gibi temel prensipleri ortaya koymaktadır.

Dördüncü madde, taraf devletlerin sözleşme kapsamındaki genel yükümlülüklerini düzenleyen temel bir hükümdür. Bu madde öncelikle, engelli bireylerin haklarını gerçekleştirmek için gerekli tüm yasal, idari ve diğer tedbirlerin alınmasını öngörmektedir. Devletler bir yandan engelli haklarıyla uyumlu yeni düzenlemeler yaparken, diğer yandan ayrımcılık içeren mevcut uygulamaları ortadan kaldırmakla yükümlü tutulmaktadır. Madde ayrıca, engellilere yönelik araştırma ve geliştirme çalışmalarının desteklenmesi, evrensel tasarıma uygun ürün ve hizmetlerin teşvik edilmesi ve engellilere ilişkin politikaların oluşturulmasında engelli bireylerin ve örgütlerinin aktif katılımının sağlanması gibi somut

yükümlülükler getirmektedir. Bu yükümlülüklerin yerine getirilmesinde uluslararası işbirliğinin önemi vurgulanmakta ve özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel hakların aşamalı olarak gerçekleştirilmesi için devletlerin kaynaklarını azami ölçüde kullanması gerektiği dile getirilmektedir.

Beşinci madde ise, engelli bireylerin hukuki eşitliği ve ayrımcılığa karşı korunması konusunda temel bir çerçeve sunmaktadır. Bu madde, insan hakları hukukunun temel yapıtaşları olan eşitlik ve ayrımcılık yasağı ilkelerini engelliler bakımından somutlaştırmaktadır. Maddenin düzenlemesinde dikkat çeken en önemli husus, taraf devletlerin sadece pasif bir eşitlik anlayışını değil, aktif ve koruyucu bir yaklaşımı benimsemek zorunda olmalarıdır. Devletler engelliliğe dayalı ayrımcılığı yasaklamanın yanı sıra, pratikte de eşitliğin sağlanması için makul düzenlemeler²¹³ (uyumlaştırmalar) yapmakla yükümlü kılınmıştır. Özellikle maddenin son fıkrasında, fiili eşitliğin tesisi için alınabilecek özel tedbirlerin ayrımcılık sayılmayacağını belirtilmesi, eşitliğin sadece şekli değil, maddi boyutunun da gözetildiğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda beşinci madde, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam ve eşit katılımını sağlamak için gereken hukuki zemini oluşturmakta ve devletlere bu konuda somut yükümlülükler getirmektedir.

Sözleşme'nin 6. maddesi, engelli kadınlara ve kız çocuklarına yönelik gerçekleşen çoklu ayrımcılık sorununu ele almaktadır. Bu madde, engelli kadınların ve kız çocuklarının hem toplumsal cinsiyet hem de engellilik temelinde maruz kaldıkları dezavantajlı durumu tanımakta ve bu konuda özel önlemler alınmasını öngörmektedir. Sözleşme, Taraf devletlerin engelli kadın ve kız çocuklarının tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını sağlamak için gerekli adımları atmakla yükümlü olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, engelli kadınların tam gelişimini, ilerlemesini ve güçlenmesini sağlamaya yönelik uygun tüm tedbirlerin alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

²¹³ Sözleşme'nin 2. Maddesinde makul düzenleme (makul uyumlaştırma) kavramı, “engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeler” biçiminde tanımlanmıştır. Makul düzenlemeye örnek olarak, bir işyerinde engelli çalışanın bilgisayarına ekran okuyucu program yüklenmesi, bir okuldaki görme engelli öğrencinin sınavında okuyucu görevlendirilmesi, işitme engelli bir çalışan için iş toplantılarında işaret dili tercümanı sağlanması veya ortopedik engelli bir çalışanın masasının ve sandalyesinin ergonomik ihtiyaçlarına göre özel olarak düzenlenmesi verilebilir. Erişilebilirlik, tüm engelli bireylerin yaşamın her alanına eşit erişimine yönelik genel, yapısal ve sistematik düzenlemeleri içeren, önceden ve koşulsuz olarak sağlanması gereken bir yükümlülük iken, makul düzenleme ise belirli bir engelli bireyin özel ihtiyaçları doğduğunda, onun onur, özerklik ve tercihlerini gözetenek, aşırı yük oluşturmadığı sürece sağlanması gereken, duruma özgü ve kişiselleştirilmiş çözümleri kapsayan bir düzenleme yaklaşımıdır. (United Nations Committee on the Rights of Persons with Disabilities, “General Comment No. 2: Article 9 - Accessibility”, CRPD/C/GC/2, 2014, Para.25-26).

Çocuk haklarına odaklanan yedinci madde ise, engelli çocukların diğer akranlarıyla eşit bir şekilde tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam olarak yararlanmasını garanti altına almaktadır. Madde, engelli çocuklarla ilgili tüm eylemlerde çocuğun yüksek yararının öncelikli olarak gözetilmesi gerektiğini öngörmektedir. Ayrıca, engelli çocukların kendilerini etkileyen her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkına sahip olduklarını ve bu görüşlerin yaşları ve olgunluk düzeylerine göre dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, engelli çocukların engeline ve yaşına uygun destek alma hakları da madde kapsamında güvence altına alınmaktadır.

Engellilikle ilgili bilinç düzeyinin yükseltilmesi konusunu ele alan sekizinci madde, engelli bireylere yönelik toplumsal farkındalığın artırılması ve bu kişilere karşı var olan önyargı ve kalıp yargılarla mücadele edilmesi için Taraf devletlerin üstlenmesi gereken yükümlülükleri düzenlemektedir. Bu kapsamda devletler, engelli bireylerin hakları, insan onuru, becerileri ve katkıları hakkında toplumsal bilinci artırmayı, eğitimin her aşamasında engellilerin insan haklarına saygıyı güçlendirmeyi ve medya aracılığıyla engellilere yönelik olumlu algıları ve sosyal farkındalığı teşvik etmeyi taahhüt etmektedir. Ayrıca madde, engelli bireylerin beceri, değer ve yeteneklerini tanıyan, iş yaşamına katkılarını destekleyen eğitim programlarının geliştirilmesini ve engellilerin haklarına ve insan onuruna saygılı bir tutumun yerleşmesini sağlayacak faaliyetlerin yürütülmesini öngörmektedir. Bu madde ile getirilen yükümlülükler, sosyal adaletin sağlanması için önemli bir gereklilik teşkil etmektedir. Nitekim adaletsizlik olgusunun tespiti için önyargıların bilincinde olmak, bu adaletsizliğin giderilmesi için ise söz konusu önyargılar nedeniyle toplumdan dışlanan kesimlerin yaşadıkları sorunlara kulak vermek büyük önem taşımaktadır.²¹⁴

Sözleşme'nin 9. maddesi, erişilebilirlik konusunu düzenlemektedir. Bu madde, engelli bireylerin bağımsız yaşayabilmeleri ve yaşamın tüm alanlarına tam katılımlarını sağlamak için fiziksel çevre, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojileri ile kamuya açık diğer tesis ve hizmetlere erişimlerinin önündeki engellerin tespit edilmesi ve ortadan kaldırılmasını öngörmektedir. Taraf devletler, kamuya açık bina ve tesisler, yollar, ulaşım araçları, okullar, konutlar, sağlık tesisleri, işyerleri ve diğer kapalı ve açık tesislerde erişilebilirliği sağlamakla yükümlü kılınmaktadır. Ayrıca, elektronik hizmetler, acil hizmetler ve dijital sistemler dahil olmak üzere bilgi ve iletişim araçlarının erişilebilir olması için gerekli tedbirlerin alınması da devletlere bir yükümlülük olarak yüklenmektedir.

²¹⁴ Gülriz Uygur, "Toplumsal Cinsiyet ve Adalet: Hukuk Adaletsizdir", *Ankara Barosu Dergisi*, S.4, 2015, s.121.

Madde, erişilebilirlik standartlarının geliştirilmesi, uygulanması ve denetlenmesi ile bu standartlara uyulmaması durumunda yaptırımların uygulanmasını da içermektedir. Bu düzenlemeler, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam ve eşit katılımını sağlamak için temel bir önkoşul olarak kabul edilmektedir.

Engelli Hakları Sözleşmesi'nin 10-30. maddeleri, engelli bireylerin temel hak ve özgürlüklerini kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Sözleşme öncelikle yaşam hakkı (madde 10), risk durumları ve insani bakımdan acil durumlar (madde 11) ile yasa önünde eşit tanınma (madde 12) gibi temel hakları güvence altına almaktadır. Adalete erişim (madde 13), kişi özgürlüğü ve güvenliği (madde 14), işkence, şiddet ve istismardan korunma (madde 15-16) ile kişisel bütünlüğün korunması (madde 17) konuları da sözleşmenin odaklandığı önemli temel haklar arasındadır. Sözleşme, bağımsız yaşama ve topluma dahil olma (madde 19) ile kişisel hareketlilik (madde 20) haklarını düzenlerken, aynı zamanda düşünce ve ifade özgürlüğünü ve bilgiye erişim hakkını (madde 21) ele almaktadır. Özel hayata saygı (madde 22) ve ev ve aile hayatına saygı (madde 23) hakları da sözleşmede özel olarak düzenlenmektedir. Sözleşmede ayrıca eğitim (madde 24), sağlık (madde 25), rehabilitasyon ve rehabilitasyon (madde 26) hakkı ile çalışma ve istihdam (madde 27) hakları da detaylı biçimde ele alınmaktadır. Bunların yanı sıra, yeterli yaşam standardı ve sosyal korunma (madde 28), siyasal ve kamusal yaşama katılım (madde 29) ile kültürel yaşama, dinlenme, boş zaman aktiviteleri ve spora katılım hakları (madde 30) da sözleşmede ayrıntılı olarak düzenlenmektedir. Bu maddeler bütünü, engelli bireylerin insan haklarından tam ve eşit şekilde yararlanabilmeleri için gerekli olan koşulları bildirmekte, yaşamın tüm alanlarında engelli bireylerin eşit fırsatlara erişiminin temin edilmesi için atılması gereken adımları içermektedir.

Engelli Hakları Sözleşmesi'nin hakları içeren bu bölümü, insan hakları temelli bir yaklaşımla engelli bireylerin tüm haklarını sistematik bir şekilde hüküm altına almaktadır.²¹⁵ Bu kapsamda bölüm, engelli bireylerin hayatın her alanında karşılaştıkları sorunları göz önünde bulundurarak çözüm odaklı bir bakış açısı sunmaktadır. Haklar bölümünün en dikkat çekici özelliği, medeni ve siyasi haklar ile ekonomik, sosyal ve kültürel hakları bütüncül bir yaklaşımla ele almasıdır.²¹⁶ Sözleşme, engelliliğe dayalı ayrımcılığı yasaklarken, engelli

²¹⁵ Şimşek Öner, “Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme”, s.412.

²¹⁶ Atak, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi'nin Karar ve Genel Yorumları”, s.19; Şimşek Öner, “Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme”, s.412.

bireylerin toplumsal yaşama tam ve eşit katılımını sağlamak için gerekli tüm tedbirlerin alınmasını öngörmektedir. Bu bölümde düzenlenen haklar, birbirleriyle yakından ilişkili ve birbirini tamamlar niteliktedir.²¹⁷ Örneğin, eğitim hakkı ile çalışma hakkı ya da bağımsız yaşama hakkı ile kişisel hareketlilik hakkı arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır. Sözleşme ayrıca, her hak bakımından Taraf devletlerin yükümlülüklerini açıkça belirlemekte ve bu hakların hayata geçirilmesi için alınması gereken tedbirleri detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sözleşme'nin son bölümünü oluşturan 31-50. maddeler, Sözleşme'nin uygulanması, izlenmesi ve teknik yönlerini düzenleyen hükümleri içermektedir. Bu bölümde öncelikle istatistik ve veri toplama (madde 31) ile uluslararası işbirliği (madde 32) konuları ele alınmakta, ardından ulusal ve uluslararası izleme mekanizmaları (madde 33) düzenlenmektedir. Sözleşme'nin denetim organı olan Engelli Hakları Komitesi'nin oluşumu, çalışma usulleri ve görevleri (34-39. maddeler) ayrıntılı biçimde belirlenmekte, ayrıca Taraf devletler Konferansı'nın yapısı ve işleyişi (madde 40) açıklanmaktadır. Bölümün geri kalan kısmı ise Sözleşme'nin yürürlüğe girmesi, imzalanması, onaylanması, değiştirilmesi ve feshedilmesi gibi uluslararası antlaşmaların teknik yönlerini düzenleyen standart hükümlere (41-48. maddeler) yer vermektedir. Bunun dışında sözleşme metninin erişilebilir formatlarda hazırlanması (madde 49) ve resmi dillerdeki metinlerin geçerliliği (madde 50) gibi konular da Sözleşme kapsamında hüküm altına alınmaktadır.

Sözleşme'nin yapısı incelendiğinde, sistemli ve pratik bir yaklaşımla hazırlanmış olduğu görülmektedir. Genel ilkeler ve yükümlülüklerle başlayan, spesifik hakları detaylı biçimde düzenleyen ve güçlü bir uygulama ve izleme mekanizmasıyla tamamlanan bu yapı, Sözleşme'nin pratik yaşamda karşılık bulabilmesini kolaylaştırmakta ve uygulanabilirliğini artırmaktadır. Özellikle istatistik ve veri toplama yükümlülüğü ile uluslararası işbirliği mekanizmalarının varlığı, bu önemli belgenin etkinliğini güçlendiren unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Sözleşmenin sahip olduğu bu sistemli yapı aynı zamanda, pratikte karşılaşılan sorunlara gerçekçi çözümler sunabilmesini de sağlamaktadır. Ayrıca Sözleşme, engelli hakları alanında var olan dağınık düzenlemeleri tek bir çatı altında toplamakta ve böylece hem hak sahipleri hem de yükümlülük altındaki devletler açısından yol gösterici bir rehber niteliği taşımaktadır.

²¹⁷ Nuray Gökçek Karaca, "Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Engelli Hakları", *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.5, S.1, 2019, s.12.

Sonuç olarak, BM Engelli Hakları Sözleşmesi, engellilerin insan haklarını korumayı, geliştirmeyi ve bu alandaki toplumsal bilinci artırmayı amaçlayan kapsamlı bir hukuki çerçeve sunmaktadır. Bu Sözleşme, taraf devletlere yalnızca yasal değişiklikler yapma sorumluluğu yüklememekte, aynı zamanda toplumsal dönüşümü hedefleyen politikaların üretilmesi ve uygulanması yükümlülüğünü de getirmektedir. Engelli bireylerin eşit katılım ve ayrımcılıktan korunma hakkı, bu önemli hukuki belgenin temel dayanağını oluşturmaktadır. Böylelikle Sözleşme'nin öngördüğü sistem ile engelli hakları, insan hakları sisteminin ayrılmaz bir parçası hâlini almaktadır.

1.3.1.3. Sözleşme'nin Denetim Organı

Engelli Hakları Sözleşmesi, diğer uluslararası insan hakları belgelerindeki izleme modellerine benzer şekilde, Sözleşme hükümlerinin etkin bir biçimde hayata geçirilmesini denetlemek amacıyla bir denetim mekanizması öngörmüştür.²¹⁸ Bu amaçla Engelli Hakları Komitesi kurulmuş olup, komitenin temel işlevi sözleşmenin taraf devletlerce uygulanma sürecini yakından takip etmek ve uygulamada karşılaşılan güçlüklerin aşılmasına yönelik rehberlik yapmak olarak ortaya çıkmıştır.²¹⁹

BM Engelli Hakları Komitesi'nin temel görevleri, Engelli Hakları Sözleşmesi'nin çeşitli maddelerinde detaylı olarak düzenlenmiştir. Öncelikle Komite, Sözleşme'nin 35. maddesi uyarınca taraf devletlerin sunduğu raporları incelemekle görevlidir. Taraf devletler, Sözleşme'yi onayladıktan sonraki ilk iki yıl içinde kapsamlı bir rapor sunmakla ve ardından her dört yılda bir düzenli raporlama yapmakla yükümlü kılınmıştır. Bu raporlar, devletlerin Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini ne ölçüde yerine getirdiklerini ve engelli bireylerin haklarının korunması konusunda aldıkları önlemleri içermektedir. Komite aynı zamanda, sivil toplum kuruluşlarının devlet raporlarına alternatif olarak hazırladıkları "gölge raporları" da değerlendirmeye almakta, bu sayede devlet uygulamalarının sivil toplum perspektifinden de incelenmesini sağlamaktadır. 36. madde çerçevesinde Komite, tüm bu raporları detaylı şekilde inceleyerek ilgili devlete önerilerde bulunmakta ve yapıcı bir diyalog sürecini yönetmektedir.

Komite'nin ikinci önemli görevi, Engelli Hakları Sözleşmesi'nin İhtiyari Protokolü'nün 6. ve 7. maddeleri kapsamındaki soruşturma yetkisidir. Bu yetki,

²¹⁸ Atak, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi'nin Karar ve Genel Yorumları”, s.16.

²¹⁹ Atak, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi'nin Karar ve Genel Yorumları”, s.16.

Sözleşme'nin ağır ve sistematik şekilde ihlal edildiğine dair güvenilir bilgiler alan Komite'nin, ilgili taraf devlet hakkında soruşturma başlatabilmesini içermektedir.

Soruşturma süreci üç aşamada gerçekleşmektedir. İlk aşamada, Komite gerekli gördüğü durumlarda ve taraf devletin rızasıyla yerinde inceleme ziyaretleri gerçekleştirebilmektedir. İkinci aşamada, Komite yürüttüğü soruşturma sonucunda elde ettiği bulgularını ve tavsiyelerini ilgili taraf devlete iletmektedir. Üçüncü ve son aşamada ise taraf devlet, Komite'nin bulgularına, önerilerine ve tavsiyelerine ilişkin kendi gözlemlerini altı ay içinde sunmaktadır. Taraf devletin sunması gereken bu gözlemlerin; Komite'nin tespit ettiği ihlallere yönelik değerlendirmeleri, bu ihlallerin giderilmesi için alınması planlanan önlemleri ve Komite'nin tavsiyelerinin nasıl uygulanacağına dair detaylı bir eylem planını içermesi gerekmektedir.

Üçüncü olarak Komite, Sözleşme'nin 34. maddesi çerçevesinde, Sözleşme hükümlerinin yorumlanmasına ilişkin Genel Yorumlar hazırlamaktadır. Bu Genel Yorumlar, Sözleşme'nin maddelerinin içeriğini detaylı şekilde açıklamakta ve taraf devletlere yükümlülüklerini yerine getirme konusunda rehberlik etmektedir. Bu yorumlar, engelli hakları alanında uluslararası standartların geliştirilmesine önemli katkılar sağlamaktadır.

Son olarak, İhtiyari Protokol'ün 1. maddesi uyarınca Komite, Sözleşme'de yer alan hakların ihlal edildiğini iddia eden bireysel veya toplu şikayetleri inceleme yetkisine sahip bulunmaktadır. Bu başvurular, iç hukuk yollarının tüketilmesi şartıyla yapılabilmekte ve Komite, incelemeleri sonucunda vardığı görüşleri ve varsa tavsiyelerini ilgili taraf devlete ve başvurucuya iletmektedir. Her ne kadar Komite tarafından verilen bireysel ve toplu şikâyet kararları hukuken bağlayıcı olmasa da, taraf devletler bu mekanizmayı kabul ederken Komite'nin sunacağı tavsiyeleri göz önünde bulunduracaklarını taahhüt etmişlerdir.²²⁰

Tüm bu görevlerin yanı sıra Komite, Sözleşme'nin 39. maddesi uyarınca her iki yılda bir Genel Kurul'a ve Ekonomik ve Sosyal Konsey'e faaliyetleri hakkında rapor sunarak, küresel düzeyde engelli haklarının gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bu çok yönlü görev ve sorumluluklar, Komite'nin engelli bireylerin haklarının korunması ve geliştirilmesi konusundaki merkezi rolünü ortaya koymaktadır.

²²⁰ Çelik, “Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu”, s.224-225.

Engelli Hakları Komitesi'nin yetki ve görevleri, Sözleşme'nin etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte, Komite'nin çabalarının sonuç verebilmesi için taraf devletlerin, Sözleşme ile kendilerine yüklenen yükümlülükleri yerine getirmeleri gerekmektedir. Sözleşme'nin ulusal düzeyde hayata geçirilmesi, devletlerin iç hukuklarını, politikalarını ve uygulamalarını Sözleşme ilkeleriyle uyumlu hale getirmelerine bağlıdır. Ancak bu sayede engelli bireylerin haklarının tam anlamıyla korunması ve geliştirilmesi mümkün olabilecektir.

Sözleşmenin taraf devletlerce ne ölçüde benimsendiği ve ulusal hukuk sistemleriyle insan hakları kültürlerinin sözleşme standartlarıyla ne derece uyumlu hale getirilebileceği hususu belirsizliğini korumaktadır.²²¹ Bu durum, Komite'nin incelediği devlet raporlarında açıkça ortaya çıkmakta, ilgili raporlarda devletlerin iç hukuklarını, ulusal politikalarını ve uygulamalarını, Engelli Hakları Sözleşmesi'nin içerdiği ilkelerle uyumlu hale getiremediği görülmektedir.²²² Özellikle gelişmekte olan ve insan hakları sicili zayıf ülkelerin, sözleşmeyi yeterli hukuki altyapı ve bilinçten uzak bir şekilde kabul etmeleri sebebiyle, bu devletlerin engelli hakları konusundaki koruma ve uygulama yaklaşımlarının nasıl şekilleneceği, meselenin en önemli noktalarından birini oluşturmaktadır.²²³

1.3.2. Engelli Haklarına ilişkin Diğer Uluslararası Belgeler

Engelli hakları, mevcut durumda evrensel insan hakları standartları çerçevesinde değerlendirilen önemli bir meseleyi teşkil etmektedir. BM Engelli Hakları Sözleşmesi bu alandaki en kapsamlı ve bağlayıcı belge olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu sözleşme dışında da engellilikle ilgili pek çok uluslararası metin kabul edilmiş ve uygulamaya konmuştur.²²⁴ Bu metinlerin her biri, engelli bireylerin kişisel, sosyal, ekonomik, kültürel ve benzeri tüm alanlardaki haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından yol

²²¹ Çelik, “*Omuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu*”, s.225.

²²² Nitekim Türkiye'nin Komite'ye sunduğu devlet raporuna ilişkin hazırlanan nihai gözlem raporunda da benzer sorunlara işaret edilmekte, ulusal mevzuatın ve politika uygulamalarının Sözleşme'nin temel ilkeleriyle tam anlamıyla uyumlu hale getirilmesi için daha fazla çaba gösterilmesi gerektiği ve özellikle engellilik temelli ayrımcılığın önlenmesi ile erişilebilirlik konularında kapsamlı düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu vurgulanmaktadır. Komite'nin ilgili raporunun Türkçe çevirisi için bkz. <https://www.esithaklar.org/2019/04/25/bm-engelli-haklari-komitesi-nihai-gozlem-raporu-2019/>, (E.T. 11.01.2025).

²²³ Çelik, “*Omuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu*”, s.225.

²²⁴ Engelli bireylerin haklarına ilişkin uluslararası mevzuat hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Gökçek Karaca, “*Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Engelli Hakları*”, s.1-34.

gösterici ilkeler içermiştir. Bu nedenle Engelli Hakları Sözleşmesi haricinde engellilik alanında dikkate değer birtakım uluslararası belgeler ve söz konusu belgelerin önemli hükümleri, çalışma kapsamında açıklanacaktır. Bununla birlikte, ilgili belge ve hükümlerin sayıca fazlalığı göz önünde bulundurulduğunda, çalışmanın sınırlarını muhafaza etmek maksadıyla yalnızca kayda değer görülen düzenlemelere yer verilecektir.

Ele alınacak önemli belgelerden ilki, BM Genel Kurulu'nun, 9 Aralık 1975 tarihinde kabul ettiği "Engellilerin Hakları Bildirgesi"dir. Bu bildirme, engelli bireylerin sahip olduğu temel hakları ilan ederek, devletlere çeşitli sorumluluklar yüklemiştir. Bildirme'nin temel amacı, engelliliğin bir insan hakları meselesi olduğuna ilişkin küresel farkındalığı artırmak ve devletlerin yasama, yürütme ve yargı organlarına rehberlik sağlamaktır. Bildirme, engelli bireylerin diğer bireylerle eşit haklara sahip olduğunu ve hiçbir ayrımcılığa tâbi tutulmamaları gerektiğini belirtmiştir. Engelli bireylerin eğitime, istihdama ve sosyal hayata katılımını kolaylaştırmak amacıyla devletlerin gerekli tedbirleri almasını öngörmüş; bunun yanı sıra engellilerin tıbbi bakım, rehabilitasyon, eğitim ve mesleki yönlendirmeden tam olarak yararlanmasını güvence altına almıştır.

BM Genel Kurulu, 3 Aralık 1982 tarihinde "Engelliler için Dünya Eylem Planı"nı kabul etmiştir. Bu eylem planı, engellilerin yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan küresel bir çerçeve sunmuş ve özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki engelli bireylerin haklarını güçlendirme noktasında yol haritası niteliği taşımıştır. Program, engelliliğin tüm boyutlarına bütüncül yaklaşarak engelli bireylerin topluma tam katılımının sağlanmasını hedeflemiştir. Toplumsal entegrasyon ve bağımsız yaşam vurgusu, Eylem Planı'nın temel dayanak noktalarından birini oluşturmuştur. Engelliliğe ilişkin toplumsal önyargıların bertaraf edilmesi maksadıyla geniş çaplı kamu bilgilendirme kampanyalarının yürütülmesi önerilmiştir. Hükümetlerin, engellilerle ilgili politika ve hizmetlerini planlarken, ihtiyaç tespit çalışmalarına ve istatistiksel verilere dayanan bir yaklaşım benimsemeleri önerisi de Eylem Planı içerisinde kendine yer bulmuştur.

Konuyla ilgili bir diğer önemli hukuki belge olan "Engellilerin Fırsat Eşitliğine İlişkin Standart Kurallar" ise, BM Genel Kurulu tarafından 20 Aralık 1993 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kurallar, bağlayıcı olmamasına karşın, engellilerin günlük yaşamında karşılaştıkları engellerin kaldırılmasına ilişkin oldukça detaylı ilkeler

içermiştir. Bu kapsamda Standart Kurallar, fırsat eşitliğini sağlamak amacıyla her devletin, engelli bireylere yönelik ayrımcılığı önleyici ve dengeleyici tedbirler alması gerektiğini ifade etmiştir. Eğitim, istihdam, sağlık, rehabilitasyon, sosyal güvenlik ve aile hayatı gibi çeşitli sektörlerde engellilere yönelik kapsayıcı politikaların oluşturulması da bu belge ile öngörülen hususlar arasındadır. Ayrıca Standart Kurallar, devletlerin uygulamayı izlemek ve düzenli raporlar hazırlamak için koordinasyon mekanizmaları kurmasını da tavsiye etmiştir. Bu sayede engellilik politikalarının etkinliğinin değerlendirilebileceği belirtilmiştir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), engelli bireylerin istihdamı ve çalışma yaşamındaki haklarının korunmasına yönelik çeşitli düzenlemeler öngören sözleşmeler kabul etmiştir. Özellikle ILO “159 sayılı Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında Sözleşme”,²²⁵ 1983 yılında kabul edilmiş olup, engelli bireylerin çalışma yaşamında karşılaştıkları zorlukları gidermek ve istihdam olanaklarını artırmak amacıyla hazırlanmıştır. Bu sözleşme, engellilerin iş hayatına tam ve etkin katılımlarını desteklemek için mesleki rehabilitasyon programları, istihdam kotaları ve işverenlere yönelik teşvik mekanizmaları gibi çeşitli araçlar öngörmüştür. Sözleşme ayrıca devletleri, engelli bireylerin mesleki eğitim, rehberlik ve uygun işlerle bağlantı kurmasını sağlamak için gerekli tedbirleri almakla da yükümlü kılmıştır. Engelli bireylere yönelik istihdam politikalarının, ayrımcılığı ortadan kaldıracak şekilde tasarlanması gerektiğini belirten Sözleşme, Engellilere uygun iş ortamlarının oluşturulması adına işyerlerinin düzenlenmesi, ekipmanların uyarlanması ve destekleyici teknolojilerin kullanılması gerekliliğine de vurgu yapmıştır.

Engelli kadınların haklarının uluslararası düzeyde korunmasına yönelik önemli bir adım ise, Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) Komitesi tarafından 1991 yılında 18 Numaralı Genel Tavsiye Kararı’nın²²⁶ kabul edilmesi olmuştur. Bu belge, engelli kadınların cinsiyet ve engel durumlarından kaynaklanan çift yönlü bir ayrımcılığa maruz kaldığına dikkat çekmiş ve taraf devletlere bu ayrımcılığı ortadan kaldırmak için gerekli yasal ve yapısal önlemleri alma

²²⁵ International Labour Organization, *Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons) Convention*, No.159, 1983, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C159, (E.T. 12.01.2025).

²²⁶ UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW), “General Recommendation No. 18: Disabled Women”, 1991, A/46/38, <https://www.refworld.org/legal/general/cedaw/1991/en/38085>, (E.T. 12.01.2025).

sorumluluğu yüklemiştir. Tavsiye kararı ayrıca, taraf devletlerin engelli kadınların durumuna ilişkin periyodik raporlar sunmasını talep etmiştir. Bu raporların, engelli kadınların eğitim, istihdam, sağlık hizmetleri ve sosyal güvenliğe erişimde yaşadıkları zorluklar ve bu zorlukların aşılması için alınan önlemleri içermesi gerektiği öngörülmüştür. Özellikle aile yaşamında zorla kısırlaştırmanın önlenmesi, eğitim ile istihdamda eşit fırsatların sağlanması ve sağlık hizmetlerine erişimde ayrımcılığın giderilmesi gibi konular Tavsiye Kararı'nda ele alınmıştır.

Söz konusu Tavsiye Kararı'nda ayrıca, kültürel normların ve stereotiplerin engelli kadınların toplumsal katılımını kısıtlayan etkileri üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda anılan önyargılarla karşı karşıya kalan kadınların kamu hizmetlerinden ayrıştırılmadan eşit şekilde yararlanma hakkının güvence altına alınması gerektiği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra Komite, devletleri bu amaçla kamuoyu bilinçlendirme kampanyaları düzenlemeye davet etmiştir. Böylelikle Kararın özgün yönü, genellikle fiziksel erişim ve yasal düzenlemelerin ön planda tutulduğu engelli hakları tartışmalarının ötesine geçerek, kültürel normların ve stereotiplerin engelli kadınlar üzerindeki derin etkisini ele alması olarak öne çıkmıştır. Komite, toplumsal tutumların değişiminin gerekliliğine değinerek, engelli kadınlara yönelik ayrımcı ve kalıplaşmış yaklaşımların ortadan kaldırılmasına ihtiyaç duyulduğunu net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu yaklaşımıyla Komite, kararı salt hukuki bir metinden öte, toplumsal zihniyet dönüşümüne katkı sağlayan stratejik bir belge haline getirmiştir.

Engelli kadınların kendilerini ilgilendiren politikaların planlama ve uygulama süreçlerine aktif katılımının sağlanması gerektiği de Tavsiye Kararı'nda yer almıştır. Bunun yanı sıra Komite, engelli kadınların hakları konusunda veri toplanması ve araştırma yapılmasının oldukça önem taşıdığının altını çizmiş, böylece Tavsiye Kararı, veri temelli ve kapsayıcı politikaların geliştirilmesine olanak tanımıştır.

CEDAW Komitesi'nin 18 No'lu Tavsiye Kararı, o dönemde henüz BM Engelli Hakları Sözleşmesi gibi kapsamlı bir belgenin bulunmadığı bir ortamda, engelli kadınların haklarının uluslararası düzeyde tanınması ve korunması açısından öncü bir nitelik taşımıştır. Bu tavsiye kararı, daha sonraki yıllarda engelli kadınların haklarının geliştirilmesine yönelik uluslararası hukuki çerçevenin oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Belge ayrıca, uluslararası insan hakları rejiminde engelli kadınların görünürlüğünü artırmıştır.

Engelli bireylerin bilgiye erişimi konusunda ise Marakeş Antlaşması,²²⁷ oldukça önemli bir hukuki belge olarak öne çıkmaktadır. Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) bünyesinde 27 Haziran 2013 tarihinde kabul edilmiş olan bu antlaşma, görme engelliler ve basılı materyallere erişemeyen diğer bireyler için bilgiye erişimi kolaylaştırmayı ve bu alanda fırsat eşitliğini sağlamayı hedeflemektedir. Resmi adıyla "Görme Engelli veya Basılı Materyali Okumada Güçlük Çeken Kişilerin Yayınlanmış Eserlere Erişiminin Kolaylaştırılmasına Dair Marakeş Anlaşması" olarak bilinen bu hukuki belge, telif hakkı koruması altındaki eserlerin erişilebilir formatlara dönüştürülmesine ve sınır ötesi paylaşımına olanak sağlamaktadır. Bu kapsamda yetkili kuruluşların, görme engelli bireyler için kitap, dergi ve diğer basılı materyalleri Braille alfabesi, sesli kitap veya büyük punto gibi erişilebilir formatlara dönüştürebilmelerine yönelik yasal bir zemin sağlanmış olmaktadır. Taraf devletlerin, bu uygun formatlarda üretilen eserlerin kütüphaneler, sivil toplum kuruluşları ve eğitim kurumları aracılığıyla yaygınlaştırılması için iş birliği yapması da, Antlaşma ile hüküm altına alınmaktadır. Bunun sağlanabilmesi için ise Antlaşma, erişilebilir formattaki eserlerin ülkeler arasında serbestçe dolaşımına da imkân tanımaktadır.

Antlaşma'nın en önemli özelliklerinden biri, telif hakkı konusunda istisnalar getirmesidir. Bu sayede, yetkili kuruluşlar telif hakkı sahiplerinden özel izin almaksızın eserleri erişilebilir formatlara dönüştürebilmekte ve bunları görme engelli bireylere ücretsiz olarak sunabilmektedir. Bu düzenleme, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki görme engelli bireylerin eğitim materyallerine erişimini önemli ölçüde kolaylaştırma potansiyeli taşımaktadır.

BM, 25 Eylül 2015 tarihinde kabul ettiği "2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi"²²⁸ ile yoksulluğun ortadan kaldırılması, eşitsizliğin azaltılması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması gibi geniş kapsamlı hedefler belirlemiştir. Bu gündem, engelli bireylerin toplumsal yaşama ve kalkınma süreçlerine eşit katılımını stratejik bir öncelik olarak ortaya koymuştur. Bu küresel gündem çerçevesinde benimsenmiş olan "Kimseyi Geride Bırakmama" ilkesi, engelli bireylerin toplumsal

²²⁷ World Intellectual Property Organization, *Marrakesh Treaty to Facilitate Access to Published Works for Persons Who Are Blind, Visually Impaired, or Otherwise Print Disabled*, 27 Haziran 2013, <https://www.wipo.int/treaties/en/ip/marrakesh/>, (E.T. 12.01.2025).

²²⁸ United Nations General Assembly, "Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development", Resolution 70/1, 25 Eylül 2015, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf, (E.T. 11.01.2025).

katılımını ve haklarını merkeze almış, bireyleri kalkınmanın vazgeçilmez bir öznesi olarak konumlandırmıştır.

Gündem, 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacı içermekte ve bu hedeflerden beşinde engellilere doğrudan atıfta bulunmaktadır. Hedefler arasında engelli bireylerin eğitime erişimi, istihdam fırsatları, sağlık hizmetlerine ulaşımı ve kentsel altyapının erişilebilirliği gibi konular özel önem taşımaktadır. Örneğin, 4. Hedef olan "Nitelikli Eğitim" kapsamında engelli öğrenciler için kapsayıcı eğitim ortamlarının oluşturulması, 8. Hedef olan "İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme" doğrultusunda engelli bireylerin istihdamının artırılması ve 11. Hedef olan "Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar" dahilinde kentsel alanların engelli bireylerin ihtiyaçlarına uygun şekilde düzenlenmesi gibi spesifik hedefler bulunmaktadır.

Engellilerin kapsayıcı politikalarla desteklenmesi gerektiğini vurgulayan Gündem, engellilerle ilgili verilerin toplanması, izlenmesi ve hedeflere ulaşmak için gerekli politikaların üretilmesi üzerinde önemle durmaktadır. Bu kapsamda Gündem ile belirlenen hedefler, engelli bireylerin tam ve eşit katılımını sağlamak için küresel bir taahhüt niteliği taşımaktadır.

Çeşitli bölgesel insan hakları sistemlerinin de engelli haklarını içeren hukuki belgeler ve hükümler geliştirdiği görülmektedir.²²⁹ Bu kapsamda Avrupa Konseyi, AB ve Afrika Birliği gibi kuruluşlar, kendi bölgesel sözleşmelerinde veya strateji belgelerinde engellilik konusunu ele almaktadır.

Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı,²³⁰ engelli bireylere yönelik ayrımcılığı yasaklayan, fırsat eşitliğine vurgu yapan ve engellilerin çalışma yaşamındaki haklarının korunmasını hedefleyen hükümler içermektedir.

²²⁹ Gökçek Karaca, "Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Engelli Hakları", s.15-22.

²³⁰ Council of Europe, *European Social Charter (Revised)*, Strasbourg, 3 Mayıs 1996, <https://rm.coe.int/168007cf93>, (E.T. 11.01.2025).

AB ise, engelli bireylere yönelik çeşitli stratejiler ve eylem planları geliştirmiştir.²³¹ Bu planlar, erişilebilirlik, eğitim, sağlık ve istihdam gibi konularda AB üyesi ülkelerin ortak politikalar benimsemesi için yol gösterici bir işlev üstlenmiştir.

Afrika Birliği bünyesinde kabul edilen Afrika Engellilik Hakları Protokolü²³² ise, engelli haklarının kıta genelinde iyileştirilmesini amaçlayan yenilikçi düzenlemeler içermiştir.

Engelliliğe ilişkin uluslararası belgeler, farklı dönemlerde ve farklı amaçlarla kabul edilmiş olmakla birlikte ortak paydaları, engelliliği bir insan hakları meselesi olarak tanımlamaları ve engelli bireylere yönelik ayrımcılıkla mücadeleyi merkeze almaları olarak belirginleşmektedir. Bu metinler, eğitimden istihdama, sağlık hizmetlerinden kültürel yaşama kadar pek çok alanda engelli bireylerin eşit haklara ve fırsatlara sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bağlayıcı niteliğe sahip uluslararası sözleşmelerin yanı sıra, bildirge ve standart kurallar gibi tavsiye niteliğinde olan belgeler de ulusal ve bölgesel düzeyde politika yapıcılar için yol gösterici nitelik taşımaktadır. Hukuki bağlayıcılığı güçlü metinlerin kapsamı genellikle daha detaylı olup, bu belgeler uygulanabilirlik açısından net hükümler içermektedir. Tavsiye niteliğindeki metinler ise esneklik sağlaması ve geniş ölçüde uygulanabilir politika çerçeveleri oluşturması bakımından önem taşımaktadır.

BM Engelli Hakları Sözleşmesi, engelli bireylerin insan haklarına yönelik küresel hukuki standartların en üst düzeyde temsilcisi konumunda bulunmaktadır. Bununla birlikte, Sözleşme'ye kaynaklık eden veya onunla paralel biçimde geliştirilen diğer belgeler de engelli bireylerin insan haklarına eşit erişiminin temininde önemli birer rehber olma vasfına sahip bulunmaktadır. Devletlerin ulusal mevzuat ve politikalarını geliştirirken bu belgelere atıfta bulunması, engellilerin insan haklarından eşit biçimde faydalanmasını ve toplumsal hayata tam katılımını sağlamada önemli kazanımları beraberinde getirecektir.

²³¹ Gökçek Karaca, “Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Engelli Hakları”, s.18-22.

²³² African Union, *Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Persons with Disabilities in Africa*, 29 Ocak 2018, <https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rights-rights-persons-disabilities-africa>, (E.T. 12.01.2025).

Sonuç olarak, bu belgeler incelendiğinde engellilik alanında evrensel ve kapsayıcı bir bakış açısının hâkim olduğu gör÷lmektedir. Engellilik, sağlık veya sosyal yardım temelli bir yaklaşımın ötesinde, insan hakları çerçevesinde ele alınmaktadır. Dolayısıyla uluslararası hukuk düzeni, engelliliği toplumsal ve siyasal katılım boyutlarıyla da içeren bütüncül bir anlayışı esas almakta; böylece engelli bireylerin bağımsız yaşam, özgür seçim ve ayrımcılıktan korunma hakları teyit edilmektedir. Bu anlayışın, zamanla daha da pekişerek, uluslararası arenada engelli hakları konusunda yeni politikaların şekillenmesine zemin hazırlayacağı öngörülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAKLARININ KÖKENİ: KAVRAMSAL BİR ARKEOLOJİ

2.1. İnsan Haklarının Temellendirilmesi Gereksinimi

20. yüzyıl, dünya savaşlarının sebep olduğu yıkım ve insanlık üzerinde oluşturduğu derin etkileriyle tarihe geçen bir dönem olmuştur.²³³ İnsanlığa yönelen zulmün ve katliamların acımasız yüzünü gösterdiği bu dönemde insanlar, başta yaşam hakkı olmak üzere, sağlık hakkı, maddi ve manevi varlığın korunması hakkı gibi pek çok hakkın ihlali ile karşı karşıya kalmış, özgürlük ve güvenliklerinin korunamadığı bir sürece tanıklık etmişlerdir. Ancak bu dönemde, aynı zamanda İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin ilanı ile insan hakları alanında tarihi bir başarıya imza atılmıştır.²³⁴ Ardından Bildirge ile tanımlanan insan haklarının korunmasını, geliştirilmesini ve ihlallerinin engellenmesini sağlamak için kapsamlı çalışmalar yürütülmüştür.²³⁵ Bu süreçte ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren pek çok mekanizma hayata geçirilmiş; insan haklarına ilişkin genel veya belirli hak alanlarını içeren sayısız uluslararası sözleşme kabul edilmiştir.²³⁶ Tüm bu ilerlemelere rağmen, insan hakları ihlalleri dünya genelinde varlık göstermeye devam etmiş ve toplumların karşı karşıya olduğu en temel sorun alanını oluşturmuştur.²³⁷

Mevcut durumda, her geçen gün sayıları gittikçe artan hak ihlalleri, insan haklarına ilişkin ortaya konan uluslararası sözleşmelere taraf olması veya olmamasından bağımsız olarak, tüm devletlerin sınırları içerisinde insanın değerine zarar veren sonuçlara yol açmaktadır.²³⁸ Medyada yer alan haberlerde sıkça rastlanan ve hemen hemen herkesin deneyimlediği bu ihlallerden de kolaylıkla anlaşılabileceği üzere, insan haklarına ilişkin

²³³ Görkem Birinci, “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Kısa Tarihi I: Milletler Cemiyeti'nden Birleşmiş Milletler'e”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, C.7, S.2, 2017, s.51.

²³⁴ Birinci, “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Kısa Tarihi I: Milletler Cemiyeti'nden Birleşmiş Milletler'e”, s.50.

²³⁵ Betül Çatal, “İnsan Haklarının Korunmasında Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Mekanizmalar”, *Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi*, C.1, S.2, 2018, s.71.

²³⁶ Çatal, “İnsan Haklarının Korunmasında Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Mekanizmalar”, s.71; Fazıl Sağlam, “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde Tüm Hak ve Özgürlüklere Yönelik Kurallar Üzerine Bir Deneme”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.25, S.2, 2019, s.1239-1241.

²³⁷ İoanna Kuçuradi, “Etik İlkeler ve Hukukun Temel Öncülleri Olarak İnsan Hakları”, *Adaletin Gerektirdiği Hukuk İçinde*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.157.

²³⁸ Nermin Yavlal Gedik, “İ. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü”, *Bursa Uludağ Üniversitesi Akademik Arşivi*, 2003, s.12, <https://acikerisim.uludag.edu.tr/server/api/core/bitstreams/bfbc594-f62c-4453-8db7-8102b1e43c3b/content>, (E.T. 03.03.2023).

belgeler, insan hakları ihlallerini önleme ve mevcut ihlalleri giderme konusunda sınırlı bir etkiye sahip bulunmaktadır.²³⁹ Bu sınırlı etkinin sebeplerinden biri, normatif belgelerin kendi içeriklerinde yatmaktadır. Her ne kadar insan haklarının korunması ve önlenmesi şeklinde önemli bir amaç çerçevesinde oluşturulmuş olsalar da, bu belgelerin insan haklarının tanımı ve bu haklarla ilişkili özgürlük, adalet, gelişme ve barış gibi kavramlar konusunda eksik bilgilerle hazırlandıkları görülmektedir.²⁴⁰ Başka bir anlatımla, bu belgelerde kavramsal bazı karışıklıklar bulunmaktadır.²⁴¹ Bu karışıklıklar, belgelerin maddelerinin çeşitli ülke anayasalarına entegre edilmesiyle anayasal düzeye de taşınmış, yasa yapımı ve yasaların uygulanması sürecini etkilemiş ve zaman zaman belgelerin asıl amacına aykırı durumların ortaya çıkmasına yol açmıştır.²⁴²

İnsan haklarına dair belgelerde, temel insan hakkı olarak kabul edilemeyecek bazı hakların insan hakkı olarak nitelendirildiği ve zaman içerisinde insan hakkı olduğu belirtilen farklı hakların türetildiği görülmektedir.²⁴³ Bu belgelerde mevcut bulunan hakların sınıflandırılmasına ilişkin yapılan ayırım da, kimi zaman kafa karışıklığına neden olabilmektedir. Anılan belgelere teorik bir bakış açısıyla yaklaşıldığında, farklı türden normların birbirine karıştırılabildiği veya hakların ve özgürlüklerin taşıyıcılarına ilişkin doğru bir ayırma gidilemediği göze çarpmaktadır.²⁴⁴ Söz konusu durum, insan hakları kuşakları olarak da nitelendirilen, insan haklarının sayısının gün geçtikçe artışına yol açmıştır.²⁴⁵ Ayrıca, bahse konu kavramsal karışıklığın sonucunda insan hakları belgelerinde çelişkiler doğmuş ve bu çelişkiler, ilgili belgelerde birbirini koruma görevi görmesi gereken insan haklarının varlığını tespit etmeyi zorlaştırmıştır.²⁴⁶ Bu durum, pratikte istenmeyen sonuçların doğmasına yol açabilecek bir nitelik taşımıştır.²⁴⁷

İnsan hakları ile ilgili mevcut belgelerdeki kavramsal belirsizlik, bugün, dünya üzerinde yüz yüze olunan pek çok sorunun temelinde insan hakları ihlallerinin

²³⁹ İoanna Kuçuradi, “İnsan Hakları Düşüncesinin Işığında İnsan Hakları Belgeleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, S.2, 2003, s.6.

²⁴⁰ Kuçuradi, “İnsan Hakları Düşüncesinin Işığında İnsan Hakları Belgeleri”, s.6.

²⁴¹ Gülender Sevgi, “İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları, İoanna Kuçuradi”, *Mütefekkir*, C.9, S.17, 2022, s.270.

²⁴² İoanna Kuçuradi, “İnsan Haklarına Dayalı Anayasa veya Devlet Kavramı”, *Adaletin Gerektirdiği Hukuk İçinde*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.208.

²⁴³ İoanna Kuçuradi, “Felsefe ve Sosyal Adaletsizlik”, *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları İçinde*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.13.

²⁴⁴ Kuçuradi, “İnsan Hakları Düşüncesinin Işığında İnsan Hakları Belgeleri”, s.7.

²⁴⁵ İoanna Kuçuradi, “İnsan Hakları Açısından ‘Dünya Problemleri’”, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.4, 2007, s.1.

²⁴⁶ Kuçuradi, “İnsan Hakları Düşüncesinin Işığında İnsan Hakları Belgeleri”, s.7.

²⁴⁷ Kuçuradi, “İnsan Hakları Düşüncesinin Işığında İnsan Hakları Belgeleri”, s.7.

bulunduğunun görülmesine ve anlaşılmasına engel teşkil etmektedir.²⁴⁸ Başka bir anlatımla insan haklarına ilişkin kavramların doğru anlaşılması, küresel, bölgesel veya ulusal düzeyde karşılaşılan sorunlar ile insan hakları arasında kurulması gereken ilişkinin göz ardı edilebilmesine de yol açabilmektedir. Söz konusu durum, insan hakları ile yakından ilgili olan, ancak bu yakın ilişkinin farkında olunmayan sayısız sorun alanına yönelik doğru değerlendirmelerin yapılabilmesini güçleştirmekte veya imkânsız kılabilir. ²⁴⁹ Öyle ki, son yıllarda dünyanın mevcut durumuna ve geleceğine ilişkin yapılan çalışmaların sayısı artmasına rağmen, konunun objektif bir şekilde anlaşılması daha da karmaşık hale gelmiş bulunmaktadır. Ayrıca, karşılaşılan zorlukların altında yatan temel sorunların doğru bir şekilde tanımlanamaması, dünya genelinde bir ümitsizliğin hâkim olmasına ve kişilerde sürekli bir gelecek kaygısının oluşmasına neden olmaktadır.²⁵⁰

Mevcut bulunan bu kavramsal karmaşa, küresel çapta etkilerini gösteren sorunlar ile temel haklar arasındaki ilişkinin anlaşılmasını engellemekle kalmamakta, aynı zamanda belirlenen sorunlara karşı geliştirilen çözüm yollarının, yeni dünya sorunlarının oluşumuna katkıda bulunmasını da tetiklemektedir.²⁵¹ Başka bir deyişle kavramların bilgisinden yoksunluk, karşılaşılan sorunların temeline inmeyi zorlaştırmakta ve böylece ilgili sorunlara müdahale etmek üzere hayata geçirilen uygulamalar, beklenmedik şekilde daha karmaşık sorunları ortaya çıkarmaktadır. Nitekim sorunlara üretilen çözümlerin insan hakları ile ilgisi kurulmadıkça ve insan haklarına yapacağı olası etkiler hesaba katılmadıkça, söz konusu sorunların tam anlamıyla ortadan kalkması mümkün olamayacaktır. Bu durumun en temel örneklerinden biri, dünya genelinde yaşanan sorunlara bir çözüm yolu olarak "gelişme" idealinin benimsenmesi, ancak gelişmenin, milli gelirin artırılması ve sanayileşme ile ilişkilendirilmesidir.²⁵² Gelişme idealine yönelik yapılan bu ilişkilendirme, ülkelerin milli gelir düzeyine ve sanayileşme kapasitelerine göre "gelişmiş" veya "gelişmekte olan" şeklinde nitelendirilmesine yol açmıştır.²⁵³ Bunun sonucunda, devletlerin politika üretirken temel bir hedef olarak benimsediği gelişme ideali, yalnızca ekonomik göstergelere odaklandığı için, ülkelerin karşı karşıya olduğu pek çok sorunun temelinde yatan insan hakları ihlallerini görünmez kılmıştır. Gelişmiş ülkelerdeki teknoloji yarışı ve üretim artışı, doğal kaynakların aşırı kullanımına ve tükenme riskine sebep olurken, çevre kirliliği ve

²⁴⁸ İoanna Kuçuradi, "Birleşmiş Milletlerin Kuruluşundan Ellibeş Yıl Sonra İnsan Hakları", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları İçinde*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.233.

²⁴⁹ Kuçuradi, "İnsan Hakları Açısından 'Dünya Problemleri'", s.3.

²⁵⁰ Kuçuradi, "İnsan Hakları Açısından 'Dünya Problemleri'", s.3.

²⁵¹ Kuçuradi, "İnsan Hakları Açısından 'Dünya Problemleri'", s.3.

²⁵² Kuçuradi, "İnsan Hakları Açısından 'Dünya Problemleri'", s.4.

²⁵³ Kuçuradi, "İnsan Hakları Açısından 'Dünya Problemleri'", s.4.

nükleer güç kullanımının tehlikelerini de beraberinde getirmiştir.²⁵⁴ Ayrıca yabancı işçi çalıştırma, madde bağımlılığı gibi toplumsal sorunlar da ilgili ülkelerde, gelişme uğruna sürüp giden rekabetin ortaya çıkardığı sonuçlar arasında yerini almıştır.²⁵⁵ Gelişmekte olan ülkelerde ise söz konusu gelişme anlayışı, milli gelirde ufak çaplı bir iyileşmeyi beraberinde getirirse de, ekonomik eşitsizlikleri arttırarak, sosyal adaletsizliği derinleştirmiş ve siyasi istikrarsızlığı körüklemiştir.²⁵⁶ Bu durum, insan haklarını merkeze alan bir gelişme anlayışının benimsenmesinin gerekliliğini gözler önüne sermiştir. Olumlu sonuçları beraberinde getirebilecek gerçek bir gelişme fikrinin, insan onurunu ve hakların korunmasını ana amaç haline getirmesi gerekmektedir. Ancak bu örnekte de görüldüğü gibi, gelişme kavramının insan hakları ile ilgi kurulmadan ele alınması, başta olumlu niyetlerle yola çıkılan bir fikrin, zamanla istenmeyen ve beklenmedik sonuçlar doğurarak, hedeflenenin tersi durumları meydana getirdiğini göstermektedir.

İnsan haklarına ilişkin ulusal, bölgesel ve uluslararası alanda çıkarılan normlardaki kavram karışıklığının ortadan kaldırılabilmesi ve insan hakları belgelerinin amacı dışında sonuçlar doğurmasının önlenmesi, kavramın ne olduğunun açık biçimde kavranması ile mümkündür.²⁵⁷ İnsan haklarının dayandığı temeli ve neden gerekli olduğunu belirginleştirmeden, bu hakların korunması, talep ettiklerinin sağlanması, yargılama süreçlerinin bir parçası haline getirilebilmesi mümkün görünmemektedir.²⁵⁸ Benzer şekilde, dünya üzerinde yaşanan pek çok sorunun kaynağı araştırılırken, insan hakları ile gerekli ilişkinin kurulması, bu suretle sorunları ortaya çıkaran sebeplerin doğru bir biçimde tespit edilebilmesi ve ilgili sorunlara yönelik etkili çözüm yollarının geliştirilebilmesi, insan haklarının açık bilgisine sahip olmayı gerektirmektedir.

İnsan haklarının ardında yatan felsefi temellerin detaylı bir şekilde incelenmesi, uluslararası insan hakları hukukunu meydana getiren düşünceyi anlamayı kolaylaştıracaktır.²⁵⁹ Bu sayede insan haklarını ilgilendiren normların, kişilerin zihninde

²⁵⁴ Kuçuradi, “İnsan Hakları Açısından ‘Dünya Problemleri’”, s.5.

²⁵⁵ Kuçuradi, “İnsan Hakları Açısından ‘Dünya Problemleri’”, s.5.

²⁵⁶ Kuçuradi, “İnsan Hakları Açısından ‘Dünya Problemleri’”, s.5.

²⁵⁷ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.12.

²⁵⁸ Zeynep İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, s.149.

²⁵⁹ Andrew Fagan, “Human Rights”, *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <http://www.iep.utm.edu/hum-rts/>, (E.T. 16.03.2024).

meşruiyet kazanması sağlanabilecek ve insanlar arasındaki görüş farklılıklarını aşan, evrensel bir dil geliştirilmesi olanaklı hale getirilebilecektir.²⁶⁰

İnsan haklarının etkin biçimde uygulanabilmesi için, bu hakların nasıl ve ne şekilde hayata geçirilebileceği ve birbirleriyle nasıl etkileşimde bulunacağı konusunda sağlam bir teorik çerçeveye ihtiyaç vardır.²⁶¹ Böyle bir teorik temel olmaksızın çıkarılan bir politikanın, ne kadar iyi planlanmış olursa olsun, tam anlamıyla amacına ulaşabilmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla, insan hakları politikalarının olumlu sonuçlar doğurabilmesi için, hakların teorik altyapısının güçlendirilmesi, uygulama stratejilerinin geliştirilmesi ve haklar arasındaki ilişkilerin derinlemesine anlaşılması gerekmektedir.²⁶² Bunun için ise açık kavranılmış bir insan hakları bilgisine sahip olmak gerekmektedir. Ancak bu sayede, insan haklarının bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması olanaklı hale gelebilecek ve insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için daha etkili politikaların oluşturulması sağlanabilecektir.

İnsan haklarını, hukuk normları için temel teşkil eden ilkeler olarak tanımlayıp bu yönde açıklayabilmek, ancak iyi bir temellendirme süreci sonrasında gerçekleşebilmektedir.²⁶³ Bu kapsamda kavrama yönelik geliştirilecek isabetli bir tanımlama, kişilerin hangi haklara sahip olduğunu netleştirmenin yanı sıra, bu hakların neden her koşulda ve herkes için savunulması gerektiğinin ortaya konması açısından da önemlidir.²⁶⁴ İnsan hakları kavramının tanımlanabilmesi ve farklı somut durumlarda neyi talep ettiğinin ortaya konabilmesi ise temellendirme faaliyeti ile gerçekleşebilecektir. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere insan haklarına neden sahip olunduğu sorusuna cevap arama sürecinde temellendirme faaliyeti yol gösterici olmaktadır.²⁶⁵ Aynı zamanda bu sorunun akla yatkın ve tutarlı biçimde cevaplandırılabilmesi, insan haklarının yaşamın her alanında kendine yer bulmasını sağlamak bakımından gereklilik arz etmektedir. Nitekim insan haklarına ilişkin sağlam bir temel arayışı, yalnızca kuramsal çözümleme süreçlerinde değil, bu hakların savunulması ve yaşama geçirilebileceği ortamların oluşturulmasında da büyük bir rol üstlenmektedir.²⁶⁶ İnsan haklarını korumak için ne tür eylemlerde bulunmak gerektiği ve hangi eylemlerden kaçınmanın yararlı olacağı sorularının cevabı, insan

²⁶⁰ Fagan, "Human Rights", <http://www.iep.utm.edu/hum-rts/>.

²⁶¹ Jack Donnelly, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Çeviren: Mustafa Erdoğan, Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara 1995, s.33.

²⁶² Donnelly, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, s.33.

²⁶³ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.150.

²⁶⁴ Gedik, "İ. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü", s.12.

²⁶⁵ Brian Orend, *Human Rights: Concept and Context*, Broadview Press, Peterborough 2002, s.67.

²⁶⁶ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.151.

haklarının temeli doğru saptandığında anlam kazanmaktadır.²⁶⁷ İşte bu nedenle insan haklarının temellendirilmesi, bu hakların korunmasının gerektirdiklerini ortaya koyarak, insan hakları ihlallerini önleyici bir rol üstlenmekte ve gerçekleşen hak ihlallerinin doğru bir biçimde analiz edilebilmesini temin etmektedir.

2.2. Temellendirme Kavramı

Temellendirme, sıklıkla bir iddia veya argümanın kabul edilebilir, doğru veya adil olup olmadığının ortaya konması biçiminde anlaşılmakta ve tanımlanmaktadır.²⁶⁸ Bu tanımlama ışığında temellendirmenin amacı, insanları temellendirilen şeyin geçerliliğine ikna etmek ve o şeyden yola çıkarak, kişilerin davranışlarına yön verecek sağlam ve mantıklı gerekçeleri sunmak olarak açığa çıkmaktadır.²⁶⁹ Ancak temellendirmenin bu şekilde ele alınması; haklı gösterme, gerekçelendirme ve doğrulama gibi birbiriyle yakından ilişkili olan, ancak aralarında farklılıklar bulunan tüm süreçlerin, temellendirme kapsamına dahil olduğu şeklinde bir algının oluşmasına neden olmaktadır.²⁷⁰ Oysa temellendirme faaliyeti, haklı gösterme, gerekçelendirme veya doğrulama gibi kavramlardan farklı bir anlam taşımasının yanı sıra, anılan kavramların bir araya gelmesinden oluşan bir süreci de ifade etmemektedir.²⁷¹ Bu nedenle temellendirmenin benzer kavramlardan ayırt edilmesi ve temellendirme faaliyetine ilişkin daha farklı bir anlamın kabulü, kavramın daha doğru şekilde açıklanabilmesi bakımından elzemdir.

Öncelikle belirtilmelidir ki temellendirme, bilme etkinliğinin bir parçası olarak ele alınabilecek bir kavramdır.²⁷² Buradan hareketle yukarıda açıklanan kavramsal farklılıkların aydınlatılması ve anlaşılması için, bilginin ve bilme sürecinin doğasına dair Ioanna Kuçuradi tarafından yapılan açıklamaya kulak vermek faydalı olacaktır. Kuçuradi'nin konuyla ilgili sunduğu bakış açısını, aşağıdaki biçimde özetlemek mümkündür.²⁷³

Bilme süreci; algılamadan kavramaya, anlamadan düşünmeye ve akıl yürütme ile onun tüm farklı yöntemlerine kadar geniş bir etkinlik yelpazesini kapsayan bir eylemler

²⁶⁷ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.151-152.

²⁶⁸ Bu yönde yapılan bir tanımlama için bkz. Orend, *Human Rights: Concept and Context*, s.67.

²⁶⁹ Orend, *Human Rights: Concept and Context*, s.67.

²⁷⁰ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.144.

²⁷¹ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.144.

²⁷² Kuçuradi'nin konuya ilişkin açıklaması için bkz. Ioanna Kuçuradi, "Knowledge and Its Object", *The Concept of Knowledge-Ankara Seminar*, eds.: Ioanna Kuçuradi, Robert S. Cohen, *Kluwer Academic Publishers*, The Netherlands 1995, s.97.

²⁷³ Kuçuradi, "Knowledge and Its Object", s.97.

bütününü ifade etmektedir. Bunun yanı sıra bilme etkinliğini oluşturan süreçler arasında açıklama, doğrulama, yorumlama, tüm farklı biçimleri ile birlikte temellendirme ve değerlendirme gibi birbirine karıştırılan etkinliklerde bulunmaktadır. Kuçuradi'ye göre bilme sürecinin unsurları olarak nitelendirilebilecek bu çeşitli faaliyetlerin, her bir bilme eyleminde kendine özgü bir işlev üstlendiği göze çarpmakta ve yalnızca epistemolojik açıdan mercek altına alınmak suretiyle ayrı ayrı incelenmeleri mümkün olmaktadır. Sayılan etkinliklerin ve onların alt kategorilerinin eksiksiz bir değerlendirmesi yapılmadıkça ve bilme sürecinde üstlendikleri işlev ortaya konmadıkça, bilme eylemine ve yapısına dair kapsamlı bir kavrayış elde edilmesi olanaklı değildir.

Bu kısa açıklamadan yola çıkıldığında temellendirmenin, bilme eylemini meydana getiren süreçte, birbirine sıkı sıkıya bağlı etkinliklerden yalnızca bir tanesini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Birbiri ile kesişen alanları kapsayan ve diğerleriyle ilişki içerisinde olan bu etkinliklerin tek tek ele alınması, başka bir anlatımla temellendirmenin, bilme sürecini oluşturan diğer etkinliklerden ayırtılabilmesi, epistemolojik bir bakış açısının varlığı ile mümkündür. Bu ayrımın yapılabilmesi, sıkı sıkıya iç içe geçmiş söz konusu kavramların her birinin özgün katkısını ve önemini anlamayı gerektirdiğinden, çeşitli güçlükleri de barındırmaktadır. Dolayısıyla temellendirme kavramının; gerekçelendirme, doğrulama ve haklı gösterme gibi farklı anlamlar taşıyan diğer kavramlarla sıkça özdeşleştirilmesi, onu bu ifadelerden net bir şekilde ayırt etmekte yaşanan söz konusu güçlükten ileri gelmektedir.²⁷⁴

Temellendirme, bir açıklamanın, bir bilginin veya bilimsel bir önermenin mevcut olduğu durumlarda, ilgili bilgi, açıklama veya bilimsel önermenin nesnesine gidilerek yapılan bir eylemi ifade etmektedir.²⁷⁵ Bilgilerin doğrulanması veya yanlışlanması mümkün olup, bunun yapılması temellendirme ile söz konusu olabilmektedir.²⁷⁶

Temellendirmesi yapılacak bilginin türüne göre, ilgili süreçte başvuru yöntem farklılaşmaktadır.²⁷⁷ Örneğin, politik veya ahlaki bir argümanın temellendirilmesi, matematik, fizik veya mantık gibi bilimsel alanlarda sunulan önermelerin temellendirilmesinden belirgin bir şekilde ayrılmaktadır.²⁷⁸ Bilimin sunduğu kesin ve değişmez sonuçlar, belirli şartlar dahilinde yapılan deneyler aracılığıyla sürekli ve tekrar

²⁷⁴ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.145.

²⁷⁵ İoanna Kuçuradi, "Normların Bilimsel Temellendirilebilirliği", *Adaletin Gerektirdiği Hukuk İçinde*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.37.

²⁷⁶ Harun Tepe, *İnsan Hakları Felsefesi*, Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2018, s.125-127.

²⁷⁷ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.145.

²⁷⁸ Orend, *Human Rights: Concept and Context*, s.67.

tekrar elde edilebilirken, ahlakî bir argümanın temellendirilmesi sırasında bu tür bir yönteme başvurulması mümkün olamamaktadır.²⁷⁹ Politika ve ahlak alanında yürütülen tartışmalarda öne sürülen argümanların nesneleri de değişiklik göstermekte, tartışılan meselelerin temelinde değerler bulunmakta ve bundan dolayı bilimsel tartışmalarda kurulan sebep-sonuç ilişkisi, bu türden tartışmalarda adeta görünüm değiştirmektedir.²⁸⁰

Benzer bir durum, farklı türden normların veya ilkelerin temellendirilmesi sürecinde de söz konusu olmakta, bilimsel açıklamaların nesnesine gidilirken başvuru deneyisel yöntemler, norm ve ilkelerin temellendirilmesi açısından uygulanabilir bir nitelik taşımamaktadır.²⁸¹ Bu nedenle norm ve ilkelere ilişkin temellendirme etkinliğinin gerçekleşebilmesi için, içerdikleri önermelere yönelik felsefi bazı soruların sorulması gerekmektedir.²⁸² Nitekim normlar ve ilkeler, birer bilgi olmadıklarından dolayı nesneleri de bulunmamaktadır.²⁸³ Bunun yerine her norm veya ilke, belirli bir inanış biçimini yansıtmakta, çeşitli akıl yürütmeler sonucunda meydana getirilen çıkarımları ifade etmektedir.²⁸⁴ Bahse konu bu inanç veya çıkarımlar, kimi zaman bilgisel bir temelden hareketle meydana getirilmekte, kimi zamansa psikolojik veya kültürel olarak kurgulanmış varsayımlardan yola çıkılarak türetilmektedir.²⁸⁵ Bilimsel bilgiler söz konusu olduğunda temellendirmenin, o bilginin doğrulanması veya yanlışlanması için yapılan bir eylem olduğu belirtilmişti. Buna karşın norm ve ilkelerin doğrulanması veya yanlışlanması mümkün olamayacağı için, temellendirme faaliyeti farklı bir şekle bürünmektedir.²⁸⁶ Bundan dolayı bilgiler söz konusu olduğunda, ilgili bilginin temellendirilmesi süreci, o bilginin doğrulanması biçiminde de ifade edilebilirken, bir norm ile ilgili olarak, o normun doğrulanmasından değil, yalnızca temellendirilmesinden bahsedilebilmektedir.²⁸⁷ Örnek olarak, “Sözünde durmak gerekir”, “Yalan söylememek gerekir”, “İşkence yapılmamalıdır” gibi önermelerin doğruluğundan veya yanlışlığından bahsetmek mümkün değildir.²⁸⁸ İşte bu nedenle, nesneleri bulunmayan ve doğrulanıp yanlışlanamayan önermeler olan norm ve

²⁷⁹ Orend, *Human Rights: Concept and Context*, s.68.

²⁸⁰ Orend, *Human Rights: Concept and Context*, s.68.

²⁸¹ Kuçuradi, “*Normların Bilimsel Temellendirilebilirliği*”, s.39.

²⁸² Tepe, *İnsan Hakları Felsefesi*, s.125-127.

²⁸³ İoanna Kuçuradi, “*Norm Oluşturma ve Norm Koyma Sorunları*”, Adaletin Gerektirdiği Hukuk içinde, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.44.

²⁸⁴ Kuçuradi, “*Norm Oluşturma ve Norm Koyma Sorunları*”, s.44.

²⁸⁵ Kuçuradi, “*Normların Bilimsel Temellendirilebilirliği*”, s.37.

²⁸⁶ Kuçuradi, “*Norm Oluşturma ve Norm Koyma Sorunları*”, s.44.

²⁸⁷ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.146.

²⁸⁸ Harun Tepe, “*İnsan Haklarının Bilgisel Temelleri*”, *İnsan Hakları (Konferans, Panel ve Sempozyumlar)*, Ankara Barosu İnsan Hakları Hukuku Araştırma Uygulama ve Danışma Merkezi, Ankara 2006, s.175.

ilkelerin temellendirilebilmesi için, doğru olup olmamalarından daha farklı bir şeyin ortaya konmasına ihtiyaç vardır.

Normlar söz konusu olduğunda temellendirme, o normun kökenini, dayandığı temeli veya bir başka anlatımla türetildiği öncülleri ortaya çıkarma çabasını ifade etmektedir.²⁸⁹ Norm ve ilkeler, ya kişilerin eylemlerini yönlendirme iddiasında olan ya da bir değer yargısını dile getiren önermelerdir.²⁹⁰ Bu bağlamda normların ilk çeşidi olan eylem ilkeleri, kişilerin nasıl davranması gerektiğini ortaya koymakta, dolayısıyla bünyesinde bir gerekliliği barındırmaktadır. Normların diğer bir çeşidini oluşturan değer yargılarını da, gereklilik içeren önermeler biçiminde ele almak mümkün olup, bu normların incelenmesi halinde çoğunun bir gereklilikten hareketle meydana getirildiği ortaya çıkmaktadır.²⁹¹ Bundan dolayı bir normun türetildiği kaynağa gitmenin, o normun belirttiği gerekliliği tespit etmek anlamına geldiği söylenebilir. Nitekim normlar söz konusu olduğunda temellendirme faaliyeti, o norm tarafından belirlenen gerekliliği, başka bir ifadeyle belirli bir eylemin yapılmasına ilişkin verilen iznin veya yapılmaması için getirilen yasağın arkasında yatan sebepleri açıklama sürecidir.²⁹² Bunun yapılabilmesi için ise, ilgili normun meydana getirilmesine zemin hazırlayan nedenleri ve gerekçeleri bulmak gerekmektedir. İşte bu nedenle temellendirme yapılırken norma yöneltilmesi gereken felsefi soru, “Neden gerekir?” sorusundan başka bir şey değildir.²⁹³ Norma ilişkin sorulan bu soru, bir bilgiye dayanarak veya uygun bilgilere başvurularak etkili bir şekilde cevaplandırılabilirse, söz konusu normu temellendirilebilir bir norm olarak nitelemek mümkün olacaktır.²⁹⁴

Temellendirme etkinliğinin, belirli temel ilkeler ve önermeler esas alınarak gerçekleştirilmesi, yapılan etkinliğin iyi bir temellendirme olarak nitelendirilebilmesi için şarttır.²⁹⁵ Politik veya ahlaki meseleler söz konusu olduğunda temellendirme, insan doğasına dair bazı temel anlayışlara ve etik ve adaletin temel gerekliliklerini belirleyen ilkelere odaklanmayı gerektirmektedir.²⁹⁶ Ayrıca, temellendirme etkinliğinin, mantıklı ve

²⁸⁹ İoanna Kuçuradi, “Hukuk Felsefesinin Problem Alanı”, *Adaletin Gerektirdiği Hukuk İçinde*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.8.

²⁹⁰ Kuçuradi, “*Normların Bilimsel Temellendirilebilirliği*”, s.34.

²⁹¹ Kuçuradi, “*Normların Bilimsel Temellendirilebilirliği*”, s.34-35.

²⁹² Kuçuradi, “*Hukuk Felsefesinin Problem Alanı*”, s.8.

²⁹³ Kuçuradi, “*Normların Bilimsel Temellendirilebilirliği*”, s.37.

²⁹⁴ Kuçuradi, “*Normların Bilimsel Temellendirilebilirliği*”, s.37.

²⁹⁵ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.147.

²⁹⁶ Orend, *Human Rights: Concept and Context*, s.69.

ikna edici bir düşünce süreci ile hareket ederek, akla yatkın sonuçlara ulaşma çabası içinde olması oldukça önemlidir.²⁹⁷

2.3. İnsan Hakları Nasıl Temellendirilebilir?

İnsan hakları, insanın temel varoluşsal değerlerinden kaynaklanan ve yapısal olanaklarını koruma ve geliştirme iddiasında olan evrensel normları ifade etmektedir.²⁹⁸ Tarihsel süreçte insan haklarının doğuşu ve gelişimi, insanın salt insan olması nedeniyle değerli olduğu ve bundan dolayı her bireyin insan onuruna sahip bulunduğuna yönelik farkındalık ile gerçekleşmiştir.²⁹⁹ Bu doğrultuda bahse konu haklar, insan onurunun korunmasını ve bu onurun korunması adına herkes için geçerli olan eylem ilkelerinin belirlenmesini amaçlayan bir fikrin ürünü olarak meydana getirilmişlerdir.³⁰⁰ Buradan da anlaşılabilceği üzere, insan hakları, özünde etik bir fikri temsil etmektedir.³⁰¹

Hukukun temelini oluşturması gereken bu etik fikre göre insan hakları, adaletin tesis edilmesine yönelik yön gösterici bir işlev üstlenme iddiasındadır.³⁰² Bu bağlamda insan hakları fikri, insanlar arası ve toplumsal ilişkilerde etik davranışları ve muameleleri yönlendiren ana ilkeleri tespit etme çabasından ileri gelmektedir. Nitekim insan hakları, kişilerin ne tür bir muamele görmesi ve diğer kişilere nasıl davranması gerektiğine dair evrensel bir çerçeve sunmaktadır.³⁰³

İnsan haklarının etik bir fikre dayanması ve belirli türden norm ve ilkeleri ifade ediyor oluşu, bilimsel bilgiler gibi doğrulanıp yanlışlanmak suretiyle temellendirilemeyeceklerini göstermektedir. Zira belirli türden norm ve ilkelerden oluşan insan hakları, birer bilgi niteliği taşımadıklarından dolayı, temellendirilmeleri için farklı bir yolun takip edilmesine ihtiyaç vardır. Her norm ve ilkede olduğu gibi insan hakları da belirli bir gerekliliği içermekte,³⁰⁴ bu nedenle temellendirilmeleri sürecinde de bu gerekliliğin açığa çıkarılması gerekmektedir. Başka bir anlatımla insan haklarının temellendirilmesi, norm ve ilkelerde olduğu gibi, temelinde yatan öncüllerin tespit edilmesi

²⁹⁷ Orend, *Human Rights: Concept and Context*, s.69.

²⁹⁸ İoanna Kuçuradi, “Yargıcın Sorumluluğu”, *Adaletin Gerektirdiği Hukuk* İçinde, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.274.

²⁹⁹ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.294.

³⁰⁰ Kuçuradi, “Yargıcın Sorumluluğu”, s.275.

³⁰¹ Tepe, *İnsan Hakları Felsefesi*, s.125.

³⁰² Kuçuradi, “Yargıcın Sorumluluğu”, s.275.

³⁰³ İoanna Kuçuradi, “Hukuku Oluşturmada ve Uygulamada Etik ve İnsan Hakları Sorunları”, *Adaletin Gerektirdiği Hukuk* İçinde, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.148.

³⁰⁴ Tepe, *İnsan Hakları Felsefesi*, s.128.

ile mümkündür. Bu öncüllerin tespiti ise, insan haklarına yöneltilecek “Neden gereklidir?” sorusunun yanıtlanması ile gerçekleştirilebilecektir.

2.4. İnsan Haklarını Temellendirme Çabaları

İnsan hakları kavramı, tarih boyunca farklı disiplinler tarafından sürdürülen anlamlandırma çabalarına ve bunun sonucu geliştirilen çok çeşitli tanımlamalara konu olmuştur. Bugün dahi "insan hakları" ifadesi altında herkesin aynı şeyi kastetmediği şüpheye yer bırakmayan bir gerçektir. Hukuk, felsefe, antropoloji, aktivizm, siyaset, diplomasi gibi çeşitli alanlarda, ilgili alanın kendine özgü bakış açısı esas alınarak geliştirilen sınırsız sayıda tanımlama söz konusudur.³⁰⁵ İnsan hakları kavramı için yapılan bu tanımlamalar, anılan kavrama bir temel bulma arayışı ve bu doğrultuda takip edilen farklı yol ve yöntemlerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle çeşitli disiplinlerce yürütülen insan haklarının temellendirilmesi çabaları, kavrama ilişkin farklı temellendirme biçimlerini ve tespit edilen farklı temellerden hareketle yapılan başka başka tanımlamaları doğurmuştur.

Bu noktada vurgulanması gereken bir diğer husus, hem insan hakları fikrinin hem de insan haklarına temel oluşturma çabalarının eleştiriye açık olduğudur.³⁰⁶ Çeşitli görüşler kapsamında insan haklarına temel arama etkinliğinin sorunlu olduğu da düşünülmekte ve temellendirme girişimlerinin bir faydasının bulunmadığı dile getirilmektedir.³⁰⁷ Örneğin Postmodern yaklaşıma ilişkin kimi görüşler çerçevesinde, insan haklarının temellendirilmesi etkinliği, modern anlayışın bir eseri olarak görülerek eleştirilmektedir.³⁰⁸ İnsan hakları kavramının kendisine yönelik geliştirilen bazı görüşlerde ise kavramın ifade ediliş şekline veya doğrudan insan haklarının içerdiği fikre yöneltilen eleştiriler dile getirilmektedir. Bu kapsamda Marxist ve feminist eleştiriler sırasıyla, insan haklarının belirli bir ekonomik ve politik düzeni destekleme işlevi gördüğünü ve mevcut insan hakları tanımı ve anlayışının, ayrımcılığa karşı etkili bir mücadele sağlamada yeterli olmadığını

³⁰⁵ Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2014, s.470.

³⁰⁶ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.152.

³⁰⁷ Bu bağlamda Richard Rorty, insan haklarının rasyonel temeller üzerine oturtulmasına ihtiyaç olmadığını, kavramın neyi ifade ettiğinin kavranabilmesi için dünya üzerinde mevcut bulunan olguların yeterli geleceğini ileri sürmüştür. Ona göre, insan hakları kavramını anlamak için Platon ya da Kant gibi düşünürlerin akılcı yaklaşımlarından ziyade, söz gelimi insanların duygusal deneyimlerine odaklanmak daha etkili olabilecektir. Bkz. Richard Rorty, “*Human Rights, Rationality and Sentimentality*”, On Human Rights-The Oxford Amnesty Lectures, eds.: Stephen Shute, Susan Hurley, Basic Books, New York 1993, s.111-134.

³⁰⁸ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.153.

savunmaktadır.³⁰⁹ Kavramın kendisine ve temellendirilmesine ilişkin pek çok eleştiri karşısında dahi bugün, insan hakları fikrinin altında yatan temelleri ortaya çıkarmak için yürütülen mücadele sürüp gitmektedir.

2.4.1. Doğal Hukuk Anlayışı

İnsan haklarının tarihsel evriminde ve bu hakların kökenlerinin açıklığa kavuşturulmasında doğal hukuk anlayışının doğuşu ve gelişimi kilit bir role sahip olmuştur. Bu nedenle doğal hukuk anlayışının kısa bir açıklamasına yer verilmesi, insan haklarına temel arayışı süreçlerinin aydınlatılması ve tarih boyunca farklı temellendirme biçimlerinin varlığının anlaşılması açısından faydalı görülmektedir. Bu anlayışın kökleri, Antik Yunan felsefesine ve özellikle de Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi düşünürlerin eserlerine kadar uzanmaktadır.³¹⁰ Doğal hukuk, evrensel ve değişmez ilkelere dayalı, insan yapımı yasalardan bağımsız ve bu yasaların tümünün üzerinde olan bir hukuk sisteminin varlığına işaret etmektedir.³¹¹ Tüm hukuk sistemlerinin ötesinde, evrensel ilkelerden oluşan bu hukuk sistemi, olması gereken hukuka, başka bir anlatımla ideal bir yasal düzene gönderme yapmaktadır.³¹² Söz konusu anlayış, insanın doğası gereği evrensel belirli hakların sahibi olduğu ve bu hakların, toplum veya devletten gelebilecek her türlü müdahalenin ötesinde; vazgeçilmez, devredilmez ve dokunulmaz bir nitelik taşıdığı düşüncesine de temel oluşturmaktadır.³¹³ Ayrıca doğal hukuk; bir toplumdaki mevcut hukuk kurallarının, başka bir anlatımla pozitif hukukun adil olup olmadığını değerlendirme konusunda ölçüt oluşturmaktadır.³¹⁴ Ancak, doğal hukuk anlayışının yorumu tarih boyunca değişiklik göstermiş, Ortaçağ'da daha çok Tanrısal bir kaynağa atfedilirken, Yeni Çağ'da akıl ve insan merkezli bir açıklamaya kavuşmuştur.³¹⁵

Orta Çağ Avrupası'nda, Hristiyan teolojisinin etkisiyle, doğal hukuk anlayışı Tanrı'nın iradesiyle ilişkilendirilmiştir.³¹⁶ Bu dönemde, Thomas Aquinas gibi düşünürler,

³⁰⁹ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.153.

³¹⁰ Fatma Süzgün Şahin Ünver, "Hukuk Sistemimizin Kimlik Sorunu (I): Doğal Hukuk-Hukuki Pozitivizm", *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S.2, 2021, s.182.

³¹¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2010, s.489.

³¹² Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.489.

³¹³ Cennet Uslu, *Doğal Hukuk ve Doğal Haklar: İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, Liberus Yayınları, İstanbul 2023, s.37-38.

³¹⁴ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.489; Ekin Merkit, "Doğal Hukukun Pozitif Hukukla İlişkisi Bağlamında Sokrates'in Ölümü Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, S.54, 2023, s.225.

³¹⁵ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.155; Merkit, "Doğal Hukukun Pozitif Hukukla İlişkisi Bağlamında Sokrates'in Ölümü Üzerine Bir Değerlendirme", s.228.

³¹⁶ Uslu, *Doğal Hukuk ve Doğal Haklar: İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, s.36.

doğal hukuku, Tanrı'nın insanlık için belirlediği evrensel düzen ilkeleri olarak tanımlamışlardır.³¹⁷ İlgili görüş kapsamında ilahi ve ebedi nitelik taşıyan bu ilkelerin, insanların yasal ve ahlaki bir düzen içinde yaşaması için yol gösterici bir niteliğe sahip olduğu ileri sürülmüştür.³¹⁸ Aquinas'a göre, insan yapımı yasaların da, bu ilahi düzene uygun olması esas olup, ancak bu şekilde adil bir toplum düzeni sağlanabilecektir.³¹⁹ Bu anlayış, yasaların yalnızca toplumsal anlaşmazlıkları düzenlemekle kalmayıp, aynı zamanda ahlaki bir temele dayanması ve adaleti tesis edici bir role sahip olması gerektiğini de vurgulamıştır.³²⁰

Rönesans dönemini takip eden aydınlanma çağında, doğal hukuk anlayışı, insan aklının merkeze alındığı bir bakış açısıyla yeniden şekillendirilmiştir.³²¹ Bu dönemde, John Locke, Jean-Jacques Rousseau ve Immanuel Kant gibi düşünürler, doğal hukuku, insanların akıl yoluyla ulaşabileceği evrensel prensipler olarak görmüş ve özellikle Locke ve Rousseau tarafından, bu hukukun toplumsal sözleşme teorilerinin temelini oluşturduğu savunulmuştur.³²² Bu teorilere göre, toplumlar adaleti sağlamak ve bireylerin doğuştan sahip olduğu haklarını korumak için bir araya gelmiş ve aralarında bir sözleşme yapmışlardır.

Amerikan ve Fransız devrimlerinin etkisiyle, devletin ya da toplumun ötesinde var olan, ihlal edilemez temel insan ve vatandaş haklarına yönelik vurgu, doğal hukuk düşüncesinin belirgin bir özelliği haline gelmiştir.³²³ Bu dönemde, insan haklarının, insanların doğal durumundan gelen ve devlet tarafından da tanınması gereken haklar olduğu anlayışı güçlenmiştir. Bunun sonucunda modern dönem olarak da adlandırılan ve bugüne kadar uzanan süreçte, doğal hukuk anlayışı, insan hakları düşüncesinin gelişimine paralel biçimde değişim göstermiştir. 20. yüzyılda, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, evrensel insan haklarının tanınması ve korunması, doğal hukukun modern bir yansıması

³¹⁷ Şahin Ünver, “*Hukuk Sistemimizin Kimlik Sorunu (I): Doğal Hukuk-Hukuki Pozitivizm*”, s.185.

³¹⁸ Muharrem Kılıç, “Hukukta Gaye Problemine Artsüremli Bir Yaklaşım: Şâtübî ve John Finnis Karşılaştırması”, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, Hazırlayanlar: Hayrettin Ökçesiz, Gülriz Uygur, S.20, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 2010, s.245.

³¹⁹ Kılıç, “*Hukukta Gaye Problemine Artsüremli Bir Yaklaşım: Şâtübî ve John Finnis Karşılaştırması*”, s.245.

³²⁰ Uslu, *Doğal Hukuk ve Doğal Haklar: İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, s.36.

³²¹ Abdurrahim Kozalı, (*Kıyas*) *İstihsan ve Doğal Hukuk İlişkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2004, s.32.

³²² Anılan düşünürlerin görüşleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Kozalı, (*Kıyas*) *İstihsan ve Doğal Hukuk İlişkisi*, s.113-126.

³²³ Muhlis Ögütçü, “Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk Işığında İnsan Hakları Alanındaki Bazı Kavramlar”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.7, Özel Sayı, 2005, s.580-581.

olarak kabul edilmiştir.³²⁴ Bu doğrultuda BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi gibi uluslararası belgeler, tüm insanların doğuştan sahip olduğu hakların evrensel bir nitelik taşıdığını ve bu hakların her türlü insan yapımı yasanın üstünde olduğunu tekrar tekrar vurgulamıştır.

Doğal hukuk anlayışının tarihsel evrimi, insanlık tarihi boyunca değişen sosyal, siyasal ve felsefi koşullara göre şekillenmiş; ancak evrensel adalet, eşitlik ve insan haklarına dair temel bir çerçeve sunma işlevi, farklı biçimlerde de olsa, varlığını korumuştur. Bu anlayış, günümüzde de hukuk felsefesi, etik ve insan hakları alanlarında önemli bir referans noktası olmaya devam etmektedir.

2.4.2. İnsan Haklarının Temellerine ilişkin Farklı Yaklaşımlar

İnsan hakları kavramının temelleri üzerine yapılan tartışmaların, çeşitli düşünürlerin farklı yaklaşımları ile oldukça geniş bir yelpazede gerçekleştiği görülmektedir. Konuyla ilgili olarak, insan haklarını çeşitli kavramlara dayandırmak suretiyle açıklama girişimleri, anılan tartışmalar içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.³²⁵ Bu bağlamda Anthony J. Langlois, insan haklarının temellendirilmesinde kullanılan anahtar kavramları sıralarken özellikle insan onuru, eşitlik, özerklik, akıl, olanaklar (capabilities), ihtiyaçlar ve uzlaşma kavramlarından bahsetmiştir.³²⁶ Jerome J. Shestack ise modern insan hakları teorilerine ilişkin bir sınıflandırma yapmış ve söz konusu teorileri; adalete dayalı haklar, adaletsizliğe tepki olarak ortaya çıkan haklar, eşit saygı ve ilgiye dayalı haklar, insan onuru üzerine kurulu haklar, doğal haklar ve kültürel rölativizme dayalı haklar olarak ele almıştır.³²⁷

İnsan haklarının temellendirilmesinde çeşitli kavramlara başvuran düşünürlerden biri de Andrew Fagan'dır. Düşünür, insan haklarının temel taşlarını; eşitlik, insan onuru, özerklik, demokrasi, temel çıkarlar ve akıl yürüterek eylemde bulunma yetisi biçiminde ifade etmiştir.³²⁸ Başka bir düşünür olan Mordecai Roshwald ise, insan haklarını faydacılık

³²⁴ Ögütçü, “Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk Işığında İnsan Hakları Alanındaki Bazı Kavramlar”, s.598; Uslu, *Doğal Hukuk ve Doğal Haklar: İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, s.160.

³²⁵ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.156.

³²⁶ Detaylı bilgi için bkz. Anthony J. Langlois, “Normative and Theoretical Foundations of Human Rights”, http://www.academia.edu/675375/Normative_and_Theoretical_Foundations_of_Human_Rights_2009_1st_Edition_, (E.T. 28.03.2024).

³²⁷ Jerome J. Shestack, “İnsan Haklarının Felsefi Temelleri”, Çeviren: Ali Rıza Çoban, Bilal Canatan, *Liberal Düşünce*, C.11, S.43, 2006, s.100-118.

³²⁸ Detaylı bilgi için bkz. Fagan, “Human Rights”, <http://www.iep.utm.edu/hum-rts/>.

ve hedonizm temellerine dayandırarak açıklamıştır.³²⁹ Bu kapsamda düşünür, insan hakları kavramının normatif boyutunun bireycilik, hümanizm, evrensellik ve faydacılığı içerdiğini, bu nedenle ahlak teorisi ile yakından ilişkili olduğunu savunmuştur.³³⁰

Örnek mahiyetinde sayılan bu yaklaşımlar, insan haklarının farklı yönlerini ve temelinde yatan kavram çeşitliliğini açığa çıkarmaktadır. Bu çeşitlilik, insan haklarının temellendirilmesi konusunda zengin bir tartışma alanı oluştururken, bir yandan kavramın anlamlandırılmasını zorlaştıracı bir etkiye de yol açmaktadır.

2.4.3. Menfaat ve İrade Teorileri

İnsan haklarının temellendirilmesi amacıyla benimsenen bir diğer metodun da, çeşitli kavram ve yaklaşımların farklı özelliklerinin dikkate alınması ve birleştirilmesi olduğu görülmektedir.³³¹ Bu yolla gerçekleştirilen temellendirme faaliyeti sonucunda hakların yapısına ilişkin iki temel teori, irade teorisi ve menfaat teorisi doğmuştur.³³² Her iki teori de hak kavramının ne anlama geldiğini ve insan haklarının üstlenmesi gereken işlevi farklı açılardan ele almıştır. Bu özelliği ise anılan teorileri, hak kavramının doğasını ve insan haklarının meşruiyeti altında yatan sebepleri anlamak bakımından önemli bir başvuru kaynağı haline getirmiştir.³³³ İlk olarak, bu iki teori arasındaki farklılığa ve hakları nasıl tanımladıklarına dair genel bir çerçeve sunmak, teorileri anlamak bakımından önem taşımaktadır.

Menfaat teorisi kapsamında kişilerin hakları, çıkarları ile ilişkilendirilmekte olup, hukuk sisteminin koruduğu çıkarların, kişinin sahip olduğu hakları oluşturduğu kabul edilmektedir.³³⁴ Başka bir deyişle, menfaat teorisine göre, bir bireyin hakları, onun meşru çıkarlarının hukuki bir yansıması olarak görülmektedir. Bu yaklaşım, hukuk sisteminin koruduğu ve tanıdığı belirli menfaatlerin, kişilerin sahip olduğu hakları doğrudan şekillendirdiğini ve tanımladığını öne sürmektedir. Bu teoriye göre eğer bir kişinin çıkarları,

³²⁹ Mordecai Roshwald, “The Concept of Human Rights”, *Philosophy and Phenomenological Society*, Vol.19, No.3, 1959, s.375.

³³⁰ Roshwald, “*The Concept of Human Rights*”, s.379.

³³¹ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.159.

³³² İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.159.

³³³ Nazime Beyan, *Hak Kavramının Hukuk Felsefesi Açısından Analizi*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2015, s.110.

³³⁴ Cevdet Atay, *Hukuka Giriş*, Sentez Yayıncılık, Bursa 2012, s.22; M. Emin Emni, “Hak Kavramı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.12, 2004, s.207; Sevgi Özcan, “Felsefi Temelleri Bakımından İki Farklı Hak Anlayışı: Mill ve Kuçuradi’nin Düşüncesinde Hak Kavramı”, *Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar Dergisi*, S.16(2), 2023, s.5.

diğer kişi veya kişilere belirli bir ödev yüklüyorsa, söz konusu çıkar, kişinin bir hakkı olarak nitelendirilmektedir.³³⁵ Bu durumda, hakkın diğer kişilere yüklediğı ödev, hak sahibinin çıkarlarının korunması veya gerçekleştirilmesine yöneliktir.³³⁶ Dolayısıyla kişilerin çıkarlarına hizmet eden ve diğer kişilere yüklenen birer yükümlülüğü temsil eden söz konusu ödevler aynı zamanda, hak sahibine karşı yerine getirilmesi gereken bir borç olarak değerlendirilmektedir.³³⁷ Bu doğrultuda menfaat teorisi ile insan hakları arasındaki ilişki de kişilerin çıkarlarına odaklanmakta, insan hakları, bireylerin temel çıkarlarının korunması ihtiyacına dayandırılmaktadır. Menfaat teorisine göre insan haklarının esas işlevi, bireylerin temel çıkarlarının korunması ve geliştirilmesi şeklinde ifade edilebilecektir.³³⁸ Bu yaklaşım, insanların iyi bir yaşam sürmeleri için gerekli sosyal ve biyolojik şartları belirlemeye odaklanmaktadır.³³⁹ Menfaat teorisi, insan haklarının evrensel olarak kabul edilmesinin altında yatan nedenin, tüm insanların belirli temel çıkarları paylaşması olduğunu savunmaktadır. Başka bir anlatımla bu teoriye göre insan haklarının evrensel oluşu, her insanın temelde ihtiyaç duyduğu ve refahı için vazgeçilmez olan niteliklerinden kaynaklanmaktadır.³⁴⁰ Örnek olarak, her bireyin sırf insan olması nedeniyle sahip olduğu sağlık hakkı, kişilerin sağlık hizmetlerine erişim ihtiyacının karşılanmasını garanti altına almaktadır. Bunun yanı sıra sağlık hakkı, temiz suya erişim ve bulaşıcı hastalıklardan korunma gibi diğer temel pek çok ihtiyacın karşılanmasını da gerektirmektedir. Menfaat teorisi bu bağlamda, bireylerin sağlıklı bir yaşam sürdürmelerini mümkün kılan temel ihtiyaçların giderilmesi ve konuyla ilgili her türlü hizmetin yaşama geçirilmesi gereksinimini, sağlık hakkının temeli olarak ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda anılan teori hakları tanımlarken, herkesin ortak olarak ihtiyaç duyduğu ve bu nedenle korunması gereken söz konusu çıkarları başlangıç noktası olarak kabul etmektedir.

Menfaat teorisi, hak sahibi olmanın bireylerin refahını artırma potansiyeli ile doğrudan ilişkili olduğu makul bir bağ kurmaktadır.³⁴¹ Ancak, menfaat teorisi aynı zamanda hak kavramının açıklanmasına ilişkin bazı önemli eksiklikleri de barındırmaktadır. Bu kapsamda anılan teori, bugün kabul görmekte olan hak anlayışı ile çelişen özellikler göstermektedir; zira bireyler, herhangi bir çıkarları bulunmayan alanlarda da belirli haklara

³³⁵ George W. Rainbolt, "Rights Theory", *Philosophy Compass*, Vol.1, No.1, 2006, s.14.

³³⁶ Emini, "*Hak Kavramı*", s.208.

³³⁷ Rainbolt, "*Rights Theory*", s.14.

³³⁸ Fagan, "*Human Rights*", <http://www.iep.utm.edu/hum-rts/>.

³³⁹ Fagan, "*Human Rights*", <http://www.iep.utm.edu/hum-rts/>.

³⁴⁰ Fagan, "*Human Rights*", <http://www.iep.utm.edu/hum-rts/>.

³⁴¹ Leif Wenar, "Rights", in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Spring 2023 Edition, Eds.: Edward N. Zalta, Uri Nodelman, <https://plato.stanford.edu/entries/rights/>, (E.T. 05.04.2024).

sahip olabilmekte veya çıkar sahibi oldukları bazı konularda hak iddia edememektedirler.³⁴² Kişinin çıkarlarının kendisine hak talep etme yetkisi vermediği durumlara örnek olarak, bir çalışanın, işverene ait ticari sırlarını öğrenmeye dair belirli çıkarlara sahip olması durumu verilebilir. Bu kapsamda çalışan, özellikle kendi görev alanı ve performansı açısından işverenin ticari sırlarına erişim sağlama çıkarına sahip olabilir, ancak bu kişisel çıkar, yasal bir hak talebine dönüşmeyecektir. Hakların bir menfaate dayanmadığı durumlar kapsamında ise, makam sahipleri gibi belirli görevleri icra eden bireylerin durumunu ele almak mümkündür. Bu kişiler, üstlendikleri görevler gereği bazı haklara sahip olabilmekte, ancak bu haklar, söz konusu kişilerin şahsi çıkarlarına dayanmamaktadır.³⁴³

Söz konusu teori çerçevesinde hak tanımlamasının merkezinde yer alan "menfaat" kavramı da, öznel bir fikri, görüşü veya çeşitli değer yargılarını yansıtan belirsiz bir alana işaret etmektedir.³⁴⁴ Bu belirsizlik, teorinin hakları objektif bir temel üzerinden tanımlamasını güçleştirebilecek ve uygulamada tutarlılık sorunlarına yol açabilecek bir nitelik taşımaktadır. Menfaatlerin, neyin önemli olduğuna dair subjektif değerlendirmeleri içermesi, hangi menfaatlerin yasal yükümlülükleri gerektirecek kadar önemli olduğunun belirlenmesinde keyfi uygulamalara da yol açabilecek bir zemin oluşturmaktadır.

Hakların menfaat kavramına dayandırılarak açıklanması, kavramın anlamı göz önüne alındığında, oldukça sakıncalı sonuçları beraberinde getirme riskini de doğurmaktadır. Zira menfaat, bireylerin kendilerine yönelik maddi veya manevi kazanç elde etmeye çalışırken, bu çabanın başkalarının temel haklarını nasıl etkileyeceğini görmezden gelerek yaptıkları bir değerlendirme sonucunda, çoğunlukla kendileri için hak ettiklerinden fazlasını elde etmelerine yarayan ancak başkalarının kayıplarının ortaya çıkmasına yol açan bir durum olarak tanımlanabilir.³⁴⁵ Bu tanıma göre kişilerin yalnızca kendi menfaatlerini gözetmeleri, diğer kişilerin haklarını dikkate almalarını önleyerek, hak ettiklerinden daha fazlasını elde etmelerine neden olmaktadır. Bu durum sonucunda bir kişinin elde edeceği kazanç ise, genellikle başka bir kişinin hak kaybı ile sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla menfaatle bağlantılı bir hak tanımının, adaletle uyumlu olmadığını söylemek pek de güç olmayacaktır.³⁴⁶ Bir kişi kendi menfaatini koruduğunda, genellikle kendisine borçlu olunandan daha fazlasına sahip olduğu ve diğer kişilerde adil olmayan bir eksilmeyi

³⁴² Wenar, "Rights", <https://plato.stanford.edu/entries/rights/>.

³⁴³ Peter Jones, *Rights*, New York: St. Martin's Press, New York 1994, s.31-32.

³⁴⁴ Emimi, "Hak Kavramı", s.207.

³⁴⁵ Kuçuradi, "İnsan Hakları Açısından 'Dünya Problemleri'", s.13.

³⁴⁶ Kuçuradi, "Yargıcın Sorumluluğu", s.271.

meydana getirdiği için, o diğer kişileri adaletsiz bir durumla karşı karşıya bırakmış olmaktadır. Bu nedenle hak ve menfaat kavramlarının birbirinden farklı anlamlar ifade ettiğinin bilinmesi, günlük yaşamda karşı karşıya kalınan ve adaletsizliği besleyen durumların önüne geçmek bakımından oldukça önemlidir. Özellikle hukuk normlarının oluşturulması ve uygulanması süreçlerinde hak ve menfaat arasındaki ayrımın farkında olmak, adaletin tesis edilebilmesinin bir ön şartını oluşturmaktadır.³⁴⁷

Hak ve menfaat kavramları arasında yapılan karıştırma, menfaat çatışmalarında etik açıdan her zaman önemli sorunları ortaya çıkarmasa da, bir hak ile bir menfaat çatıştığında, çok daha ciddi sonuçlar doğurabilecektir.³⁴⁸ Bu çerçevede menfaatler ile hakların karşı karşıya geldiği durumlarda menfaatlere üstünlük tanınması, hak kayıplarının beraberinde getireceği haksızlık ve adaletsizlik olgularını tetikleyecektir.³⁴⁹ Bu nedenle menfaati korumaya yönelik eylemlerin, toplumlarda hak ihlallerinin yaygınlaşmasına ve adaletsizliğin derinleşmesine sebebiyet verdiği tartışmasızdır.

Neredeyse her insana çocukluktan itibaren menfaatlerini koruması gerektiği öğretilmektedir. Bu yapılırken bir yandan, kişilerde başkalarına zarar vermeme bilinci oluşturulmaya çalışılsa dahi, menfaatleri koruma merkezli bir yaşam tarzının benimsenmesi, farklı alanlarda farklı sorunların doğmasına sebep teşkil etmektedir. Nitekim pratikte karşılaşılan olay ve durumların detaylı bir analizi sonucunda da, böyle bir düşünce tarzının uygulanabilir olmadığı ve çatışmalara yol açabileceği anlaşılmaktadır.³⁵⁰ Menfaatlerini korumaya çalışanlar ile hakları ihlal edilenler arasındaki ilişkiler, çoğunlukla güçlülerin menfaatleri korunurken güçsüzlerin hak ihlallerine uğraması nedeniyle ortaya çıkan çatışmalarla doludur. Hak etmediklerini elde eden ve yalnızca kendi çıkarlarını düşünen kişilerin bulunduğu bir ortamda, hakları ihlal edilen kişiler de zamanla seslerini yükseltecek ve haklarını savunacaktır.³⁵¹ Bu şekilde ortaya çıkan çatışmalar, güçlü ve zayıf kişilerin söz konusu konumları değişinceye dek etkilerini gösterecek, ardından biçim ve yön değiştirerek, adeta bir döngü halinde sürüp gidebilecektir. Bu nedenle, menfaat ve hakkın içeriğinin çoğu zaman birbiriyle örtüşemeyeceğini, hakların menfaat temelinde

³⁴⁷ İoanna Kuçuradi, “Yargılamada Etik Sorunlar”, *Adaletin Gerektirdiği Hukuk İçinde*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.263.

³⁴⁸ Kuçuradi, “Yargıcın Sorumluluğu”, s.271.

³⁴⁹ Kuçuradi, “Yargıcın Sorumluluğu”, s.272.

³⁵⁰ İoanna Kuçuradi, *Etik, Türkiye Felsefe Kurumu*, Ankara 2011, s.117.

³⁵¹ Özcan, “Felsefi Temelleri Bakımından İki Farklı Hak Anlayışı: Mill ve Kuçuradi’nin Düşüncesinde Hak Kavramı”, s.6.

açıklanamayacağını ve bu türden bir açıklama yapılması halinde hak ihlalleri ile karşılaşılmasının olası olduğunu hatırdta tutmak önemlidir.³⁵²

İrade teorisi ise, bireylere hukuki düzenlemeler aracılığıyla tanınan karar alma yetkisi ve irade kudretini esas alan bir hukuk kuramıdır.³⁵³ Anılan teoriye göre hak kavramı, hukuki sonuç doğuran kararlar alma ve seçimler yapma konusunda bireylere tanınan yetkiyi ifade etmektedir.³⁵⁴ Bu çerçevede, kişilerin yaptığı bu seçimler, başka kişilere söz konusu seçimin korunmasına dair bir ödev yüklüyorsa, seçim yapma olanağı, ilgili kişinin bir hakkı olarak değerlendirilmektedir.³⁵⁵ Hak tarafından korunan seçim, hak sahibinin seçimi olduğundan, bu hakla ilişkilendirilen ödev de hak sahibine karşı yerine getirilmesi gereken bir yükümlülük, bir borç olarak nitelendirilmektedir.³⁵⁶

Menfaat teorisi, insan haklarını bireylerin refahını ve çıkarlarını en üst düzeyde gerçekleştirmeye yönelik araçlar olarak görürken, irade teorisi insan haklarının kaynağını insanın özgürlük kapasitesine dayandırmaktadır.³⁵⁷ Bu teoriye göre insan haklarının temelinde bireylerin özgür iradesini ve özerkliğini koruma ihtiyacı yatmaktadır. İrade teorisi, insanı diğer varlıklardan ayıran temel özelliği, rasyonel düşünme becerisine ve özgür iradeye sahip olmasına dayandırmaktadır. Dolayısıyla, bireylerin kendi seçimlerini yapabilme ve eylemlerinden sorumlu olma yetisi, insan haklarına sahip olmalarının da temel nedenini oluşturmaktadır.³⁵⁸

İrade teorisi, hakların temelinde irade gücü ve üstünlüğünün yattığını savunarak, hak sahibi olmanın, başkalarının belirli bir konuda ne yapabileceğini belirleme yetkisi olduğunu öne sürmektedir.³⁵⁹ Bir kişinin diğer kişiye karşı sahip olduğu irade üstünlüğü, ilgili kişi tarafından kabul edilmediği takdirde, devlet hukuk düzenlemeleri yoluyla bu yetkinin tanınmasını sağlamaktadır.³⁶⁰ Hakları bir tür egemenlik aracı olarak gören bu teori, özellikle yasal ve siyasi bağlamlarda, hakların nasıl işlev gördüğünün açıklanmasına katkı

³⁵² Özcan, “Felsefi Temelleri Bakımından İki Farklı Hak Anlayışı: Mill ve Kuçuradi’nin Düşüncesinde Hak Kavramı”, s.6-7.

³⁵³ Adnan Güriz, *Hukuk Başlangıcı*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2016, s. 49; Özcan, “Felsefi Temelleri Bakımından İki Farklı Hak Anlayışı: Mill ve Kuçuradi’nin Düşüncesinde Hak Kavramı”, s.5.

³⁵⁴ Atay, *Hukuka Giriş*, s.22; Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, Turhan Kitabevi, Ankara 2010, s. 210; Emmini, “Hak Kavramı”, s.206.

³⁵⁵ Emmini, “Hak Kavramı”, s.204.

³⁵⁶ Rainbolt, “Rights Theory”, s.14.

³⁵⁷ Fagan, “Human Rights”, <http://www.iep.utm.edu/hum-rts/>.

³⁵⁸ Fagan, “Human Rights”, <http://www.iep.utm.edu/hum-rts/>.

³⁵⁹ Wenar, “Rights”, <https://plato.stanford.edu/entries/rights/>.

³⁶⁰ Özcan, “Felsefi Temelleri Bakımından İki Farklı Hak Anlayışı: Mill ve Kuçuradi’nin Düşüncesinde Hak Kavramı”, s.5.

sağlamaktadır. Bunun yanı sıra irade teorisi, haklara ilişkin bazı hususların açıklanmasında yetersiz kalmakta ve bünyesinde kimi eksiklikleri de barındırmaktadır. İlk olarak irade teorisi, irade gücünün insanlara hukuki düzenlemelerle tanınmadığı, kişilerin insan olmaları nedeniyle bu yeteneğe sahip olduğu dile getirilerek eleştirilmektedir.³⁶¹ Bunun dışında söz konusu teori, hak kavramını irade gücüyle sınırlandırması nedeniyle, irade yeteneğine tam anlamıyla sahip olamayan akıl hastaları, bu yeteneklerini henüz geliştirmemiş çocuklar ve irade gücünden yoksun kalan komadaki yetişkinler gibi grupların haklarını açıklayamamaktadır.³⁶² Bunun dışında irade teorisi, üzerinde hak sahibinin bir yetkiye sahip bulunmadığı ve feragat edilemez hakları açıklama noktasında da yetersiz kalmaktadır.³⁶³ Örneğin, köleleştirilmeme hakkı gibi haklar, başkaları üzerinde herhangi bir kontrol yetkisi veya irade gücüne gerek olmaksızın varlık göstermekte ve bu haklardan kişinin kendi iradesiyle vazgeçmesi söz konusu olamamaktadır.³⁶⁴

Menfaat ve irade teorileri incelendiğinde, her iki teorinin de insan haklarının temellendirilmesine yönelik zengin bir içerik sunduğu görülmektedir. Menfaat teorisi, insan haklarının korunmasının, bireylerin temel çıkarlarının desteklenmesine hizmet ettiğini savunurken, irade teorisi, insan haklarının bireylerin özgür iradelerini kullanmalarını sağlamak için var olduğunu belirtmektedir. Başka bir anlatımla menfaat teorisinde insan haklarının temelinde yatan unsur, bireylerin refahı ve korunması gereken menfaatleri olarak öne çıkarken, irade teorisinde insan haklarının geçerliliği, bireyin özerk ve özgür eylem kapasitesine dayandırılmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde, insan haklarını temellendirme çabalarının anlaşılmasını sağlamak için, konuyla ilgili temel bazı görüşler genel hatları ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, farklı temellendirme girişimlerinin kendi içlerinde barındırdığı güçlü ve zayıf yönlerin ele alınması, insan hakları alanında daha tutarlı ve kapsayıcı bir anlayışa ulaşılması açısından önem taşımaktadır. Zira insan haklarını bütüncül bir bakış açısı ile temellendirebilmek, , birbiriyle ilişkili pek çok kavram ve yaklaşımı, tüm yönleriyle değerlendirebilmeyi ve bu yaklaşımların ortaya koyduğu perspektiften yararlanarak, temellendirmede izlenecek yolun belirlenmesini gerektirmektedir.

³⁶¹ Emimi, “*Hak Kavramı*”, s.206.

³⁶² Emimi, “*Hak Kavramı*”, s.206; Özcan, “*Felsefi Temelleri Bakımından İki Farklı Hak Anlayışı: Mill ve Kuçuradi’nin Düşüncesinde Hak Kavramı*”, s.5; Wenar, “*Rights*”, <https://plato.stanford.edu/entries/rights/>.

³⁶³ Neil McCormick, “*Rights in Legislation*”, in *Law, Morality and Society: Essays in Honour of H.L.A. Hart*, eds.: P. M. S. Hacker, J. Raz, Oxford University Press, Oxford 1977, s.197.

³⁶⁴ McCormick, “*Rights in Legislation*”, s.197.

İnsan haklarının temellendirilmesine ilişkin tarihsel süreçte ortaya atılan görüşler, konuyu farklı açılardan ele almış, ancak insan haklarını tam anlamıyla açıklamada tek başlarına yeterli olamamıştır. Söz konusu görüşlerin insan hakları anlayışına katkıları yadsınamaz olmakla birlikte, içerdikleri yaklaşımların çeşitli eksiklikler barındırdığı ve bu eksikliklerin farklı eleştirilere konu olduğu da bir gerçektir. Aynı zamanda, insan haklarını çeşitli kavramlar üzerinden temellendirme, menfaat ve irade teorileri çerçevesinde açıklama ya da siyaset ve hukuk felsefesi tarihindeki gelişmeler ışığında yorumlama girişimlerinin birbirleri ile kesişen alanları kapsadığı ve bu çerçevede savunulan fikirlerin çoğunlukla iç içe geçmiş olduğu göze çarpmaktadır. Bu nedenle, söz konusu farklı bakış açıları arasında net sınırlar çizmek de her zaman mümkün olamamaktadır. Bunun yanı sıra, insan hakları literatürüne bakıldığında, tanımlama, açıklama, gerekçelendirme, içeriklendirme ve temellendirme gibi faaliyetler arasında net bir ayrımın gözetilmediği de fark edilmektedir. İnsan hakları literatüründeki bu karmaşık yapı, farklı yaklaşımların birbiriyle olan sınırlarının belirginleşmesini engellemekte ve insan haklarının felsefi temellerini tam olarak kavramayı güçleştirmektedir.

İnsan haklarının temellendirilmesine ilişkin bahse konu eksiklikler nedeniyle, bu alanda daha bütüncül ve kapsamlı bir yaklaşım ortaya koymak önem taşımaktadır. Bu noktada, Kuçuradi'nin insan hakları felsefesi çerçevesinde geliştirdiği görüşler önem kazanmaktadır. Kuçuradi, insan haklarının temellendirilmesinde insanın değerini merkeze alan bir anlayış benimsemiş ve bu hakların evrensel olarak kabul edilebilmesi için felsefi bir zemin oluşturmaya çalışmıştır. İnsan onurunu temel alan bu yaklaşım, insan haklarını açıklamada diğer teorilerin eksik kaldığı noktaları tamamlama potansiyeli taşımaktadır. Ayrıca Kuçuradi, insan hakları kavramını sistematik bir şekilde ele alarak, tanımlama, açıklama ve temellendirme gibi farklı aşamaları birbirinden ayırmış ve bu sayede kavramsal netliğe ulaşmayı hedeflemiştir. Bu bütüncül bakış açısı, insan haklarına yönelik daha tutarlı bir anlayışın geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Kuçuradi'nin bu alandaki görüşlerinin detaylı olarak incelenmesi, hem insan haklarının felsefi temellerinin açıklığa kavuşturulması hem de pratik uygulamalara yönelik işlevsel bir çerçeve sunulması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenlerle, çalışmanın devamında Kuçuradi'nin insan haklarının temellendirilmesine ilişkin benimsediği yaklaşım ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İOANNA KUÇURADI'NİN İNSAN HAKLARI GÖRÜŞÜ

İoanna Kuçuradi'nin insan haklarına ilişkin görüşleri genel bir çerçevede incelendiğinde, ilk göze çarpan husus, insan haklarını temellendirme konusunda kendine özgü bir yaklaşım benimsemiş olmasıdır. Diğer düşünürlerden farklı olarak, Kuçuradi insan haklarının temeline inebilmek için öncelikle insan kavramının özünü anlamaya odaklanmıştır.³⁶⁵ İnsan haklarıyla insan doğası arasındaki güçlü bağı çözümlemeyi amaçlayan filozof, insanı tüm yönleriyle ele almak gerektiğini savunmuştur.³⁶⁶ Bu noktada Takiyettin Mengüşoğlu'nun görüşlerinden³⁶⁷ etkilenen Kuçuradi, insanı biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel boyutlarıyla bir bütün olarak ele almış, antropolojik bir varlık olarak değerlendirmiştir.

Kuçuradi'nin insan hakları temellendirmesini özgün kılan temel unsur, bu hakların bilgisel bir zemine oturtulabileceği düşüncesidir.³⁶⁸ Kuçuradi, doğruluğu veya yanlışlığı ortaya konabilen bilgiler yoluyla insan haklarını temellendirmeye yönelik bir çaba göstermiştir. Bu çerçevede, insanın değerinin bilgisinin, insan haklarına bir temel oluşturabileceğini ileri sürmüştür.³⁶⁹ Kuçuradi'nin bakış açısına göre, insanın bilgi edinme kapasitesi, belirli amaçlar doğrultusunda çaba gösterme yeteneği, başarılar elde etmesi ve değerler üretmesi gibi özelliklerinden türetilen önermelerin bilgisel sınama yoluyla doğrulanması mümkün olmaktadır.³⁷⁰ Örneğin, “İnsan değerlidir.”, “İnsan değerli eylemde bulunma olanağına sahiptir.”, “İnsan eylemleriyle değerler ortaya koyabilen bir varlıktır.” gibi önermelerin bilgisel sınama yoluyla doğrulanmasına imkan bulunmaktadır. İnsanın sahip olduğu bu nitelikler, onun değerinin bilgisini ortaya koymakta ve haklarının kaynağını oluşturmaktadır.

³⁶⁵ Tepe, *İnsan Hakları Felsefesi*, s.103.

³⁶⁶ Tepe, *İnsan Hakları Felsefesi*, s.103.

³⁶⁷ Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.

³⁶⁸ Tepe, *İnsan Felsefesi*, s.142.

³⁶⁹ İoanna Kuçuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları* İçinde, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.72.

³⁷⁰ Tepe, *İnsan Felsefesi*, s.142.

3.1. Kavramsal Çerçeve

3.1.1. Hak Kavramı

Hak kavramının ne anlama geldiği, insanlık tarihi boyunca felsefi, siyasi ve hukuki tartışmaların merkezinde yer alan temel bir soru olmuştur.³⁷¹ “İnsan onuruna yakışır bir yaşam sürmek için ne gereklidir?” sorusu, yüzyıllardır filozofları, hukukçuları ve siyaset bilimcileri meşgul eden hak kavramının özünü ortaya koymak bakımından önemli bir kapı aralamaktadır. Zira haklar, insan onuruna yakışır bir yaşam sürmenin vazgeçilmez koşullarını oluşturmaktadır. Aynı zamanda hakların varlığı, özgürlük, eşitlik ve adalet gibi temel değerlerin korunmasını sağlayan bir ortamın mevcudiyetini mümkün kılmaktadır. Nitekim haklar, kişiler arası ilişkilerde, insan onurunun korunmasına yönelik eylemlerin gerçekleştirilmesi için önemli bir işlev üstlenirken, aynı zamanda etik değerlere uygun davranışların benimsenmesine ve sürdürülmesine hizmet etmektedir. Bunun dışında hak kavramı, yalnızca bireylerin özel ilişkilerini düzenlemekle kalmayan, aynı zamanda devletlerin ve uluslararası toplumun işleyişinde de belirleyici bir rol oynayan temel bir kavramdır.³⁷²

Hak kavramını zamana, mekana veya kişilere göre değişen ahlaki ilkeler, toplumsal kurallar veya değer yargıları üzerinden tanımlamak, kavramın anlamına ilişkin bir belirsizliği doğurma riskini barındırmaktadır.³⁷³ Ancak günlük yaşamda hakların, bu şekilde değişen değer yargıları temelinde, çok farklı durumları karşılamak için kullanıldığı göze çarpmaktadır.³⁷⁴ Bu durum, kavramın neliğine ilişkin tartışmaları arttırmakta ve söz konusu belirsizliği pekiştirmektedir.³⁷⁵ Hakkın bu şekilde subjektif bir temel üzerinden tanımlanması ve bu doğrultuda kişisel menfaat ve taleplerin karşılanması için bir araç olarak kullanılması, göreceli bir yapıya sahip olmasına neden olacaktır. Söz konusu durum ise hakkın neyi içerdiği veya içermediği konusunda bir görüş birliğine varmayı güçleştirecektir. Dolayısıyla evrensel olarak kabul edilmiş, herkes için geçerli olan hakların

³⁷¹ Özcan, “Felsefi Temelleri Bakımından İki Farklı Hak Anlayışı: Mill ve Kuçuradi’nin Düşüncesinde Hak Kavramı”, s.4.

³⁷² Emmini, “Hak Kavramı”, s.203.

³⁷³ Özcan, “Felsefi Temelleri Bakımından İki Farklı Hak Anlayışı: Mill ve Kuçuradi’nin Düşüncesinde Hak Kavramı”, s.4.

³⁷⁴ Şule Şahin Ceylan, “İnsan Hakları: Hukuk ile Ahlak Arasında”, *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S.2, 2019, s.194.

³⁷⁵ Şahin Ceylan, “İnsan Hakları: Hukuk ile Ahlak Arasında”, s.194.

varlığından söz etmek de imkânsız hale gelecektir.³⁷⁶ Aynı zamanda, hakların göreceli bir temele dayandırılması, toplumlar ve bireyler arasında anlaşmazlıkların ve çatışmaların ortaya çıkmasına neden olabilecek bir durumdur.³⁷⁷ İşte bu noktada Kuçuradi, hak kavramının temellerini insan varoluşunun evrensel koşullarına dayandırarak bu belirsizlikleri gidermeye çalışmıştır. Bu kapsamda hakları, insanın değerinin korunması ve insana özgü olanakların gerçekleştirilebilmesine yönelik koşullarla ilişkilendirmiştir.³⁷⁸

Kuçuradi'ye göre, haksızlık savlarının incelenmesi, hak kavramının anlaşılması ve kavramsallaştırılması açısından önemli bir başlangıç noktası teşkil etmektedir.³⁷⁹ Nitekim kişilerin belirli durumlarda haksızlığa uğradıklarını ileri sürerken dayandıkları gerekçelerin bilinçli bir şekilde ele alınması ve bu iddiaların temelinde yatan ilişkilerin farkına varılması, hak kavramının daha iyi anlaşılmasına olanak tanıyacaktır.³⁸⁰ Başka bir anlatımla, kavramın özüne nüfuz edebilmek için, haksızlık iddialarının altında yatan temel düşüncenin sorgulanması ve bu düşünceyi ortaya çıkaran karşılaştırma sürecinin incelenmesi yol gösterici olacaktır.

Haksızlık iddiaları incelendiğinde, bireylerin genellikle iki farklı durumun koşullarını karşılaştırdığı ve bu karşılaştırmayı üçüncü bir unsur üzerinden gerçekleştirdiği göze çarpmaktadır.³⁸¹ Bu karşılaştırma, haksızlık iddiasını öne süren kişinin önem verdiği bir değer çerçevesinde yapılmaktadır. Karşılaştırmanın bir tarafında, haksızlığa uğradığını savunan kişinin belirli bir anda sahip olduğu olanaklar bulunurken, diğer tarafta başka bir kişinin aynı anda elinde bulundurduğu ve kendisine daha iyi koşullar sunan olanaklar yer almaktadır.³⁸² Bu iki durum, üçüncü bir unsur olan ve haksızlığa uğradığı düşünülen kişinin de elde etmesi gerektiği varsayılan bir değer açısından kıyaslanmaktadır. Bu değer, haksızlığa maruz kaldığı öne sürülen kişinin yoksun bırakıldığı, onun durumunu iyileştirecek ve daha fazla olanak sağlamasına imkân verecek bir unsurdur.³⁸³ Söz konusu değer eksikliği, haksızlığa uğrayan kişinin, diğer kişinin sahip olduğu belirli fırsat ve avantajlardan mahrum kalmasına sebep olmaktadır. İşte bu nokta, haksızlığa maruz kalan

³⁷⁶ Özcan, “Felsefi Temelleri Bakımından İki Farklı Hak Anlayışı: Mill ve Kuçuradi’nin Düşüncesinde Hak Kavramı”, s.5.

³⁷⁷ Özcan, “Felsefi Temelleri Bakımından İki Farklı Hak Anlayışı: Mill ve Kuçuradi’nin Düşüncesinde Hak Kavramı”, s.5.

³⁷⁸ Kuçuradi, “İnsan Hakları Açısından ‘Dünya Problemleri’”, s.12.

³⁷⁹ Kuçuradi, “Hukuk Felsefesinin Problem Alanı”, s.3.

³⁸⁰ Kuçuradi, “Hukuk Felsefesinin Problem Alanı”, s.3.

³⁸¹ Kuçuradi, “Hukuk Felsefesinin Problem Alanı”, s.3.

³⁸² Kuçuradi, “Hukuk Felsefesinin Problem Alanı”, s.4.

³⁸³ Kuçuradi, “Hukuk Felsefesinin Problem Alanı”, s.4.

kişinin hakkının özünü teşkil etmektedir. Hak, bu kişiye mutlaka temin edilmesi gereken, ona karşı yerine getirilmesi gerekli bir borç olarak addedilen ve elde etmesi için kendisine meşru bir dayanak sunan şeydir.³⁸⁴ Bu bakış açısıyla, hakkın özü, kişinin meşru olarak talep edebileceği, kendisine sağlanması gereken ve diğer kişilerin de saygı duymak zorunda olduğu bir olanak veya değerdir.

Hukuk sisteminde hak, borç ve yükümlülük (ödev) kavramları arasında yakın bir ilişkinin söz konusu olduğu görülmektedir.³⁸⁵ Tanımdan da anlaşılacağı üzere, Bir kişinin hakkı, diğer kişi veya kişilerin yerine getirmesi gereken bir borcu veya ödevi doğurmaktadır.³⁸⁶ Bu borç veya ödev, her bireyin insan olma vasfından kaynaklanmakta ve hak sahibi kişiye, borcun talep edilmesine yönelik meşru bir zemin sağlamaktadır.³⁸⁷ Başka bir anlatımla hak kavramını bir borç ilişkisi üzerinden ele alan bu tanım, kişilerin haklarının, karşılanması gereken zorunlu talepler olduğunu vurgulamaktadır.³⁸⁸ Haklar, kişilerin arzuladığı herhangi bir şeyi değil, insansal olanaklarını geliştirmelerine ve genişletmelerine imkan veren talepleri ifade etmekte,³⁸⁹ hakların sahip olduğu meşruiyet de, bu şekilde objektif bir temele dayanmalarından ileri gelmektedir.

Kuçuradi'nin görüşleri çerçevesinde hak kavramı, “insan olan herkese borçlu olunan bir muameleye -kişilerin görmesi gereken bir muameleye olduğu kadar, kişilerin başka kişilere göstermesi gereken bir muameleye- ilişkin bir talep”³⁹⁰ olarak ele alınmaktadır. Söz konusu ele alınış biçimi, kavramın iki yönlü doğasına vurgu yapmaktadır.³⁹¹ Bu özellik, hak kavramının yalnızca başka kişilerden beklenen davranış ve muameleyi değil, aynı zamanda kişilerin de başka kişilere karşı sergilemeleri gereken tutum ve davranışları içerdiğini vurgulamaktadır. Diğer bir deyişle haklar, kişilerin ne tür bir muamele ve davranış biçimiyle karşılaşmaları gerektiğini belirlemekle kalmamakta, aynı zamanda diğer kişilere nasıl davranmaları gerektiği konusunda bir rehber niteliği de taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında hak kavramı, bir sorumluluk bilincini de beraberinde

³⁸⁴ Kuçuradi, “*Hukuk Felsefesinin Problem Alanı*”, s.4.

³⁸⁵ Emini, “*Hak Kavramı*”, s.203.

³⁸⁶ Alan Gewirth, “Introduction”, in *Human Rights-Essays on Justification and Applications*, The University of Chicago Press, Chicago 1982, s.2.

³⁸⁷ Özcan, “*Felsefi Temelleri Bakımından İki Farklı Hak Anlayışı: Mill ve Kuçuradi'nin Düşüncesinde Hak Kavramı*”, s.4.

³⁸⁸ Gewirth, “Introduction”, s.2.

³⁸⁹ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.2.

³⁹⁰ İoanna Kuçuradi, “Yaşama Hakkı ve Yirmibirinci Yüzyılda Bazı Gerektirdikleri”, *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları İçinde*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.116.

³⁹¹ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.229.

getirmektedir.³⁹² Nitekim kişiler, kendi haklarını talep etme yetkisine sahipken, aynı zamanda diğer insanların haklarına saygı göstermek ve ilgili hakların korunması için gerekenleri yapmakla yükümlüdür. Hakların bu iki yönlü doğası, bireylerin hem kendi haklarının farkında olmasını hem de başkalarının haklarını gözetmesini sağlayarak, karşılıklı saygı ve anlayışa dayalı bir toplumsal düzenin temel taşları olmalarını mümkün kılmaktadır.

3.1.2. Belirsizliğin Gölgesinde Bir Kavram: İnsan Hakları

Son dönemlerde, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi konusunda artan bir farkındalık ve istekliliğin söz konusu olduğu gözlemlenmektedir.³⁹³ Giderek daha fazla insan, dünyanın dört bir yanında insan haklarını savunmak ve insan hakkı ihlallerini önlemek için çaba göstermektedir.³⁹⁴ Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen, insan hakları alanında ciddi bir bilgi eksikliğinin hakim olduğu da çarpıcı bir gerçektir.³⁹⁵ Bu durumun en önemli sebeplerinden biri, insan haklarının teorik ve pratik düzlemde hala karmaşık ve tartışmalı bir konu olarak varlık göstermesidir.³⁹⁶ Akademik ve felsefi düşünce dünyasında yürütülen tartışmaların çoğunda, insan hakları kavramının, net bir tanıma ve çerçeveye kavuşturulamamış, çeşitli yorumlara açık bir konu olarak kaldığı görülmektedir. Öte yandan, siyasi ve toplumsal eylem alanında insan hakları önemli bir kavram olarak kabul edilmekle birlikte, bu hakların nasıl uygulanacağı konusunda belirsizlikler mevcuttur.³⁹⁷ Ne yazık ki, insan haklarının bu belirsiz konumu, pratikte sık sık ihlal edilmelerine yol açabilmektedir. Bu noktada Kuçuradi'nin insan hakları konusundaki bütüncül yaklaşımı, bugün yaşanmakta olan karmaşık insan hakları sorunlarına ışık tutmaktadır.

Kuçuradi tarafından konuya ilişkin yapılan ve teorik ve pratik boyutları birleştiren analiz, insan haklarının hem kavramsal açıdan anlaşılmasına hem de uygulamada karşılaşılan zorluklara çözüm üretilebilmesine yönelik önemli katkılar sunmaktadır. Bu bağlamda Kuçuradi'nin çalışmaları, insan haklarının felsefi temellerini inceleyerek bu hakların evrensel değerini vurgularken, aynı zamanda güncel insan hakları ihlallerine ve bu hakların korunmasındaki pratik güçlüklerle de eğilmektedir. Bu kapsamlı bakış açısı, insan

³⁹² İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.229.

³⁹³ İoanna Kuçuradi, "Demokrasi Kavramı ve Sorunları", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları İçinde*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.192.

³⁹⁴ Kuçuradi, *"Demokrasi Kavramı ve Sorunları"*, s.192.

³⁹⁵ İoanna Kuçuradi, "İnsan Haklarından Devlet Kavramına", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları İçinde*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.45.

³⁹⁶ Kuçuradi, *"İnsan Hakları Açısından 'Dünya Problemleri'"*, s.1.

³⁹⁷ Kuçuradi, *"İnsan Hakları Açısından 'Dünya Problemleri'"*, s.1.

hakları alanında küresel ölçekte yaşanan açmazların aşılması hususunda, adeta bir çıkış noktası niteliği taşımaktadır.³⁹⁸ Söz konusu yaklaşım aynı zamanda, insan haklarını tarihsel, algısal ve olgusal yönleriyle ele alarak geçmişe dönük bir değerlendirme ortaya koyarken, güncel sorunları bağlamsal olarak inceleyerek bugüne odaklanmakta ve ilkesel öneriler sunarak geleceğe yönelik bir vizyon çizmektedir.³⁹⁹

Kuçuradi'ye göre bir kavramın içeriği net bir şekilde ortaya konmuş olmamasına rağmen, herkes ilgili kavramı bildiği varsayımıyla yola çıktığı zaman, çeşitli problemler doğmaktadır.⁴⁰⁰ İnsan hakları kavramı, bu durumun en temel örneklerinden birini oluşturmaktadır. Nitekim değerler, insan onuru ve insan haklarının temelleri hakkında yeterli bilgiye sahip olunmamasına rağmen, kişilerin söz konusu hakların içeriklerini biliyormuşçasına hareket etmesi, zaman zaman insan hakları söyleminin kötüye kullanılmasına ve hatta insan haklarına zarar verecek eylemlerin meşrulaştırılmasına da yol açmaktadır.⁴⁰¹ Oysa insan haklarının felsefi ve etik temellerini kavramak, söz konusu hakları daha etkili biçimde korumak ve geliştirmek için büyük önem taşımaktadır.⁴⁰² Başka bir anlatımla, insan haklarının korunmasının ön şartı, bu hakların net bir şekilde anlaşılmasıdır.⁴⁰³ Ayrıca, kavramın içeriğinin net biçimde ortaya konabilmesi, alınan her siyasi kararın, çıkarılan her hukuk normunun ve meydana getirilen her toplumsal düzenin merkezinde, neden insan haklarının yer alması gerektiğine de ışık tutmaktadır.⁴⁰⁴

Kuçuradi, insan hakları kavramını geniş bir ilişkiler ağı içinde ele almaktadır. Söz konusu ilişkiler ağı, insan değeri veya onuru, insanın yapısal olanakları, adalet, demokrasi, gelişme, hoşgörü ve devlet gibi kavramları içermektedir. Kuçuradi, yaptığı çalışmalarda bu kavramlar arasındaki ilişkileri felsefi bir sorgulamayla incelemekte ve aralarındaki bağlantı noktalarını açık bir biçimde göstermektedir.⁴⁰⁵ Ancak, insan haklarının merkezinde yer alan ve tüm bu kavramsal ağı birbirine bağlayan temel unsur, insanın değerinin ve yapısal olanaklarının bilgisidir.⁴⁰⁶ Nitekim, tüm insanların eşit olduğu bilgisinin kaynağında yer alan insan değeri, insan haklarının felsefi temellerinin aydınlatılmasında yol gösterici

³⁹⁸ Sevgi, “İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları, İoanna Kuçuradi”, s.264.

³⁹⁹ Sevgi, “İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları, İoanna Kuçuradi”, s.264.

⁴⁰⁰ Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.1.

⁴⁰¹ Kuçuradi, “İnsan Hakları Düşüncesinin Işığında İnsan Hakları Belgeleri”, s.11.

⁴⁰² Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.8.

⁴⁰³ Sevgi, “İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları, İoanna Kuçuradi”, s.264.

⁴⁰⁴ Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.1.

⁴⁰⁵ Sevgi, “İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları, İoanna Kuçuradi”, s.264.

⁴⁰⁶ Kuçuradi, “İnsan Hakları Açısından ‘Dünya Problemleri’”, s.12.

olmaktadır.⁴⁰⁷ İnsan haklarının vazgeçilmez niteliği, bu bilgi ile anlam kazanmakta, söz konusu hakların neden istisnasız bir şekilde, her zaman ve herkes için korunması gerektiği, insanın değerinin bilgisi ile açıklanabilmektedir.⁴⁰⁸ Bu nedenle öncelikle insan hakları kavramının tanımlanması, bu yapılırken kavramın insanın değerinin bilgisiyle ilişkisinin ortaya konması, ardından da insanın değeri ve yapısal olanakları kavramlarının açıklanması önemli bir gerekliliktir.

İnsan haklarına ilişkin kabul gören tanımlamaların çoğu, bu hakları her insanın doğuştan sahip olduğu temel haklar olarak nitelendirmektedir.⁴⁰⁹ Ancak buradaki "sahip olma" fikri, insan haklarının içerdiği asıl anlamı gölgeleyebilmekte ve söz konusu hakların, bir eşyaymış gibi verilip alınabilen nitelikte olduğuna dair bir izlenim oluşturmaktadır.⁴¹⁰ Başka bir anlatımla söz konusu ifade, insan haklarının doğasını anlamayı güçleştirmekte ve geçici ya da kazanılıp kaybedilebilen haklar oldukları yönünde yanlış bir algının oluşmasına yol açmaktadır. Oysa insan hakları, tüm insanların sırf insan oldukları için görmeleri ve başkalarına göstermeleri gereken muameleye ilişkin taleplerden oluşmaktadır.⁴¹¹ Bu talepler; cinsiyet, ırk, etnik köken, engellilik durumu, din ve inanç, sosyal durum gibi doğuştan gelen veya sonradan kazanılan özelliklere bakılmaksızın her insanın insan onuruna yaraşır bir muamele görmesi gerektiğini dile getirmektedir.⁴¹² Bu kapsamda ister siyah ister beyaz, ister kadın ister erkek, ister özgür ister mahkum, ister engelli ister engelsiz olsun, her insan salt insan olması nedeniyle, insanın değerini koruyan ve yapısal olanaklarının geliştirilmesini mümkün kılan bir muameleyi hak etmektedir.⁴¹³

Kişiler ancak, biyolojik ve psikolojik varlıklarına saygı gösterildiği, eğitim imkanlarına erişebildiği, düşüncelerini özgürce ifade edebildiği ve potansiyellerini açığa

⁴⁰⁷ Kuçuradi, "Felsefe ve İnsan Hakları", s.1.

⁴⁰⁸ Kuçuradi, "Felsefe ve İnsan Hakları", s.1.

⁴⁰⁹ Örneğin, BM Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin giriş bölümünde, "Bu Sözleşme'ye taraf devletler, BM Şartı'na göre, insan ailesinin bütün üyelerinin doğuştan sahip oldukları onur ve eşit ve devredilmez haklarının tanınmasının, dünyada özgürlük, adalet ve barışın temeli olduğunu göz önünde tutarak..." ifadesi yer alır. (United Nations General Assembly, International Covenant on Civil and Political Rights, 16 Aralık 1966, *United Nations, Treaty Series*, vol.999, Para.171). Ayrıca, Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı'nın 1. maddesinde, "İnsan haklarının evrenselliği, bölünmezliği ve birbiriyle bağlantılı doğası konusunda birleşmiş olan Dünya Konferansı, herkesin doğuştan sahip olduğu bu hakların tanınmasını ve korunmasını sağlamak için..." ifadesi bulunmaktadır. (World Conference on Human Rights, *Vienna Declaration and Programme of Action*, 25 Haziran 1993, A/CONF.157/23).

⁴¹⁰ İoanna Kuçuradi, "Ulusal Politikaların Ana Amacı Olarak İnsan Hakları", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları* içinde, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.249.

⁴¹¹ Kuçuradi, "Ulusal Politikaların Ana Amacı Olarak İnsan Hakları", s.249.

⁴¹² İoanna Kuçuradi, "İnsan Haklarının Çok Etnik Kökenli ve Çok Dinli Topluluklar İçin Farklı Gerektirdikleri", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları* içinde, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.136.

⁴¹³ Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.70-71.

çıkartabilmelerini destekleyen her türlü olanağın sağlandığı bir ortamda insana özgü yapısal olanaklarını gerçekteştirebilmektedirler.⁴¹⁴ Benzer şekilde kişilerin, insan onuruna yaraşır bir muamele gördüğü, ayrımcılığa uğramadığı, eşit ve adil birer özne olarak kabul edildiği, işkence ve kötü muameleden korunduğu ve özel hayatlarının gizliliğine riayet edildiği bir ortamda insanın değeri gerçekte anlamda korunmuş olabilecektir. İşte insan hakları, insanın değerinin korunduğu ve yapısal olanaklarının gerçekteştirilebildiği böyle bir ortamın koşullarını dile getirmektedir.⁴¹⁵ Aynı zamanda bu türden bir ortamın sağlanabilmesi için kişilerin nasıl bir muamele görmeleri ve birbirlerine ne şekilde muamelede bulunmaları gerektiğini bildirmektedir.⁴¹⁶ Nitekim yaşam hakkı, maddi ve manevi varlığın korunması hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğü, işkence, sömürü ve istismara maruz kalmama hakkı gibi hakların her biri, insanın değerinin korunmasını sağlayan veya yapısal olanaklarının gerçekteştirilmesini mümkün kılan ayrı bir koşulu ortaya koymakta, kişilerden de bu koşulları temin eden muamelelerde bulunmalarını talep etmektedir.⁴¹⁷ Bu bağlamda insan haklarının güvence altına alındığı bir ortam, insan onurunun korunmasına, kişilerin yeteneklerini tam olarak kullanabilmelerine ve insanlığa katkıda bulunabilmelerine olanak tanımaktadır.

İnsan hakları, insanların ancak böyle bir ortamda, medeniyet tarihi boyunca meydana getirilen kazanımları sürdürebilecek ve geliştirebilecek faaliyetleri icra edebilecekleri fikrine dayanmaktadır.⁴¹⁸ Diğer bir deyişle, insan hakları, bireylerin potansiyellerini gerçekteştirmelerini, insanlığın ortak birikimine katkıda bulunmalarını ve toplumsal ilerlemede aktif rol almalarını sağlayan temel koşulları temin etmeyi amaçlamaktadır. Tarihsel süreç içinde ekseriyetle belirli kesimlerin tekelinde kalan medeniyet kazanımlarının yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi, ancak tüm insanların, insan olmaları nedeniyle hak ettikleri muameleyi gördükleri bir dünyada mümkün olacaktır.⁴¹⁹ Sonuç olarak insan haklarını; insanın, sırf insan olmasından kaynaklanan değerini korumaya ve yapısal olanaklarını gerçekteştirmeye yönelik talepler biçiminde tanımlamak mümkündür.⁴²⁰ Bu tür bir bakış açısı ile ele alındığında, insan haklarının, yalnızca insan değerini koruyucu bir çerçeve sunmakla kalmadığı, aynı zamanda insani gelişimi ve

⁴¹⁴ Kuçuradi, “*Ulusal Politikaların Ana Amacı Olarak İnsan Hakları*”, s.250.

⁴¹⁵ Kuçuradi, “*İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları*”, s.75.

⁴¹⁶ İoanna Kuçuradi, “*Laiklik ve İnsan Hakları*”, *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları İçinde*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.78.

⁴¹⁷ İoanna Kuçuradi, “*Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?*”, *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları İçinde*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.105.

⁴¹⁸ Kuçuradi, “*Ulusal Politikaların Ana Amacı Olarak İnsan Hakları*”, s.250.

⁴¹⁹ Kuçuradi, “*Ulusal Politikaların Ana Amacı Olarak İnsan Hakları*”, s.250.

⁴²⁰ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.2.

toplumsal ilerlemeyi mümkün kılan yapısal bir unsur olarak varlık gösterdiği anlaşılmaktadır. Böylece, insan hakları kavramı, insan onurunun korunmasının yanı sıra, insan potansiyelinin açığa çıkarılması için gerekli zemini hazırlayan bir araç olarak ele alınabilecektir.

Özetle insan hakları, “insan olmanın haklarıdır: başka canlı türlerinden farklı özelliklere ve olanaklara da -yani insan onuru denilen şeyin içeriğini oluşturan, değerini bildiğimiz düşünsel ve etik olanaklara- sahip olan bir türün üyesi olmanın haklarıdır.”⁴²¹ Bu noktadan hareketle, insan haklarının, aynı zamanda kişi hakları olduğu sonucuna varılması mümkün olmaktadır.⁴²²

3.2. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Temellendirmesi

İnsan hakları, insan olmanın özünden kaynaklanan ve kişilerin eylemlerini şekillendirmesi beklenen bazı gereklilikleri içermektedir.⁴²³ Söz konusu gereklilikler ise, her bireyin sırf insan olması nedeniyle sahip olduğu içsel değer tanınması ve korunmasına ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır.⁴²⁴ Dolayısıyla, insan hakları kavramı, insanları salt insan olmaları sebebiyle korumayı ve onlara saygı duymayı talep eden evrensel normları ifade etmektedir.⁴²⁵ Başka bir anlatımla bu haklar, insanın değerini ve olanaklarını yok sayan veya ihlal eden her türlü muameleye karşı bir koruma kalkını görevi görmektedir.

İnsan haklarını temellendirmek, bu hakların neden gerekli olduğunu açıklamak, insan hakları felsefesinin temel meselelerinden biri olarak kabul edilebilir. Temellendirme faaliyeti gerçekleştirilirken sorulan, "İnsan hakları neden gereklidir?" sorusu karşısında, birçok farklı yaklaşım ve teorinin ortaya atıldığı, çalışmanın önceki bölümlerinde vurgulanmıştı. Ancak daha önceden de belirtildiği üzere bu yaklaşımlar, insan haklarının evrenselliğini ve vazgeçilmezliğini tam olarak temellendirmekte yetersiz kalmıştır.

Kuçuradi'nin insan hakları felsefesi, bu soruya insanın değeri ve yapısal olanakları üzerinden ikna edici bir cevap sunmaktadır. Kuçuradi'nin insan hakları felsefesinde insanın

⁴²¹ İoanna Kuçuradi, “Günümüzün Devletlerinde İnsan Hakları Işığında Azınlık Hakları, Kavramı ve Sorunları”, *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları İçinde*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.147.

⁴²² Kuçuradi, “Günümüzün Devletlerinde İnsan Hakları Işığında Azınlık Hakları, Kavramı ve Sorunları”, s.148.

⁴²³ Kuçuradi, “İnsan Haklarından Devlet Kavramına”, s.43.

⁴²⁴ Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.2.

⁴²⁵ Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.2.

bütüncül bir yaklaşımla ele alındığı görülmektedir.⁴²⁶ Bu kapsamda düşünürün çalışmalarının merkezinde, insanı tüm yönleriyle anlama çabasının bulunduğu dikkat çekmektedir. Kuçuradi, insan haklarını temellendirirken, bir başka anlatımla insanların neden haklara sahip olduğu sorusuna yanıt ararken, insanı tek bir özelliğine indirgemekten kaçınmıştır.⁴²⁷ Bunun yerine, ontolojik temellere dayanan felsefi antropoloji anlayışından hareket etmiştir.⁴²⁸ Felsefi antropoloji, insan varlığını, insanla beraber ortaya çıkan olguları ve insana dair temel meseleleri inceleyen felsefe disiplini biçiminde tanımlanabilir.⁴²⁹ Bu alan, insanın doğasını, varoluşunu ve insana özgü fenomenleri felsefi bir bakış açısıyla ele almaktadır.⁴³⁰ Söz konusu disiplin, insanı diğer canlılardan ayıran özelliklerin var olup olmadığını ve eğer varsa bu farklılıkların nasıl açıklanabileceğini sorgulamakta, insanın evrendeki rolünü ve varoluşunun anlamını araştırmaktadır.⁴³¹ Bu temel sorgulamalar, felsefi antropolojiye her geçen gün artan bir önem kazandırmakta, insan doğasının ve insana özgü meselelerin anlaşılması noktasında, kendisine başvurulacak bir disiplin olma niteliği sağlamaktadır. Bu yönüyle felsefi antropoloji, insan hakları kavramının felsefi temellerini oluşturmada ve bu düşünceyi açıklamada önemli bir kaynak işlevi üstlenmektedir.⁴³²

Felsefi antropoloji, insanı diğer varlıklardan ayıran özellikleri tanımlamaya çalışırken, bir başka ifadeyle insanın değerinin bilgisini ortaya koyarken, önceden belirlenmiş teorilere değil, insanın biyo-psikik yapısında temellenen deneyimlerine ve başarılarına odaklanmaktadır.⁴³³ İnsan değerine dair bilgi, soyut varsayımlardan değil, insanın somut varoluşunun ve yapısal olanaklarının incelenmesinden elde edilmektedir. Bu kapsamda insan haklarını antropolojik olarak temellendirmek, söz konusu hakların, insanın değeri ve yapısal olanaklarının bilgisi esas alınarak temellendirilmesi anlamına gelmektedir.⁴³⁴ Sonuç olarak Kuçuradi, insan haklarının gerekliliğini, insanın doğası ve yapısal olanakları üzerinden anlamaya ve temellendirmeye çalışmaktadır.

⁴²⁶ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.13.

⁴²⁷ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.13.

⁴²⁸ İoanna Kuçuradi, “Adalet Kavramı”, *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları* İçinde, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.33.

⁴²⁹ Tüten Anđ, “İnsan Felsefesi”, *Felsefe Söyleşileri I-II* içinde, Yayına Hazırlayan: Betül Çotuksöken, İstanbul 2003, s.19.

⁴³⁰ Anđ, “İnsan Felsefesi”, s.19.

⁴³¹ Anđ, “İnsan Felsefesi”, s.22.

⁴³² İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.208.

⁴³³ Takiyettin Mengüşoğlu, “Ontolojik Esaslara Dayanan Felsefi Antropoloji Hakkında Düşünceler”, *Yüzyılımızda İnsan Felsefesi-Takiyettin Mengüşoğlu’nun Anısına* İçinde, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1997, s.14.

⁴³⁴ Kuçuradi, “Felsefe ve Sosyal Adaletsizlik”, s.19.

Kuçuradi'ye göre, insan haklarının mevcudiyetinin altında yatan sebep, insanın değerli bir varlık oluşu olarak tespit edilmektedir.⁴³⁵ İnsan haklarının türetildiği öncüller de, insanın değerinin bilgisinde kaynağını bulmaktadır.

İnsan, salt insan olması nedeniyle, yani insan türünün bir üyesi olması hasebiyle değerlidir.⁴³⁶ Bu değer, insanın doğuştan gelen ve onu diğer canlılardan ayıran yapısal olanaklarından ileri gelmektedir.⁴³⁷ Akıl, irade, vicdan, üretkenlik, etik değerlendirmeler yapabilme yeteneği gibi özellikler, insanın yapısal olanaklarını oluşturmaktadır. Bu olanaklar sayesinde insan, kendi hayatını yönlendirebilen, anlam arayabilen, değerler üretebilen bir varlık haline almaktadır. Sonuç olarak insanın değeri ve yapısal olanakları, bu değere yaraşır şekilde muamele görmesine ve söz konusu olanakları gerçekleştirebileceği koşulların sağlanmasına ilişkin bir gerekliliği doğurmaktadır. İnsan haklarının kaynağında yatan gereklilik de, işte bu gerekliliktir. Bir başka ifadeyle, insan değerlidir; söz konusu değer, onun yapısal olanaklarının bir sonucu olarak ortaya çıkar; bu nedenle insanlar, değer koruyucu muamelelerle karşılaşmalı, yapısal olanaklarını gerçekleştirebilecekleri koşullarda yaşamalıdır.⁴³⁸ İnsan hakları da bu gerekliliğin bir sonucu olarak varlık kazanmaktadır.

İnsanın değerinin bilgisi; her insanın saygıya layık olduğunun, onurlu bir şekilde muamele görmeyi hak ettiğinin ve hiçbir şekilde araçsallaştırılamayacağının anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu bilgi, yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik yasağı gibi temel hakların gerekliliğini temellendirmektedir. İnsanın yapısal olanaklarının bilgisi, her insanın potansiyelini gerçekleştirme kapasitesine sahip olduğunu ve bu potansiyelin ancak uygun koşullar sağlandığında ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Bu bilgi, eğitim hakkı, sağlık hakkı, ifade özgürlüğü gibi hakların gerekliliğini temellendirmektedir. Buradan hareketle insan haklarının, insanın değerini koruyan, yapısal olanaklarını geliştirmesini sağlayan ve insan onuruna yaraşır bir yaşam sürmesini mümkün kılan evrensel ve vazgeçilmez ilkeler olduğu bilgisine ulaşılabilmektedir.

İnsan haklarının bilgisine ulaşma süreci, belirli bir tarihsel dönemde farklı insan gruplarının yaşam koşullarının karşılaştırılmasıyla gerçekleştirilmektedir.⁴³⁹ Bu karşılaştırma, insanlığın o dönemde ulaştığı koşullar ve belirli insansal olanakların değeri

⁴³⁵ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.13.

⁴³⁶ Kuçuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, s.70.

⁴³⁷ Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.2.

⁴³⁸ Kuçuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, s.70-71.

⁴³⁹ Kuçuradi, “Adalet Kavramı”, s.32.

göz önünde bulundurularak yapılmaktadır.⁴⁴⁰ Örneğin, yazının icadı, matbaanın bulunması, demokrasinin gelişimi, modern tıbbın ilerlemesi ve sanayi devrimi gibi kazanımlar, insanlığın neler başarabileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu başarılar, insanın sahip olduğu olanakların ve bu olanakların gerçekleştirilmesinin insanlık için taşıdığı değerin bilgisini sağlamaktadır.⁴⁴¹ Bu bilgi ışığında yapılan karşılaştırmada, bazı grupların, diğerlerine göre aynı derecede insansal olanaklarını gerçekleştiremediği ve geliştiremediği görülmektedir.⁴⁴² Buradan hareketle bahse konu insansal olanakların gerçekleşmesini engelleyen koşulların neler olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴⁴³ Bu engellerin tersini düşünmek suretiyle, söz konusu olanakların gerçekleşebilmesini mümkün kılan koşulların türetilmesi olanaklı hale gelmektedir.⁴⁴⁴ Böylece, insan haklarının bilgisine ulaşmak, insanın ne olabileceğine dair kavrayış ve insansal olanakların değerine ilişkin farkındalığı gerektirmektedir.⁴⁴⁵ İnsanın olanaklarını anlamak için felsefi antropolojiden yararlanılmakta, söz konusu olanakların değerini kavramak için ise tarihsel insan başarılarının değerlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.⁴⁴⁶

Daha basit bir biçimde ifade etmek gerekirse, insan hakları bilgisine ulaşma süreci, karmaşık bir bilme etkinliğini içerir.⁴⁴⁷ Bu etkinlik sırasında, belirli bir tarihsel dönemde insanlığın ulaştığı seviye, insanın sahip olduğu olanakların gerçekleşme derecesi açısından değerlendirilir. Bu değerlendirme, karşılaştırmanın zeminini oluşturur. Ardından, aynı tarihsel kesitte yer alan farklı insan gruplarının bu olanakları ne ölçüde gerçekleştirdiği incelenir. Bu inceleme sonunda bazı grupların, diğer gruplara kıyasla, insansal olanaklarını daha yüksek düzeyde gerçekleştirdikleri bilgisine ulaşılr. Nitekim, bazı gruplarda daha fazla sayıda kişi, insanlığın gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bu olguyu açıklamak için, grupların yaşam koşulları ile katkıları arasında bir bağlantı kurulur. Bu bağlantıda, bazı koşulların insansal olanakların gerçekleşmesine elverişli olmadığı veya bu olanakların geliştirilmesini güçleştirdiği görülür. Son olarak, yapılan karşılaştırmalı analiz sonucunda, insansal olanakların gerçekleşebilmesini zorlaştıran koşullardan yola çıkılarak, bu olanakların gerçekleşmesi için gerekli olan koşullar tespit edilir ve söz konusu gerekli koşullar, insan hakları olarak adlandırılan taleplerin temelini oluşturur.

⁴⁴⁰ Kuçuradi, “Adalet Kavramı”, s.32.

⁴⁴¹ Kuçuradi, “İnsan Hakları Açısından ‘Dünya Problemleri’”, s.12.

⁴⁴² Kuçuradi, “Adalet Kavramı”, s.33.

⁴⁴³ Kuçuradi, “Adalet Kavramı”, s.33.

⁴⁴⁴ Kuçuradi, “Adalet Kavramı”, s.33.

⁴⁴⁵ Kuçuradi, “İnsan Hakları Açısından ‘Dünya Problemleri’”, s.12.

⁴⁴⁶ Kuçuradi, “Adalet Kavramı”, s.33.

⁴⁴⁷ Söz konusu bilme etkinliği hakkında detaylı bilgi için bkz. Kuçuradi, “Adalet Kavramı”, s.33-34.

3.3. İnsan Haklarının Dayandığı Temel: İnsanın Değeri ve Yapısal Olanakları

3.3.1. Kuçuradi'nin İnsan Kavrayışı: Mengüşoğlu'nun Katkılarıyla Felsefi Bir Değerlendirme

İnsan haklarını derinlemesine anlamak, bu hakların temelinde yatan "insanın değeri" ve "yapısal olanakları" kavramlarının net bir şekilde kavranmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla, insan haklarına dair kapsamlı bir bakış açısı sunabilmek için öncelikle "insanın değeri" kavramını ele almak, ardından "insanın yapısal olanakları" ile ne kastedildiğini detaylı bir şekilde açıklamak yerinde olacaktır.

İnsanın değeri kavramının içeriğinin ortaya konulabilmesi için, öncelikle Kuçuradi'nin insan anlayışını incelemek gerekmektedir. Kuçuradi'nin insan hakları felsefesinde, insanın nasıl kavramsallaştırıldığı merkezi bir konuma sahiptir. Bu noktada Kuçuradi'nin yaklaşımında dikkat çeken önemli bir husus, insan türü ile kişi (birey) arasında yaptığı ayrımdır. Bu ayrım, insan doğasını ve insanın varoluşsal konumunu anlama ve anlamlandırma sürecinde iki farklı yaklaşım biçimini doğurmaktadır.⁴⁴⁸ İlki, genel olarak "insan"dan, yani insan türünden hareketle insan problemlerinin değerlendirilmesidir.⁴⁴⁹ Bu bakış açısının en önemli özelliği, insanı anlama sürecinin, tek tek kişilerden yola çıkılarak değil, insanın bir bütün olarak ele alınması suretiyle şekillendirilmesidir.⁴⁵⁰ Söz konusu yaklaşım biçiminde, insanlığın kolektif özellikleri, potansiyelleri, etik yapısı, toplumsal ilişkileri ve tarihsel gelişimi gibi konulara odaklanılmaktadır.⁴⁵¹ Anılan konuların tamamı, türün geneli üzerinden incelenmekte, buradan hareketle insanın düşünme yeteneği, dil kullanımı, sanat ve teknik oluşturma kapasitesi gibi türe özgü niteliklerinin bilgisine ulaşılmaktadır.⁴⁵² Söz konusu bakış açısı, insanın evrendeki yerini, diğer canlılardan farkını ve genel olarak "insan olma" durumunu anlamaya çalışmaktadır. İnsan türünü merkeze alan yaklaşım bu yönüyle, etik, siyasi ve toplumsal meselelerin geniş bir perspektiften ele alınmasını da kolaylaştırmaktadır.

İkinci yaklaşım ise "tek insan"dan, bir başka ifadeyle kişiden hareketle insan problemlerine bakılmasıdır.⁴⁵³ Bu yaklaşımda odak noktası, bireyin öznel deneyimleri,

⁴⁴⁸ İoanna Kuçuradi, *Schopenhauer ve İnsan*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2006, s.1.

⁴⁴⁹ Kuçuradi, *Schopenhauer ve İnsan*, s.1.

⁴⁵⁰ Mengüşoğlu, "Ontolojik Esaslara Dayanan Felsefi Antropoloji Hakkında Düşünceler", s.14.

⁴⁵¹ Mengüşoğlu, "Ontolojik Esaslara Dayanan Felsefi Antropoloji Hakkında Düşünceler", s.13-14.

⁴⁵² Mengüşoğlu, "Ontolojik Esaslara Dayanan Felsefi Antropoloji Hakkında Düşünceler", s.13-14.

⁴⁵³ Kuçuradi, *Schopenhauer ve İnsan*, s.1.

özgün yaşantısı, kişisel gelişimi ve bireysel yolculuğudur.⁴⁵⁴ Bu kapsamda insan problemleri; kişinin özgürlüğü, seçimleri, sorumlulukları ve kendini gerçekleştirme süreci temaları üzerinden ele alınmaktadır.⁴⁵⁵ Söz konusu yaklaşımda kişisel nitelikteki etik ve varoluşsal sorulara yanıt aranmakta, bu sayede bireysel farklılıklar daha net biçimde anlaşılmaktadır. Kişiyi merkeze alan söz konusu yaklaşım, insan problemlerinin daha somut biçimde ve bireysel düzlemde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Bu iki yaklaşım biçimi, birbirlerini tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır.⁴⁵⁶ İnsan türü, insanlığın sahip olduğu ortak potansiyeli, yetenekleri ve özellikleri barındırmaktadır. Bu özellikler, insanın tarih boyunca elde ettiği başarıların, toplumsal ve entelektüel gelişmelerin temelini oluşturmaktadır. Bu kapsamda insan türünün genel özellikleri, her bireyde potansiyel olarak bulunmakta, ancak bu potansiyelin nasıl ve ne ölçüde gerçekleştirileceği kişiden kişiye farklılık göstermektedir.⁴⁵⁷ Başka bir anlatımla her kişi (birey), insan türünün bir parçası olarak, insanlığın ortak mirasına sahiptir ve bu mirasın gelişimine katkıda bulunma potansiyelini taşımaktadır. Dolayısıyla kişi olarak insan, bu türsel özellikleri kendine özgü bir şekilde gerçekleştirme olanağına sahip olan bireydir.⁴⁵⁸ Örneğin, düşünme yeteneği insan türüne özgü bir özelliktir, ancak her kişi bu yeteneği farklı şekillerde ve derecelerde kullanmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere her bir kişi, kendi seçimleri, deneyimleri ve çabalarıyla kendini gerçekleştirme, yeteneklerini geliştirme ve insan türünün gelişimine katkıda bulunma gibi yapısal olanaklarını farklı düzeylerde gerçekleştirmektedir.

İnsan hakları bağlamında bu ayırım, evrensel hakların temelini oluştururken, bireysel farklılıkları da göz önünde bulundurmanın önemini vurgulamaktadır. Hem tür olarak insanın değeri hem de insan hakları, evrensel bir nitelik taşımakta, her bireyin bunlara eşit derecede sahip olması gerekmektedir. Ancak pratikte, bu hakların yaşanması ve korunması,

⁴⁵⁴ Akın Etan, “Kişilik ve Eğitim”, *Yüzyıllımızda İnsan Felsefesi-Takiyettin Mengüşoğlu'nun Anısına* İçinde, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1997, s.317.

⁴⁵⁵ Etan, “*Kişilik ve Eğitim*”, s.317.

⁴⁵⁶ Kuçuradi, 20. yüzyıl felsefi antropolojilerinin çoğunda önemli bir eksikliğe işaret etmektedir. Düşünür, bu antropolojilerin "insan nedir?" sorusunu yanıtlamaya çalışırken, insan fenomenleri ile kişi fenomenleri arasında net bir ayırım yapmadıklarını belirtmektedir. Kuçuradi'ye göre, bu yaklaşım sonucunda söz konusu antropolojiler, kimi zaman tür olarak insan fenomenlerine, kimi zaman da kişi fenomenlerine odaklanmakta ve nihayetinde ya tek bir insan özelliğini ya da tek bir insan olanağını genelleyen görüşler ortaya koymaktadırlar. Düşünür, bu durumun, insan doğasının ve varoluşunun karmaşıklığını tam olarak yansıtmadığını dile getirmektedir. (İoanna Kuçuradi, “20. Yüzyıl Felsefi Antropolojisinde Takiyettin Mengüşoğlu'nun Yeri”, *Yüzyıllımızda İnsan Felsefesi-Takiyettin Mengüşoğlu'nun Anısına* içinde, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1997, s.107).

⁴⁵⁷ İoanna Kuçuradi, “İnsan Felsefesi ve İnsan Hakları”, *Kadıköy Belediyesinde Gerçekleştirilen Konuşma Metni*, 28.04.2007, s.6.

⁴⁵⁸ Kuçuradi, “*İnsan Felsefesi ve İnsan Hakları*”, s.6.

kişilerin etik bilinç düzeylerine ve uygulama pratiklerine bağlı olarak farklılık göstermektedir.⁴⁵⁹ Sonuç olarak, insan türü ve birey arasındaki bu ayrım, insanı anlamak, insan haklarını temellendirmek ve etik sorunları ele almak için çok yönlü ve çok katmanlı bir bakış açısı sunmaktadır. Bu iki yaklaşımdan dengeli bir şekilde yararlanmak, hem insanlığın genel durumunun hem de her kişinin özgün deneyimlerinin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanımaktadır.

İnsan haklarının temellendirilmesi, insan varlığının tüm yönleriyle anlaşılmasını gerektirmektedir.⁴⁶⁰ Bu kapsamda insan olmanın ne anlama geldiği, insana özgü özelliklerin neler olduğu gibi sorulara verilecek yanıtlar, insan haklarının meşruiyetinin açıklanmasına ilişkin bir fikir oluşturmaktadır. Ayrıca, insan doğasına dair çıkarımlar, insan haklarının neden gerekli ve önemli olduğuna yönelik bir bilgi de ortaya koymaktadır. Bu şekilde, insan haklarının keyfi ya da rastgele oluşturulmuş kurallar olmadığı, aksine insanın doğasından ve varoluşsal özelliklerinden kaynaklandığının gösterilmesi olanaklı hale gelmektedir. Özetle insan haklarının temellendirilmesi sürecinde, belirli bir insan kavrayışının merkeze alınması şarttır.⁴⁶¹ Konuyla ilgili olarak, antropoloji ve ontoloji gibi disiplinlerin insan hakkında ortaya koyduğu bilgileri harmanlayan felsefi bir yaklaşımdan hareket edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.⁴⁶² Bu doğrultuda, Takiyettin Mengüşoğlu'nun insan anlayışının öne çıktığı görülmektedir.

Mengüşoğlu insanı, eylemleri ve etkinliklerinden yola çıkarak ve varoluşsal özelliklerine odaklanarak tanımlamaktadır.⁴⁶³ Bu kapsamda düşünürün, farklı gerçekleşme biçimlerinden bağımsız olarak, her insanda gözlemlediği özellikleri ve etkinlikleri saptama çabası güttüğü görülmektedir.⁴⁶⁴ Başka bir anlatımla, Mengüşoğlu her insanda ortak olan insan fenomenlerini belirlemeye yönelik bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu yaklaşım, insanın özünü anlamak için bireysel farklılıkların ötesine geçerek, tüm insanlarda gözlemlenebilen temel niteliklerin ve davranış kalıplarının tespit edilmesini sağlamıştır. Böylece düşünür, insanın evrensel özelliklerini ve etkinliklerini tanımlayarak, insan doğasına dair kapsamlı ve bütüncül bir anlayış geliştirmeyi başarmıştır.⁴⁶⁵ Bahse konu bu fenomenolojik analiz

⁴⁵⁹ İoanna Kuçuradi, "Dünya Problemleri Karşısında Felsefe", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları* İçinde, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.158.

⁴⁶⁰ Harun Tepe, "Rethinking Human Nature as a Basis for Human Rights", in *Human Rights and Human Nature*, eds.: Marion Albers, Thomas Hoffmann, Jörn Reinhardt, Springer, Netherlands 2014, s.69.

⁴⁶¹ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.207.

⁴⁶² İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.207.

⁴⁶³ Kuçuradi, "20. Yüzyıl Felsefi Antropolojisinde Takiyettin Mengüşoğlu'nun Yeri", s.116.

⁴⁶⁴ Kuçuradi, "20. Yüzyıl Felsefi Antropolojisinde Takiyettin Mengüşoğlu'nun Yeri", s.116.

⁴⁶⁵ Kuçuradi, "20. Yüzyıl Felsefi Antropolojisinde Takiyettin Mengüşoğlu'nun Yeri", s.116.

yöntemi sayesinde Mengüşoğlu'nun antropolojisi, doğrulanabilen ve yanlışlanabilen bilgilere yaslanabilmiştir.⁴⁶⁶ Bu doğrultuda düşünür, gerçekleştirdiği analizler sonucunda çeşitli insan fenomenlerinin varlığından söz etmiştir. Bu çerçevede insan, bilen bir varlık; eylemde bulunan bir varlık; değerleri duyan ve tavır takınan bir varlık; önceden gören, önceden tayin eden bir varlık; isteyen ve hür bir varlık; kendisini bir şeye hasreden, seven bir varlık; eğitilen ve eğiten bir varlık; ide-leştiren bir varlık; tarihi bir varlık; sanat ve teknik oluşturan bir varlık; sosyal bir varlık; çalışan bir varlık; inanan bir varlık; konuşan bir varlık; biyopsişik bir varlık vb.⁴⁶⁷ olarak ele alınmıştır.

Mengüşoğlu'na göre İnsan fenomenlerinin iki ana kategoride ele alınması mümkündür: birincisi, dil gibi insanın varoluşsal yapısından kaynaklanan ve doğrudan bir başarı ürünü olmayan fenomenler; ikincisi ise, insanın bilinçli çabaları ile ortaya çıkan başarılar ve bu başarıların sonuçlarıdır.⁴⁶⁸ İnsan fenomenleri; sanat, teknik, etik, din, devlet gibi insan başarıları aracılığıyla tezahür etmektedir.⁴⁶⁹ Bu fenomen ve başarıların ortak paydasını, insanın varlığı oluşturmaktadır. Bu kapsamda ilgili fenomenler, insanın var olmasının zorunlu sonuçları veya mevcudiyet koşullarıdır.⁴⁷⁰ İnsan olmadan bu fenomenlerin var olması düşünülemez. Dolayısıyla söz konusu varoluş koşulları, içinde bulunulan toplumun gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, tüm insan topluluklarında mevcuttur ve aralarındaki fark, yalnızca ilgili fenomenlerin ne ölçüde gerçekleşebildiği ile ilgilidir.⁴⁷¹ Başka bir deyişle insan fenomenleri, insanın bulunduğu her yerde varlık göstermekte, buna karşın bazı insanlar bu fenomenleri daha ileri bir seviyeye taşıyabilmekte, bazıları ise daha ilkel düzeyde bırakabilmektedir.⁴⁷² Fakat insan fenomenlerinin herhangi bir şekilde tamamen ortadan kaldırılması söz konusu olamamaktadır. Özetle insan fenomenlerinin ve başarılarının ne ölçüde gerçekleşebildiği, kişiden kişiye değişiklik gösterebilirken; bunların tamamen yokluğundan söz edilmesi olanaksızdır.⁴⁷³

Mengüşoğlu, insanın değerlerle olan ilişkisini, onun eylemde bulunmasının bir koşulu olarak görmektedir.⁴⁷⁴ Bu bağlamda düşünüre göre, insanın çeşitli faaliyetleri

⁴⁶⁶ Kuçuradi, "20. Yüzyıl Felsefi Antropolojisinde Takiyettin Mengüşoğlu'nun Yeri", s.116.

⁴⁶⁷ Mengüşoğlu, "Ontolojik Esaslara Dayanan Felsefi Antropoloji Hakkında Düşünceler", s.13-14.

⁴⁶⁸ Mengüşoğlu, "Ontolojik Esaslara Dayanan Felsefi Antropoloji Hakkında Düşünceler", s.14.

⁴⁶⁹ Mengüşoğlu, "Ontolojik Esaslara Dayanan Felsefi Antropoloji Hakkında Düşünceler", s.14.

⁴⁷⁰ Mengüşoğlu, "Ontolojik Esaslara Dayanan Felsefi Antropoloji Hakkında Düşünceler", s.14.

⁴⁷¹ Mengüşoğlu, "Ontolojik Esaslara Dayanan Felsefi Antropoloji Hakkında Düşünceler", s.14.

⁴⁷² Tepe, "Rethinking Human Nature as a Basis for Human Rights", s.73.

⁴⁷³ Tepe, "Rethinking Human Nature as a Basis for Human Rights", s.73.

⁴⁷⁴ Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, s.97.

gerçekleştirebilmesi, değerleri algılama ve hissetme yeteneğine sahip olmasıyla doğrudan bağlantılıdır.⁴⁷⁵ Düşünür, gündelik yaşamdaki insan davranışları ile değerler arasında sıkı bir bağ olduğuna dikkat çekmektedir. Bu kapsamda, değerlerin pratik yaşamdan, gerçeklikten ve insan fenomenlerinden soyutlanmaması gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁷⁶ Dolayısıyla değerleri insanın somut deneyimlerinden ve gerçeklikle olan ilişkisinden ayrı tutmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır.⁴⁷⁷

Kuçuradi, Mengüşoğlu'nun çağdaş insan felsefesine önemli bir katkı sağladığını belirterek, bu katkıyı, insanı türe özgü etkinlikler üzerinden anlamaya çalışması ve bu etkinlikleri analiz etmesi olarak açıklamıştır.⁴⁷⁸ Bu nedenle Kuçuradi, çalışmalarında Mengüşoğlu'nun felsefi antropolojisinden önemli ölçüde etkilenmiş ve aynı çizgiyi izleyerek kendi özgün insan hakları görüşünü geliştirmiştir.⁴⁷⁹ Bir başka ifadeyle Kuçuradi, kendi felsefi görüşlerini oluştururken Mengüşoğlu'nun izinden gitmiş ve onun insan anlayışını bir başlangıç noktası olarak almıştır. Bununla birlikte, Kuçuradi bu anlayışı bir adım daha ileri götürerek insanın özellikleri ile olanakları arasında bir ayırım yapmıştır.⁴⁸⁰ Bu ayırım Kuçuradi'yi, türe özgü çeşitli olanakların taşıdığı değer bilgisine ulaştırmıştır.⁴⁸¹ Bu bilgi ise düşünürün, insan hakları kavramının temelinde, insanın bazı olanaklarının değerine ilişkin bilginin yattığını görmesini sağlamıştır.⁴⁸² Özetle, Mengüşoğlu felsefi antropolojiye değerli katkılar sunmuş olsa da, kendisi doğrudan bir insan hakları teorisi geliştirmemiştir.⁴⁸³ Ancak Kuçuradi, Mengüşoğlu'nun insan kavrayışından yararlanmış ve bu anlayışı insanın özellikleri-olanakları ayırımıyla zenginleştirerek, kendi değer ve insan hakları anlayışını oluşturmuştur.⁴⁸⁴

3.3.2. Değerin Anatomisi: Tanım ve Ayırımlar

İnsanın değeri kavramının anlaşılabilmesi için, değer kavramının içeriğinin de ortaya konması ve benzer kavramlardan ayırt edilmesi gerekmektedir. Kuçuradi değer kavramını, “bir şeyin kendi alanı veya benzerleri arasındaki yeri”⁴⁸⁵ biçiminde

⁴⁷⁵ Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, s.97.

⁴⁷⁶ Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, s.99.

⁴⁷⁷ Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, s.99.

⁴⁷⁸ Kuçuradi, “20. Yüzyıl Felsefi Antropolojisinde Takiyettin Mengüşoğlu'nun Yeri”, s.116-117.

⁴⁷⁹ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.212.

⁴⁸⁰ Kuçuradi, “20. Yüzyıl Felsefi Antropolojisinde Takiyettin Mengüşoğlu'nun Yeri”, s.117.

⁴⁸¹ Kuçuradi, “20. Yüzyıl Felsefi Antropolojisinde Takiyettin Mengüşoğlu'nun Yeri”, s.117.

⁴⁸² Kuçuradi, “20. Yüzyıl Felsefi Antropolojisinde Takiyettin Mengüşoğlu'nun Yeri”, s.117.

⁴⁸³ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.212-213.

⁴⁸⁴ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.213.

⁴⁸⁵ İoanna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2016, s.26.

tanımlamaktadır. Burada bahsedilen değer objektiftir ve herhangi bir öznel yükleme içermemektedir.⁴⁸⁶ Değerin bu şekilde nesnel bir kavram olarak ele alınması ve kişisel yorumlardan arındırılması oldukça önemlidir; zira değer terimi genellikle, değerlendirenin bakış açısına göre şekillenen, bu nedenle de anlamı kişiden kişiye değişebilen, subjektif bir kavram olarak ele alınmaktadır.⁴⁸⁷ Başka bir anlatımla yaygın anlayışa göre, bir şeyin değeri, o şeyi değerlendiren kişinin kişisel deneyimleri, duyguları ve dünya görüşü gibi faktörlere bağlı olarak belirlenmektedir. Bu yaygın görüş, değer ancak kişisel bir bağlam içinde var olabileceğini öne sürmektedir.⁴⁸⁸

Gündelik yaşamda genellikle bir şeye yüklenen anlam ile o şeyin değeri birbirine eş tutulmaktadır.⁴⁸⁹ Bu kapsamda bir şeyin değerinin, ona yüklenen anlamın bir sonucu olduğu düşünülmektedir.⁴⁹⁰ Değer kavramının bu şekilde algılanışı, iki temel yanılgıyı doğurmaktadır: Birincisi hiçbir şeyin içkin bir değerinin bulunmadığı ve değer, ancak birileri tarafından yüklendiğinde ortaya çıkabileceği şeklindedir; ikincisi ise, anlamlandırma sürecinin her kişi bakımından farklı şekilde gerçekleşmesi nedeniyle, değerlerin göreceli ve kişisel bir nitelik taşıdığı yanılgısıdır.⁴⁹¹ Dolayısıyla bu yaklaşıma göre evrensel, kişiden bağımsız bir değerden bahsedilmesi mümkün değildir.⁴⁹² Herkesin değer anlayışının kendine özgü olduğu şeklinde özetlenebilecek olan bu düşünce, bugün çoğunlukla kabul gören değer kavrayışının bir yansımasıdır.⁴⁹³ Ancak değer bu şekilde anlam yüklemeye eş tutulmak suretiyle, subjektif bir kavram olarak kabul edilmesi, insan haklarının evrenselliğinin açıklanmasını imkansız hale getirecektir.⁴⁹⁴ Bu nedenle değer ile anlam kavramları arasındaki farkın anlaşılmasına ve değer anlam yüklemekten ayırt edilmesine gerek duyulduğu söylenebilir.⁴⁹⁵

Esasında değer, kişisel nitelik taşıyan anlam yüklemelerin ötesinde, insanlığın ortak yararı ve insan fenomenleri temelinde şekillenen, nesnel bir değerlendirmeyi içermektedir.⁴⁹⁶ Anlam ise, kişinin çoğu zaman kendi benliği ve menfaatleri ile ilişkili

⁴⁸⁶ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.213.

⁴⁸⁷ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.213.

⁴⁸⁸ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.213.

⁴⁸⁹ Harun Tepe, “Değer ve Anlam: Değerler Anlamlar mıdır?”, *Anlam Kavramı Üzerine Yeni Denemeler* İçinde, Derleyenler: Sibel Kibar, Selma Aydın Bayram, Ayhan Sol, Legal Kitabevi, İstanbul 2010, s.289.

⁴⁹⁰ Tepe, “Değer ve Anlam: Değerler Anlamlar mıdır?”, s.289.

⁴⁹¹ Tepe, “Değer ve Anlam: Değerler Anlamlar mıdır?”, s.289.

⁴⁹² Tepe, “Değer ve Anlam: Değerler Anlamlar mıdır?”, s.289.

⁴⁹³ Tepe, “Değer ve Anlam: Değerler Anlamlar mıdır?”, s.289.

⁴⁹⁴ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.13.

⁴⁹⁵ Kuçuradi’nin değerlilik ve anlam arasındaki ilişkiye dair görüşleri için bkz. Kuçuradi, *Etik*, s.185-192.

⁴⁹⁶ Kuçuradi, *Etik*, s.190.

olarak şeylere yüklediği veya atfettiği değeri temsil etmektedir.⁴⁹⁷ Bu nedenle anlam, kişisel yorumlamalara açık ve bireylerin bakış açılarına göre belirlenen bir kavram olma niteliği taşıırken, değer, insanın özüne ve varoluşuna bağlı olarak ortaya çıkması nedeniyle evrensel bir özelliğe sahip bulunmaktadır.

Bazı durumlarda anlam ve değer kavramlarının birbirleriyle örtüşmesi de söz konusu olabilmektedir.⁴⁹⁸ Bahse konu bu örtüşme, değerlendirilen şeylerin insana ve insanlık dünyasına sağladıkları fayda açısından ele alınması durumunda gerçekleşmektedir.⁴⁹⁹ Bu çerçevede bir şeyin anlamı, onun insan olmanın özüne ve insani değerlerin korunmasına yaptığı katkıyla belirleniyorsa, bu anlam aynı zamanda o şeyin değerini de ifade edecektir.⁵⁰⁰ Örneğin, bir eylem veya ürün, insanın gelişimine, insanca yaşamının koşullarının iyileştirilmesine hizmet ediyorsa, bu niteliğiyle hem anlamlı hem de değerli kabul edilebilecektir. Böylece, o eylemin veya ürünün taşıdığı anlam, sahip olduğu değerle örtüşmüş olacaktır.

Değer kavramının öznel olarak algılanmasının bir diğer önemli sebebi, “değer” ile “değerler” arasındaki farkın genellikle göz ardı edilmesidir.⁵⁰¹ Bu iki kavramın aynı anlamda kullanılması, değerın öznel bir olgu olarak yorumlanmasına yol açmaktadır. Oysa “değer” ve “değerler” kavramları, birbirinden farklı anlamları ihtiva etmektedir. Bu kapsamda değer kavramı, “bir şeyin bir çeşit özelliği”ni oluşturmakta, değerler ise “var olan şeyler, var olan imkânlar” biçiminde ortaya çıkmaktadırlar.⁵⁰² Buradan da anlaşılacağı üzere değer, bir nesnenin veya olgunun kendine özgü niteliğini ifade etmektedir. Bu nitelik, o nesne veya olgunun, kendisiyle aynı türden olan diğer şeyler arasındaki özel yerini bildirmektedir. Başka bir deyişle değer, bir şeyin benzerlerine kıyasla taşıdığı özel konumu ve insanlar için ifade ettiği özgün anlamı içermektedir.⁵⁰³ Burada önemli olan nokta, değerın salt insan faaliyetleri ve başarılarıyla ilişkili olmasıdır.⁵⁰⁴ Dolayısıyla bir şeyin değerli sayılabilmesi için insan elinden çıkmış, insan düşüncesinin ürünü olması gerekmektedir.⁵⁰⁵ Örneğin, bir sanat eseri veya bilimsel bir buluş, insanlığa katkısı ve yaşam deneyimlerini zenginleştirmesi ölçüsünde değer kazanmaktadır. Kısacası bir

⁴⁹⁷ Tepe, “Değer ve Anlam: Değerler Anlamlar mıdır?”, s.290.

⁴⁹⁸ Tepe, “Değer ve Anlam: Değerler Anlamlar mıdır?”, s.291.

⁴⁹⁹ Tepe, “Değer ve Anlam: Değerler Anlamlar mıdır?”, s.291.

⁵⁰⁰ Tepe, “Değer ve Anlam: Değerler Anlamlar mıdır?”, s.291.

⁵⁰¹ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.14; Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.40.

⁵⁰² Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.40.

⁵⁰³ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.40.

⁵⁰⁴ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.42.

⁵⁰⁵ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.14.

nesnenin, bir eserin veya bir eylemin değeri, onun insanla olan özel bağlantısından ve insan yaşamına kattığı anlamdan kaynaklanmaktadır. Rastgele bir nesnenin değerli addedilmesi, ancak o nesneye değer atfeden kişiyle kurduğu özel ilişkiden ileri gelir ki, bu da öznel ve tesadüfidir.⁵⁰⁶ Oysa gerçek anlamda değerli olan, insana bir şeyler katan, onun yaşam olanaklarını genişleten, ona yeni ufuklar açan eserlerdir.⁵⁰⁷

Değerler ise, insanların ürettikleri, geliştirdikleri ve ortaya koydukları ile yaşamlarında somutlaşan insan fenomenlerine karşılık gelmektedir.⁵⁰⁸ Bu çerçevede değerler, insanın varlık yapısının sunduğu imkânların, kişilerin eserleri ve eylemleriyle vücut bulmuş hali olarak kabul edilebilir. İnsanın potansiyelinin ve üretme kapasitesinin tezahürleri olan değerler, başta tarihsel, bilimsel, sanatsal ve toplumsal bağlamlar olmak üzere, farklı pek çok açıdan önem taşımaktadır. Nitekim bilim, sanat, felsefe, hukuk, teknoloji gibi insan etkinliklerinin ürettiği tüm kazanımlar değerleri oluşturmaktadır.⁵⁰⁹ Buradan da görüleceği üzere değerler, insanlığın ortak birikimini ve kolektif başarılarını temsil etmektedir.⁵¹⁰ Özetle, değer bir varlığın insanla kurduğu ilişki sonucu kazandığı bir nitelikken, değerler insanın ortaya koyduğu, onu insan yapan başarıların bir ifadesidir.

3.3.3. İnsanın Değeri: Çok Boyutlu Bir İnceleme

İnsanın neden değerli olduğu sorusu, insanın değeri ile ne kastedildiğinin anlaşılmasında yol gösterici olmaktadır.⁵¹¹ Bu sorunun cevaplanması ise, insanın diğer canlılar arasındaki benzersiz konumuna ve sahip olduğu ayırt edici niteliklere odaklanılmasını gerektirmektedir.⁵¹² Nitekim değer kavramı, bir varlığın kendi alanındaki ayırt edici vasıfları ve özel konumu olarak ele alındığında, “insanın değeri” ifadesi de, onu diğer canlılardan farklı kılan özellikleri biçiminde anlaşılacaktır.⁵¹³ İnsanı özel kılan, onu insan yapan temel özellikler, aynı zamanda insanın değerinin yansımalarını oluşturmaktadır. Rasyonel düşünme, soyut kavramları anlama, dil kullanarak iletişim kurma, empati yapma ve etik muhakeme yeteneği gibi insana özgü özellik ve olanaklar, onun canlılar arasındaki eşsiz konumunu gözler önüne sermektedir. Bu yetenekler

⁵⁰⁶ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.14.

⁵⁰⁷ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.14; Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.42.

⁵⁰⁸ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.42.

⁵⁰⁹ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.42.

⁵¹⁰ Zeynep İspir Toprak, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları’ Üzerine”, İoanna Kuçuradi Çağın Olayları Arasında - *Among The Events of the Era* İçinde, eds.: Betül Çotuksöken, Gülriz Uygur, Hülya Şimga, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014, s.110.

⁵¹¹ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.15.

⁵¹² İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.215.

⁵¹³ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.216.

sayesinde ortaya çıkan bilimsel buluşlar, sanat eserleri, felsefi düşünceler ve teknolojik ilerlemeler ise, “insanın değerleri”ni oluşturmaktadır. Bu yönden bakıldığında insanın eylemleri, başarıları ve meydana getirdiği ürünler; diğer canlılardan ayrılan özelliklerini (insanın değerini) somut bir şekilde ortaya koymaktadır.⁵¹⁴ İşte “insanın değerleri” de bu somut başarılarını, insanlığın ortak birikimini zenginleştiren katkılarını içermektedir. Bu değerler, insanın diğer canlılardan farklı konumunu, dolayısıyla insanın değerini pekiştirmekte⁵¹⁵ ve insan haklarının temelini oluşturmaktadır. Böylece, insanın değeri ve ürettiği değerler arasında karşılıklı bir ilişki doğmaktadır. İnsanın değer sahibi olması, değerler üretebilme yeteneğinden kaynaklanırken, ürettiği değerler de insanın özel konumunu güçlendirerek, insan haklarının gerekliliğini ortaya koymaktadır. İnsan hakları, temelde insanın sahip olduğu değer bir sonucu olarak varlık kazanmaktadır.⁵¹⁶ Nitekim insanın sırf insan olmasından kaynaklanan, dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez hakları, onun diğer canlılar arasındaki ayrıcalıklı pozisyonunun doğal bir sonucudur.

İnsanın değerini ele alırken, bu değer farklı bağlamlardaki yansımalarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Zira Kuçuradi’ye göre insanın değeri, insanın değerleri, kişinin değeri, kişinin değerleri, bir kişinin değeri ve bir kişinin değerleri kavramlarının tümü, birbirinden farklı anlamlar taşımaktadır.⁵¹⁷ İlk olarak insanın değeri daha önce de belirtildiği üzere, “insanın tür olarak insanın, diğer varlıklarla ilgisi bakımından özel durumu ve bu özel durumundan dolayı kişilerin insanlararası ilişkilerde sahip olduğu bazı haklar, başka bir deyişle insanın varlıktaki özel yeri”⁵¹⁸ biçiminde tanımlanabilmektedir. Her insanın dünyaya geldiği andan itibaren taşıyıcısı olduğu tüm temel haklar, insanın değerinin dile getirilişidir.⁵¹⁹ Yaşama hakkından başlayarak, yeterli beslenme ve eğitim alma hakkına kadar uzanan geniş bir yelpazede varlık gösteren söz konusu haklar, insanın sahip olduğu değer somut bir ifadesidir. Bu nedenle insan hakları, her bireyin eşit ve vazgeçilmez bir değere sahip olduğu düşüncesinin pratiğe dökülmüş halini oluşturmaktadır.

İnsanın değerleri ise, “tür olarak insanın bütün başarılarıdır: bilgi, bilimler, sanatlar, felsefe, teknik, moraller, kültürlerdir, Bunlar insanın varlık olanaklarının gerçekleşmesidir;

⁵¹⁴ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.15; İspir Toprak, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları’ Üzerine”, s.113.

⁵¹⁵ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.216.

⁵¹⁶ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.16.

⁵¹⁷ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.40.

⁵¹⁸ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.40.

⁵¹⁹ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.40.

varlık şartlarının ürünü olan fenomenler”⁵²⁰ olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanın değerleri, bir anlamda insan haklarının hem kaynağını hem de sonucunu oluşturmaktadır. İnsan hakları, insanın değerler üreten bir varlık olması nedeniyle özünde taşıdığı değeri tanımlar ve korurken, insanın bu hakları kullanarak ortaya koyduğu düşünsel ve sanatsal üretimler de insanın değerlerini meydana getirmektedir. Bu doğrultuda bir toplumda insan haklarına ne kadar saygı duyuluyorsa, o toplumun insan değerlerini geliştirme ve zenginleştirme potansiyeli de o kadar yüksek olmaktadır. Diğer bir deyişle, insan haklarına dayalı bir ortam, insan değerlerinin yeşermesi ve insanlığın ortak mirasına katkıda bulunulması için elverişli bir zemin hazırlamaktadır. Öte yandan, insanın değerleri geliştikçe insan hakları kavramı da zenginleşmekte ve güçlenmektedir. Bu kapsamda, insanın değerleri arasında yer alan bilimsel ve felsefi düşüncenin ilerlemesi, insan hakları kavramının teorik temellerini güçlendirmiştir. Ayrıca sanat, insanın değerini ve onurunu vurgulayarak insan haklarına dair farkındalığı artıran bir vasıta olarak kullanılmış, teknolojik gelişmeler ise, insan haklarının korunması ve izlenmesi için yeni araçlar sunmuştur.

Kişinin değeri, onun toplumla bağlantısı bakımından sahip olduğu özel ve özgün konumunu ifade etmektedir; her bireyin haklara sahip olmak bakımından eşit olması ve hiçbir surette araçsallaştırılmaması gibi gereklilikler, bu değerın yansımalarını oluşturmaktadır.⁵²¹ Bireyin özgün varlığına ve temel haklarına saygı gösterilmesi, başka bir anlatımla kişilerin insan hakları temelinde sahip olduğu dokunulmazlık ve eşitlik, kişinin değerini oluşturan temel unsurlardandır.

Öte yandan kişinin değerleri, diğer insanlarla etkileşimleri sırasında ortaya çıkan eylem ve yaşantı olanakları ile insan olmayı oluşturan olanaklarını ifade etmektedir.⁵²² Bu kapsamda ilgili değerler, bireylerin birbirleriyle etkileşimlerinde sergilemeleri gereken davranış şeklini ve taşımaları gereken nitelikleri temsil etmekte,⁵²³ değer koruyan eylemlerde bulunma kapasitesine karşılık gelmektedir. Bu değerler arasında sevgi, sadakat, saygı, dürüstlük ve adil olma gibi erdemlerin yanı sıra, eleştirel düşünme, açık fikirlilik ve sağlıklı ilişkiler kurma yeteneği gibi bireysel beceriler yer almaktadır.⁵²⁴ Bu değerler, bireyin insan olma potansiyelini yansıtan, kişilerarası ilişkilerini biçimlendiren ve toplumsal etkileşimlerinde belirleyici olan özellik ve eylem olanaklarından oluşmaktadır.

⁵²⁰ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.40.

⁵²¹ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.40-41.

⁵²² Kuçuradi, *Etik*, s.189.

⁵²³ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.41.

⁵²⁴ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.41.

Kişinin değeri ile kişinin değerleri arasındaki ayırım, bireyin hem evrensel insan hakları bağlamındaki konumunu hem de kişi olanaklarını kapsayan çok boyutlu bir insan anlayışını yansıtmaktadır. Nitekim insan hakları ile kastedilen, “çeşitli tarihsel-toplumsal düzenlerde, insanın olanaklarının gerçekleştirilmesinin koşullarıdır; ya da: tarihsel gerçeklik içinde insanın değerini birey olarak kişilerde koruma istemleridir”.⁵²⁵

Her birey, kendine özgü bir yapıya ve kişiliğe sahiptir. Bu özgünlük, onu diğer insanlardan ayıran olanaklara, yaşantılara, yeteneklere ve başarılarla sahip olmasını sağlamaktadır. ‘Bir kişinin değeri’ kavramı da bu noktada önem kazanmaktadır. Zira bir kişinin değeri, onun benzersiz kişilik yapısı ve özelliklerinden kaynaklanan eşsiz potansiyelini ifade etmektedir.⁵²⁶ Başka bir anlatımla her bir kişi, sahip olduğu kendine özgü nitelikleri, deneyimleri ve başarıları ile diğer insanlardan ayrılmakta, bu biriciklik de o kişinin değerini oluşturmaktadır. Örneğin bir kişi, "özgür", "dürüst" veya "sevecen" gibi sıfatlarla tanımlandığında, o kişinin kendine has değeri vurgulanmış olmaktadır.⁵²⁷ Bu nitelikler, bireyin karakterini şekillendiren ve onu özgün kılan yönlerini ortaya koymaktadır.

Her bireyin yaşamında ön plana çıkardığı, eylemlerine ve yaşam biçimine yansıyan bazı değerler vardır ki bu değerler de "bir kişinin değerleri" kavramıyla açıklanmaktadır.⁵²⁸ Bu kapsamda "bir kişinin değerleri", bireyin hayatında önem verdiği ve önceliklendirdiği ilkeleri ifade etmektedir. Bu değerler, kişinin davranışlarında, yaşam tarzında ve kararlarında belirgin şekilde görülen ilkeleri içermektedir.⁵²⁹ Başka bir deyişle, insanın hayatına yön veren ve davranışlarını şekillendiren kişisel değerler bütünü, o kişinin değerlerini oluşturmaktadır. Bir kişinin değerleri, onun karakterini şekillendiren ve hayata bakış açısını yansıtan temel unsurlardır.

Sonuç olarak, her bir bireyin sahip olduğu benzersiz kişilik özellikleri ve potansiyeli, "bir kişinin değeri"ni temsil ederken, yaşamında rehber edindiği ilkeler ve öncelikler ise "bir kişinin değerleri"ni oluşturmaktadır. Bu iki kavram arasındaki ayırım, bireyin hem içsel değerini hem de benimsediği değerleri kapsayan çok yönlü bir insan anlayışını ortaya koymakta, her bireyin eşsiz olduğunu ve kendi değer sistemini oluşturduğunu gözler önüne sermektedir.

⁵²⁵ Kuçuradi, *Etik*, s.179.

⁵²⁶ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.41.

⁵²⁷ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.41.

⁵²⁸ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.41.

⁵²⁹ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.41.

İnsanın varoluşsal konumunun anlaşılması, insanın neden değerli olduğunun ve bu değer in neden insan haklarının temelini oluşturduğunun anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, "İnsan neden değerlidir?" sorusu, esasında "İnsanın varlıktaki özel yeri nedir?" sorusuna dönüşmektedir.⁵³⁰ İnsanı diğer canlılardan ayıran ve ona eşsiz bir değer katan en önemli özelliklerden biri, onun değerler üreten ve değerlemede bulunan bir varlık olmasıdır.⁵³¹ İnsan, sadece çevresindeki dünyayı algılamakla kalmamakta, aynı zamanda bu dünyayı yorumlamakta, anlamlandırmakta ve dönüştürmektedir. Değerler üretme ve değerlemede bulunma yetisi sayesinde insan, kültür, sanat, bilim ve felsefe gibi alanlarda eserler ortaya koymakta, siyasi yapılar geliştirmekte, devletler kurmakta ve toplumsal normlar oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra insanın sahip olduğu, kendi eylemlerini ve çevresindeki olayları değerlendirebilme, onlara anlam yükleyebilme kapasitesi, insanı bilinçli ve düşünen bir varlık olarak öne çıkarmaktadır. Tüm bu benzersiz özellikler, insanın varlık alemindeki özel konumunu belirlemekte ve sahip olduğu değer in temelini oluşturmaktadır. İnsanın değerler üreten, değerlemelerde bulunan ve değerlendirme yapabilen bir varlık olması, onun sadece pasif bir gözlemci değil, aktif bir üretici ve dönüştürücü olduğunu göstermektedir. Bu noktada değerlendirme ve değerlendirme kavramlarının da açıklığa kavuşturulması yararlı olacaktır.

İnsanların somut olarak hayata geçirdikleri, fiilen gerçekleştirdikleri her şey, bir değerlendirme niteliği taşımaktadır.⁵³² Bu kapsamda değerlendirme kavramı, kişilerin günlük yaşamlarında gerçekleştirdikleri tüm eylemleri, davranışları ve ortaya koydukları ürünleri kapsamaktadır. Bir kişinin konuşması, çalışması, sanat eserleri oluşturması veya herhangi bir şekilde dünyaya katkıda bulunması, birer değerlendirme örneğidir. Bireylerin eylemleri, ürettikleri bilgiler ve meydana getirdikleri eserler, belirli bir zaman ve mekânda gerçekleşmekte ve diğer insanlar tarafından değerlendirilmektedir.⁵³³ Bu açıdan bakıldığında, değerlendirme kavramı, değerlerin somut olarak hayata geçirilmesi, bir eylem veya eser olarak vücut bulması anlamına gelmektedir.⁵³⁴ Dolayısıyla söz konusu değerlemeler, sürekli olarak gerçekleştirilen değerlendirme etkinliği ile iç içedir.

Değerlendirme, insanların etkileşimde bulundukları her şeyle ilgili olarak, o şey in değeri hakkında açıkça ifade ettikleri veya zihinlerinde oluşturdukları her türlü yargıyı,

⁵³⁰ Gedik, "İ. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü", s.15.

⁵³¹ Gedik, "İ. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü", s.15.

⁵³² Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.33.

⁵³³ Gedik, "İ. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü", s.15.

⁵³⁴ Gedik, "İ. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü", s.15.

görüŖü ve düşünceyi içermektedir.⁵³⁵ Başka bir deyiŖle değerlendirme süreci, insanın ve insanla ilgili var olan her Ŗeyin değerinin ortaya konmasını ve anlaşılmasını mümkün kılmaktadır.⁵³⁶ Değerlemeler insanların aktif olarak yaptıkları ve ürettikleri Ŗeyleri temsil ederken; değerlendirmeler, insanların karşılaştıkları ve ilişki kurdukları her Ŗeyle ilgili olarak gerçekleştirdikleri değer belirleme etkinliğini ifade etmektedir. Bu iki kavram birbirini tamamlamakta ve insanın dünya ile etkileşiminin temelini oluşturmaktadır. İnsan, değerlemeler aracılığıyla dünyayı Ŗekillendirmekte ve ona değer katmakta, değerlendirmeler yoluyla ise dünyayı anlamlandırmakta ve yorumlamaktadır. Nitekim gerçekleştirilen her eylem, temelde bir değerlendirmenin sonucunda meydana getirilmektedir ve kişiler, ilişki kurdukları her Ŗey hakkında, dile getirdikleri veya düşünce boyutunda gerçekleştirdikleri bir değerlendirme yapmaktadırlar. Bir başka ifadeyle değerlemeler, değerlendirmeleri somutlaştırmakta, değerlendirmeler ise değerlemelere yön vermektedir.

Kuçuradi, insanın değerini tanımlarken, yalnızca diğer canlılardan ayrılan özelliklerine odaklanmamakta, aynı zamanda insanın sahip olduğu yapısal olanakları da hesaba katmaktadır.⁵³⁷ Nitekim Kuçuradi'nin düşüncesine göre, insana sahip olduğu ayrıcalıklı konumu sağlayan temel unsur, diğer canlılardan farklılık arz eden ve yapısal olanaklarını da içeren birtakım özellikleridir.⁵³⁸ İnsanların değerler üretebilmesi, değerlemelerde bulunabilmesi ve değerlendirmeler yapabilmesi gibi özellikleri, insanı eşsiz kılan özelliklerinden yalnızca birkaçıdır. Bu özellikler dahil olmak üzere, insana eşsiz konumunu sağlayan özelliklerinin bir kısmı, onun yapısal olanaklarını oluşturmaktadır. Kuçuradi, insanın sahip olduğu yapısal olanakların da, en az diğer insansal özellikleri kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.⁵³⁹ İnsanın kendine özgü biyolojik, psikolojik ve sosyal yapısının ona sunduğu olanaklar, insanın potansiyelini ve dolayısıyla değerini belirleyen temel unsurlardır.⁵⁴⁰ Bu yapısal olanaklar, insanın gelişmesine, kendini gerçekleştirmesine ve değerler üretmesine zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla insanın eşsiz konumu, bir yandan kendine has özellikleri, diğer yandan da sahip olduğu yapısal olanakların bütüncül

⁵³⁵ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.33.

⁵³⁶ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.33.

⁵³⁷ Kuçuradi, *“İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”*, s.72.

⁵³⁸ Kuçuradi, *“İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”*, s.72.

⁵³⁹ Kuçuradi, *“20. Yüzyıl Felsefi Antropolojisinde Takiyettin Mengüşoğlu'nun Yeri”*, s.117.

⁵⁴⁰ Arslan Kaynardağ, *“Takiyettin Mengüşoğlu'nun Düşünce Dünyasında Eğitim Kavramı ve Eğitim Sorunları”*, *Yüzyılımızda İnsan Felsefesi-Takiyettin Mengüşoğlu'nun Anısına İçinde*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1997, s.74; Kuçuradi, *“Felsefe ve İnsan Hakları”*, s.2.

bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.⁵⁴¹ İşte bu sebeple insanın değerinin tam olarak anlaşılabilmesi, bu değer oluşturucularından olan yapısal olanaklarının ortaya konması ile mümkündür.

3.3.4. İnsanın Doğasındaki Saklı Güçler: Yapısal Olanakların Analizi

Kuçuradi'ye göre "insanın yapısal olanakları" kavramı ile kastedilen, insanı diğer varlıklardan ayıran ve ona insan olma özelliğini kazandıran temel yetenekleri ve özellikleridir.⁵⁴² Bu yetenekler öyle yeteneklerdir ki, insanın doğuştan getirdiği, potansiyel olarak kendisinde mevcut bulunan ve geliştirilebilir nitelikleri olarak varlık göstermektedir.⁵⁴³ Başka bir anlatımla yapısal olanaklar, insanın diğer canlılardan farklı olarak sahip olduğu potansiyeli ifade etmekte, insanın ne olabileceğini, neleri başarabileceğini göstermektedir.⁵⁴⁴ Bu bağlamda insanın yapısal olanaklarının bilgisi, onun bugüne kadar gerçekleştirdiği başarıların ortaya çıkmasını mümkün kılan, değerler üretmesini sağlayan ve elde ettiği kazanımları doğuran olanaklarının bilgisinde karşılığını bulmaktadır.⁵⁴⁵ Dolayısıyla insanın olanaklarına ilişkin bilgi, felsefi antropoloji yoluyla elde edilebilmekte, bu olanakların değerinin bilgisi ise insanın tarih boyunca insanlığa sağlamış olduklarının değerlendirilmesi ile açığa çıkmaktadır.⁵⁴⁶

İnsanın değeri, insanın diğer canlılarla ortak özelliklerine ek olarak sahip olduğu özgün özellikler ve olanaklardan kaynaklanmaktadır.⁵⁴⁷ Bu olanaklar, insana özgü etkinlikler ve bu etkinliklerin ürünleri olarak ortaya çıkmaktadır.⁵⁴⁸ Dolayısıyla söz konusu olanaklar, insanın tarihsel başarılarını da ortaya çıkaran bazı benzersiz özelliklerini kapsamaktadır. Örneğin, insan dünyayı algılayabilme, soyut düşünebilme, analizler gerçekleştirebilme ve sentez oluşturabilme yeteneğine sahip olan tek varlıktır.⁵⁴⁹ Bu düşünme yetisi, insanın karmaşık bir dil sistemi kullanarak iletişim kurmasını ve düşüncelerini aktarmasını sağlamaktadır.⁵⁵⁰ Bunun yanı sıra insanın üretkenliği, yeni

⁵⁴¹ Kuçuradi, "Felsefe ve İnsan Hakları", s.2.

⁵⁴² Kuçuradi, "Felsefe ve İnsan Hakları", s.2.

⁵⁴³ Uluğ Nutku, "Takiyettin Mengüşoğlu'nun İnsan Felsefesi Işığında Eğitim Olgusuna Toplu Bakış", *Yüzyıllımızda İnsan Felsefesi-Takiyettin Mengüşoğlu'nun Anısına İçinde*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1997, s.63-64.

⁵⁴⁴ Kuçuradi, "İnsan Hakları Açısından 'Dünya Problemleri'", s.12.

⁵⁴⁵ Kuçuradi, "İnsan Hakları Açısından 'Dünya Problemleri'", s.12.

⁵⁴⁶ Kuçuradi, "Adalet Kavramı", s.32.

⁵⁴⁷ Kuçuradi, "Felsefe ve İnsan Hakları", s.2.

⁵⁴⁸ Kuçuradi, "Felsefe ve İnsan Hakları", s.2.

⁵⁴⁹ Nutku, "Takiyettin Mengüşoğlu'nun İnsan Felsefesi Işığında Eğitim Olgusuna Toplu Bakış", s.63.

⁵⁵⁰ Nutku, "Takiyettin Mengüşoğlu'nun İnsan Felsefesi Işığında Eğitim Olgusuna Toplu Bakış", s.63.

fikirler üretmesine, sanat eserleri ortaya koymasına ve yenilikçi çözümler geliştirmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca insanın sahip olduğu özgür irade, kendi kararlarını verebilme ve eylemlerini belirleme becerisini doğurmaktadır. Bu doğrultuda insan, doğru ve yanlış arasında ayırım yapabilme, muhakeme yeteneğinden yararlanarak etik kararlar alabilme kapasitesine sahiptir. İnsanın öz farkındalığı, kendi varlığının ve düşüncelerinin bilincinde olmasını sağlamaktadır. Bu özellik aynı zamanda, insanın toplumsal normlar, değerler ve kültürler oluşturabilmesine ve bunları nesilden nesle aktarabilmesine imkân vermektedir.⁵⁵¹ İnsanın bilim ve teknoloji üretme yeteneği, doğayı anlama ve dönüştürme kapasitesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanın tüm bu özellikleri, onu diğer canlılardan ayıran ve onun potansiyelini ortaya koyan yapısal olanaklarının örneklerini teşkil etmektedir.

İnsanlığın bilimsel keşifleri, sanatsal yaratımları, felsefi düşünceleri ve teknolojik yenilikleri, yapısal olanakların somut yansımalarıdır. Örneğin, düşünme yetisinin evrimi, karmaşık matematik teorilerinden modern bilgisayar sistemlerine kadar uzanan bir yolculuğu mümkün kılmıştır. Dil kullanma becerisi, edebiyatın zenginliğini ve kültürler arası iletişimi doğurmuştur. Söz konusu başarılar ve kazanımlar, insanın yapısal olanaklarının değerini kanıtlar niteliktedir. İnsanlığın elde ettiği bu sonuçlar, aynı zamanda gelecekteki potansiyelinin de bir göstergesidir. Bu nedenle, insanın yapısal olanaklarının korunması ve geliştirilmesi, yalnızca bireysel değil, tüm insanlığı ilgilendiren önemli bir meseledir. İnsan hakları, tam da bu olanakların korunması ve geliştirilmesi noktasında önem kazanmaktadır. Nitekim insana özgü olanakları her bireyde koruma istemleri, temel insan haklarının özünü oluşturmaktadır.⁵⁵²

Tarih boyunca adım adım bilincine varılan ve ortaya konan temel insan hakları, her insanın sırf insan olduğu için taşıdığı bu olanakların gerçekleştirilmesine, geliştirilmesine ve korunmasına ilişkin bir gerekliliği bildirmektedir.⁵⁵³ Öte yandan insan türünün kendine özgü yapısal olanaklarını yok olmaktan korumak ise, insan haklarını her insanda kararlılıkla savunmayı ve korumayı gerekli kılmaktadır.⁵⁵⁴ Zira her bir insan hakkı ihlali, insana özgü olanakların görmezden gelinmesi ve insanlığın ortak mirasının zarara uğratılması anlamını

⁵⁵¹ Nutku, “*Takiyettin Mengüşoğlu’nun İnsan Felsefesi Işığında Eğitim Olgusuna Toplu Bakış*”, s.63.

⁵⁵² Kuçuradi, “*Ulusal Politikaların Ana Amacı Olarak İnsan Hakları*”, s.250.

⁵⁵³ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.2.

⁵⁵⁴ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.2-3.

taşımaktadır.⁵⁵⁵ Bu noktadan hareketle insan hakları ve insansal olanakların, karşılıklı bir gereklilik ilişkisi içerisinde olduğu söylenebilir.

Kuçuradi, insanın yapısal olanakları hakkındaki sistematik bilginin ve bu olanakların gelişebilmesi için gerekli koşulların bilinmesinin, insan haklarını temellendirmede başvurulacak bir kaynak olduğuna vurgu yapmaktadır.⁵⁵⁶ Bu kapsamda insanın yapısal olanaklarının her biri, farklı bir insan hakkının temelinde yer almakta, dolayısıyla her bir insansal olanak, ayrı bir insan hakkına karşılık gelmektedir.⁵⁵⁷ Bunun yanı sıra temellendirme etkinliği sırasında insan haklarına yöneltilen “neden gereklidir?” sorusu, insanın yapısal olanaklarının korunmasına ilişkin gereklilikle yanıtlanabilmektedir. Kuçuradi'nin vurguladığı gibi, bu olanakları korumak ve kişilerde geliştirmek, insan türünün ortak davasını ve her bireyin bir ödevini teşkil etmekte, insan hakları da kişilere bu ödevi yükleyen bir araç niteliği taşımaktadır.⁵⁵⁸ İnsan haklarının bu şekilde temellendirilmesi, onların evrensel etik normlar olarak kabul edilmesini sağlamaktadır.⁵⁵⁹ Zira yapısal olanaklar, insanın değerini ve onurunu oluşturmakta,⁵⁶⁰ bu değer ve onurun korunması ise insan haklarının tesisi ile gerçekleştirilmektedir.⁵⁶¹ Bu nedenle yapısal olanakların korunması ve geliştirilmesi, insanlığın kendisini koruma ve geliştirme çabası olarak kabul edilmelidir.

İnsan hakları, insanın yapısal olanaklarının gerçekleştirilebilmesi için gerekli koşulları dile getirdiğinden dolayı,⁵⁶² bu olanaklardan beslenmekte ve ilgili olanaklar çerçevesinde şekillenmektedir. Bu kapsamda insanın yapısal olanaklarının ve bu olanakların değerinin bilgisi, insan hakları normlarının oluşturulmasında da temel dayanak noktası olarak işlev görmektedir.⁵⁶³ Söz konusu haklar, insanın temel kapasitesinin geliştirilmesini temin etmekte, kendini gerçekleştirme imkanlarını desteklemekte, türe özgü yeteneklerini kullanma özgürlüğünü güvence altına almaktadır. Aynı zamanda insan hakları, Bireylerin potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri için ihtiyaç duydukları eğitim, sağlık ve güvenlik gibi temel koşulları ortaya koymakta; toplumsal yaşamda eşitlik ve adalet ilkelerinin tesis edilmesini şart koşarak, her bireyin yapısal olanaklarını adil bir ortamda geliştirmesine

⁵⁵⁵ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.9.

⁵⁵⁶ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.3.

⁵⁵⁷ Kuçuradi, “*Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?*”, s.105.

⁵⁵⁸ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.2.

⁵⁵⁹ Kuçuradi, “*İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları*”, s.75.

⁵⁶⁰ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.2.

⁵⁶¹ Kuçuradi, “*İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları*”, s.73.

⁵⁶² Kuçuradi, “*İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları*”, s.75.

⁵⁶³ Kuçuradi, “*Adalet Kavramı*”, s.33.

imkan tanımakta; insanın kültürel, sosyal ve ekonomik alanlardaki gelişimini destekleyerek, çok yönlü bir ilerlemeyi mümkün kılmaktadır.

Dolayısıyla türetilen insan hakları normlarının kaynağında, insanın yapısal olanakları bulunmakta, insan hakları, bu temel yapı taşları üzerine inşa edilmektedir.

İnsanın yapısal olanakları, insan haklarının evrenselliğini ve vazgeçilmezliğini açıklamada da yol gösterici olmaktadır.⁵⁶⁴ Bu haklar, belirli bir kültüre veya topluma özgü olarak ortaya çıkmadığı ve tüm insanların ortak özelliklerine dayandığı için evrensel bir nitelik taşımaktadır.⁵⁶⁵ Nitekim her insan, düşünme, üretkenlik ve etik muhakeme yeteneği gibi yapısal olanaklarını geliştirme hakkına sahip olarak dünyaya gelmektedir. Bu nedenle söz konusu haklar coğrafi konum, dil, din, ırk, cinsiyet veya herhangi bir ayırım gözetmeksizin tüm bireyler için geçerlidir ve eşitlik ilkesi temelinde herkese eşit şekilde uygulanmalıdır.

Kuçuradi'nin yaklaşımında, insanın yapısal olanaklarına ilişkin bilgi, insan haklarının belirlenmesinde ve sınıflandırılmasında da bir ölçüt vazifesi üstlenmektedir.⁵⁶⁶ Bu ölçüt, hangi hakların temel insan hakları olduğunu, hangilerinin olmadığını ayırt etmede yol gösterici olmaktadır.⁵⁶⁷ Ayrıca insanın yapısal olanaklarının gerçekleştirilme ve korunma biçimi, insan haklarının sınıflandırılmasında farklı hak kategorilerini ortaya çıkaran bir faktör niteliği taşımaktadır.⁵⁶⁸

İnsanın yapısal olanaklarının bugün nasıl köreltildiğini, kısıtlandığını ve baskılandığını gözlemleyerek, insan haklarının ne olması ve ne olmaması gerektiği konusunda daha net bir anlayış geliştirilmesi mümkün olmaktadır.⁵⁶⁹ Bu yolla edinilen bilgi, yalnızca temel hakları diğer hak taleplerinden ayırt etmeyi sağlayan bir ölçüt sunmakla kalmamakta, aynı zamanda temel hakların özünün ve içerdikleri gerekliliklerin daha derinlemesine kavranmasını kolaylaştırmaktadır.⁵⁷⁰ Örneğin, kişilerin düşünce özgürlüğünün kısıtlandığı, eğitim imkanından mahrum bırakıldığı veya kendi kararlarını verme haklarının ellerinden alındığı bir ortam, bu özgürlüklerin ve hakların ne denli önem

⁵⁶⁴ Kuçuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, s.72.

⁵⁶⁵ Kuçuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, s.72.

⁵⁶⁶ Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.3.

⁵⁶⁷ Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.3.

⁵⁶⁸ Kuçuradi, “Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?”, s.106.

⁵⁶⁹ Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.3-4.

⁵⁷⁰ Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.3-4.

taşıdığını gözler önüne serecektir. Buradan da anlaşılacağı üzere, İnsan onurunu zedeleyen veya insanın yapısal olanaklarını gerçekleştirmesini engelleyen uygulamaların tespit edilmesi yoluyla, temel hakların ne olması gerektiğine dair daha net bir resim oluşturulabilmesi olanaklı hale gelecektir.

İnsanın yapısal olanakları, aynı zamanda insan haklarının neden her toplumsal ve siyasal kararın temelinde yer alması gerektiğini de açıklamaktadır.⁵⁷¹ İnsan, doğuştan getirdiği yeteneklerle, kendisini gerçekleştiren, değerler üreten ve toplumsal yaşamı şekillendiren bir varlıktır.⁵⁷² Bu nedenle, her türlü toplumsal ve siyasal düzenlemenin, insanın bu temel olanaklarını koruması, geliştirmesi ve bunların kullanılmasını güvence altına alması gerekmektedir. Aksi takdirde, insan onuruna uygun bir yaşamsal düzen oluşturmak ve sürdürmek mümkün olamayacaktır. Başka bir biçimde ifade edilecek olursa, söz konusu yapısal olanaklar, insanın özünü ve potansiyelini temsil ettiğinden, toplumsal ve siyasal kararların bu potansiyeli koruyacak ve geliştirecek şekilde alınması gerekmektedir. Herhangi bir karar veya politika, bireylerin temel insani yeteneklerini kısıtladığında veya engellediğinde, temelde insanlığın ortak mirasına ve her bireyin onuruna zarar vermiş olacaktır. Bu nedenle, insan hakları perspektifi, toplumsal ilerlemenin ve adil bir siyasi düzenin vazgeçilmez bir ölçütü haline gelmelidir. Böylece, alınan her karar ve uygulanan her politika, insanın yapısal olanaklarını göz önünde bulundurarak, bireylerin potansiyellerini en üst düzeyde gerçekleştirebilecekleri bir ortam oluşturulmasını sağlayacaktır. Özetle insan hakları, bireyin diğer bireylerden, devletten ve toplumdan taleplerde bulunabilmesinin, kendi yapısal olanaklarını ve dolayısıyla potansiyelini tam olarak gerçekleştirebilmesinin ve böylelikle insanlığın ortak mirasına katkıda bulunabilmesinin bir güvencesidir.

3.4. Haklar Mozağının Parçaları: Kuçuradi'nin Hak Sınıflandırması

İnsan hakları, toplumsal barış için vazgeçilmez bir unsur olmasına rağmen, kavramın kapsamı ve sınırları konusunda tartışmalar devam etmektedir. Mevcut durumda, insan hakları kapsamında yer alıp almamasına bakılmaksızın, her talebin bir hak olarak ileri sürülmesi, kavramın aşılması ve anlamını yitirmesi tehlikesini doğurmaktadır. Bu noktada, Kuçuradi'nin insan hakları üzerine yaptığı özgün çalışmalar ve özellikle sunduğu hak sınıflandırması, konuya yeni ve aydınlatıcı bir perspektif kazandırmaktadır.

⁵⁷¹ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.6.

⁵⁷² Nutku, “*Takiyettin Mengüşoğlu'nun İnsan Felsefesi Işığında Eğitim Olgusuna Toplu Bakış*”, s.63.

Kuçuradi'nin yaklaşımı, yalnızca insan haklarının temellerinin ve öneminin kavranmasına yardımcı olmakla kalmamakta, aynı zamanda hangi tür taleplerin gerçek anlamda bir insan hakkı olduğu ve hangi tür taleplerin bu niteliği taşımadığına da kılavuzluk etmektedir. Bu noktada Kuçuradi'nin haklara ilişkin sınıflandırma modeli, hangi hakların temel ve vazgeçilmez olduğunun, hangilerinin ise daha ikincil veya türev bir nitelik taşıdığının anlaşılmasını sağlamaktadır. Böylece söz konusu sınıflandırma, insan hakları alanında yaşanan kavram karmaşasına ve anlam kaybına karşı felsefi bir çözüm önerisi sunmaktadır. Ayrıca Kuçuradi'nin yaklaşımı, bugün sıkça karşılaşılan "hak enflasyonu"⁵⁷³ sorununa karşı eleştirel bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Bu nedenle, Kuçuradi'nin geliştirdiği hak sınıflandırmasının tüm yönleriyle ve derinlemesine incelenmesi, insan hakları kavramının özünü kavramak ve güncel tartışmalara ışık tutmak açısından büyük önem taşımaktadır.

Kuçuradi'nin haklara ilişkin yaptığı sınıflandırmanın, dolayısıyla da hak kategorilerinin hangi hakları içerdiğinin ve neyi ifade ettiğinin anlaşılabilmesi adına, öncelikle bu sınıflandırmayı genel hatlarıyla ortaya koymak gerekmektedir. Bu kapsamda Kuçuradi'ye göre haklar, taşıyıcıları dikkate alındığında, temelde “kişi hakları” ve “grup hakları” (kolektif haklar veya halkların hakları olarak da ifade edilmektedir) biçiminde iki kategoriye ayrılmaktadır.⁵⁷⁴ Kişi hakları ise niteliklerine göre, “temel kişi hakları” ve “yurttaşlık hakları” olarak adlandırılabilir hakları kapsamaktadır. İnsan hakları olarak nitelendirilen, insanın sırf insan olması nedeniyle sahip olduğu haklar, temel kişi haklarını oluştururken, bir devletin vatandaşı olmaları nedeniyle kişilere tanınan haklar yurttaşlık hakları olarak kabul edilmektedir.⁵⁷⁵ Temel kişi hakları ise, korunma yollarına göre, “doğrudan korunan haklar” ve “dolaylı korunan haklar” biçiminde iki farklı kategoride incelenebilecek niteliktedir.⁵⁷⁶ Bu sınıflandırma kapsamında çalışmada ilk olarak, temel kişi hakları ile, bu hakları oluşturan doğrudan korunan haklar ve dolaylı korunan haklar açıklanacaktır. Ardından kişi haklarının diğer bir kolunu oluşturan yurttaşlık hakları ele alınacak, son olarak da grup haklarının neyi ifade ettiği ortaya konacaktır.

⁵⁷³ Kuçuradi, son yıllarda çeşitli taleplerin ve sorunların yanına 'hak' sözcüğü eklenerek yeni yeni insan haklarından bahsedilmesinin, insan hakları kavramında bir tür enflasyona yol açtığını ve bu durumun kavramın özüne ilişkin bir bulanıklığı doğurduğunu vurgulamaktadır. (Kuçuradi, “*İnsan Hakları Açısından 'Dünya Problemleri'*”, s.1).

⁵⁷⁴ Kuçuradi, “*Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?*”, s.106.

⁵⁷⁵ Gedik, “*İ. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü*”, s.17; Kuçuradi, “*Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?*”, s.106.

⁵⁷⁶ Kuçuradi, “*Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?*”, s.106.

3.4.1. Temel Kişi Hakları (İnsan Hakları)

İnsanlık onurunun ve eşitliğinin vazgeçilmez bir ifadesi olan temel kişi hakları, her insanın doğuştan sahip olduğu haklardan oluşmaktadır. Bu haklar, her bireyin insan olmasından kaynaklanan en temel ve makul taleplerin karşılanmasını gerektirmekte, bu yüzden hiçbir şekilde reddedilmeleri söz konusu olamayacak bir meşruiyete sahip bulunmaktadır.⁵⁷⁷ Temel kişi hakları, insan varlığının doğasından kaynaklanan olanakları koruyan ve geliştiren talepleri içermekte olup, bu haklar diğer tüm hakların kullanılabilmesinin ön şartını oluşturmaktadır.⁵⁷⁸ Bugünün koşullarında insanın hangi yapısal olanaklarının ne şekilde engellendiğinin bilgisi, temel kişi haklarının ne türden hakları içerdiğinin belirlenmesine ilişkin bir fikir verebilmektedir.⁵⁷⁹

Kuçuradi'ye göre temel kişi hakları, insan hakları ile aynı anlamı taşımakta olup, bu iki kavramı birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir.⁵⁸⁰ Anılan hakların “temel” nitelik taşıması, tek başına bu hakların kullanımının daha değerli olduğunu göstermemektedir. Söz konusu temel nitelik, hangi hak kategorisi içinde yer alırsa alsın, tüm hakların ancak temel kişi hakları var olduğunda anlamlı hale gelmesinden kaynaklanmaktadır.⁵⁸¹ Bir başka ifadeyle temel kişi haklarının sahip olduğu “temel” nitelik, diğer hakların kullanılabilmesi için gerekli zemini sağlamaları nedeniyle ortaya çıkmaktadır.⁵⁸² Nitekim temel kişi hakları incelendiğinde, bu hakların bir bölümünün insanın yapısal olanakları ile doğrudan ilişki içerisinde olduğu ve diğer bir bölümünün ise söz konusu olanakların geliştirilebilmesi için sağlanması gereken ön koşulları ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸³ Tam da bu noktadan hareketle Kuçuradi, temel kişi haklarını korunma yollarına göre incelemenin, hakların niteliğini anlamak bakımından daha yararlı olacağını savunmakta ve ilgili hakları, doğrudan korunan haklar ve dolaylı korunan haklar biçiminde sınıflandırmaktadır.

Temel kişi hakları arasında önemli bir yer tutan doğrudan korunan haklar, kişilerin güvenliği ve temel özgürlüklerine ilişkin talepleri içeren haklardır.⁵⁸⁴ Bu haklar insansal olanakların gerçekleştirilebilmesi ile yakından bağlantılı olduğu için, doğrudan korunan

⁵⁷⁷ Henry Shue, “Temel Hakların Evrenselliği”, *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri* içinde, Yayına Hazırlayan: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2016, s.47.

⁵⁷⁸ İoanna Kuçuradi, *Çağın Olayları Arasında*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2016, s.61.

⁵⁷⁹ Kuçuradi, *Çağın Olayları Arasında*, s.61.

⁵⁸⁰ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.4.

⁵⁸¹ Shue, “*Temel Hakların Evrenselliği*”, s.49.

⁵⁸² Shue, “*Temel Hakların Evrenselliği*”, s.65.

⁵⁸³ Kuçuradi, “*Felsefe ve Sosyal Adaletsizlik*”, s.13.

⁵⁸⁴ Kuçuradi, “*Felsefe ve Sosyal Adaletsizlik*”, s.13.

haklar olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu hakların temel özelliği, insana özgü faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sırasında kişilerin, herhangi bir engelle karşılaşmamaları talebini içeriyor oluşudur.⁵⁸⁵ Başka bir deyişle doğrudan korunan haklar, insanlar tarafından gerçekleştirilen her türlü eylemin değil, insan olmaktan kaynaklanan, insana özgü eylemlerin engelsiz şekilde meydana getirilmesine ilişkin istemlerden oluşmaktadır.⁵⁸⁶ Örneğin sanatsal ya da bilimsel etkinlikler, kişilerin insana has bazı yeteneklerini kullanarak meydana getirdikleri ve kendilerini ifade etme ve geliştirmelerine imkan veren faaliyetler arasındadır. Kişilerin bu türden faaliyetleri sırasında engellenmemesi ise, belirli eylemleri ile toplumun genel kabullerine veya yaygın inanışlarına karşı çıkan durumlar oluştursalar dahi, ilgili eylemleri sebebiyle herhangi bir olumsuzlukla karşı karşıya bırakılmamalarını ifade etmektedir.⁵⁸⁷ Örnek olarak, kişinin bir konuda genel kabullere meydan okuyacak yeni bir fikir ortaya koyması halinde, herhangi bir hakkının başkaları tarafından ihlal edilmemesi, ilgili kişinin bu eylemi sonucu bir engelleme ile karşılaşmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu tür etkinliklerin dışsal müdahalelerden uzak ve serbestçe yerine getirilebiliyor olması, doğrudan korunan hakların içerdiği önemli bir gerekliliktir. Özetle bu haklar, insanın yapısal olanaklarının gerçekleştirilebilmesini sağlamak için ne tür bir muamele görmeleri gerektiğini bildirmektedir.⁵⁸⁸

Doğrudan korunan haklar, insana özgü olanakların gerçekleştirilmesi sırasında kişilere dokunulmaması talebini dile getirmekte, bu nedenle de ilgili hakların korunması, kişiler arası saygıya dayanmaktadır.⁵⁸⁹ Doğrudan korunan hakların bu özelliği, anılan hakların korunmasının, özünde etik bir mesele olduğunu da gözler önüne sermektedir.⁵⁹⁰ Bu hakların devlet tarafından kişiye verilmesi söz konusu olmayıp, kişiler salt insan olmaları nedeniyle doğrudan korunan hakların taşıyıcısı niteliğini kazanmaktadırlar. Bu nedenle de söz konusu haklar, başta devlet olmak üzere diğer kişiler tarafından saygı gösterildiği ve ihlal edilmediği sürece etkin biçimde varlık gösterebilmektedir.⁵⁹¹ Devletin bu haklara ilişkin yükümlülüğü, onları ihlal edilmekten korumak ve ihlal edildiğinde adaleti tekrar sağlamak şeklinde tanımlanabilir; bu nedenle söz konusu yükümlülük, ihlal durumlarına

⁵⁸⁵ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.4.

⁵⁸⁶ Gedik, “*İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü*”, s.17.

⁵⁸⁷ Kuçuradi, “*Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?*”, s.108.

⁵⁸⁸ Gedik, “*İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü*”, s.17.

⁵⁸⁹ Kuçuradi, “*İnsan Haklarından Devlet Kavramına*”, s.44.

⁵⁹⁰ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.5.

⁵⁹¹ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.4.

yönelik olarak ortaya çıkar.⁵⁹² Başka bir deyişle bu haklara ilişkin genel koruma, ancak yasalarla hak ihlalinin yasaklanması ve önlenmesi biçiminde sağlanabilirken, özel koruma bir ihlal söz konusu olduğunda hukuki mercilerin devreye girip ihlal edeni yaptırımla karşı karşıya bırakması yoluyla gerçekleşir.⁵⁹³ Belirtilmelidir ki, doğrudan korunan hakların belirli durumlarda yasa ile sınırlandırılması, insanın kendi potansiyelini ortaya koyma ve daha da önemlisi bu potansiyeli genişletme imkânını hukuk yoluyla sınırlamak anlamına gelmektedir.⁵⁹⁴ Yaşama hakkı başta olmak üzere, kimsenin köleleştirilememesi ve tutsak durumunda bulundurulamaması, kimseye insanlık dışı veya onur kırıcı muamele edilmemesi, kimseye aşağılayıcı veya insanlık dışı ceza verilmemesi, herkesin doğduğu yerde özgürce yaşayabilmesi, keyfi tutuklamaların yapılmaması, kişisel mahremiyetin ihlal edilmemesi ve ifade, düşünce, barışçıl toplanma özgürlükleri gibi hak ve özgürlükler, doğrudan korunan temel kişi hakları arasında sayılabilir.⁵⁹⁵ Bir toplumda bu hakların korunuyor oluşu, haklara bağlı özgürlüklerin de o toplumda var olduğunu göstermekte, ancak söz konusu haklara değer verilmemesi, kaos ve güvensizlik gibi olumsuz durumları ortaya çıkarmaktadır.⁵⁹⁶ Devletin ilgili kurumları tarafından bu hakların ihlal edilmesi ise, toplumda baskının hakim olduğuna işaret eden bir olgu olarak görülmektedir.⁵⁹⁷

Temel kişi haklarının bir diğer türü, dolaylı korunan haklar olarak adlandırılan haklardan oluşmaktadır. Doğrudan korunan haklarla benzer şekilde, insanlar yalnızca insan olmaları nedeniyle, dolaylı korunan hakların taşıyıcısı haline gelmektedirler.⁵⁹⁸ Bu haklar da eşitlik temeli üzerine kurulu olan ve doğaları gereği tanınma ihtiyacı göstermeyen, ancak gereklerinin karşılanması söz konusu olabilen haklardır.⁵⁹⁹

Dolaylı korunan haklar, kişilerin insana özgü yapısal olanaklarını gerçekleştirebilmeleri ve geliştirebilmelerini mümkün kılma ve destekleme amacına yönelik olarak, gerekli zeminin sağlanması talebini içermektedir.⁶⁰⁰ Başka bir anlatımla bu haklar, kişilerin insan olmaları nedeniyle sahip oldukları yeteneklerini kullanabilmeleri ve iyileştirebilmeleri için, ihtiyaç duyacakları şartların kendilerine sağlanması istemini dile

⁵⁹² İoanna Kuçuradi, “Adaletin Gerektirdiklerinden Oluşan Hukukun Özellikleri”, *Adaletin Gerektirdiği Hukuk* içinde, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.180.

⁵⁹³ Kuçuradi, “*İnsan Haklarından Devlet Kavramına*”, s.44-45.

⁵⁹⁴ Kuçuradi, “*İnsan Haklarından Devlet Kavramına*”, s.45.

⁵⁹⁵ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.5.

⁵⁹⁶ Kuçuradi, “*Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?*”, s.108.

⁵⁹⁷ Kuçuradi, “*Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?*”, s.108.

⁵⁹⁸ Kuçuradi, “*Felsefe ve Sosyal Adaletsizlik*”, s.13.

⁵⁹⁹ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.6.

⁶⁰⁰ Kuçuradi, “*Felsefe ve Sosyal Adaletsizlik*”, s.13.

getirmektedir. Sağlık, eğitim, çalışma, beslenme, barınma gibi haklar dolaylı korunan haklara örnek olarak gösterilebilir.⁶⁰¹

Söz konusu hakların korunması için, mevzuat hükümleri ile güvence altına alınmaları yeterli olmayıp, devletin bu hakların pratikte bir karşılık bulabilmesi adına aktif bir rol üstlenmesi gerekmektedir.⁶⁰² Konuyla ilgili olarak, bu türden hakların korunması ile ne kastedildiği meselesinin açıklığa kavuşturulması da önemlidir. Bu hakların korunması ile kastedilen; gerçekleştirilmelerini mümkün kılmak, gerektirdiklerini yerine getirmek, günlük yaşamda kendilerine yer bulabilmelerini olanaklı kılmaktır. Bu nedenle dolaylı korunan hakların yaşama geçirilebilmesi, başka bir deyişle korunabilmesi, devletin görev alanı kapsamında yer alan çeşitli edimlerin yerine getirilmesi ile gerçekleşebilmektedir.⁶⁰³ Örnek olarak, sağlık hizmetlerine erişimi sağlamak için devletin, kapsamlı sağlık politikaları oluşturması, sağlık kurumlarını güçlendirmesi, nitelikli ekipmanları temin etmesi, sağlık personeli istihdam etmesi ve herkesin sağlık hizmetlerine ulaşabilmesini sağlamak için kaynakları adaletli bir şekilde dağıtması gerekmektedir. Benzer şekilde, barınma hakkına erişimin güçlendirilebilmesi için devlet, uygun konut politikaları oluşturmalı ve barınma ihtiyacı olan vatandaşlara yönelik destek hizmetleri sunmalıdır.

Farklı kişi ve grupların dolaylı korunan haklara erişiminin sağlanması da, devletin değişkenlik gösteren birtakım tedbirleri hayata geçirmesini gerekli kılabilir. Örneğin, engelli bir çocuğun eğitime erişimi için devlet, uygun eğitim imkanları sunmalı, eğitim kurumlarını ve materyallerini erişilebilir hale getirmelidir. Kadınların iş yaşamında eşit biçimde yer alabilmelerinin sağlanması için devlet; cinsiyet ayrımcılığını önlemeye yönelik yasal düzenlemeler yapmalı, eşit iş fırsatları oluşturmalı ve ayrımcılığı engellemek için farkındalık çalışmaları gibi yollarla gerekli tedbirleri almalıdır.

Tüm bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, dolaylı korunan haklar; sosyal, ekonomik ve siyasi alanda devlet tarafından sunulan imkanlar ve alınan kararlar ile koruma altına alınmaktadır.⁶⁰⁴ Bu çerçevede, bahse konu alanlarda bir devletin vatandaşlarına tanıdığı hakların bir ifadesi olan yurttaşlık haklarına (emeklilik hakkı, sendika kurma hakkı vb.) çizilen sınırlar da, dolaylı korunan hakların ne ölçüde korunabildiğine ilişkin önemli bir

⁶⁰¹ Kuçuradi, “*Adaletin Gerektirdiklerinden Oluşan Hukukun Özellikleri*”, s.180.

⁶⁰² Gedik, “*I. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü*”, s.17.

⁶⁰³ Kuçuradi, “*İnsan Haklarından Devlet Kavramına*”, s.46.

⁶⁰⁴ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.6.

belirleyici olmaktadır.⁶⁰⁵ Tüm bu hususlar, dolaylı korunan haklarla ilgili olarak, kamu kurumlarının, görev alanlarına giren konularda aktif faaliyet göstermesi ve her bir kurumun üzerine düşeni yapması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Kamu kurumları tarafından, kişilerin bu haklara eşit erişimi için gerekenler yapılmadığı takdirde, ülkedeki insanların büyük bir kısmı, insan olarak olanaklarını geliştirme fırsatından mahrum kalacaktır.⁶⁰⁶ Zira sağlık, eğitim, beslenme gibi hakların, insanın yapısal olanaklarının gerçekleştirilmesinde vazgeçilmez bir role sahip olduğu açıktır.

Doğrudan korunan haklar ile dolaylı korunan haklar arasında önemli bazı farklılıkların olduğu göze çarpmaktadır. Bu kapsamda iki hak kategorisi arasındaki farklılıkların açıklanması, söz konusu hakların birbirine karıştırılmasını ve bu karıştırma sonucu yaşanan etik sorunları önlemek bakımından önemlidir. İlk olarak belirtmek gerekir ki, doğrudan korunan haklar insanın yapısal olanaklarının gerçekleştirilmesi sırasında kişilere dokunulmamasını talep ederken, dolaylı korunan haklar bu olanakların gerçekleştirilebilmesini temin etmek için gerekli ön şartların sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. İkinci olarak, doğrudan korunan hakların korunması hususunda devlete düşen yükümlülük, bu hakları hukuki güvenceye kavuşturmak, hakların ihlali halinde ise, çeşitli organları vasıtasıyla ihlali gerçekleştiren kişilere yaptırım uygulamak biçiminde ifade edilebilir. Dolayısıyla herhangi bir ihlal gerçekleşmediği sürece, hakların yasalarla koruma altına alınması dışında, devletin üstlenmesi gereken aktif bir görev bulunmamaktadır. Ancak dolaylı korunan haklar söz konusu olduğunda devletin, herhangi bir ihlal öncesinde de, hakların yaşama geçirilebilmesi için alması gereken tedbirler ve yerine getirmesi gereken edimler söz konusudur. Gerek sosyal, siyasal ve ekonomik bazı hakların tanınması ve kararların alınması yoluyla, gerekse kamu kurumlarının bu hakları herkese eşit biçimde sağlamak için yürüteceği faaliyetler aracılığıyla ilgili hakların korunması mümkün olmaktadır. Üçüncü olarak, kişiler arası saygı, doğrudan korunan haklar bakımından oldukça önem taşımakta, bu nedenle anılan hakların korunması doğrudan doğruya kişilere bağlı bir olgu olarak görülmektedir.⁶⁰⁷ Dolaylı korunan haklar ile ilgili olarak ise, kişiler doğrudan bir rol üstlenmemekte, başka bir ifadeyle bu hakların varlık göstermesi, devlet tarafından atılacak adımlar ve yapılacak düzenlemelerle olanaklı kılınmaktadır.⁶⁰⁸ Doğrudan ve dolaylı korunan haklara ilişkin yapılan ayırım da tam da bu noktadan ileri

⁶⁰⁵ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.6.

⁶⁰⁶ Kuçuradi, “*İnsan Haklarından Devlet Kavramına*”, s.46.

⁶⁰⁷ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.6.

⁶⁰⁸ Bu noktada, devletin üstlendiği görevleri gerçekleştirecek olanların da kişiler olduğu unutulmamalıdır. (Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.6).

gelmektedir. Zira dolaylı korunan haklara ilişkin gerçekleşen “dolaylı korunma” ölçütü, söz konusu hakların, hem devlet faaliyetlerine hem de başka bir hak kategorisini oluşturan yurttaşlık haklarına bağlı oluşu ile ilişkilidir.⁶⁰⁹

3.4.2. Yurttaşlık Hakları

Yurttaşlık hakları, bir devletin vatandaşlarına, o devletin vatandaşı olmaları nedeniyle verilen hakları ifade etmektedir.⁶¹⁰ Kişiler sırf insan oldukları için değil, bir devletin vatandaşı olmaları münasebetiyle bu hakların taşıyıcısı olmaktadır. Bu nedenle söz konusu haklar, kişi hakları olarak kabul edilmekle birlikte, insan hakları olarak nitelenen haklar kategorisi altında incelenememektedir.⁶¹¹ Söz konusu durumun bir sonucu olarak yurttaşlık hakları, tüm insanların eşitlik ilkesi çerçevesinde sahip olduğu hakları değil, bir devletin vatandaşlarına eşit biçimde sağlaması gereken hakları kapsamaktadır.⁶¹² Yurttaşlık haklarının temel kişi haklarından farkı, bu hakların korunmalarından söz edilememesi, yalnızca tanınmalarının mümkün olabilmesidir.⁶¹³ Söz konusu haklar, kişinin vatandaşı olduğu devlet tarafından kendilerine tanınan, sosyal, ekonomik ve siyasal bazı haklardan meydana gelmektedir.⁶¹⁴ Bu noktada yurttaş (vatandaş) kavramının anlamının açıklığa kavuşturulması da önem taşımaktadır. Kuçuradi’ye göre bu kavram, modern devletin temel yapı taşı olarak nitelendirilebilir.⁶¹⁵ Bu bağlamda söz konusu kavram kişilerin, insan yapımı bir hukuki kurum olan devletle ilişkilerini tanımlayan kimlikleridir.⁶¹⁶ Yurttaşlar, ne tür kişisel özelliklere sahip bulundukları ve hangi gruplara dahil oldukları fark etmeksizin, devletin siyasal yapısının kurucu unsurlarını oluşturmaktadır.⁶¹⁷

Yurttaşlık hakları, devletler tarafından vatandaşlar için belirlenen sınırları ortaya koymaktadır.⁶¹⁸ Belirlenen bu sınırlar, yurttaşların belirli bir çerçeve içinde serbestçe hareket edebilmelerini olanaklı kılmaktadır.⁶¹⁹ Başka bir anlatımla yurttaşlık hakları ile bir

⁶⁰⁹ Kuçuradi, “*Felsefe ve Sosyal Adaletsizlik*”, s.13.

⁶¹⁰ Gedik, “*İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü*”, s.17.

⁶¹¹ Kuçuradi, “*Felsefe ve Sosyal Adaletsizlik*”, s.13.

⁶¹² Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.6.

⁶¹³ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.6.

⁶¹⁴ Gedik, “*İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü*”, s.17.

⁶¹⁵ Kuçuradi, “*Günümüzün Devletlerinde İnsan Hakları Işığında Azınlık Hakları, Kavramı ve Sorunları*”, s.148.

⁶¹⁶ Kuçuradi, “*Günümüzün Devletlerinde İnsan Hakları Işığında Azınlık Hakları, Kavramı ve Sorunları*”, s.148.

⁶¹⁷ Kuçuradi, “*Günümüzün Devletlerinde İnsan Hakları Işığında Azınlık Hakları, Kavramı ve Sorunları*”, s.148-149.

⁶¹⁸ Kuçuradi, “*İnsan Haklarından Devlet Kavramına*”, s.46.

⁶¹⁹ Kuçuradi, “*Adaletin Gerektirdiklerinden Oluşan Hukukun Özellikleri*”, s.180.

devletin vatandaşlarına çizilen sınırlar, vatandaşların bağımsız biçimde eylemlerini gerçekleştirebileceği belirli alanları tanımlamaktadır. Ancak bu haklar, sınırları net olan bir çerçevede eylemde bulunmayı gerektirdiği için, vatandaşların bu alanların ötesine geçmemesi ve çizilen sınırların dışına çıkmaması istemini de bildirmektedir.⁶²⁰ Bu nedenle, yurttaşlık haklarının kapsamı, her ülkenin kendine özgü koşullarına göre değişiklik göstermektedir.⁶²¹ Asgari ücret, emeklilik için belirlenen yaş sınırı, seçme ve seçilme yaşı gibi haklar, yurttaşlık haklarına örnek teşkil etmektedir.⁶²²

Bir ülkede dolaylı korunan hakların ne ölçüde yaşanabildiği, yurttaşlık hakları ile çizilen sınırların ne şekilde belirlendiği ile yakından ilişkilidir.⁶²³ Bu sınırların belirlenmesinde ise, yurttaşlık haklarını oluşturan ekonomik, sosyal ve siyasal hakları ilgilendiren yasalar ve kamu kurumları etkili olmaktadır.⁶²⁴ Yurttaşlık hakları, her insanın eşit biçimde sahip olduğu eğitim, sağlık, barınma gibi hakların korunabilmesi için önemli bir araçtır.⁶²⁵ Başka bir deyişle kişilerin dolaylı korunan haklardan yararlanabilmesi, yurttaşlık haklarının kendilerine tanınması ile sağlanabilmektedir. Yurttaşlık hakları ile çizilen sınırlar belirlenirken, tüm vatandaşların eşitliği ilkesinin dikkate alınması ve bu yolla ilgili hakların vatandaşlara eşit biçimde tanınması, dolaylı korunan hakların tam anlamıyla varlık gösterebilmesini olanaklı kılacaktır.⁶²⁶ Zira kişilerin insana özgü yapısal olanaklarını gerçekleştirebilmeleri için gerekli ön koşulların sağlanmış olması, yurttaşlık haklarının, devlet tarafından vatandaşlara eşit olarak paylaştırılmasına bağlıdır.⁶²⁷ Bu nedenle söz konusu sınırlar belirlenirken, yurttaşlık hakları ile dolaylı korunan haklar arasındaki ilginin gözden kaçırılmaması ve bu sınırların insan hakları ile yakından ilgili olduğunun hatırd tutulması, hak ihlallerinin önlenmesi bakımından elzemdir. Özetle dolaylı korunan hakların etkili bir şekilde korunabilmesi için, yurttaşlık haklarına çizilen sınırların, ortaya çıkaracağı öngörülebilir sonuçlar göz önüne alınarak, adil ve insan onurunu koruyacak şekilde belirlenmesi önemlidir.⁶²⁸

Yurttaşlık haklarının temel kişi hakları üzerinde oluşturacağı etki düşünülmeden ele alınması, birtakım tehlikeleri ihtiva etmektedir. Temel kişi haklarıyla, başka bir anlatımla

⁶²⁰ Kuçuradi, “Adaletin Gerektirdiklerinden Oluşan Hukukun Özellikleri”, s.180.

⁶²¹ Kuçuradi, “İnsan Haklarından Devlet Kavramına”, s.47.

⁶²² Kuçuradi, “Adaletin Gerektirdiklerinden Oluşan Hukukun Özellikleri”, s.180.

⁶²³ Kuçuradi, “Felsefe ve Sosyal Adaletsizlik”, s.13.

⁶²⁴ Kuçuradi, “İnsan Haklarından Devlet Kavramına”, s.47.

⁶²⁵ Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.6.

⁶²⁶ Kuçuradi, “İnsan Haklarından Devlet Kavramına”, s.47.

⁶²⁷ Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.6-7.

⁶²⁸ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.18.

insan haklarıyla birbirine sıkı sıkıya bağlı olan yurttaşlık haklarının, insan haklarından bağımsız bir hak kategorisi gibi anlaşılması çeşitli sorunların doğmasına yol açabilecek bir nitelik taşımaktadır. Bu sorunlardan en önemlisi ise şüphesiz, “sosyal adaletsizlik”⁶²⁹ olgusundan başka bir şey değildir. Sosyal adaletsizlik, temel kişi haklarının korunması ile yurttaşlık hakları arasında gerçekleşen ilişki sorunları nedeniyle belirginleşmektedir.⁶³⁰ Bir ülkedeki sosyal ve ekonomik ilişkilerin nasıl düzenlendiği ve yürütüldüğü, bazı kurum ve kuruluşların nasıl oluşturulduğu veya oluşturulmadığı, sosyal adaletsizlik olgusu ile doğrudan bağlantılıdır.⁶³¹

3.4.3. Grup Hakları

Grup hakları, belirli bir tarihsel dönem ve coğrafyaya özgü mevcut şartlara bağlı olarak, insan haklarının (temel kişi haklarının) tesis edilebilmesi için varlığına ihtiyaç duyulan bazı hakları içermektedir. Bu çerçevede Kuçuradi grup haklarını, “belirli bir çağın ve belirli bir ülkenin gerçeklik koşullarında, temel (kişi) haklarının gerektirdikleri”⁶³² biçiminde tanımlamaktadır. Çoğu zaman insan hakları ile grup haklarının birbirine karıştırıldığını belirten Kuçuradi, bu karıştırmanın yansımalarına, uluslararası insan hakları belgelerinde dahi rastlandığına dikkat çekmektedir.⁶³³ Bu kapsamda grup hakları, insan hakları olmayıp, bazı insan haklarının gruplar tarafından etkin biçimde yaşanabilmesi ve gruplar bakımından korunabilmesi için zorunlu olan haklardır.⁶³⁴

“Grup” terimi, üyelerinin paylaştığı ortak bir özellik temelinde sınırları belirlenen toplu bir kimliği ifade etmektedir.⁶³⁵ Herhangi bir grubun bir parçasını oluşturmayan tek bir kişi dahi bulunmamaktadır.⁶³⁶ Kişiler, grupsal pek çok özelliği kendi kimliklerinde birleştirmekte, bu özelliklerin bazıları, kişilerin ait oldukları grubun belirli üyeleriyle benzerlik gösterirken, diğer bazı özellikleri de söz konusu grubun diğer üyeleriyle ortak olabilmektedir.⁶³⁷ Başka bir ifadeyle gruplar, ortak tek bir özellik etrafında birleşmelerine rağmen, grubu oluşturan üyeler, başka pek çok grupsal özelliğe de sahip olmakta ve çeşitli

⁶²⁹ Sosyal adaletsizlik kavramı hakkında detaylı bilgi için bkz. Kuçuradi, “*Felsefe ve Sosyal Adaletsizlik*”, s.11-26.

⁶³⁰ Kuçuradi, “*Felsefe ve Sosyal Adaletsizlik*”, s.13.

⁶³¹ Kuçuradi, “*Felsefe ve Sosyal Adaletsizlik*”, s.13.

⁶³² Kuçuradi, “*Günümüzün Devletlerinde İnsan Hakları Işığında Azınlık Hakları, Kavramı ve Sorunları*”, s.143.

⁶³³ Kuçuradi, “*İnsan Hakları Düşüncesinin Işığında İnsan Hakları Belgeleri*”, s.6-7.

⁶³⁴ Kuçuradi, “*Adaletin Gerektirdiklerinden Oluşan Hukukun Özellikleri*”, s.188-189.

⁶³⁵ Kuçuradi, “*Günümüzün Devletlerinde İnsan Hakları Işığında Azınlık Hakları, Kavramı ve Sorunları*”, s.143.

⁶³⁶ Kuçuradi, “*Günümüzün Devletlerinde İnsan Hakları Işığında Azınlık Hakları, Kavramı ve Sorunları*”, s.143.

⁶³⁷ Kuçuradi, “*Günümüzün Devletlerinde İnsan Hakları Işığında Azınlık Hakları, Kavramı ve Sorunları*”, s.143.

grup üyelerinde bu farklı özellikler örtüşebilmektedir.⁶³⁸ Dolayısıyla tek bir kimlik temelinde birleşen gruplar, kişilerdeki bu ortak kimliğin yanında, diğer farklı grupsal özellikleri de bir araya getirmiş olmaktadır.⁶³⁹

Söz konusu grupsal özelliklerden kimileri, doğal ve değiştirilemez bir nitelik taşıırken, bir kısmı tesadüfen edinilmekte, diğer bir kısmı ise kişisel seçimlere bağlı ve değiştirilebilir bir yapıya sahip bulunmaktadır.⁶⁴⁰ Örnek olarak kişinin etnik kökeni, rengi, ırkı gibi özellikleri doğuştan sahip olunan ve değiştirilemeyen grupsal kimliklerini oluşturmaktadır. Öte yandan engellilik durumu, doğuştan veya sonradan edinilen ve kişinin seçiminden bağımsız olarak var olan bir özellik olarak öne çıkmaktadır. Dini inançlar, siyasi görüşler veya felsefi düşünce yapıları ise, bireylerin tercihleri ile belirlenebilen ve değiştirebilecekleri özellikleri arasında yer almaktadır.

Kişilerin taşıdıkları belirli özelliklerini ön plana alarak bir grupsal kimlik oluşturmaları, bireysel kimliklerini bir kenara bıraktıkları anlamını taşımamaktadır. Buna karşın sahip olunan sayısız özellikten bir veya birkaçını temel almak suretiyle kendini bir gruba ait hissetme durumu, çeşitli ihtiyaçlar neticesinde gerçekleşmektedir.⁶⁴¹ Bu ihtiyaçlardan biri de, hak ihlallerine karşı güçlü bir mücadele yürütebilme ihtiyacı olarak ortaya çıkmaktadır. Kişiler, kimliklerini oluşturan farklı birçok özellikten yalnızca bazıları nedeniyle yaşamlarında ayrımcılığa ve hak ihlallerine maruz kalmaktadırlar.⁶⁴² Bunun sonucunda ise sahip oldukları her özelliği esas alarak değil, yaşadıkları hak ihlalleri ve ayrımcılığa gerekçe olarak gösterilen özellikleri etrafında birleşerek gruplar oluşturmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Bu şekilde bireyler, belirli özellikleri nedeniyle deneyimlemek zorunda kaldıkları ve zaman içerisinde sistematik bir hal alan hak ihlallerine dikkat çekmek ve bu ihlalleri önlemek amacıyla, kendilerini sadece bireyler olarak değil, aynı zorlukları paylaşan bir grubun üyeleri olarak tanımlamaktadırlar.⁶⁴³ Kişilerin bu özellikleri etrafında oluşturdukları gruplar, karşılaştıkları hak ihlalleri karşısında

⁶³⁸ Çitil, Üçüncü, “Türkiye’de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku’nun Durumu”, s.234.

⁶³⁹ Çitil, Üçüncü, “Türkiye’de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku’nun Durumu”, s.234.

⁶⁴⁰ Kuçuradi, “Günümüzün Devletlerinde İnsan Hakları Işığında Azınlık Hakları, Kavramı ve Sorunları”, s.143.

⁶⁴¹ Grupları meydana getiren faktörler hakkında bkz. Kaya Ağın, “Grupların Genel Oluşumları, Yapıları ve Özellikleri Açısından Grup İçi İletişim Süreçlerinin İncelenmesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, C.10, S.1, 2022, s.496-497.

⁶⁴² Uluslararası Af Örgütü, “Ayrımcılık”, Amnesty Türkiye, <https://www.amnesty.org.tr/icerik/ayrimcilik>, (E.T.01.11.2024).

⁶⁴³ Donnelly, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, s.158; İbrahim Mavi, Sıtkı Yıldız, “Küreselleşme Bağlamında Yeni Bir Toplumsal Hareket Olarak İnsan Hakları Hareketi”, *Akademik Hassasiyetler*, C.8, S.15, 2021, s.3.

farkındalığın artırılması ve kendilerine karşı oluşturulan eşitsizliklerin görünür kılınması işlevini üstlenmektedir.⁶⁴⁴

Örneğin, engelli bireyler; fiziksel, zihinsel ya da duyuşal fonksiyonlarındaki farklılıkları öne sürülerek sıklıkla ayrımcılığa maruz bırakılmakta, bu sebeple eğitim, sağlık ve iş yaşamı gibi pek çok alanda, temel insan haklarına etkin biçimde erişememektedirler.⁶⁴⁵ Karşılaştıkları bu durum engelli bireyleri, bireysel çabalarla haklarını arama ve kişisel bir mücadele vermenin ötesinde, ortak deneyimleri etrafında birleşmeye ve kolektif bir savunuculuk yoluna gitmeye itmiştir.⁶⁴⁶ Bu sayede engelli kimlikleri etrafında birleşerek, grup halinde insan hakları savunuculuğu yapmaya başlayan engelliler, insan haklarının gerektirdiklerinin, engelli bireylere de sağlanması ihtiyacına dikkat çekmişlerdir.⁶⁴⁷ Engelli kimliği merkezinde gerçekleşen bu birliktelik, engelli bireylerin karşılaştıkları adaletsizliklere ve eşitsizliklere daha güçlü bir tepki gösterebilmelerini destekleyerek, gerekli farkındalığı ve baskıyı oluşturmalarını mümkün kılmıştır.⁶⁴⁸ Bu sayede ulusal ve uluslararası düzeyde, engelli bireylerin insan haklarının gerektirdiklerini içeren pek çok yasal düzenleme hayata geçirilmiş, hak ihlallerini önlemek için çeşitli adımlar atılmıştır. Bugün, engelli bireylerin karşı karşıya olduğu ayrımcılık ve haklara eşit erişememe durumu halen varlığını korusa da, yürütülen toplu mücadeleler yoluyla kazanımlar elde edilmeye devam etmektedir.⁶⁴⁹ Bu örnekten de görülebileceği üzere, kişilerin gruplar oluşturarak hakları için gösterdikleri çabalar, taşıdıkları özellikler ne olursa olsun, insan haklarının gerektirdiklerinin, herkese tam ve etkin biçimde sağlanması talebini dile getirmektedir. Kişilerin hak arayışında bu türden bir yol seçmeleri aynı zamanda, kendilerini gruplar oluşturmaya iten özellikleri ile ilişkili yaşadıkları insan hakları ihlallerine karşı, etkili bir mücadele yürütebilmelerini mümkün kılmaktadır.

Grup hakları, tarihsel süreçler ve siyasi dinamikler nedeniyle ortaya çıkmıştır. Özellikle savaşlar, kolonizasyon, göçler gibi olaylar sonucunda oluşan siyasi coğrafyalarda,

⁶⁴⁴ Mavi, Yıldız, “Küreselleşme Bağlamında Yeni Bir Toplumsal Hareket Olarak İnsan Hakları Hareketi”, s.15.

⁶⁴⁵ Engelli bireylerin küresel çapta farklı alanlarda karşılaştığı hak ihlalleri hakkında bkz. Dünya Sağlık Örgütü, *Dünya Bankası, Dünya Engellilik Raporu*, Cenevre 2011, <https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/D%C3%BCnya-Engellilik-Raporu-2011.pdf>, (E.T. 01.11.2024.)

⁶⁴⁶ Lawson, Beckett, “The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis”, s.365; Behçet Kaldık, “Engelli Hakları Hareketi: Bir Aktivist Hareket Olarak Gelişimi, Talepleri ve Toplumsal Bağlamı”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.31, S.2, 2022, s.683.

⁶⁴⁷ Gül, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi”, s.32-33.

⁶⁴⁸ Kaldık, “Engelli Hakları Hareketi: Bir Aktivist Hareket Olarak Gelişimi, Talepleri ve Toplumsal Bağlamı”, s.675.

⁶⁴⁹ Kaldık, “Engelli Hakları Hareketi: Bir Aktivist Hareket Olarak Gelişimi, Talepleri ve Toplumsal Bağlamı”, s.684.

farklı özelliklere sahip insan grupları bir arada yaşamaya başlamıştır.⁶⁵⁰ Bu durum, egemen devlet yapısı ve siyaset anlayışının, belirli çıkarları önceleyerek, çeşitli grupların temel haklarını ve gereksinimlerini ihmal eden politikalar üretmesi sonucunu da ortaya çıkarmıştır.⁶⁵¹ Farklı bazı dönemlerde ve coğrafyalarda iktidarda olan ve belirli özelliklere sahip gruplar, kendi çıkarları uğruna, iktidarda olmayan ve kendilerinden farklı özellikler taşıyan grupların temel haklarını kullanmalarını engellemiştir.⁶⁵² Bu durum, temel insan haklarının korunması gerekliliği ile birleşerek, grup haklarının tanımlanması ve savunulması ihtiyacını doğurmuştur.⁶⁵³ Bu haklar, farklı grupların kimliklerinin ve insan haklarının korunması ve adil bir şekilde temsil edilmesini amaçlayarak, toplumsal barışı desteklemektedir.

Bugünün koşulları incelendiğinde, hak ve çıkarların hem yasal bağlamda hem de uygulama bağlamında, sıklıkla birbirine karıştırılmaya devam ettiği görülmektedir.⁶⁵⁴ Siyasi etkenlerin de devreye girmesiyle birlikte artan düzeyde kendini gösteren bu karıştırmalar, hem insan haklarının hem de bu haklarla zorunlu bir ilişki içerisinde olan grup haklarının korunmasına yönelik olumsuz bir etki oluşturmaktadır.⁶⁵⁵ İnsan haklarına ters düşmesine rağmen "bütün kültürlere saygı" gibi sloganlar altında bazı davranışlar, yasaklanmaları gerektiği halde desteklenmekte ve bazı grup hakları gereği gibi tanınmamaktadır.⁶⁵⁶ Özellikle çocuk işçiliği ve çocuk evlilikleri gibi uygulamalar, bu tür yanlış politikaların somut örnekleri olarak varlık göstermekte ve adaletin sağlanması önünde bir engel teşkil etmektedir.⁶⁵⁷ Nitekim küresel çapta adaletsizlik, insan haklarının vazgeçilmez bir uzantısı olan grup haklarının, grup çıkarları adına yok sayılması veya ihlal edilmesi biçiminde gerçekleşmektedir.⁶⁵⁸ Herhangi bir insan hakkının varlık gösterebilmesinin, bir grup hakkının tanınması ile mümkün olabildiği hallerde, söz konusu grup hakkının tanınmaması veya insan haklarını korumaya yönelik faaliyetlerin hukuk aracılığıyla engellenmesi, hukuk sistemini adaletsiz kılacaktır.⁶⁵⁹ Özellikle, insan hakları ile bağlantı kurulamayan ve

⁶⁵⁰ Kuçuradi, "İnsan Hakları Açısından 'Dünya Problemleri'", s.14.

⁶⁵¹ Kuçuradi, "İnsan Hakları Açısından 'Dünya Problemleri'", s.14.

⁶⁵² Kuçuradi, "İnsan Hakları Açısından 'Dünya Problemleri'", s.14.

⁶⁵³ Kuçuradi, "İnsan Hakları Açısından 'Dünya Problemleri'", s.14.

⁶⁵⁴ Kuçuradi, "Adaletin Gerektirdiklerinden Oluşan Hukukun Özellikleri", s.189.

⁶⁵⁵ Kuçuradi, "Adaletin Gerektirdiklerinden Oluşan Hukukun Özellikleri", s.189.

⁶⁵⁶ Kuçuradi, "Adaletin Gerektirdiklerinden Oluşan Hukukun Özellikleri", s.189.

⁶⁵⁷ Kuçuradi, "Adaletin Gerektirdiklerinden Oluşan Hukukun Özellikleri", s.189.

⁶⁵⁸ Kuçuradi, "Adalet Kavramı", s.32.

⁶⁵⁹ Kuçuradi, "Adaletin Gerektirdiklerinden Oluşan Hukukun Özellikleri", s.187.

dolayısıyla grup hakkı niteliği taşımayan bazı çıkarların çeşitli gruplara sağlanması, bir ülkedeki hukuk düzeninin, adaletsiz olduğuna işaret eden bir göstergedir.⁶⁶⁰

Sonuç olarak, grup hakları, tarihsel, sosyal ve politik bağlamda, insan haklarının etkin ve adil bir şekilde uygulanmasını sağlamak için önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Bu haklar, bireylerin belirli özellikleri nedeniyle yaşadıkları ayrımcılık ve hak ihlalleri karşısında güçlenmelerine olanak tanıyan bir koruma mekanizması sunmuştur. Grup haklarının, insan haklarının ayrılmaz bir uzantısı olarak kabul edilmesi, farklı grupların temel haklarının ihlal edilmesini önlemenin yanı sıra, toplumsal barış ve adaletin sağlanmasında da kritik bir rol oynamaktadır. Ancak, grup hakları ve çıkarlar arasındaki ayrımın netleştirilmesi, bu hakların kötüye kullanımını önlemek için gereklilik arz etmektedir. Dolayısıyla, insan hakları ve grup hakları arasındaki ilişkiyi doğru anlamak, bireylerin ve toplulukların haklarını etkin bir biçimde koruma altına almak için elzemdir.

İnsan hakları konusunda özgün bir yaklaşım geliştiren Kuçuradi'nin hak sınıflandırması, hakların niteliklerini ve kapsamlarını belirlemede yol gösterici bir rol oynamaktadır. Bu sınıflandırma, hakların teorik temellerini güçlendirirken, pratikte nasıl korunmaları gerektiğine dair de önemli ipuçları sunmaktadır. Kuçuradi, hakları taşıyıcılarına göre kişi hakları ve grup hakları şeklinde ayırarak, her bir hak kategorisinin özgün doğasını ve birbirleriyle olan ilişkilerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle temel kişi haklarının doğrudan ve dolaylı korunan haklar olarak ayrılması, devletin ve bireylerin bu hakların korunmasındaki farklı rollerini ve sorumluluklarını belirginleştirmektedir. Yurttaşlık haklarının insan haklarından ayrı düşünülmemesi gerektiğine yapılan vurgu ise, sosyal adaletsizliklerin önlenmesi açısından kritik öneme sahiptir. Grup haklarının insan haklarının etkin biçimde yaşanabilmesi için gerekli bir araç olarak konumlandırılması, farklı grupların hak mücadelelerinin meşruiyetini güçlendirmektedir. Sonuç olarak Kuçuradi'nin bu sistematik yaklaşımı, insan hakları kavramının özünü kavramak, güncel tartışmalara ışık tutmak ve hakların etkin korunmasını sağlamak açısından değerli bir teorik çerçeve sunmaktadır.

3.5. Özgürlük Üzerine Yeni Bir Söylem: Kuçuradi'nin Tanım ve Sınıflandırması

Haklar ve özgürlükler, hukuki ve etik tartışmalarda çoğunlukla anlamdaş kavramlar olarak, bütünleşik bir çerçevede ele alınmakta ve bu durum karmaşık problemlere yol

⁶⁶⁰ Kuçuradi, “Adaletin Gerektirdiklerinden Oluşan Hukukun Özellikleri”, s.187.

açabilmektedir. Özellikle hak ve özgürlüklerin taşıyıcılarının birbirinden farklı olduğunun çoğunlukla bilinmemesi ve anlaşılmaması nedeniyle, son dönemlerde insan hakları olarak nitelendirilen hakların sayısında her geçen gün bir artış yaşandığı gözlemlenmektedir.⁶⁶¹ Belirtmek gerekir ki, kişilerin insan haklarının güvence altına alınması meselesi, haklar ile özgürlükler arasındaki bağlantı noktasını oluşturmaktadır. Kuçuradi'nin yapmış olduğu özgürlük tanımı, kavramın haklarla olan bağlantısını ortaya koyarak ve detaylandırarak, konuyla ilgili kavramsal bulanıklığa açıklık getirmeyi olanaklı kılmaktadır. Bu nedenle Kuçuradi görüşleri bağlamında, haklar ve özgürlükler arasındaki ilişkiyi ve kavramlar arasındaki anlam farklılıklarını ortaya koymak yararlı olacaktır.

Felsefi ve hukuki metinlerde zaman zaman, hak ve özgürlük kavramlarına ilişkin karıştırmalar göze çarpmakta, bu kavramların yanlış kullanımına rastlanmaktadır. Çeşitli mevzuat metinlerinde kimi hakların birer özgürlük olarak ifade edilmesi (düşünce ve ifade özgürlüğü gibi), söz konusu yanlış kullanımların bir örneğini oluşturmaktadır.⁶⁶² "özgürlük" kavramı yaygın olarak, bireylerin eylemlerini gerçekleştirirken, serbestçe hareket edebilmeleri ve başka kişilerden gelebilecek herhangi bir müdahale ile karşılaşmamalarına ilişkin bir hak olarak tanımlanmaktadır.⁶⁶³ Bu anlayışa göre bir kişinin eylemde bulunurken engellenmesi, kısıtlanması veya baskı altında bırakılması gibi durumlar, o kişinin özgür olmadığının bir işareti olarak kabul edilmektedir.⁶⁶⁴ Özgürlüklerin bu şekilde yorumlanması aynı zamanda, kötüye kullanılmalarını önlemek adına, deneysel verilere dayalı birtakım hukuki normlar aracılığıyla sınırlandırılmalarına yol açmaktadır.⁶⁶⁵ Kimi zamansa kavramsal ve felsefi bilgi eksikliği, insansal olanakların gerçekleştirilebilmesine ilişkin koşullarla herhangi bir bağlantısı olmayan çeşitli eylemlerin, hukuki metinlerde özgürlük kapsamına alınmasına ve kişilerin bu tür faaliyetlerde bulunurken herhangi bir şekilde kısıtlanmaması gerektiğinin savunulmasına neden olmaktadır.⁶⁶⁶ Oysa özgürlük kavramı, yaygın kabulünün aksine, kişilerin eylemlerinde kısıtlanmamasından farklı bir anlama sahip bulunmaktadır. Kavramın bu şekilde yanlış anlaşılmasının ortaya çıkardığı olumsuz sonuçların giderilmesi için ise, özgürlüğün gerçekte hangi anlama karşılık geldiğinin ortaya konması gerekmektedir.

⁶⁶¹ Kuçuradi, "İnsan Hakları Düşüncesi Işığında İnsan Hakları Belgeleri", s.7.

⁶⁶² Kuçuradi, "İnsan Haklarına Dayalı Anayasa veya Devlet Kavramı", s.215.

⁶⁶³ İsaiah Berlin, "İki Özgürlük Kavramı", *Liberal Düşünce Dergisi*, S.46, 2007, s.62; Kuçuradi, "İnsan Haklarına Dayalı Anayasa veya Devlet Kavramı", s.215.

⁶⁶⁴ Berlin, "İki Özgürlük Kavramı", s.62-63.

⁶⁶⁵ Kuçuradi, "İnsan Haklarına Dayalı Anayasa veya Devlet Kavramı", s.215.

⁶⁶⁶ Kuçuradi, "İnsan Haklarına Dayalı Anayasa veya Devlet Kavramı", s.215.

Özgürlük kavramının neyi ifade ettiğinin açıklanması, kavramın farklı açılardan ele alınması ve farklı özgürlük türlerinin ortaya konması ile mümkündür. Kuçuradi görüşleri kapsamında özgürlük kavramının, hem taşıyıcısının kim olduğu esas alınarak hem de insan haklarıyla bağlantısı kurularak, çeşitli ayrımlar yapılmak suretiyle incelendiği görülmektedir. Bu nedenle özgürlük kavramı, taşıyıcısının niteliği dikkate alınarak bir sınıflandırmaya tabi tutulacak, bu yapılırken de kavramın insan hakları çerçevesinde nasıl ve ne şekilde ele alınması gerektiğine dair tespitlerde bulunulacaktır.

Kuçuradi'nin özgürlük sınıflandırmasına göre özgürlük kavramının, kimin veya neyin özgürlüğünden bahsedildiğine bağlı olarak üç farklı şekilde ele alınması mümkündür. Özgürlüğün bu farklı üç boyutu; “antropolojik özgürlük” (tür olarak insanın özgürlüğü), “etik özgürlük” (kişilerin özgürlüğü) ve “toplumsal özgürlük” şeklinde ifade edilebilir.⁶⁶⁷

3.5.1. Antropolojik Özgürlük

Antropolojik özgürlük, bir diğer ifadesiyle tür olarak insanın özgürlüğü, insanın diğer canlılardan ayrılan özelliklerinden birini oluşturmaktadır.⁶⁶⁸ Özgürlük nedir?" sorusu, insan türüne yöneltildiğinde, özgürlük kavramının insanın doğasında mevcut olan bir özellik, bir olanak olarak varlık gösterdiği görülmektedir.⁶⁶⁹ İnsanı diğer canlılardan farklı kılan bu olanak, özellikle insanlar arası ilişkilerde ve eylemlerde kendini göstermektedir.⁶⁷⁰ Antropolojik özgürlük, insan eylemlerinin, salt biyolojik ve psikolojik etkenler ile değil, aynı zamanda insana özgü değer bilgisi ve etik ilkeler gibi unsurların da etkisi altında şekillenebilme potansiyelini ifade etmektedir. Başka bir anlatımla insan, biyolojik ve psikolojik faktörlerden etkilenmesinin yanı sıra, kendi türünün ürettiği değerler, bilgi birikimi ve etik ilkeler tarafından da yönlendirilmektedir.⁶⁷¹ Bu durum, insana diğer canlılardan farklı olarak, değerlere dayalı seçimler yapma ve eyleme geçme olanağı sunmaktadır; işte bu olanak, antropolojik özgürlük (tür olarak insanın özgürlüğü) olarak adlandırılmaktadır.⁶⁷² Bu doğrultuda söz konusu özgürlük biçimi, insanın değerli eylemlerde bulunabilme kapasitesinden beslenmektedir.⁶⁷³ Söz konusu kapasite, insanın

⁶⁶⁷ İoanna Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, *Uludağ Konuşmaları* İçinde, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2019, s.1-2.

⁶⁶⁸ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.7.

⁶⁶⁹ Türkan Fırıncı, “Özgürlük Kavramı ve Problem Olarak Özgürlük”, Kaygı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, S.3, 2004, s.2; Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.6.

⁶⁷⁰ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.7.

⁶⁷¹ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.7.

⁶⁷² Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.7.

⁶⁷³ Gedik, “İ. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü”, s.20.

kendi eylemlerinin sorumluluğunu üstlenebilmesi, farklı alternatifler arasından değer korumaya yönelik seçimler yapabilmesi ve yaşamına değerler bilgisi ışığında yön verebilmesi anlamına gelmektedir.

İnsanın eylemlerini ve ilişkilerini, değer bilgisinden ve değer korumayı sağlayan etik ilkelerden hareketle biçimlendirebilme olanağına sahip olduğu belirtilmişti. Bu kapsamda kişilerin eylemlerine bakıldığında, bu olanağın gerçekleştirilme düzeyinin, kişiden kişiye değişiklik gösterdiği ve söz konusu olanağın, bazı kişilerce daha yüksek ölçüde hayata geçirilebildiği görülmektedir.⁶⁷⁴ Dolayısıyla antropolojik özgürlük, insana dair bir olanak olarak ortaya çıkmakta, fakat her kişide aynı şekilde ve ölçüde tezahür etmemektedir. Değer korumaya yönelik insan etkinliklerinin gerçekleştirilmesini gerektiren söz konusu özgürlük, bu yönüyle insan onurunun korunmasını da desteklemektedir. Bu bakımdan antropolojik özgürlük, insan olmanın ayırıcı vasıflarından biri olmasının yanı sıra, insanın sahip olduğu değerli bir nitelik olarak da ön plana çıkmaktadır.

3.5.2. Etik Özgürlük

Antropolojik özgürlüğü oluşturan insansal olanak, kişiler tarafından yaşama geçirildiğinde, özgürlüğün farklı bir görünümü ortaya çıkmaktadır.⁶⁷⁵ Bu bağlamda özgürlük, "etik özgürlük" olarak adlandırılan ikinci bir anlam kazanmaktadır. Etik özgürlük, insan olmanın beraberinde getirdiği değerler hakkında bilgi sahibi olan ve bu bilgiyi yaşamlarında rehber edinen kişilerin taşıdığı bir özelliktir.⁶⁷⁶ Başka bir anlatımla etik özgürlük, tek tek kişilerin, etik değer bilinciyle hareket etmeleri ve eylemlerine bu bilinç doğrultusunda yön vermeleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Bir olanağı ifade eden antropolojik özgürlük, her insanın sahip olduğu bir özgürlük biçimini oluştururken, etik özgürlük, bu olanağı etik değerler ışığında eylemlerine yansıtan kişilerin taşıdığı bir niteliği bildirmektedir.⁶⁷⁷ Antropolojik özgürlüğün, bu şekilde farklı ve kişisel bir boyuta taşınması ile meydana gelen etik özgürlük, etik bir değer veya bir kişi değeri olarak mevcut olmaktadır.⁶⁷⁸

⁶⁷⁴ Kuçuradi, "Özgürlük ve Kavramları", s.6.

⁶⁷⁵ Gedik, "İ. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü", s.20; Kuçuradi, "Özgürlük ve Kavramları", s.7.

⁶⁷⁶ Gedik, "İ. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü", s.20; Kuçuradi, "Özgürlük ve Kavramları", s.7; Muhammed Furkan Soltekin, "Hobbes ve Kuçuradi'de Bir Kişinin Değeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.46, 2019, s.103.

⁶⁷⁷ Gedik, "İ. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü", s.20.

⁶⁷⁸ Kuçuradi, "Özgürlük ve Kavramları", s.7.

Bu bilgilerden hareketle, kişilerin etik özgürlüğe sahip olduğunun nasıl tespit edilebileceği veya etik açıdan özgür kişilerin hangi özellikleri taşıdığı gibi soruların akla gelmesi mümkündür. Etik özgürlüğün anlaşılması, özgür kişinin özelliklerinin açıklanması ile olanaklı hale gelecektir. Bu kapsamda özgür kişinin ilk özelliği, değer bilincine ve etik değer bilgisine sahip olması şeklinde ifade edilebilir.⁶⁷⁹ Bu bilgi, kişilerin eylemlerinin insan değeri açısından doğuracağı sonuçları öngörmelerine ve bilinçli seçimler yapmalarına imkân verecektir.⁶⁸⁰

Özgür kişinin ikinci özelliği, doğru değerlendirme yeteneğine sahip olmasıdır.⁶⁸¹ Özgür kişi, olayların, durumların ve diğer kişiler tarafından gerçekleştirilen eylemlerin nedenlerini doğru bir şekilde analiz edebilen kişidir.⁶⁸² Bu analiz sayesinde kişiler, içinde bulundukları durum ve koşullardaki tüm alternatif eylem olanaklarını değerlendirebilecek ve bunun sonucunda, değer koruyan eylemler gerçekleştirmeye ilişkin bir seçim yapabilecektir.

Özgür kişi aynı zamanda, değer koruma amacına yönelik olarak, gerektiğinde eyleme geçme veya mevcut koşullar çerçevesinde eylemde bulunmaktan kaçınma cesaretini de gösterebilmelidir.⁶⁸³ Başka bir ifadeyle etik özgürlük, yapılan doğru değerlendirme sonucu, değer koruyan eylemlerin yerine getirilmesini ve mümkün olduğunca değer harcayan eylemlerden kaçınılmasını da gerektirmektedir.⁶⁸⁴

Etik özgürlüğün olmazsa olmaz bir diğer unsuru ise, kişilerin somut durum ve koşullara uygun davranış sergileyebilme yeteneğidir.⁶⁸⁵ Bu yetenek, kişinin dogmatik düşünce kalıplarından sıyrılarak, her olayın kendine özgü bağlamını ve dinamiklerini kavramasını sağlamaktadır. Özgür bir kişi, önceden belirlenmiş katı kurallara bağlı kalmak yerine, içinde bulunduğu anın gerektirdiği esnekliği ve uyumluluğu gösterebilmektedir. Bu sayede, değişen koşullar karşısında eleştirel düşünme becerilerini de kullanarak, değer korumaya en uygun eylemleri de belirleyebilmektedir.

⁶⁷⁹ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.7; Soltekin, “Hobbes ve Kuçuradi’de Bir Kişinin Değeri”, s.103.

⁶⁸⁰ Soltekin, “Hobbes ve Kuçuradi’de Bir Kişinin Değeri”, s.103.

⁶⁸¹ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.7.

⁶⁸² Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.7.

⁶⁸³ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.20; Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.7.

⁶⁸⁴ Soltekin, “Hobbes ve Kuçuradi’de Bir Kişinin Değeri”, s.103.

⁶⁸⁵ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.20; Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.7-8.

Özetle etik özgürlük, kişinin değer bilincine sahip olarak, içinde bulunduğu somut koşulları göz önünde bulundurarak ve doğru değerlendirmeler yaparak eylemlerde bulunması ile gerçekleşen bir özgürlük türüdür. Yukarıda özgür kişi ile ilgili sayılan özellikler, özgür kişinin sahip olabileceği niteliklerden sadece bazılarıdır. Söz konusu özellikler, etik özgürlük kavramının daha net biçimde kavranması amacıyla örneklendirilmiş olmakla birlikte, bu listenin farklı özelliklerle genişletilmesi de mümkündür.

Kişileri, etik özgürlüğün taşıyıcısı haline getirebilmek, etik özgürlüğe sahip kişilerin sayısını arttırabilmek, etik açıdan özgür olmayı başarabilen kişilerce atılacak adımlara bağlıdır.⁶⁸⁶ Bu konuda atılabilecek en önemli adımlardan biri ise, şüphesiz eğitim sistemlerinin, etik özgürlüğü sağlama amacı doğrultusunda dönüştürülmesi olacaktır.⁶⁸⁷ Bu kapsamda etik değerlere sahip, bilinçli ve sorumlu bireyler yetiştirmek, eğitim sistemlerinin en temel hedeflerinden biri olmalıdır. Eğitim müfredatlarının içeriği ve eğitim sisteminde kullanılan yöntem ve metodlar, etik özgürlüğün gelişimini destekleyecek şekilde yapılandırılmalıdır.⁶⁸⁸ Bunun için öncelikle, eğitimcilerde ve eğitim müfredatlarında etik özgürlüğün ne anlama geldiği ve neden önemli olduğu konusunda açık ve net bir anlayışın yerleştirilmesi gerekmektedir. Eğitimciler, etik özgürlüğün önemini kavrayarak, öğrencilerine bu yönde rehberlik etmeli ve onları insanın değerinin bilgisi odağında bir yaşam sürmeye teşvik etmelidir.

Kişilerin etik olarak özgür bireyler haline gelmesinde eğitimin rolü büyük olmakla birlikte, özgür kalmalarını sağlayan bir diğer kilit etken de 'toplumsal özgürlük'tür.⁶⁸⁹ Bu bağlamda, taşıyıcısı bakımından yapılan özgürlük sınıflandırması kapsamında, ele alınması gereken bir diğer özgürlük türü, toplumsal özgürlük olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal özgürlüğün neyi ifade ettiğinin anlaşılabilmesi ise, özgürlüklerin, toplumsal bağlamda nasıl yerleştiğini kavramayı gerektirmektedir.⁶⁹⁰

⁶⁸⁶ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.13.

⁶⁸⁷ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.12.

⁶⁸⁸ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.12.

⁶⁸⁹ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.13.

⁶⁹⁰ Fırıncı, “Özgürlük Kavramı ve Problem Olarak Özgürlük”, s.6.

3.5.3. Toplumsal Özgürlük

Toplumsal özgürlük, bir toplumdaki ilişkilerin düzenlenmesi, dönüştürülmesi ve sürdürülmesine yön veren ilkelerin, insanın değerini ve temel kişi haklarını koruyacak nitelikte olmasını ifade eder.⁶⁹¹ Bu kapsamda toplumsal özgürlük, bir ülkedeki toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde geçerli kılınan ilkeler ve değerler sistemiyle yakından ilişkilidir. Zira söz konusu ilke ve değerler, eğitim sisteminden yasalara, adalet mekanizmalarından yönetim biçimine kadar hayatın her alanına nüfuz etmektedir.⁶⁹²

Toplumsal özgürlük, bir fikri, bir ideyi, bir gereklilik düşüncesini temsil etmektedir.⁶⁹³ Bu bağlamda anılan özgürlük, toplumsal ilişkilerin, insanın değerini koruyabilecek, yapısal olanaklarını geliştirmesine imkan verebilecek ve temel kişi haklarını güvence altına alabilecek şekilde düzenlenmesi gerektiği fikrine dayanmaktadır.⁶⁹⁴ Bir ülkede toplumsal özgürlüğün varlığı; yapılan tüm düzenlemelerde, inşa edilen her kurum ve kuruluşta ve yürütülen her türlü faaliyette, kısacası toplum yaşamını ilgilendiren her alanda, insanın değerini ve onurunu korumayı amaçlayan ilkelerin temel alınması anlamına gelmektedir.⁶⁹⁵ Bu kapsamda toplumsal düzenlemelerin, etik değer bilgisine dayandırılmasını sağlama hedefi, felsefenin ana işlevlerinden biri olmasının yanı sıra, toplumsal özgürlüğün de bir ön şartını oluşturmaktadır.⁶⁹⁶

Toplumsal ilişkilerin salt çıkar ve güç ilişkileri üzerine kurulu olması, toplumsal özgürlüğün varlığını engelleyerek, kişilerin insan onurunun korunamamasına yol açmaktadır. Belirtmek gerekir ki toplumsal özgürlük sorunu, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde değer bilgisinin dikkate alınıp alınmamasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, anılan düzenlemeleri yapanların da yine kişiler olduğunun ve ilgili düzenlemelerin, kendilerini meydana getiren kişilerin etik özgürlüğüne sıkı sıkıya bağlı bulunduğunun unutulmaması önem arz etmektedir.⁶⁹⁷ Başka bir anlatımla toplumsal özgürlüğün varlığı, kişilerin etik özgürlüğe sahip olmasını gerekli kılmaktadır. Nitekim toplumsal ilişkileri düzenleyen, yasaları yapan, adaleti sağlayan ve yönetimi üstlenenler, bizzat kişilerden başkası değildir. Eğer bu kişiler etik olarak özgür değilse, başka bir

⁶⁹¹ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.13.

⁶⁹² Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.13.

⁶⁹³ Fırıncı, “Özgürlük Kavramı ve Problem Olarak Özgürlük”, s.6; Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.20; Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.14.

⁶⁹⁴ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.14.

⁶⁹⁵ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.14-15.

⁶⁹⁶ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.14-15.

⁶⁹⁷ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.14.

ifadeyle insanın değerinin bilgisi yerine kendi değer yargıları ve ahlaki pusulaları doğrultusunda hareket ediyorlarsa, toplumsal özgürlüğün gerçekleşmesi mümkün olamayacaktır.⁶⁹⁸

Toplumsal ilişkilerin, sürekli değişen tarihsel koşullara göre yeniden düzenlenmesi önemli bir gerekliliktir. Bu kapsamda toplumsal özgürlük, kendisine ulaşılması için sürdürülecek hiç bitmeyen bir çabanın varlığı ile devamlı olarak sağlanabilecektir.⁶⁹⁹ Bunun için ise, söz konusu çabayı gösteren, etik olarak özgür kişilerin varlığına ihtiyaç vardır. İşte bu nedenle etik özgürlük ve toplumsal özgürlük, birbirini besleyen ve tamamlayan iki farklı kavramdır. Kişilerin etik özgürlüğe sahip olması, toplumsal özgürlüğün gerçekleşmesi için olmazsa olmaz bir koşuldur. Öte yandan, Etik özgürlüğün en temel özgürlük türü olarak öne çıkması da, toplumsal özgürlüğün inşasında bir temel taşı olmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁰⁰

Toplumsal özgürlük kavramı, çeşitli özgürlük türlerinin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır.⁷⁰¹ Toplumsal özgürlüğe ilişkin bakış açısı esas alındığında bu kavram, “kişi açısından toplumsal özgürlük” ve “devlet açısından toplumsal özgürlük” olarak, iki kategoride incelenebilmektedir.⁷⁰² Kişi açısından toplumsal özgürlük ise moral (ahlaksal) özgürlük ve hukuksal özgürlüklerden oluşmaktadır.⁷⁰³ Hukuksal özgürlükler ise, temel özgürlükler ve kamu özgürlüklerini (kamusal özgürlükler) kapsamaktadır.⁷⁰⁴ Bu çerçevede ilk olarak, kişi açısından toplumsal özgürlükler ele alınacak, moral özgürlük ve hukuksal özgürlükler açıklanacaktır. Ardından devlet açısından toplumsal özgürlüğün neyi ifade ettiği ortaya konacaktır.

Moral (ahlaksal) özgürlük, kişinin ait olduğu grubun veya toplumun değer yargılarına uymayan davranışlarda bulunması, farklı tavırlar sergilemesi veya değerlendirmeler yapması gibi hallerde, hayatını olumsuz etkileyecek düzeyde tepkilerle karşılaşmaması anlamına gelmektedir.⁷⁰⁵ Toplumun değer yargılarına ters düşen bu tür

⁶⁹⁸ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.14.

⁶⁹⁹ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.14.

⁷⁰⁰ Fırıncı, “Özgürlük Kavramı ve Problem Olarak Özgürlük”, s.8; Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.14.

⁷⁰¹ Fırıncı, “Özgürlük Kavramı ve Problem Olarak Özgürlük”, s.6-7; Gedik, “İ. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü”, s.20; Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.15.

⁷⁰² Fırıncı, “Özgürlük Kavramı ve Problem Olarak Özgürlük”, s.7; Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.15.

⁷⁰³ Gedik, “İ. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü”, s.20; Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.15.

⁷⁰⁴ Gedik, “İ. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü”, s.20; Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.15.

⁷⁰⁵ Gedik, “İ. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü”, s.20; Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.15.

eylemlerin temelinde değerleri korumaya yönelik bir endişe bulunabileceği gibi, farklı düşünce yapıları ve inanışlar da söz konusu eylemleri ortaya çıkarabilmektedir.⁷⁰⁶

Kişi açısından toplumsal özgürlüklerin ikinci boyutunu oluşturan hukuksal özgürlükler, özgürlüklerin insan haklarıyla ilgisini ortaya koymada yol gösterici bir işlev üstlenmektedir. Nitekim insan haklarının farklı türleri ile özgürlükler arasındaki ilişki, hukuksal özgürlüğün farklı iki biçimde varlık göstermesine zemin hazırlamıştır. Temel özgürlükler ve kamu özgürlükleri olarak adlandırılan bu iki özgürlük türü, hak ve özgürlükler arasındaki ilişkinin daha derinlemesine kavranmasını sağlamaktadır. Bu nedenle bu iki özgürlük, insan hakları ile ilgisi çerçevesinde, detaylı şekilde açıklanacaktır.

Farklı hak kategorileriyle ilgisine göre özgürlükler incelendiğinde karşılaşılan ilk terim, “temel özgürlükler”dir. İnsan hakları bakış açısıyla ele alındığında temel özgürlük kavramının, bireylerin belirli eylemlerde bulunurken herhangi bir şekilde alıkonmaması anlamına gelmediği ve daha farklı bir alanı kapsadığı görülmektedir.⁷⁰⁷ Temel özgürlükler daha ziyade, bir ülkedeki insan haklarının hukuk normlarıyla ve uygulama düzeyinde ne ölçüde korunduğu ile ilgilidir.⁷⁰⁸ Bu bağlamda temel özgürlükler, bir ülkedeki temel kişi haklarının hem yasalarla güvence altına alınması hem de pratikte uygulanıyor olması durumudur.⁷⁰⁹ Başka bir anlatımla temel özgürlükler, kişilerin tüm eylemlerini gerçekleştirirken engellenmemesinden ziyade, insan olarak sahip oldukları olanakları, farklı yollarla ve yöntemlerle geliştirip ortaya koymalarına imkan veren eylemlerinde, herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmamaları anlamına gelmektedir.⁷¹⁰ Kişilerin insana özgü olanaklarını gerçekleştirme ve bu doğrultuda yeteneklerini açığa çıkarma süreci, tek bir kalıba sokulamayacak kadar çeşitli eylemlerin meydana getirilmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla temel özgürlükler, bu çok çeşitli eylemlerin önündeki engellerin kaldırılmasına hizmet etmektedir.⁷¹¹ Kısacası temel özgürlük kavramı, çoğunlukla kabul edilen tanımının aksine, kişilerin her türlü eylemde bulunurken serbestçe hareket edebilmesini değil, insansal olanaklarını gerçekleştirirken herhangi bir baskı veya sınırlamayla karşılaşmamasını ifade etmektedir.

⁷⁰⁶ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.15.

⁷⁰⁷ Kuçuradi, “İnsan Haklarına Dayalı Anayasa Veya Devlet Kavramı”, s.216.

⁷⁰⁸ Kuçuradi, “Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?”, s.108.

⁷⁰⁹ Kuçuradi, “İnsan Haklarına Dayalı Anayasa Veya Devlet Kavramı”, s.216.

⁷¹⁰ Kuçuradi, “Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?”, s.107-108.

⁷¹¹ Kuçuradi, “Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?”, s.107-108.

Bu noktada doğrudan korunan temel kişi hakları ile temel özgürlüklerin ortak bir talepten doğan iki kavram olduğu ve aralarında yakın bir ilginin bulunduğu açığa çıkmaktadır. Daha önce de vurgulandığı üzere temel özgürlükler, esasen doğrudan korunan hakların yasal bir zemine oturtulması ve pratikte geçerli kılınması anlamını taşımaktadır.⁷¹² Doğrudan korunan haklar ve temel özgürlükler, insansal olanakların gerçekleştirilmesi sırasında kişilere dokunulmaması şeklinde ortak bir talebi içerse de, bu iki kavram arasında önemli bir fark da bulunmaktadır.⁷¹³ Nitekim temel özgürlükler, doğrudan korunan hakların içerdiği etik taleplerin, yasalarda vücut bulmuş halini oluşturmaktadır.⁷¹⁴ Başka bir anlatımla, hem doğrudan korunan haklar hem de temel özgürlükler, tek tek kişilere, diğer kişiler tarafından gösterilmesi gereken bir muameleyi içermektedir.⁷¹⁵ Bu doğrultuda doğrudan korunan bir hak, yasal olarak güvence altına alınmamış olsa bile, etik açıdan bir kişiye gösterilmesi veya gösterilmemesi gereken bir davranış biçimine gönderme yapmaktadır. Öte yandan, temel bir özgürlük ise, sadece etik bir istemi dile getirmekle kalmamakta, aynı zamanda bu istemin yasal olarak tanındığını ve koruma altına alındığını göstermektedir.⁷¹⁶ Doğrudan korunan haklar ile temel özgürlükler arasındaki bu ilişki aynı zamanda, hak ve özgürlük kavramları arasındaki bağlantı noktasına da işaret etmektedir.

Genel olarak hakların varlığı için, herhangi bir hukuki metinde yer almaları zorunluluk arz etmemekte ve haklar, yalnızca etik ve felsefi bir çerçevede de varlık kazanabilmektedir.⁷¹⁷ Özgürlüklerin mevcudiyeti için ise, ilgili oldukları hakların hukuki güvenceye kavuşturulması gerekmektedir.⁷¹⁸ Her hakkın yasal bir dayanağı söz konusu olamayabilir; ancak bir özgürlükten bahsediliyorsa, ilgili özgürlüğün bildirdiği hakkın, yasalar tarafından teminat altına alınmış olduğu anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla özgürlükler, hakların bir adım ötesine geçmiş, yasal bir statü kazanmış hali olarak kabul edilebilir. Buradan yola çıkarak, her özgürlüğün bir hakkı içerdiği, buna karşın her hakkın henüz bir özgürlük seviyesine ulaşmamış olabileceği sonucuna varmak mümkündür.

⁷¹² Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.17.

⁷¹³ Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.5.

⁷¹⁴ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.17; Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.17.

⁷¹⁵ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.17; Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.17.

⁷¹⁶ Kuçuradi, *Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?* S.108.

⁷¹⁷ Sevgi, “İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları, İoanna Kuçuradi”, s.268.

⁷¹⁸ Kuçuradi, “Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?”, s.108; Sevgi, “İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları, İoanna Kuçuradi”, s.268.

İnsan haklarının içerdiği etik ilkelere dayanan bir anayasa, temel özgürlüklerin ifade ettiği koşulların sürekli olarak sağlanması için gerekli, ancak tek başına yeterli olmayan bir ön şart olarak kabul edilebilir.⁷¹⁹ Zira hakların yasal belgelerle hukuki güvenceye kavuşturulması, herkesin bu haklara saygı göstermesi gerektiğini ortaya koymakla birlikte, yasal güvenceler, hakların korunabilmesi için tek başlarına yeterli olamamaktadır.⁷²⁰ Bu nedenle özgürlüklerin var olabilmesi için, içerdikleri hakların pratikte de korunması ve yaşama geçirilmelerinin sağlanması gerekmektedir. Hakların günlük yaşamda karşılık bulabilme düzeyi ise, konuyla ilgili farkındalık seviyesinin yüksek oluşu ve kamusal pratiklerin insan haklarına saygı çerçevesinde şekillenmesi ile doğru orantılıdır.⁷²¹ Özetle özgürlüklerin sağlanması meselesi, yalnızca bireysel düzlemde değil, toplumsal ve yasal bağlamlarda da ele alınması gereken bir konudur. Özellikle bir ülkedeki temel özgürlüklerin durumu, o toplumun haklara ilişkin bilinç düzeyinin yanı sıra, mevcut yasaların ve kurumsal işleyişin, hakları ne ölçüde koruyabildiğini de yansıtmaktadır. Bu nedenle, temel özgürlüklerin var olabilmesi için, yalnızca belirli mevzuat hükümlerinde yer almaları yeterli olamayacak, pratikte de insan haklarına saygılı bir toplumsal ve siyasal düzenin sağlanması gerekecektir.

Temel özgürlükler incelendiğinde, bu özgürlüklerle ilgili önemli olan noktanın, yalnızca belirli kişi veya kişilerin herhangi bir temel özgürlüğe sahip olup olmaması değil, herhangi bir ülkede temel özgürlüklerin sağlanıp sağlanamaması, bu özgürlüklerin o ülkenin toplumsal ve yasal yapısı içinde kendine yer bulup bulamaması olduğu görülmektedir.⁷²² Temel özgürlüklerin bir ülkede varlık kazanabilmesi için ise, kişilerin doğrudan korunan haklarının zarar görmemesinin yasalarla garanti altına alınması ve bu hakların ihlali durumunda devlet tarafından etkin bir müdahalenin gerçekleştirilebilmesi gerekmektedir.⁷²³ Bu nedenle bir ülkedeki temel özgürlüklerin durumu, o ülkenin toplumsal ilişkilerini düzenleyen hukuk normlarının hangi ilkeler üzerine kurulu olduğu ve bu normların pratikte nasıl ve ne şekilde uygulandığı konularında çıkarımda bulunabilmeyi olanaklı kılmaktadır.⁷²⁴

⁷¹⁹ Kuçuradi, “İnsan Haklarına Dayalı Anayasa veya Devlet Kavramı”, s.216.

⁷²⁰ Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.5.

⁷²¹ Kuçuradi, “Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?”, s.108.

⁷²² Kuçuradi, “İnsan Haklarına Dayalı Anayasa veya Devlet Kavramı”, s.216.

⁷²³ Kuçuradi, “Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?”, s.108.

⁷²⁴ Kuçuradi, “İnsan Haklarına Dayalı Anayasa veya Devlet Kavramı”, s.216.

Yaygın inanışın aksine, temel özgürlüklerin asıl taşıyıcıları kişiler değil, ülkelerdir.⁷²⁵ Bir ülke, vatandaşı olup olmamasına bağlı kalmaksızın, sınırları içinde yaşayan herkese, insan türüne özgü yeteneklerini gerçekleştirebilmesi için gerekli yasal altyapıyı sağladığında ve ilgili yasaları uyguladığında, temel özgürlüklerden söz edilmesi olanaklı hale gelmektedir.⁷²⁶ Temel özgürlüklere kişilerin sahip olduğu şeklindeki yanılmanın devam etmesi, insan hakları ile ilgisi olmayan bazı davranışların yasaklanmasının, hak ihlali olarak yorumlanmasına yol açacaktır.⁷²⁷ Ancak özgürlüklerin gerçek taşıyıcılarının ülkeler olduğunun anlaşılması, özgürlükler ile "kötüye kullanım" arasındaki çizginin daha net biçimde belirlenmesini sağlayacaktır.⁷²⁸ Bu sayede somut durumlarda insan haklarının ihlal edilip edilmediği, daha kolay bir şekilde tespit edilebilecektir.

Temel özgürlüklerin bu şekilde kavramsallaştırılması, anayasa ve yasa yapımı süreçleri açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Her şeyden önce, hukuk normlarının meydana getirilmesindeki en önemli amaçlardan birinin, kişilerin insansal olanaklarını gerçekleştirmelerini sağlamak olduğu anlayışı, yapılan bu özgürlük tanımı ile ön plana çıkmaktadır. Bu noktadan yola çıkıldığında ise, hukuk normları türetilirken, ilgili normun içerdiği düzenlemelerin, insan haklarına ve özgürlüklerine etkisinin dikkate alınması gerektiği sonucuna varmak mümkün hale gelmektedir. Temel özgürlüklerin sadece belirli davranışların serbestliği olarak değil, insana özgü olanakların gelişiminin mümkün kılınması şeklinde anlaşılması, hukuk normlarının toplumun farklı kesimlerinin ihtiyaçlarına duyarlı olmasını da gerektirmektedir. Zira yasal çerçeve, tek tip bir insan modeli dayatmak yerine, bireylerin farklılıklarını ve özgün karakterlerini destekleyecek şekilde tasarlanmalıdır. Son olarak, bu şekilde bir özgürlük anlayışının, devletin rolünü de dönüştürdüğü görülmektedir. Bu kapsamda devlet, yalnızca özgürlüklerin sınırlarını çizen değil, aynı zamanda bu özgürlüklerin hayata geçmesi için gerekli imkanları sağlayan bir aktör olarak konumlanmaktadır. Nitekim eğitim, sağlık, çalışma yaşamı gibi alanlarda devletin aktif rol üstlenmesi ve özgürlüklerin varlığı için elverişli bir zemin oluşturması önemli bir gerekliliktir. Tam da bu noktada insan hakları açısından oldukça önem taşıyan farklı bir özgürlük türünün varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Bahse konu alanlar dahil olmak üzere, yaşamın pek çok alanında, kişilerin dolaylı korunan haklarının teminat altına

⁷²⁵ Gedik, "İ. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü", s.20; Kuçuradi, "Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?", s.108.

⁷²⁶ Kuçuradi, "Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?", s.108-109.

⁷²⁷ Kuçuradi, "Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?", s.109.

⁷²⁸ Kuçuradi, "Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?", s.109.

alınması için, toplumsal özgürlüklerin somut görünümlerini oluşturan kamu özgürlüklerinin sağlanması zorunluluk arz etmektedir.

İnsan hakları ile özgürlükler arasındaki güçlü bağlantı, ilk olarak temel özgürlükler teriminin ele alınıp açıklanmasını gerekli kılmıştır. Ancak insan hakları ile özgürlükler arasındaki ilişki, yalnızca temel özgürlüklerin anlamının ortaya konması ile anlaşılamayacak kadar kapsamlı ve karmaşıktır. Zira iki kavram arasındaki bağlantı noktasının etkilerini gösterdiği bir diğer alan, kamu özgürlüklerinin mevcudiyeti ile netlik kazanmaktadır. Bu nedenle temel özgürlüklerin yanı sıra, kamu özgürlükleri (kamusal özgürlükler) kavramının da açıklanması ve dolaylı korunan haklar ile arasındaki ilişkinin ortaya konması, insan hakları ile özgürlükler arasındaki etkileşimin daha iyi kavranabilmesini sağlayacaktır.

Doğrudan korunan hakların güvence altına alınarak temel özgürlüklere dönüşmesinde olduğu gibi, dolaylı korunan haklar da, hukuk normları ve devlet tarafından tanınan yurttaşlık hakları ile yaşama geçirildiklerinde, kamu özgürlüklerine dönüşmektedirler.⁷²⁹ Başka bir deyişle, dolaylı olarak korunan hakların varlık kazanabilmesi amacıyla çıkarılan yasalar, tanınan yurttaşlık hakları ve ilgili kurum ve kuruluşların yürüteceği faaliyetler, bireylerin anılan haklardan etkin biçimde yararlanabilmelerini sağlayarak, kamu özgürlüklerini meydana getirmektedir.⁷³⁰ Bu noktada bireylerin dolaylı korunan haklarını kullanabilmelerini sağlayan devlet mekanizmaları ve kurumsal yapılar, kamu özgürlüklerinin varlığı için önem arz etmektedir. Zira kamu özgürlükleri, bireylerin dolaylı korunan haklardan etkin biçimde yararlanabilmelerini sağlayan araçlar, yollar ve yöntemler olarak tanımlanabilmektedir.⁷³¹

Doğrudan korunan haklarla ilgili devletin rolü, yasal güvence altına alınmaları, ihlallerinin önlenmesi ve ihlal edilmeleri halinde ilgili mekanizmaları ile devreye girmesi biçiminde ifade edilebilir. Oysa dolaylı korunan hakların yaşama geçirilebilmesi için devletin, ilgili kurum ve kuruluşları ile daha aktif bir rol üstlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle temel özgürlüklerin tesisi için devletin, doğrudan korunan hakları yasal güvence altına alması ve bu hakların yaşama geçirilmesi sırasında kişilere dokunmaması yeterli olmaktadır. Ancak kamu özgürlükleri, dolaylı korunan haklarla ilgili olduğundan, devletin

⁷²⁹ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.20; Kuçuradi, “İnsan Hakları Açısından ‘Dünya Problemleri’”, s.18.

⁷³⁰ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.18; Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.18.

⁷³¹ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.18.

tanıldığı yurttaşlık hakları ve ilgili kurum ve kuruluşlarının yürüttüğü faaliyetler, bu özgürlüklerin gerçekleştirilmesinde belirleyici bir etkiye sahip bulunmaktadır.⁷³² Bu nedenle temel özgürlükler ile kıyaslandığında kamu özgürlükleri, devletin daha fazla öne çıktığı bir özgürlük alanını oluşturmaktadır.

Toplumsal özgürlükleri meydana getiren olanakların bir kısmı, temel özgürlüklerle yaşama geçirilirken, diğer bir kısmı ise kamu özgürlüklerinin tesisi ile sağlanmaktadır.⁷³³ Zira devletin çeşitli kurum ve kuruluşları aracılığıyla, bireylerin dolaylı korunan haklarının yaşama geçirilmesine ve geliştirilmesine yönelik sunduğu imkanların her biri, kamu özgürlüklerinin meydana getirilmesinde araçsal bir işleve sahip olmaktadır.⁷³⁴ Bu doğrultuda toplumsal özgürlüğün gerçekleştirilmesine hizmet eden devlet mekanizmalarının önemli bir bölümü aynı zamanda, kamu özgürlüklerinin birer yansıması olarak nitelendirilebilmektedir.⁷³⁵ Nitekim bahse konu devlet mekanizmaları, bireylerin dolaylı korunan haklarını fiilen kullanabilmelerine imkan tanıyarak, toplumsal özgürlüğün hayata geçirilmesini de olanaklı kılmaktadır.⁷³⁶ Örneğin, eğitim hakkının korunması ve geliştirilebilmesi için devlet tarafından kurulan eğitim kurumları, sağlık hakkından vatandaşların etkin biçimde yararlanabilmesi amacıyla sunulan sağlık hizmetleri, çalışma hakkının kullanılabilmesi için yapılan yasal düzenlemeler ve istihdam alanında faaliyet gösteren devlet kurumları, kamu özgürlüklerinin farklı görünümüleri olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda, eğitim kurumları, sağlık kurumları, sosyal güvenlik kurumları gibi yapılar, dolaylı korunan hakların kullanılabilmesi ve onurlu bir yaşam sürdürülebilmesi için olmazsa olmaz araçlardır.

Toplumsal özgürlük kavramı, devlet açısından ele alındığında ise, yurttaşların temel haklarını korumak amacıyla, devlet tarafından yapılan düzenlemeler ve sağlanan imkanlar bütünü olarak tanımlanmaktadır.⁷³⁷ Söz konusu düzenlemeler ve imkanlar, hem doğrudan korunan hakların hem de dolaylı korunan hakların yaşama geçirilmesinde kritik bir önem taşımaktadır.⁷³⁸ Devletler, çeşitli kurumları ve organları vasıtasıyla, kişilerin insana özgü yapısal olanaklarını gerçekleştirebilmelerini ve geliştirebilmelerini sağlayacak bir ortam

⁷³² Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.18-19.

⁷³³ Fırıncı, “Özgürlük Kavramı ve Problem Olarak Özgürlük”, s.7.

⁷³⁴ Fırıncı, “Özgürlük Kavramı ve Problem Olarak Özgürlük”, s.7; Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.20.

⁷³⁵ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.21.

⁷³⁶ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.20.

⁷³⁷ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.20.

⁷³⁸ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.18.

meydana getirmekte ve bunun için gerekli ön koşulları sağlamaktadır.⁷³⁹ Dolayısıyla kişilerin temel haklarını kullanabilmeleri ve onurlu bir yaşam sürebilmeleri için gerekli olanakların sağlanması, devletlerin bir yükümlülüğünü teşkil etmektedir.⁷⁴⁰ Bir ülkede yasama faaliyetleri, oluşturulan kurumsal yapılar ve devlet mekanizmaları aracılığıyla, tüm vatandaşların temel haklarının eşit ve insan onuruna yaraşır şekilde sürekli olarak korunabilmesi, o ülkede toplumsal özgürlüğün mevcut olduğuna işaret etmektedir.⁷⁴¹ Dolayısıyla devlet açısından toplumsal özgürlük, temel insan hak ve özgürlüklerinin içerdiği ilkelerin hukuki koruma altına alınmasının yanı sıra, kişilerin bu hakları kullanabilmelerine imkan veren fırsatların kendilerine sunulmasını da gerektirmektedir.

“Kamu özgürlükleri” ile “devlet açısından toplumsal özgürlük” kavramları, hizmet ettikleri amacın benzerliği ve devletin aktif görev üstlenmesini gerektirmelerinden dolayı, birbirleri ile karıştırılmaya müsaittir. Gerçekten de bu iki kavram, sıklıkla iç içe geçen ve birbirini tamamlayan bir nitelik taşısa da, aralarında bazı farklar bulunmaktadır. Bu nedenle kamu özgürlükleri ve toplumsal özgürlük kavramlarının, özellikle de devlet açısından toplumsal özgürlük çerçevesinde incelenerek, birbirlerinden ayrılan yönlerinin ortaya konmasında yarar vardır. Toplumsal özgürlük, kişilerin doğrudan ve dolaylı korunan tüm haklarını kullanabildiği, insansal olanaklarını gerçekleştirebildiği ve onurlu bir yaşam sürebildiği bir toplumsal yapıyı temsil etmektedir. Bu yapı, temel hak ve özgürlüklerin tesis edilebilmesi için gerekli yasal ve kurumsal çerçevenin oluşturulması ile anlam kazanmaktadır. Kamu özgürlükleri ise, toplumsal özgürlüğün birer parçasını oluşturmakta ve özellikle devlet açısından bakıldığında, bu özgürlüğün somutlaşan görünümüleri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda kamu özgürlükleri, toplumsal özgürlüğün sağlanması ve sürdürülmesi için gerekli olanakların önemli bir kısmını kapsamakta, ancak toplumsal özgürlüğün tam anlamıyla gerçekleştirilebilmesi, yalnızca kamu özgürlüklerinin tesisi ile mümkün olamamaktadır. Toplumsal özgürlük; kişiler arası ilişkiler, eğitim sisteminin yapısı, insan çeşitliliğinin ne ölçüde kucaklanabildiği, siyasi ve sosyal yapının kapsayıcı olup olmadığı gibi faktörlere de bağlı olarak biçimlenen daha geniş bir kavramdır. Toplumsal özgürlük, bireylerin temel hak ve özgürlüklerden yararlanabilmeleri için gerekli toplumsal, ekonomik ve siyasal koşulların tümünün sağlanmasını gerektirirken, kamu özgürlükleri, daha ziyade devletin bu koşulları sağlamak üzere çıkardığı yasalara, yürüttüğü faaliyetlere ve oluşturduğu kurumsal mekanizmalara karşılık gelmektedir. Buradan da

⁷³⁹ Kuçuradi, “Felsefe ve Sosyal Adaletsizlik”, s.13.

⁷⁴⁰ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.20.

⁷⁴¹ Kuçuradi, “İnsan Hakları Açısından ‘Dünya Problemleri’”, s.18.

anlaşılacağı üzere, söz konusu iki özgürlük türünün kapsadığı alanların sınırları da birbirinden farklılık göstermektedir. Bu doğrultuda toplumsal özgürlük, kamu özgürlüklerini de içine alan daha kapsayıcı bir kavram olma niteliğini taşımaktadır. Zira toplumsal özgürlükler, tüm insan haklarının sağlanmasını gerektirirken, kamu özgürlükleri daha çok, dolaylı korunan haklar ile ilişkilidir.

Sonuç olarak, kamu özgürlükleri toplumsal özgürlüğün inşasında önemli bir işlevi yerine getirmekle birlikte, kişilerin sahip olduğu etik özgürlükler ile bireysel ve toplumsal bazı dinamikler de, toplumsal özgürlüğün bütüncül bir şekilde tesis edilmesinde belirleyici bir rol üstlenmektedir.⁷⁴²

Özgürlük kavramı, Kuçuradi'nin yaklaşımı çerçevesinde incelendiğinde, kavramın çok boyutlu bir şekilde ele alındığı göze çarpmaktadır. Taşıyıcısı dikkate alındığında özgürlüğün; "antropolojik özgürlük", "etik özgürlük" ve "toplumsal özgürlük" olmak üzere üç farklı biçimde varlık kazanabildiği görülmektedir. Antropolojik özgürlük insanın doğasında var olan bir olanak biçiminde tanımlanırken, etik özgürlük bu olanağı değerler çerçevesinde hayata geçiren özgür kişilerin bir niteliğini ifade etmektedir. Toplumsal özgürlük ise, toplumsal ilişkilerin insanın değerini ve temel haklarını gözetten bir anlayışla düzenlenmesini gerektirmektedir. Özetle özgürlük kavramı insanın doğasındaki bir olanak, belirli kişilerin bir özelliği ve toplumsal ilişkilerin düzenlenmesine dair bir gereklilik fikri olarak üç boyutta varlık göstermektedir.⁷⁴³ Bu üç özgürlük türü birbirinden bağımsız olmayıp, aksine sürekli bir etkileşim halindedir.

Özgürlük kavramı, insan hayatının ve toplumsal düzenin temelini oluşturan en önemli değerlerden biridir. Bu doğrultuda Kuçuradi'nin ortaya koyduğu anlayış çerçevesinde özgürlük, insan değerinin korunması, insan onuruna yaraşır bir yaşamın inşa edilmesi ve insana özgü olanakların geliştirilmesi amaçlarına hizmet eden bir kavram halini almaktadır. Sonuç olarak özgürlük, insanın değerinin korunması, insan haklarının tesisi ve adaletin sağlanması noktasında kendisinden vazgeçilemeyecek bir değer olarak karşılık bulmaktadır.

⁷⁴² Fırıncı, "Özgürlük Kavramı ve Problem Olarak Özgürlük", s.6; Kuçuradi, "Özgürlük ve Kavramları", s.21.

⁷⁴³ Kuçuradi, "Özgürlük ve Kavramları", s.21.

3.6. Şeref, Gurur ve İnsan Onuru: Kavramsal Ayrımlar ve İnsan Hakları İlişkisi

İnsan onuru kavramı, özellikle insan hakları alanında sıkça başvurulan bir kavram olmasına rağmen, belirsizliği ve göreceli yapısı nedeniyle kimi zaman şüpheyel karşılanmakta, eleştirilmekte ve tartışılmaktadır.⁷⁴⁴ Özellikle anayasa hukuku ve insan hakları alanında yürütülen, insan onurunun bir ilke, bir değer veya bir hak olup olmadığı tartışmaları hukuk uygulamasının gündeminde önemli bir yer tutmaktadır.⁷⁴⁵ Söz konusu tartışmalara ek olarak, tarihsel süreç boyunca, insan onurunun anlamı, temelleri ve nasıl somutlaştırılabileceğine ilişkin ortaya atılan farklı görüşler de, kavramın içeriğine dair bir açıklık eksikliğini doğurmaktadır.⁷⁴⁶ Bahse konu bu belirsizlik ise, kavramın literatürde, hukuk sistemlerinde ve uluslararası insan hakları belgelerinde daha net ve somut bir şekilde tanımlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Nitekim insan onurunun hukuki belgelerde sıklıkla insan haklarının temeli olarak sunulması, kavramın insan hakları alanındaki özel konumunu yansıtmaktadır. Buna karşın insan onurunun anlamı ve insan hakları açısından neden önemli olduğu, söz konusu metinlerde açıklanmamaktadır.⁷⁴⁷ Bu nedenle, insan onurunun felsefi, etik ve hukuki boyutlarının derinlemesine incelenmesi ve açıklığa kavuşturulması büyük önem taşımaktadır.⁷⁴⁸

İnsan onuru, insan haklarının temellendirilmesi ve açıklanması süreçlerinde hayati bir rol oynamaktadır.⁷⁴⁹ İnsan haklarının, her insanın doğuştan ve eşitlik ilkesi çerçevesinde sahip olduğu, evrensel, dokunulmaz ve devredilemez haklar olarak kabul edilmesinin altında yatan ana fikir, her insanın sırf insan olması nedeniyle sahip olduğu onurdur.⁷⁵⁰ Nitekim insan haklarının varoluş sebebi konusunda yoğun tartışmalar sürdürülmüş olsa da, uzun mücadeleler sonucunda bu hakların hizmet ettiği nihai amacın, insan onurunun korunması olduğuna dair geniş bir uzlaşıya varılmıştır.⁷⁵¹ Bu nedenle insan haklarının kaynağı, evrenselliği ve meşruiyeti konusunda savunulan farklı görüşler karşısında insan

⁷⁴⁴ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.2.

⁷⁴⁵ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.5.

⁷⁴⁶ Nihat Bulut, “Eski Yunan’dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XII, S.3-4, 2008, s.3-12.

⁷⁴⁷ Semih Batur Kaya, “Bir İnsan Hakları Kategorisi Olarak İnsan Onuru Kavramı ve Türkiye’deki Uygulaması Üzerine Bir Analiz”, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.9, S.2, 2022, s.337.

⁷⁴⁸ Elif Çelik, “İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.9, S.2, 2019, s.284.

⁷⁴⁹ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.94.

⁷⁵⁰ Kaya, “Bir İnsan Hakları Kategorisi Olarak İnsan Onuru Kavramı ve Türkiye’deki Uygulaması Üzerine Bir Analiz”, s.339.

⁷⁵¹ Bulut, “Eski Yunan’dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış”, s.1.

onuru, insan haklarının temellendirilmesi için güçlü bir dayanak noktası sunmaktadır.⁷⁵² İnsan onuru, insan varoluşunun özünde bulunan ve insanı diğer canlılardan ayıran bir değer⁷⁵³ olarak kabul edilecek olursa, insan haklarının, bu değerın korunması ve geliştirilmesine olanak tanıyarak, insan onuruna saygı gösterilmesi için gerekli zemini sağladığı söylenebilir.⁷⁵⁴ Bu nedenle insan onuru, insan haklarının evrenselliğinin açıklanması, meşruiyetinin ortaya konması ve türetildiği öncüllerin saptanması sırasında kendisine sıklıkla başvurulanan bir kavram olma niteliği taşımaktadır.⁷⁵⁵

İnsan hakları belgelerinin ağırlıklı olarak soyut ve genel ifadeler içermesi, bu belgelerde yer verilen normların somut olayların koşullarına göre yorumlanmasını ve uygulanmasını karmaşık ve zorlu bir süreç haline getirebilmektedir.⁷⁵⁶ Bu noktada insan onuru kavramı, insan haklarının gerektirdiklerinin anlaşılmasında, kendisinden yararlanılan, yol gösterici bir ilke olma özelliğine de sahip bulunmaktadır.⁷⁵⁷ Öyle ki, bir yasanın veya uygulamanın insan onuruyla bağdaşmadığı düşünülüyorsa, bu yasa veya uygulamanın insan hakları ihlali olarak değerlendirilmesi mümkün olmaktadır.⁷⁵⁸ Dolayısıyla insan onuru, insan haklarının somut durumlara uygulanması ve yorumlanması için önemli bir ölçüt oluşturmaktadır.⁷⁵⁹ Örneğin işkence, kölelik, zorla çalıştırma, insanlık dışı muamele gibi insan onurunu hiçe sayan uygulamaların insan hakları ihlali olarak değerlendirilmesinde, onur kavramının sağladığı bakış açısı belirleyici olmaktadır.⁷⁶⁰ Bunun yanında eğitim, sağlık, barınma gibi temel hakların insan onuruna yaraşır bir yaşam için gerekli unsurlar olarak görülmesinde de, onur kavramının, insanın özsel değerinin bir ifadesi olduğuna dair kavrayış etkilidir.⁷⁶¹

⁷⁵² Çelik, “İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü”, s.286.

⁷⁵³ Oğuz Şimşek, *Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999, s.65.

⁷⁵⁴ Kaya, “Bir İnsan Hakları Kategorisi Olarak İnsan Onuru Kavramı ve Türkiye’deki Uygulaması Üzerine Bir Analiz”, s.339-340.

⁷⁵⁵ Çelik, “İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü”, s.286.

⁷⁵⁶ Şimşek, *Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması*, s.241.

⁷⁵⁷ İlyas Doğan, “Alman Öğretisinde İnsan Onuru ve Güncel Sorunlar Hakkında Kısa Bir Giriş”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.13, S.2, 2005, s.56.

⁷⁵⁸ Doğan, “Alman Öğretisinde İnsan Onuru ve Güncel Sorunlar Hakkında Kısa Bir Giriş”, s.53.

⁷⁵⁹ Kaya, “Bir İnsan Hakları Kategorisi Olarak İnsan Onuru Kavramı ve Türkiye’deki Uygulaması Üzerine Bir Analiz”, s.338-339.

⁷⁶⁰ İnsan onurunun, evrensel ve bölgesel insan hakları belgelerinde ne şekilde ele alındığı, çoğunlukla hangi haklarla ilgili hükümlerde yer aldığı ve bu haklarla nasıl ilişkilendirildiği hakkında detaylı bilgi için bkz. Çelik, “İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü”, s.292-299.

⁷⁶¹ Çelik, “İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü”, s.298.

İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi, başta kişilerin eylemlerine ve aynı zamanda kişilerin meydana getirdiği bir kurum olan devletin faaliyetlerine bağlıdır.⁷⁶² Bu bağlamda insan onuru kavramı, ilgili aktörlerin insan haklarına saygı gösterme ve koruma yükümlülüğünü güçlendiren bir işlev de üstlenmektedir.⁷⁶³ İnsan onuru, her bir insan hakkı ihlalinin, insanlık onurunun da zedelenmesi anlamına geldiğini vurgulamaktadır.⁷⁶⁴ Bu yönüyle insan onuru, insan haklarının yaşama geçirilmesi, korunması ve geliştirilmesi için güçlü bir etik ve hukuki dayanak sağlamaktadır.

İnsan onurunun, şeref ve gurur gibi anlamca farklılık arz eden kavramlarla sıklıkla karıştırılması, muğlak bir içeriğe sahipmiş gibi anlaşılmasına yol açabilmektedir.⁷⁶⁵ Bu nedenle onur kavramının, gurur ve şeref ile benzer ve farklı yönlerinin ortaya konması, insan haklarının doğru bir şekilde anlaşılması ve uygulanması bakımından büyük önem taşımaktadır.⁷⁶⁶ İnsan onuru, insan haklarının temeli iken, gurur ve şeref, insan haklarından bağımsız olarak var olabilen ve hatta bazı durumlarda insan haklarıyla çatışabilen kavramlardır.⁷⁶⁷ Onurun şeref ve gurur kavramlarından ayrılması aynı zamanda, insan onurunun başkalarının bakışına ve kişinin kendi psikolojik durumuna indirgenemeyecek, mutlak ve başka kişilerce dokunulamaz bir değer olduğunu da ortaya koyacaktır.⁷⁶⁸ İnsanı salt dışsal faktörlere veya kendi iç dünyasına referansla değil, bizatihi insan olması itibarıyla değerli gören bir onur anlayışı, evrensel insan haklarının dayanak noktasını teşkil edebilecektir.⁷⁶⁹

Sonuç olarak insan onurunun etik ve felsefi temellerinin aydınlatılması ve insan haklarıyla ilişkisinin kurulması, kavramın insan hakları alanındaki merkezi rolünün daha iyi kavranmasını olanaklı kılacaktır. Bunun yanında insan onurunun kendine özgü niteliklerinin şeref ve gurur gibi kavramlarla karşılaştırılarak belirlenmesi, kavramın içeriğinin açıklığa kavuşturulmasını sağlayacaktır. Bu noktada Kuçuradi'nin insan onuru kavrayışı, onurun insan hakları alanındaki önemli konumunu ortaya koyarak, insan haklarının felsefi temellerinin daha iyi aydınlatılmasına katkı sunmaktadır. Kuçuradi, konuya ilişkin görüşleri aracılığıyla insan onurunun, insan hakları alanında vazgeçilmez bir

⁷⁶² Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.8.

⁷⁶³ Kaya, “Bir İnsan Hakları Kategorisi Olarak İnsan Onuru Kavramı ve Türkiye’deki Uygulaması Üzerine Bir Analiz”, s.339.

⁷⁶⁴ Şimşek, *Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması*, s.110.

⁷⁶⁵ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.221.

⁷⁶⁶ Çelik, “İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü”, s.285.

⁷⁶⁷ İspir Toprak, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları Üzerine”, s.117.

⁷⁶⁸ Çelik, “İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü”, s.285.

⁷⁶⁹ Bulut, “Eski Yunan’dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış”, s.1-2.

değer olduğuna dikkat çekmekte ve şeref, gurur gibi daha sübjektif ve bağlamsal kavramlardan ayırıştırılmasında önemli bir bakış açısı sağlamaktadır. Bu doğrultuda insan onuru kavramı, Kuçuradi'nin insan haklarına ilişkin görüşlerinde sıkça bahsettiği, en temel kavramlardan biri olma niteliğine sahip bulunması nedeniyle, düşünürün insan hakları anlayışının daha iyi kavranması açısından da önem taşımaktadır. Tüm bu nedenlerle, insan haklarının temellendirilmesinde kendisine sıkça yollama yapılan onur kavramı, Kuçuradi görüşleri çerçevesinde ele alınacaktır. Bu kapsamda öncelikle onurun sıkça karıştırıldığı şeref ve gurur kavramları açıklanacak, ardından onur kavramı incelenecek ve kavramların benzer ve birbirinden ayrılan yönleri ortaya konacaktır.

3.6.1. Şeref: Topluların Özgün Çizgileriyle Resmedilen Bir Değer

Kuçuradi'ye göre, şeref (honor) bir kişinin değerine veya farz edilen değerine gösterilen saygıyı ifade etmektedir.⁷⁷⁰ Bu kapsamda şeref; bireyin, toplumsal değer yargıları ile şekillenen içsel bir duygu olarak deneyimlediği, davranışlarıyla dışa vurduğu ve yine toplum tarafından algılanarak itibar şeklinde anlam kazanan çok boyutlu bir doğaya sahip bulunmaktadır.⁷⁷¹ Bu çok boyutlu yapı, kavramın birey ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşimden doğmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁷² Nitekim bir kişinin şerefli sayılması, öncelikle toplumsal değerleri özümsemesine, davranışlarını bu değerler çerçevesinde yönlendirmesine ve bunun sonucunda toplumdan saygı görmesine bağlıdır.⁷⁷³ Dolayısıyla kişinin şerefli olarak kabul edilmesinde, toplumun değerleri, beklentileri ve bireye yönelik tutumları etkili olmaktadır. Ancak şerefli olmanın ilk adımı, kişinin kendi değer sistemini oluştururken toplumsal normları bir referans noktası olarak benimsemesidir. Bu doğrultuda bireyler, toplumca "iyi" veya "kötü" olarak değerlendirilen davranış kalıplarını rehber edinerek hareket etmekte ve böylece şerefli olmanın ilk koşulunu yerine getirmiş olmaktadır.⁷⁷⁴ Kişilerin, toplumsal kabullere uygun davranışlar sergilemeleri karşılığında, toplum tarafından saygı görmeleri de, şerefli olmalarının ikinci koşulunu oluşturmaktadır.⁷⁷⁵ Kimi zamansa bireylerin davranışları dışındaki başka faktörler de, şereflendirilmelerinde veya şereflendirilmemelerinde etkili olabilmektedir. Örneğin, kimi toplumlarda kişiler, cinsiyet, ırk, etnik köken, toplumsal konum, makam sahipliği veya

⁷⁷⁰ Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.73.

⁷⁷¹ Julian Pitt-Rivers, "Honor", in *International Encyclopedia of the Social Sciences*, ed.: David L. Sills, Vol.6, The Macmillian Company&The Free Press, New York 1968, s.503.

⁷⁷² İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.19.

⁷⁷³ Pitt-Rivers, "Honor", s.503-504.

⁷⁷⁴ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.19.

⁷⁷⁵ Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.73.

ekonomik durumları gibi farklı kriterler esas alınarak itibar kazanabilmektedirler. Sonuç olarak, toplumun belirleyici rolü çerçevesinde biçimlenen birey-toplum etkileşimi, şeref kavramının temelini teşkil etmektedir.

Kişilerin şerefli olup olmadıklarına dair yapılan nitelendirmeler, "iyi" ve "kötü" olarak tanımlanan toplumsal kabullere bağlı olarak farklılaşmaktadır.⁷⁷⁶ Toplumun değer ölçütleri, kişinin şeref sahibi olarak görülmesini veya kendisini şerefli hissetmesini sağlayabilmekte, ancak bunun tam tersi bir duruma da sebebiyet verebilmektedir.⁷⁷⁷ Bir başka deyişle, aynı değer ölçütleri kimi zaman, kişilerin şereflendirilmeye layık olmadığı şeklinde bir çıkarımı da mümkün kılmaktadır.⁷⁷⁸ Bu durumun temel sebebi, şeref anlayışının toplumu oluşturan kişilerin öznel değerlendirmelerine dayanan yargılarla şekillenmesidir.⁷⁷⁹

Kişinin değerine veya farz edilen değerine gösterilen saygının bir ifadesi olan şeref, bir kişinin etik özelliklerine (erdemlerine) dayanabileceği gibi, kültürel veya toplumsal değerlerden de beslenebilmektedir.⁷⁸⁰ Örneğin; dürüstlük, cesaret, adalet gibi erdemlere sahip bir kişi, bu nitelikleri nedeniyle toplum tarafından saygı görebilir; bu durumda kişiye duyulan saygı, etik özelliklerinin ve erdemli davranışlarının nesnel bir karşılığı niteliğindedir.⁷⁸¹ Öte yandan, kişinin değerinin, içinde yaşadığı toplumun kültürel kodlarına ve değer yargılarına uygunluğuyla da ilişkilendirilmesi mümkündür.⁷⁸² Bu durumda ise kişiye duyulan saygı, insanın değerinin bilgisinden ziyade, toplumun "istenilen insan imgesi"ne dayanmaktadır.⁷⁸³ Başka bir ifadeyle, bireyin toplumun arzu ettiği ve onayladığı insan profiline ne ölçüde yaklaştığı, kendisine biçilen değeri şekillendirebilmektedir. Örneğin, ataerkil bir toplumda, erkeklerin ailenin geçimini sağlaması, kadınların ise ev işleriyle ilgilenmesi ve çocuk yetiştirmesi beklenmektedir.⁷⁸⁴ Bu rolleri başarıyla yerine getiren bireyler, toplum tarafından saygı görmekte ve şereflendirilmektedir. Ancak bu saygı, kişilerin etik özelliklerinden ziyade, toplumsal normlara uyum sağlamalarından ileri gelmektedir. Bu örnekte olduğu gibi, bir toplumdaki şeref anlayışı, kişilerin erdemli

⁷⁷⁶ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.20.

⁷⁷⁷ Çelik, "İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü", s.286.

⁷⁷⁸ Pitt-Rivers, "Honor", s.503.

⁷⁷⁹ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.20.

⁷⁸⁰ Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.73.

⁷⁸¹ İoanna Kuçuradi, "Ahlak ve Kavramları", *Adaletin Gerektirdiği Hukuk İçinde*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.18.

⁷⁸² Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.73.

⁷⁸³ Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.73.

⁷⁸⁴ Elif Özlem Özçatal, "Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, 2011, s.23.

davranışları yerine toplumda geçerli kılınan farklı değer yargılarına dayandırılıyorsa, insanın değerinin korunması amacına ters düşen sorunların ortaya çıkması olası hale gelmektedir.⁷⁸⁵

Şerefin kaynaklarından birini oluşturan değer yargıları, yalnızca farklı toplumlar arasında değil, aynı toplum içindeki bireyler arasında dahi önemli ölçüde farklılık gösterebilmektedir. Her bireyin kendine özgü görüşlere sahip olması ve her grubun kendi kurallarını oluşturması nedeniyle, toplumda bu konuda bir uzlaşmaya varmak imkansız hale gelmektedir.⁷⁸⁶ Ayrıca şeref algısının temelinde, değer yargıları dışında, tarih boyunca değişen farklı ölçütlerin de yer aldığı görülmektedir.⁷⁸⁷ Nitekim, bireyin toplumdaki konumu, üstlendiği askeri, siyasi veya adli görevler nedeniyle kazandığı makam veya ekonomik gücünden kaynaklanan saygınlığı gibi çok sayıda faktör, tarih boyunca insanların şerefli kabul edilip edilmemesinde etkili olmuştur.⁷⁸⁸ Tüm bu hususlar, şeref kavramının dayandığı temelin belirsiz ve göreceli olmasına neden olmaktadır.⁷⁸⁹ Dolayısıyla, kişiyi şerefli kılan şeyin ne olduğuna dair görüşler, zaman içerisinde ve toplumdan topluma değişiklik göstermekte, hatta aynı toplumun üyeleri dahi bu konuda farklı bakış açılarına sahip olabilmektedir.

Kişiler, dönemler, toplumlar ve kültürler arasında değişkenlik gösteren söz konusu şeref anlayışları kimi zaman, insan haklarını ihlal eden uygulamalara zemin hazırlayabilmekte ve bu tür ihlalleri meşrulaştıran farklı inanış biçimlerini de beraberinde getirebilmektedir.⁷⁹⁰ Örneğin, bazı geleneksel toplumlarda, engellilik bir utanç kaynağı olarak görülebilmektedir. Bu anlayışa göre, engelli bir çocuğa sahip olmak, ailenin şerefini zedeleyebilen ve toplum nezdindeki itibarını düşürebilen bir durum olarak kabul edilmektedir.⁷⁹¹ Bu tür bir bakış açısı ise, engelli çocukların toplumdan soyutlanmasına ve eğitim, sağlık, toplumsal yaşama katılım gibi en temel haklara erişimlerinin engellenmesine yol açabilmektedir. Engelli bireylerin insan haklarının ihlal edilmesine neden olan söz konusu uygulamalar ise, içinde bulunulan toplumun değer yargıları ve şeref anlayışı tarafından meşrulaştırılabilmektedir. Bu örnekten de anlaşılabileceği üzere, evrensel insan haklarının aksine, şeref kavramının nesnel bir temelden yoksun oluşu, farklı kültür ve

⁷⁸⁵ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.25.

⁷⁸⁶ Pitt-Rivers, “Honor”, s.504.

⁷⁸⁷ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.21.

⁷⁸⁸ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.21.

⁷⁸⁹ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.20.

⁷⁹⁰ İspir Toprak, “‘İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları’ Üzerine”, s.117.

⁷⁹¹ Aylin Nazlı, “‘Öteki Beden’: Bir Ötekilik Biçimi Olarak Engelli Beden ve Engellilik”, *Sosyoloji Dergisi*, S.27, 2017, s.18.

toplumlarda farklı şekillerde yorumlanabilmesine ve bu görelî yapısı nedeniyle insan hakları ihlallerini meşrulaştırmak için araçsallaştırılabilmesine olanak tanımaktadır. Dolayısıyla, şeref kavramının göreceli ve öznel doğası, insan haklarıyla çatışma potansiyelini artıran bir etkiye sahip bulunmaktadır. Bu durum ayrıca, şeref anlayışının, kişilerin erdemleri dışında farklı değer yargılarına dayandırılması halinde, değer harcayıcı uygulamalara yol açtığına da bir göstergesidir.⁷⁹²

3.6.2. Gurur: Benliğin Aynasında Yansıyan Değer Algısı

Onur kavramının sıklıkla karıştırıldığı kavramlardan bir diğerinin de gurur kavramı olduğu gözlemlenmektedir.⁷⁹³ Kuçuradi, gururu (pride) kişinin kendisiyle olan ilişkisi içerisinde hissettiği bir duygu olarak tanımlamaktadır.⁷⁹⁴ Buradan da anlaşılabileceği üzere gurur, kişinin öznel değer algısıyla doğrudan ilişkili bir duygudur. Kişi, kendisine yönelen tutum ve davranışların kendi oluşturduğu imgeye (kendi hakkında sahip olduğu düşünceler, inançlar ve değer yargıları) uygun olması halinde gurur duymaktadır. Başka bir anlatımla gurur, kişiye doğrudan ya da dolaylı olarak kendi imgesine uygun davranıldığında deneyimlenen bir histir.⁷⁹⁵ Bu kapsamda, öz değerini dış etkenlere bağlamayan bir kişi, kendisini küçük düşürme amacıyla yapılan bir muameleye maruz kaldığında, aşağılanmış hissetmeyebilir.⁷⁹⁶ Ancak insanın değerinin bilgisinden yoksun bir kişi, haklı ve yerinde olsa dahi, kendi öz imgesine uymayan bir davranışla karşı karşıya kaldığında, gururunun incindiğini düşünebilir.⁷⁹⁷ Özetle gurur, kişinin benliğine yönelik olarak hissettiği, kendi değerlendirmelerine bağlı olarak şekillenen öznel bir duygu biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Gurur, kişinin öznel değer algısıyla şekillendiği için, insanların gurur duydukları durum, koşul ve davranışlar da oldukça çeşitlilik gösterebilmektedir. Örneğin, akademik başarılarına değer atfeden bir birey, sınavlarda elde ettiği başarılar karşısında, kişilerden göreceği takdire bağlı olarak gurur duyabilir. Benzer şekilde, fiziksel görünüşüne önem veren bir kişinin, bu konuda bir iltifatla karşılaşması halinde, gurur duyması mümkün olabilmektedir. Gurur duygusunun, toplumun değer yargılarının kişiler tarafından özümsemesi sonucu, şerefle paralel biçimde hissedilmesi de olanaklı hale gelebilmektedir.

⁷⁹² İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.25.

⁷⁹³ Kuçuradi, *“İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”*, s.74.

⁷⁹⁴ Kuçuradi, *“İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”*, s.74.

⁷⁹⁵ Kuçuradi, *“İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”*, s.74.

⁷⁹⁶ Kuçuradi, *“İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”*, s.75.

⁷⁹⁷ Kuçuradi, *“İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”*, s.75.

Örneğin, makam sahibi bir kişinin, toplum tarafından şereflendirilmesi sonucu karşılaştığı saygı aynı zamanda, kendisi için bir gurur kaynağını oluşturabilecektir.

Gurur, her zaman olumlu bir duygu olarak yaşanmamaktadır. Nitekim gururun olumlu veya olumsuz bir duygu olarak deneyimlenmesi, kişinin kendisine dair oluşturduğu imgenin etik değerlerle ne kadar uyumlu olduğuna bağlıdır. Kişinin öznel değer algısının etik ilke ve değerlerle çelişmesi halinde gurur, başkalarının haklarını ihlal edecek sonuçlara yol açabilen bir duygu halini alır. Böyle bir durumda, başkalarının davranışları, kişi tarafından oluşturulan imgeye ters düştüğü veya bu imgeyi zedelediği takdirde, gurur duygusu olumsuz bir duyguya dönüşerek, etik değerlerin ihlal edilmesine yol açabilecektir. Örneğin, bir kişinin kendini ait olduğu ırk veya etnik köken nedeniyle üstün görmesi halinde, kişi tarafından oluşturulan imgenin, eşitlik ve ayrımcılık yapmama gibi etik ilkelerle çeliştiği söylenebilecektir. Anılan düşünceye sahip olan bir kişi, kendi ırkından veya etnik kökeninden olmayan kişilerin kendisine eşit muamelede bulunmasını, kendisine yapılan bir "saygısızlık" olarak yorumlayabilecektir. Bu türden bir yorumlama sonucu kişi, gururunun kırıldığı düşüncesiyle hissettiği öfke sonucu, farklı ırktan veya etnik kökenden kişilere karşı ayrımcılık yaptığı ve aşağılayıcı muamelelerde bulunduğu takdirde, gurur duygusu olumsuz bir şekle bürünmüş olacaktır. Bu durum, farklı ırktan veya etnik kökenden kişilerin haklarının ihlal edilmesine de sebep olabilecek, böylelikle gurur duygusu, doğrudan veya dolaylı olarak, değer harcıyıcı uygulamaları ortaya çıkarabilecektir.

Benzer şekilde, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin geleneksel ve çoğu zaman eşitsiz inançlar üzerine kurulu bir öz imge, etik değerlerle ciddi anlamda çatışabilecek ve insan hakları ihlallerine sebebiyet verebilecektir. Bu bağlamda ataerkil bir toplum yapısında yetişmiş bir birey, kadını erkeğe göre daha zayıf, itaatkâr veya evin sorumluluğunu üstlenmesi gereken bir figür olarak algılayabilecektir. Bu tür bir imge ise, toplumsal cinsiyet eşitliği, insan onurunun korunması ve ayrımcılık yapmama gibi evrensel etik ilkelerle çatışmaktadır. Kadınların ekonomik bağımsızlık elde etmesi, yönetici pozisyonlarında yer alması, eğitimde ve iş hayatında erkeklerle eşit fırsatlardan faydalanması veya kendi yaşamları hakkında söz sahibi olması, ataerkil kodlarla şekillenen bir öz imgeyle çatışacağı için, bu imgeye sahip kişiler tarafından gurur kırıcı davranışlar olarak algılanabilecektir. Söz gelimi öz imgesini bu şekilde oluşturan erkek bir yönetici, kadın çalışanların görevde yükselmelerini gurur kırıcı bir durum olarak yorumlayarak, iş fırsatlarına eşit erişimlerini engelleyebilecektir. Aynı şekilde Eşlerden birinin, özellikle erkeğin, kendisini evin reisi

olarak konumlandırması ve ev işlerini yalnızca diğer tarafa yüklemesi, etik açıdan ciddi sorunlar doğurabilecektir. Böyle bir aile yapısı içerisinde kadının ev işlerine eşit katılımı talep etmesi, kendi kariyerine odaklanmak veya karar alma süreçlerine dahil olmak istemesi, erkek tarafından kendi oluşturduğu imgeye yönelik bir tehdit olarak yorumlanabilecek, bu da baskı ve şiddet gibi insan haklarını ihlal eden ağır sonuçları beraberinde getirecektir. Bu nedenle, gurur duygusunun sınırlarının etik değerler çerçevesinde çizilmesi ve kişinin kendisine dair oluşturduğu imgeyi, bu değerlerle uyumlu olacak şekilde yönlendirmesi büyük önem taşımaktadır.

3.6.3. Onurun Evrensel Çağrısı: Gurur ve Şerefın Ötesinde Bir Değer Arayışı

İnsan onuru kavramının gurur ve şeref gibi kavramlardan ayırt edilmesi, kültürel görelilik tartışmalarında yaşanan kavramsal bulanıklığın giderilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. “Farklı kültürlerde farklı onur anlayışları olduğu” şeklindeki yaygın ancak doğru olmayan argüman, genellikle onurun, kişinin toplumsal konumuna, statüsüne veya başkalarının algısına dayalı, daha göreceli kavramlar olan şeref, gurur ve namus gibi kavramlarla karıştırılması sonucu ortaya çıkmaktadır.⁷⁹⁸ Başka bir anlatımla farklı kültürlerde insan onuruna ilişkin değişken anlayışların varlığı iddiası, çoğu zaman onur kavramının, şeref ve gururdan farklı bir anlam ifade ettiğinin bilinmemesinden kaynaklanmaktadır.⁷⁹⁹ Oysa onur, insanın sahip olduğu doğuştan gelen ve vazgeçilmez bir değeri ifade ederken; şeref ve gurur, kişiler tarafından oluşturulan imgeye veya kişilerin toplumdaki konumuna, başarılarına ve takip ettiğİ toplumsal normlara bağılı olarak şekillenen, kültürden kültüre değişkenlik gösteren kavramlardır. Dolayısıyla onur kavramı, evrensel ve nesnel bir temele sahip bir kavramken, şeref ve gururla ilgili olarak bu türden bir nesnellikten söz etmek olanaklı değildir.⁸⁰⁰ Onur kavramının sahip olduğu nesnel ve evrensel yapı, insanın değerinin bilgisi ile içeriklendirilmesinden ileri gelmektedir.⁸⁰¹ İnsan onuru kavramının insanın değerinin bilgisi esas alınarak açıklanması, insan haklarına evrensel ve etik bir temel sağlamasını da mümkün kılmaktadır.⁸⁰² Bu nedenle, onur ile şeref ve gurur arasında net bir ayrım yapılması, insan onurunun evrenselliğine yönelik itirazlara yanıt vermek açısından büyük önem taşımaktadır.⁸⁰³ Bu ayrım ile, farklı kültürlerdeki

⁷⁹⁸ İspir Toprak, “‘İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları’ Üzerine”, s.117; Kuçuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, s.70.

⁷⁹⁹ Kuçuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, s.70.

⁸⁰⁰ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.221.

⁸⁰¹ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.221.

⁸⁰² İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.221.

⁸⁰³ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.221.

değişken anlayışların onurdan ziyade şeref, gurur veya namus gibi kavramlara ilişkin olduğu ortaya konabilmekte ve insan onurunun kültürlerüstü niteliği savunulabilmektedir.⁸⁰⁴ Kavramların doğru şekilde ele alınması, insan haklarının temelinde şeref, gurur veya namus gibi kavramlar yerine onur kavramının yer almasının altında yatan nedenin daha iyi anlaşılmasını da sağlamaktadır. Nitekim insan haklarının insan onuruna dayandırılması, doğruluğu sınanabilen bir kavram aracılığıyla temellendirilmesini de olanaklı kılmaktadır.

İoanna Kuçuradi'nin ortaya koyduğu bakış açısına göre insan onuru, insan hakları ve insanın değeri arasındaki bağlantı noktasına karşılık gelen bir kavram olarak ele alınmaktadır.⁸⁰⁵ Bu çerçevede insan onuru (human dignity) kavramı, insanın özünde var olan ve onu diğer varlıklardan ayıran temel değer farkındalığını ifade etmektedir.⁸⁰⁶ Her kişi, salt insan olması nedeniyle bu değer birer taşıyıcısı konumundadır. Bu noktadan hareketle insan onuru kavramını da, “insanın nesnel değerinin öznel karşılığı”⁸⁰⁷ biçiminde tanımlamak mümkündür. Söz konusu değer, insanın yapısal olanaklarını gerçekleştirme kapasitesine, özgür iradesiyle seçimler yapabilme yetisine ve etik eylemlerde bulunabilme niteliğine dayanmaktadır.⁸⁰⁸ Bu kapsamda insan onuru, insanın tür olarak sahip olduğu ayırt edici özelliklerin felsefi ve antropolojik bir kavrayışına işaret etmektedir.⁸⁰⁹

İnsanı diğer canlılardan ayıran, akıl yürütme, soyut düşünme, dil kullanma, kültür oluşturma, sanatsal faaliyetlerde bulunma, teknoloji geliştirme, etik değerlendirmeler yapma gibi üst düzey bilişsel yetiler ile değerler üretme kapasitesi, insanın tür olarak sahip olduğu yapısal olanaklarını oluşturmaktadır. Tarih boyunca insanlığın elde ettiği bilimsel, sanatsal, felsefi ve teknolojik başarılar da bu olanakların somut birer yansımasını teşkil etmektedir.⁸¹⁰ İnsan onuru bilinci, söz konusu değer ve olanakların farkında olmayı ve bu nedenden ötürü her insanı, saygı ve eşit muameleyi hak eden bir özne olarak görmeyi gerektirmektedir.⁸¹¹ Başka bir deyişle insanın değerinin farkındalığı, insana özgü yetilerin

⁸⁰⁴ İspir Toprak, “‘İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları’ Üzerine”, s.117.

⁸⁰⁵ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.223.

⁸⁰⁶ Kuçuradi, “*İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları*”, s.72.

⁸⁰⁷ Kuçuradi, “*İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları*”, s.72.

⁸⁰⁸ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.2.

⁸⁰⁹ Kuçuradi, “*İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları*”, s.72.

⁸¹⁰ Kuçuradi, “*Adalet Kavramı*”, s.32.

⁸¹¹ Bulut, “*Eski Yunan’dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış*”, s.11.

ve tarihsel süreç içindeki izdüşümlerinin bilincinde olunması ve her insanın bu potansiyeli taşıdığının kabul edilmesi anlamına gelmektedir.⁸¹²

Özetle insan onuru, insanın değerinin farkındalığını ifade etmekte, bu farkındalık ise insanın potansiyelinin, yeteneklerinin ve bu sayede ortaya koyduğu başarılarının bilincinde olmayı gerektirmektedir. Söz konusu farkındalık, salt bir kabulden veya pasif bir durumdan ibaret değildir. Aynı zamanda, bu değerın korunması, geliştirilmesi ve hayata geçirilmesi için gerekli şartların sağlanması yönünde bir sorumluluk ve yükümlülük de içermektedir. Başka bir anlatımla insan onuru, insanın değerinin bilincinde olmanın yanı sıra, bu değere yaraşır bir şekilde davranma ve bu değerin gerçekleşmesi için çaba gösterme sorumluluğunu da beraberinde getirmektedir.⁸¹³ Dolayısıyla insan onuru, kişinin kendisine ve diğer kişilere olan yaklaşımı ve davranış biçimi konusunda yol gösterici bir ilke olma vasfına da sahip bulunmaktadır.⁸¹⁴ Bu ilke, doğal ve toplumsal olarak edinilmiş özelliklerden bağımsız olarak, her insanın, salt insan olması münasebetiyle insan onuruna yakışır bir şekilde muamele görmeyi hak ettiğini vurgulamaktadır.⁸¹⁵ Bu doğrultuda insan onuru, kişinin cinsiyeti, fiziksel özellikleri, etnik kökeni, engellilik durumu gibi doğuştan gelen özellikleri ile, dini inancı, toplumsal statüsü, maddi durumu veya başarıları gibi sonradan sahip olduğu niteliklerini bir kenara bırakarak, onu öncelikle "insan" olarak değerlendirmeyi ve ona bu değere yaraşır bir muamelede bulunmayı şart koşmaktadır.

Kişilerin insan onuruna sahip olmaları dolayısıyla duyulan saygı, insan onurunun bilincinde olmayan kişilere karşı da gösterilmelidir.⁸¹⁶ Çünkü kişiler, bu değerin farkında olup olmamalarından bağımsız olarak, insan oldukları için bu onura sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla insan onuruna saygı, aynı zamanda insanlık ailesine mensubiyetin de bir gereği olmaktadır. Bu değerin farkındalığına işaret eden insan onuru, kişinin kendisini ve başkalarını, her şeyden önce "insan" olarak tanımlamasına ve tüm insanlarla paylaştığı ortak insanlık kimliğinin önemini kavramasına da hizmet etmektedir.⁸¹⁷

⁸¹² Kuçuradi, "Adalet Kavramı", s.33.

⁸¹³ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.223.

⁸¹⁴ Paolo G. Carozza, "Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights: A Reply", *The European Journal of International Law Review*, Vol.19, No.5, 2008, s.934; Kuçuradi, "Ahlak ve Kavramları", s.27.

⁸¹⁵ Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.72-73.

⁸¹⁶ Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.72-73.

⁸¹⁷ Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.73.

Pek çok hukuki düzenlemede temel bir ilke olarak zikredilen insan onuru kavramı, evrensel insan haklarının düşünsel zeminini oluşturmaktadır.⁸¹⁸ Nitekim Kuçuradi'nin yaklaşımında insan hakları, insan onuru kavramı üzerine inşa edilmekte, başka bir anlatımla insan onurundan türetilmektedir.⁸¹⁹ İnsan haklarının meşruiyetini ve evrenselliğini temellendirme arayışında insan onuru, bir başlangıç noktasını ve kendisine başvurulacak temel bir dayanağı teşkil etmektedir.⁸²⁰ Zira insan hakları, insanın özünde var olan onurun doğal bir sonucu ve güvencesi olarak anlam kazanmaktadır. İnsan hakları ise, bu değerlerin korunması ve hayata geçirilmesi için gerekli olan somut talepler bütünü olarak ortaya çıkmaktadır.⁸²¹ Başka bir deyişle insan hakları, insan onurunun pratikteki gerektirdiklerinden başka bir şey değildir; her bir kişinin, insan onuruna yaraşır bir yaşam sürrebilmesinin temel araçlarını oluşturmaktadır.⁸²² Nitekim her bir hak, insanın değerini (onurunu) ve evrendeki eşsiz konumunu koruyacak eylemleri, diğer tüm kişilerden talep etmektedir.⁸²³ Bu kapsamda insan hakları, insan onurunun gerektirdiği muamelenin bireyler ve toplumlar tarafından nasıl hayata geçirileceğinin yol haritasını çizmektedir. Örneğin, yaşam hakkı, insan onurunun en temel gereklerinden birini oluşturmaktadır. Her insanın hayatta kalma ve onurlu bir yaşam sürme hakkına sahip olması, insan onurunun doğrudan bir yansımasıdır. Benzer şekilde, ifade özgürlüğü hakkı, insan onurunun bir gereği olarak, bireyin düşüncelerini özgürce ifade edebilmesini ve bu sayede insan olarak kendini gerçekleştirebilmesini sağlamaktadır. Özel hayatın gizliliği ve konut dokunulmazlığı hakları da insan onurunun korunması için gerekli olan şartlara gönderme yapmaktadır. Kişilerin mahremiyet alanlarına saygı duyulması, insan onuruna uygun bir yaşam sürmelerinin önemli bir parçası olarak kabul edilebilir. Bu tür örneklerin zenginleştirilmesi ve genişletilmesi mümkündür. Zira tüm insan hakları, bu şekilde tek tek ele alınacak olursa, insan onuru ile yakından bağlantılı olduklarının ve her birinin insan onurunun korunması için gerekli bir koşulu ortaya koyduğunun görülmesi pek de zor olmayacaktır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 1. maddesi, uluslararası insan hakları belgelerinin temelinde yatan insan hakları anlayışını net bir şekilde ifade etmektedir: “Bütün insanlar haklar ve onur/değer bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdanla donatılmışlardır ve birbirlerine kardeşçe davranmalıdırlar.” Bu ifadeler, insan haklarının

⁸¹⁸ Çelik, “İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü”, s.286.

⁸¹⁹ İspir, “İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı”, s.224.

⁸²⁰ Çelik, “İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü”, s.286.

⁸²¹ Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.1-2.

⁸²² Kuçuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, s.73.

⁸²³ Kuçuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, s.73.

kaynağının insan onuru olduğunu ve bu hakların insan onurunun doğal bir sonucu olduğunu net bir biçimde ortaya koymaktadır. Nitekim insan haklarının özünde, insan onurunun tanınması ve korunması gerekliliğinin yer aldığı, madde metninden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla herhangi bir hakkın "insan hakkı" olarak nitelendirilebilmesi için, insanın onurunu koruyacak ve insana yaraşır bir yaşam sürdürülmesini sağlayacak muameleleri talep etmesi gerekmektedir.⁸²⁴

Maddede her insanın, onur ve haklar bakımından eşit olduğunun vurgulanması, kişilerin doğuştan sahip oldukları insan onurunun, insan haklarının temelinde yer alan gerekliliğin bir tezahürü olduğuna işaret etmektedir. Maddeye göre her insanın özünde var olan, onu diğer varlıklardan ayıran içkin ve mutlak değer, insan onuru olarak ortaya çıkmaktadır.⁸²⁵ İnsana bu değeri kazandıran temel husus ise, onu diğer varlıklardan ayıran düşünsel özellikleri (akıl sahibi olması) ile etik özellikleri (vicdan sahibi olması) biçiminde ifade edilmiştir.⁸²⁶ Bu noktadan hareketle devam eden madde, insanların birbirlerine "kardeşçe" davranmalarına ilişkin bir gerekliliği de bildirmektedir. Bununla kastedilen ise, kişilerin birbirlerine, insanın değerine yaraşır bir şekilde, başka bir ifadeyle insan onurunu koruyacak biçimde muamelelerde bulunması gerektiğidir.⁸²⁷ Tam da bu noktada insan hakları, söz konusu muamele biçiminin içeriğini belirleyen etik ilkeler (eylem ilkeleri) olarak var olmaktadır.⁸²⁸ Bu kapsamda insan hakları, insan onurunun soyut kabulünden öte, onun somut olarak korunması ve yaşama geçirilmesini mümkün kılan bir sistemin temel taşlarını oluşturmaktadır. Böylece insan onuru ve insan hakları, birbirini tamamlayan ve karşılıklı biçimde birbirini temellendiren kavramlar olarak, insanın değerinin korunması ve geliştirilmesi için bir çerçeve sunmaktadır. İnsan onurunun, insan haklarının somutlaştırılmasına ve sınırlarının belirlenmesine hizmet etmesinde olduğu gibi insan hakları da, insan onurunun pratikte gerektirdikleri olarak ortaya çıkmakta ve söz konusu onurun somut bir şekilde nasıl korunabileceğini belirlemektedir.

İnsan onurunun farkındalığı, etik bir yükümlülük doğurmaktadır. Bu yükümlülük, her bireyin, hem kendisinin hem de diğer tüm insanların yapısal özelliklerini koruma, geliştirme ve bu doğrultuda insan onurunu koruyucu eylemlerde bulunma sorumluluğunu

⁸²⁴ Kuçuradi, "Etik İlkeler ve Hukukun Temel Öncülleri Olarak İnsan Hakları", s.159.

⁸²⁵ Çelik, "İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü", s.298.

⁸²⁶ Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.71.

⁸²⁷ İspir, "İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı", s.221.

⁸²⁸ Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.71.

İçermektedir.⁸²⁹ İşte bu sorumluluk, her bireye, kendi insan haklarını koruyacak davranışları diğerlerinden talep etme yetkisi sağlarken, aynı zamanda bu türden davranışları diğer tüm kişilere gösterme yükümlülüğünü de yüklemektedir. Bu çerçevede insan onurunun, insan hakları bakış açısıyla tanımlanması, kavramın pasif, ihlal edilebilen veya zedelenebilen bir değer olduğunu ortaya koymanın yanı sıra, aktif ve kişilerin eylemleriyle şekillenebilen bir yapıya sahip olduğunun anlaşılmasını da sağlamaktadır.⁸³⁰ Benzer şekilde, insan onuruna dayalı bir insan hakları anlayışı kişilere, hem pasif hem de aktif bir koruma mekanizması sunmaktadır.⁸³¹ Bununla kastedilen, insanın, yalnızca kendisine belirli bir şekilde davranılmasını talep etmekle kalmayıp, insan onurunu korumak adına diğer insanlara da aynı biçimde davranması gerektiğidir.⁸³² Zira insan hakları, bireylerin yalnızca hak sahibi değil, aynı zamanda diğerlerinin haklarına saygı göstermekle yükümlü etik özneler olduğunu da vurgulamaktadır. Bu karşılıklı sorumluluk ve hak dengesi, toplumsal yaşamın etik temelini oluşturmaktadır. İnsan hakları, bu bağlamda, yalnızca talep edilecek haklar değil, aynı zamanda başkalarına karşı uygulanması gereken davranış ilkeleri olarak anlaşılmalıdır. Ancak bu anlayış ile insan onuru kavramı teoriden pratiğe geçebilecek ve toplumsal yaşamda gerçek anlamını bulabilecektir.

Kuçuradi'nin insan onuru yaklaşımını özgün kılan husus, kavramı başkalarının kişiye yönelik muameleleri üzerinden değerlendirmek yerine, kişinin kendi eylemlerini temel alarak açıklaması olmuştur. Kuçuradi'ye göre, insan onuruna zarar veren eylemler, sanıldığı gibi başkalarının kişiye yönelen davranışları değildir.⁸³³ Bunun aksine insan onuru, kişinin kendi eylemleri sonucunda korunmakta veya ihlal edilmektedir.⁸³⁴ Zira insanlar, kendi eylemlerinden sorumlu olup, bir eylemde bulunup bulunmama durumu, kişilerin yaptıkları tercih ve seçimlere bağlı olarak gerçekleşmektedir.⁸³⁵ Bu nedenle, başkalarıyla olan ilişkilerde insan onurunun gerektirdiği şekilde davranmak, temelde kişinin kendisiyle olan ilişkisinin bir sonucudur. İnsan onuruna dayalı bir etik yaklaşım, gerçekleştirilen eylemlerin sorumluluğunu üstlenmeyi ve bu yapılırken de, gerekli hallerde toplumsal normların, yerleşik değer yargılarının ve kişisel inançların ötesine geçmeyi gerekli kılar.⁸³⁶

⁸²⁹ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.233.

⁸³⁰ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.233.

⁸³¹ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.233.

⁸³² İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.233.

⁸³³ Kuçuradi, *“İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”*, s.69.

⁸³⁴ Kuçuradi, *“İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”*, s.69.

⁸³⁵ Kuçuradi, *“İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”*, s.69.

⁸³⁶ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.232.

Kuçuradi, bu yaklaşımıyla, insanların maruz kaldıkları kötü muameleler nedeniyle onurlarının zedelendiği yönündeki yaygın kabulü tersine çevirmektedir.⁸³⁷ Zira insan onurunu korumak, kişilerin başkalarıyla ilişkilerinde insan onuruna yakışır şekilde davranmasını gerektirmektedir. Bu nedenle onuru zedelenen kişi, insan onurunu zedeleyici davranışlara maruz kalan değil, eylemleri ile bu duruma sebebiyet veren kişi olmaktadır.⁸³⁸ Başka bir anlatımla herhangi bir şekilde değer harcayıcı veya insan haklarını ihlal edici eylemlerde bulunan kişiler, kendi onurlarına ve insanlığın ortak onuruna zarar vermiş olmaktadırlar.⁸³⁹ Söz gelimi işkence, kötü muamele, namus cinayetleri gibi örneklerde, mağdurların insan onuru zedelenmemekte, aksine fail konumundaki kişiler kendi onurlarına ve insanlığın ortak onuruna zarar vermiş olmaktadırlar.⁸⁴⁰ Bu türden olaylarda mağdurlar ile ilgili olarak ise, şeref ve gurur anlayışları sonucu kendilerine biçilen veya atfedilen değerlerin zarar gördüğü söylenebilecektir.

Bu türden bir yaklaşım, insan hakları tartışmalarına yeni bir bakış açısı kazandırmakta ve kişinin kendi eylemlerinden sorumlu bir özne olduğunu vurgulamaktadır. Söz konusu yaklaşım biçimi aynı zamanda, insan haklarının etik boyutuyla yakından ilişkilidir.⁸⁴¹ Ancak bugün, insan hakları tartışmalarında ve eğitiminde, insan onurunun bu etik boyutu genellikle ihmal edilmektedir.⁸⁴² Hukuki belgeler ve mahkeme kararları incelendiğinde de benzer bir durum göze çarpmaktadır. Bu kapsamda hukuki belge ve kararlarda ihlal edilen bir onurdan bahsedilmekte ve hakkı ihlal edilen kişinin aynı zamanda, insan onurunun da ihlal edildiği belirtilmektedir.⁸⁴³ Bunun sonucunda insan onuru ihlalleri çoğunlukla maruz kalınan muamelelere dayandırılmakta ve kişinin kendi eylemlerinin sorumluluğu göz ardı edilmektedir.⁸⁴⁴ Nitekim mahkeme kararlarının neredeyse tümünde, onuru zedelenen tarafın, mağdur olan veya kabul edilemeyecek bir davranışa maruz kalan kişi olarak ele alındığı dikkat çekmektedir.⁸⁴⁵ Kararlarda insan onurunun bu şekilde ele alınması ise, onurun taşıyıcısına ilişkin yapılan karıştırmadan ileri gelmektedir.⁸⁴⁶ Bu noktada insan onurunun, taşıyıcısı insan olan ve gerçekleştirilen eylemlere bağlı olarak, kişilerde tezahür edip etmediği gözlemlenebilen

⁸³⁷ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.232.

⁸³⁸ İspir Toprak, “*İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları’ Üzerine*”, s.120.

⁸³⁹ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.318.

⁸⁴⁰ İspir Toprak, “*İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları’ Üzerine*”, s.120.

⁸⁴¹ Kuçuradi, “*İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları*”, s.70.

⁸⁴² Kuçuradi, “*İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları*”, s.70.

⁸⁴³ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.318.

⁸⁴⁴ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.232.

⁸⁴⁵ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.232.

⁸⁴⁶ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.318.

temel bir değer olduğu unutulmamalıdır.⁸⁴⁷ İnsan onurunun tek tek kişilerde tezahür etmediği, bir başka ifadeyle bazı kişilerin insan onuruna aykırı davranışlar sergilediği durumlarda dahi, insanlığın ortak onurunun yok olduğu söylenemeyecektir.⁸⁴⁸ Zira insan türüne ait olan bu temel değer her zaman varlığını sürdürmektedir. Bu evrensel onuru hayata geçirme ve koruma görevi ise her bir kişinin üstlenmesi gereken bir sorumluluğu teşkil etmektedir.⁸⁴⁹

İnsan onuru kavramını, “insanın nesnel değerinin öznel karşılığı” veya “insanın değerinin farkındalığı” olarak ele almanın doğal bir sonucu, bu onurun başkalarının gerçekleştirdiği eylemler neticesinde zarar göremeyeceği, ancak kişinin kendi eylemlerinden etkilenebileceğinin anlaşılmasıdır.⁸⁵⁰ Böyle bir sonucun, haksız muameleye uğrayan kişiyi hukuki korumadan mahrum bırakabileceği düşünülebilir.⁸⁵¹ Bu doğrultuda eğer bireyler onurlarına kendi eylemleriyle zarar veriyorsa, yapılmaması gereken bir eylem söz konusu olduğunda kişinin kendi onuruna verdiği zarardan dolayı hukuken nasıl sorumlu tutulabileceği sorusu gündeme gelecektir. Söz konusu durum, örneğin ceza hukuku bağlamında, cezalandırmanın hukuki dayanağını kaybetmesine mi yol açacaktır?

Öncelikle belirtilmelidir ki, insan onuruna ilişkin bu kavrayış biçimi, hukuka ve insan onuruna aykırı davranışları meşrulaştırmamakta, bu tür eylemleri gerçekleştirenleri hukuki yaptırımlardan koruyucu bir işlev üstlenmemektedir.⁸⁵² Tam tersine, gerçekleştirilen eylemin insan onuruna ters düştüğü hususunda bir uzlaşma bulunmaktadır. Ancak burada eylemlerin yöneldiği kişinin onurunun aksine, eylemi gerçekleştiren kişinin kendi onuruna ilişkin bir sorun söz konusu olmaktadır.⁸⁵³ Diğer taraftan, bu tür eylemlere maruz kalan kişi de zarar görmekte, kişinin bedensel ve ruhsal bütünlüğü ile maddi ve manevi varlığı, söz konusu eylemden olumsuz etkilenmekte, çoğunlukla yaşam hakkı, sağlık hakkı gibi temel hakları da ihlal edilmiş olmaktadır.⁸⁵⁴ Dolayısıyla, eylemi yerine getiren kişi, hem yasal hem de etik açıdan uygun olmayan bir davranışta bulunmuş ve insanlığın ortak onurunun korunması hedefi ile bağdaşmayan bir sonuca sebebiyet vermiştir.⁸⁵⁵ Bu nedenle hukuki ve

⁸⁴⁷ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.336.

⁸⁴⁸ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.336.

⁸⁴⁹ İoanna Kuçuradi, “Adalet ve Sorumluluk”, *Adaletin Gerektirdiği Hukuk* İçinde, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.106.

⁸⁵⁰ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.318.

⁸⁵¹ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.318.

⁸⁵² İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.318.

⁸⁵³ Kuçuradi, “*İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları*”, s.74.

⁸⁵⁴ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.319.

⁸⁵⁵ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.319.

cezai sorumluluğun diğer koşullarının da gerçekleşmiş olması halinde kişi, ilgili eyleminden dolayı sorumlu tutulabilecektir.⁸⁵⁶

İnsan onuru ve insan hakları kavramlarının içselleştirilebilmesi ve yaşama geçirilebilmesi açısından Kuçuradi'nin yaptığı insan ve kişi ayrımı önemli ipuçları sunmaktadır. İnsan onuru, tür olarak insana has bir niteliktir ve her bireyin kişiliğinde bu onurun bir parçasını taşıdığı söylenebilir.⁸⁵⁷ İnsan ve kişi arasındaki ayrımı göz önünde bulundurarak, insan onuruna ilişkin yürütülen çeşitli tartışmalara çözüm getirilmesi mümkün olmaktadır.⁸⁵⁸ Örneğin, insan onurunu insanın belirli özelliklerine (akıl, eyleyen olma durumu vb.) dayandıran görüşler, bu özellikleri karşılayamayan kişilerin (zihinsel engelli bireyler,⁸⁵⁹ çocuklar, komada olanlar vb.) insan onurunun kapsamı dışında kalacağı eleştirisiyle karşılaşabilmektedir.⁸⁶⁰ Ancak insan ve kişi arasında bir ayrım yapıldığında, bu eleştiri geçerliliğini yitirmektedir. Zira insan haklarına temel teşkil eden insan onuru kavramı, insan türüne ait bulunan değeri ihtiva etmektedir.⁸⁶¹ İnsan, kendine özgü nitelikleri ve onu diğer canlılardan ayıran özellikleriyle değerlidir ve bu değer karşılığı, her bir kişide tezahür eden onurdur.⁸⁶² İnsan hakları da bu değeri koruma amacına yönelik olarak türetilen etik ilkelerdir.⁸⁶³

Sayılan kişilerin durumları incelendiğinde, her vakanın kendine özgü koşullarına bağlı olarak diğerlerinden ayrıldığı görülmektedir. Örnek olarak çocuklar, yapısal olanaklarını tam anlamıyla geliştirmiş olamasalar da, değerli eylemde bulunma ve insanlığın ilerlemesine katkı sağlama kapasitesine sahip bulunmaktadırlar. Benzer şekilde, komadaki hastalar için iyileşme ve yapısal olanaklarını gerçekleştirebilme olasılığı devam etmektedir. Bunun yanı sıra zihinsel engelli bireyler, insansal olanaklarını keşfetme ve geliştirme potansiyelini taşımaktadırlar. Her ne kadar bu potansiyelin gerçekleşme derecesi kişiden kişiye farklılık gösterse de, zihinsel engelli bireylerin de kendilerine özgü yeteneklerini ortaya çıkarmaları ve topluma katkıda bulunmaları mümkündür. Ancak söz konusu potansiyelin ne ölçüde gerçekleştirildiği, insanlığa ne ölçüde katkıda bulunulduğu

⁸⁵⁶ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.319.

⁸⁵⁷ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.226.

⁸⁵⁸ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.226.

⁸⁵⁹ Zihinsel engelli bireylerin toplumsal ve etik konumlarını değerlendiren ve bu konudaki felsefi tartışmaları ele alan bir makale için bkz. Ashley Taylor, "Lives Worth Living: Theorizing Moral Status and Expressions of Human Life", *Disability Studies Quarterly*, Vol.33, No.4, 2013.

⁸⁶⁰ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.226-227.

⁸⁶¹ Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.72.

⁸⁶² Kuçuradi, "Felsefe ve İnsan Hakları", s.2.

⁸⁶³ Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.72.

ve iyileşme olasılığı gibi durumlardan bağımsız olarak kişiler, salt insan türünün bir üyesi olmalarından kaynaklanan bir onurun taşıyıcısı konumundadırlar.

Bazı bireyler, eylemlerinin sonuçlarını öngörebilecek ve sorumluluğunu üstlenebilecek durumda değildir; ancak bu durum, kendilerine karşı sergilenecek davranışların insanlık onuruna yakışır nitelikte olması gerektiği gerçeğini değiştirmemektedir.⁸⁶⁴ Bu noktada, insan onurunu koruma sorumluluğu, bu kişilere muamelede bulunanların üzerine düşmektedir.

İnsan değerini ortaya koyan insan başarılarının yalnızca bazıları tarafından gerçekleştirildiği ve bu başarıların herkes tarafından tekrarlanamayacağı eleştirisi karşısında da, insan kişi ayrımı önemli bir yanıt sunmaktadır.⁸⁶⁵ Her kişinin kendine özgü kazanımları, başarıları ve yetenekleri, esasında insanlığın ortak başarısına ve değerine katılmaktadır.⁸⁶⁶ Bireyler de, hem insanlığın genel başarılarından hem de kendi katkılarından beslenerek insan olmanın değerini yaşamakta ve yansıtmaktadırlar. Bu noktada insan türüne özgü nitelikler ile bireye has özelliklerin birbirinden ayrılması önem taşımaktadır.⁸⁶⁷ Bazı insani özellikler her bireyde tam olarak gelişmeyebilir; ancak bu durum, o özelliklerin insan değerinin bir parçası olduğu gerçeğini değiştirmez. İnsan etkinliklerinin sonuçları ve insanın yapısal olanaklarının ürünleri, tüm insanlığın ortak başarısıdır. Bu başarılar, insan türünün çeşitli olanaklarının bireyler tarafından gerçekleştirilmesiyle ortaya çıkmakta ve insanlığın ortak değerine katkıda bulunmaktadır.⁸⁶⁸

3.6.4. İnsan Onuru, Gurur ve Şeref Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Şeref, gurur ve onur kavramları arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıkların ortaya konması, insan onuru ve insan hakları arasındaki ilişkinin anlaşılması ve kavramın sıkça karıştırıldığı şeref ve gurur kavramlarından ayrıştırılması bakımından oldukça önem taşımaktadır. İnsan onuru; kavramın temeli (kaynağı), dış etkenlerle ilişkisi, insan hakları ile etkileşimi yönleriyle şeref ve gurur kavramlarından farklılık göstermektedir. Bunun yanı sıra, insan onuru, şeref ve gurur, kişilerin eşitlik ilkesi çerçevesinde sahip olup olamama durumuna göre de farklı özellikler taşımaktadır.

⁸⁶⁴ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.227.

⁸⁶⁵ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.228.

⁸⁶⁶ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.228.

⁸⁶⁷ Kuçuradi, “20. Yüzyıl Felsefi Antropolojisinde Takiyetin Mengüşoğlu’nun Yeri”, s.107.

⁸⁶⁸ Kuçuradi, *İnsan Felsefesi ve İnsan Hakları*, s.6.

Evrensellik-görecelilik, zarar görme biçimi gibi farklı ölçütler de, onur kavramını, şeref ve gurur anlayışlarından ayırmada yol gösterici olmaktadır.

Bu üç kavram, dayandıkları temel bakımından, başka bir anlatımla kaynağı bakımından incelendiğinde, kavramların önemli ölçüde birbirinden ayrıldığı göze çarpmaktadır. İlk olarak kişinin değerine veya farz edilen değerine gösterilen saygının bir ifadesi olan şeref kavramı göz önüne alındığında, kavramın kaynağında söz konusu değer ya da farz edilen değer yer aldığı görülmektedir.⁸⁶⁹ Bu değer ise, kişinin sosyal konumu ya da statüsü, başarıları, makamı, ekonomik gücü, toplumsal normlara uyumu ve benzeri faktörlere dayanabileceği gibi,⁸⁷⁰ zaman zaman kişinin etik özelliklerinden de kaynaklanabilmektedir.⁸⁷¹ Gurur ise, kişinin, kendisine dair sahip olduğu imgeye uygun eylemlerle karşılaştığında hissettiği bir duygu olması nedeniyle, söz konusu öz imgeye dayanan bir kavram olma niteliği taşımaktadır.⁸⁷² Başka bir anlatımla gurur, kişinin benlik algısı temelinde ve kendi oluşturduğu öznel ölçütlere bağlı olarak şekillenen bir histir. İnsanın nesnel değerinin öznel karşılığı olarak tanımlanan ve insanın değerinin farkındalığına karşılık gelen insan onurunun kaynağı sorgulandığında ise, kavramın temelinde insanın değerinin bulunduğu apaçık şekilde ortaya çıkacaktır.⁸⁷³ İnsan onuru, insan olmanın özünde yatan ve her kişinin doğuştan sahip olduğu vazgeçilmez değere işaret etmektedir. Bu değer, insanı diğer canlılardan ayıran ve insan türünün ilerlemesini mümkün kılan akıl yürütme yetisi, vicdani muhakeme kabiliyeti, soyut düşünme becerisi ve yenilikçi fikir üretme potansiyeli gibi benzersiz ve çok çeşitli yapısal olanaklardan beslenmektedir. Özetle insan onuru, insanın değerine, yapısal özelliklerine ve olanaklarına dayanırken, şeref çoğunlukla kültürel değerlerin etkisiyle belirlenmekte, gurur ise kişinin kendi imgesine bağlı olarak varlık kazanmaktadır.

Şeref, gurur ve onur kavramları arasındaki bir diğer farklılık ise, kavramların dış etkenlerden ne şekilde etkilenebildiği ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Şeref, genellikle toplumun kişiye biçtiği değere ve bu değer neticesinde gösterdiği saygıya bağlı olarak var olduğu için, özünde toplumsal onay ve takdire bağımlı bir kavramdır.⁸⁷⁴ Benzer şekilde gurur duygusu da kişilerin, kendi imgelerine uygun davranışlarla karşılaştıklarında deneyimledikleri bir his olması nedeniyle, söz konusu davranışlardan etkilenebilir. Bu

⁸⁶⁹ Kuçuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, s.73.

⁸⁷⁰ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.26.

⁸⁷¹ Kuçuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, s.73.

⁸⁷² Kuçuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, s.74.

⁸⁷³ Kuçuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, s.72.

⁸⁷⁴ Pitt-Rivers, “Honor”, s.503-504.

nedenle hem şeref hem de gurur kavramları, dış dünyaya bağımlı olma vasfına sahip bulunmaktadır. Onur ise, şeref ve gururun aksine, dış etkenlerden bağımsız olarak, insanın salt insan olması nedeniyle taşıyıcısı olduğu değerin bir yansımasını oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak bir kişinin onuru, başkalarının kendisine yönelik geliştirdiği davranış, tutum, düşünce ve söylemlerden etkilenmemektedir. Kişinin onurunu koruyan veya zedeleyen tek etken, kendi eylemleri, tercihleri ve seçimleridir.⁸⁷⁵

Şeref, gurur ve onur kavramları, insan hakları açısından farklı sonuçlara da yol açmakta, insan haklarını farklı biçimlerde etkilemektedirler. Şeref, genellikle bireyin toplum içindeki konumu, başarıları ve başkaları tarafından algılanma biçimiyle yakından ilişkili bir kavramdır. Bu doğrultuda bir kişinin şerefliendirilmesi veya şerefliendirilmemesi, gerçekleştirdiği eylemlerin, başkalarının değer yargıları ile ne ölçüde uyumlu olduğu veya çatıştığına bağlı olarak meydana gelen bir durumdur. Benzer şekilde gurur da, bireyin kendisine ilişkin algısından etkilenen ve bu algı doğrultusunda şekillenen bir duygu olarak deneyimlenmektedir. Ancak insan hakları, bireyin kim olduğuna, ne yaptığına, başkaları veya kendisi tarafından nasıl algılandığına bakılmaksızın herkes için eşit olarak geçerli olan haklardan oluşmaktadır.⁸⁷⁶ Dolayısıyla, şeref ve gurur gibi göreceli ve dışsal faktörlere dayalı kavramlar, insan haklarının evrensel ve mutlak doğasıyla çelişen sonuçlar doğurabilecektir. Şerefi belirleyen değerlendirme ölçütlerinin, kişinin erdemlerine dayanmaması halinde şeref, insan hakları ile çatışabilen bir etki gösterebilecektir.⁸⁷⁷ Şerefin lekelenmesi korkusuyla şiddete başvurulması, namus cinayetlerinin işlenmesi gibi olumsuz örnekler, kavramın insanın değerinin bilgisine dayanmaması durumunda, ne denli tehlikeli sonuçlara yol açabileceğinin bir göstergesidir. . Benzer şekilde kişinin oluşturduğu imgenin de insanın değerinin bilgisine dayanıyor olması, gururun insan hakları açısından olumsuz sonuçlara yol açmasının önüne geçilebilmesi için elzemdir. Bu nedenle şeref ve gurur kavramlarının her durum ve koşulda insan haklarının korunmasına ve geliştirilmesine hizmet ettiğinin söylenmesi olanaksızdır.

Ancak, şeref ve gurur kavramlarını insan hakları söyleminden tamamen dışlamak da doğru olmayacaktır. Örneğin, bir kişinin onur kırıcı bir muamele ile karşılaşması, insan haklarını ihlal etmenin yanı sıra, o kişinin şeref veya gururunu zedeleyerek, manevi

⁸⁷⁵ Kuçuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, s.69.

⁸⁷⁶ Kuçuradi, “İnsan Haklarından Devlet Kavramına”, s.44.

⁸⁷⁷ İspir Toprak, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları’ Üzerine”, s.117.

varlığına zarar veren sonuçları beraberinde getirebilmektedir.⁸⁷⁸ Sonuç olarak, şeref ve gurur kavramlarının, insan hakları kavramı ile karmaşık bir ilişki içerisinde olduğu çıkarımında bulunulabilir. Bu kavramlar, insan haklarının temelinde yatan "insan onuru" fikrini tam anlamıyla yansıtmazlar da, insan hakları ihlallerinin bireyler üzerindeki etkilerinin anlaşılmasında zaman zaman yol gösterici olabilmektedirler. Ancak, insan haklarının evrensel ve mutlak doğasını korumak adına, bu hakların şeref ve gurur gibi göreceli ve dışsal faktörlere indirgenmemesi büyük önem taşımaktadır.

Daha önceden de belirtildiği üzere, insan onuru, tüm insanların eşit ve devredilmez haklara sahip olmasının felsefi temelidir. İnsan hakları, insan onurunun korunması için gerekli zemini sağlayan koşulları oluşturduğu için, bu iki kavramın birbirinden ayrı olarak ele alınması ve anlaşılması mümkün olamamaktadır. Bu nedenle insan onurunu zedeleyici eylemler aynı zamanda kişilerin insan haklarına zarar vermekte, benzer şekilde her insan hakkı ihlali de insan onurunun korunması ilkesine aykırı düşen bir eylem olma niteliğine sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla şeref ve gururun aksine, insan onurunun korunması ilkesi doğrultusunda gerçekleştirilen eylemlerin, insan haklarına aykırı bir sonuca sebebiyet vermesi mümkün değildir.

Onurun şeref ve gururdan ayrılan bir diğer özelliği, tüm insanların, söz konusu onura eşitlik ilkesi çerçevesinde sahip olmasıdır. Nitekim insan onuru, tüm insanların eşit şekilde paylaştığı evrensel bir değeri ifade etmektedir.⁸⁷⁹ Öte yandan, kişiler belirli nitelik ve davranışlarına göre toplum tarafından şerefli olarak kabul edilebilmekte ya da bu vasıftan yoksun görülebilmektedir. Benzer şekilde, bireyler de kendileri hakkındaki duygu ve düşüncelerinin bir sonucu olarak, karşılaştıkları davranışlar karşısında gurur duyabilmekte veya gururu incinmiş hissedebilmektedir. Şeref ve gurur, kişilerin eylemlerine, erdemlerine, toplumsal saygınlığına, benlik algısına göre değişebilen, kazanılan veya kaybedilebilen niteliklerdir.⁸⁸⁰ Bu anlamda tüm insanlarda eşit şekilde var olan insan onurundan farklılık arz etmekte, değişken bir niteliğe sahip bulunmaktadır.⁸⁸¹ İnsan onuru insanın taşıdığı değer ve yapısal olanaklar temelinde tüm insanlarda eşit iken, şeref ve gurur insanların bireysel farklılıklarına ve çeşitli toplumsal değerlendirmelere göre değişebilen özelliklerdir. Bu nedenle şeref ve gurur sahibi olmak bakımından tüm insanların

⁸⁷⁸ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.319.

⁸⁷⁹ Kaya, "Bir İnsan Hakları Kategorisi Olarak İnsan Onuru Kavramı ve Türkiye'deki Uygulaması Üzerine Bir Analiz", s.338.

⁸⁸⁰ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.26.

⁸⁸¹ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.26.

eşit olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca insanlar, salt insan olmaları nedeniyle şeref ve gururun birer taşıyıcısı haline gelmemekte, şeref içerdği saygı ve gururun içerdği memnuniyet duygusu, belirli koşullarda ortaya çıkabilmektedir.⁸⁸²

Şeref, gurur ve onur kavramlarının birbirlerinden ayrıldığı bir diğer nokta, evrensellik-görecelilik, nesnellik-öznellik eksenleri üzerinde değerlendirmeye tabi tutulduklarında ortaya çıkmaktadır. İnsan onuru kavramı, insanın doğasına ve özüne dair nesnel bir gerçekliği ifade etmektedir.⁸⁸³ Temelinde insanın değerli olduğuna ilişkin nesnel bir bilgi bulunan bu kavram, söz konusu özelliği nedeniyle evrensel bir niteliğe de sahip bulunmaktadır. Buna karşılık şeref kavramı, özellikle etik değer bilgisinden yoksun kişilerce kullanıldığında, kişisel veya kültürel değer yargılarını yansıtan subjektif bir nitelik kazanabilmektedir.⁸⁸⁴ Şeref anlayışı, farklı kültürlerde ve toplumlarda çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik, şeref evrensel bir kavram olmaktan çok, belirli bir toplumun veya grubun değer yargılarını yansıtan bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda şeref kavramının, insan doğasına ilişkin bir bilgiyi dile getirmekten ziyade, ağırlıklı olarak toplumsal beklentileri ve davranış normlarını şekillendiren bir araç halini aldığı görülmektedir.⁸⁸⁵ Başka bir ifadeyle şeref, insanın temel niteliklerini belirlemekten çok, belirli bir toplumda nasıl davranması gerektiğine dair beklentilerin şekillendirdiği normlar üreten bir mekanizmaya dönüşebilmektedir. Bu durum, şeref kavramının insan hakları ve evrensel etik ilkeler açısından sorunlu bir hal almasına neden olmakta, subjektif, öznel, görel ve değişken bir yapıya sahip olmasına yol açmaktadır.

Gurur ise daha çok kişinin kendisiyle ilgili duygusal ve bilişsel değerlendirmelerini içeren bir duygu olarak varlık göstermektedir. Bu çerçevede gurur duygusu, nesnel bir temelden ziyade, bireyin kendi algısına ve öznel yorumlamalarına dayanmakta, kişilerin ne tür eylemler karşısında gurur duyacağı, büyük ölçüde kendi değer yargılarına, yaşam deneyimlerine ve kimi zaman da içinde bulundukları kültürel bağlama göre şekillenmektedir. Gururun bu öznel doğası, onu evrensel bir kavram olmaktan uzaklaştırarak, şeref kavramında olduğu gibi kişisel ve kültürel göreceliliğe açık hale getirmektedir. Öte yandan şeref ve gururun, her durumda göreceli ve değişken kavramlar olarak ele alınması da doğru bir yaklaşım biçimi olmayacaktır. İnsan onuruna saygı, adalet, dürüstlük, merhamet gibi evrensel etik değerlere dayanan şeref ve gurur anlayışları,

⁸⁸² İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.26.

⁸⁸³ Carozza, "Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights: A Reply", s.934.

⁸⁸⁴ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.220.

⁸⁸⁵ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.220.

kültürler üstü bir özellik gösterme potansiyeline sahiptir. Bu kapsamda anılan kavramların, belirli durumlarda kişisel ve kültürel etmenlerin yanı sıra, nesnel etik ilkelere de yaslanabileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Şeref ve gurur kavramlarının dış dünyaya bağımlı ve sübjektif yapısı, bu kavramlara ilişkin yapılan belirlemelerin, kişilerin değerlendirmeleri doğrultusunda biçimlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Söz konusu değerlendirmeleri gerçekleştiren kişilerin, etik bilgi ve bilinçten yoksun olması durumunda, gerçekte onurlu ve şerefli olmayan kişileri de şereflelendirmeleri söz konusu olabilmektedir.⁸⁸⁶ Benzer şekilde etik bir bakış açısına sahip olmayan bir kişinin, insan onuruna uygun olmayan bir davranışla karşılaşması halinde gurur duyabilmesi mümkündür. Böylece şerefli olma vasfı veya gurur duyabilme kriterlerinin, çoğu zaman keyfi ve sübjektif değer yargılarına dayanması, gurur ve şerefın onur kavramı ile çelişebilen bir içeriğe sahip olmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle sübjektif ve göreceli yapısı, gurur ve şerefı, insan onuru ile çatışma içerisinde olan kavramlar haline getirebilmektedir.

İnsan onuru, şeref ve gurur kavramları arasındaki bir diğer önemli fark, bu değerlere zarar verme biçimleri ve kaynakları ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. İnsan onuru, kişinin insanlık ailesinin bir üyesi olarak sahip olduğu doğuştan gelen değeri ifade ettiği için, bu değere ancak kişinin kendi özgür iradesiyle yapacağı eylemler zarar verebilecektir.⁸⁸⁷ Oysa şeref, daha çok kişinin toplum içindeki saygınlığına ve itibarına işaret ettiğinden, başkalarının davranışları, sözleri veya yargılarıyla da zedelenmeye açıktır. Örneğin, iftiralara, hakaretlere veya kötü muamelelere maruz kalınması, kişinin yaşadığı toplum tarafından şerefını zedeleyici durumlar olarak değerlendirilebilir. Nitekim böyle bir durumda, kişinin toplumsal konumu, saygınlığı ve itibarı zedelenmekte, bu da doğrudan şerefını etkilemektedir. Aynı şekilde, onurda olduğu gibi, kişinin kendi eylemleri ile kendi şerefine zarar vermesi de mümkün olmaktadır. Kişiler, toplumsal normlara aykırı davranışlar sergilediklerinde, kendi eylemleri ile kendi şereflerini olumsuz şekilde etkileyebilmektedirler. Gurur ise daha çok kişinin kendine dair değerlendirmelerine dayandığından, zedelenmesi büyük ölçüde kişinin kendi algısına, beklentilerine ve yorumlarına bağlıdır. Başkalarının kişiye yönelen davranışları da gurur üzerinde belirleyici olmaktadır; ancak söz konusu davranışların, gururun şekillenmesinde daha dolaylı bir rolü olduğunu söylemek mümkündür. Sonuç olarak, insan onuru kişinin kendisi tarafından, şeref

⁸⁸⁶ Kuçuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, s.74.

⁸⁸⁷ Kuçuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, s.75.

hem kişinin kendisi hem de başkaları tarafından, gurur ise ağırlıklı olarak kişinin kendi değerlendirmeleri sonucunda zedelenebilmekte; bu durum, söz konusu kavramların doğası ve toplumsal işlevlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, insan onuru kavramının şeref ve gurur gibi kavramlardan ayrıştırılması, insan haklarının felsefi temellerinin daha sağlam bir zemine oturtulmasını mümkün kılmaktadır. Kuçuradi'nin görüşleri ışığında incelenen bu kavramların anlamlarının açıklığa kavuşturulması, insan onurunun evrensel niteliğinin anlaşılmasında yatsınamaz bir öneme sahiptir. Şeref ve gururun toplumsal normlar ve bireysel algılarla şekillenen göreceli yapısına karşın, insan onuru her insanın salt insan olması nedeniyle sahip olduğu değişmez, devredilmez ve vazgeçilmez bir değerdir. Bu yaklaşım biçimi, insan haklarının temellendirilmesinde, yorumlanmasında ve uygulanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Kuçuradi'nin insan onuruna ilişkin sunduğu bakış açısı, insan haklarının daha iyi anlaşılmasına ve yaşama geçirilmesine katkı sağlamakta, konuyla ilgili yürütülen tartışmalara yeni bir boyut kazandırmakta ve evrensel insan hakları anlayışının güçlendirilmesine zemin hazırlamaktadır.

3.7. Kişi ve Devlet Ekseninde İnsan Haklarının Etik Boyutu

İnsan hakları kavramı, genellikle yalnızca belirli türden muamele görme veya söz konusu muameleleri talep etmeye ilişkin haklar biçiminde anlaşılmaktadır.⁸⁸⁸ Kuçuradi'nin bakış açısıyla incelendiğinde ise bu kavram, alışlagelmiş anlayışın ötesine geçen bir derinlik kazanmaktadır. Nitekim Kuçuradi görüşleri kapsamında insan hakları, yalnızca bireylerin maruz kaldığı veya kalması gereken muameleleri değil, aynı zamanda bireylerin diğer insanlara karşı sergilemesi gereken muameleleri, diğer bir deyişle sorumlulukları da içermektedir.⁸⁸⁹ Başka bir anlatımla, Kuçuradi'nin yaklaşımında insan hakları, hem bireylerin hak taleplerini hem de onların başkalarına karşı etik yükümlülüklerini içeren kapsamlı bir çerçeve olarak ele alınmaktadır.⁸⁹⁰ Bu görüş, insan haklarının iki temel boyutuna - "muamele görme" ve "muamele etme" - eşit derecede vurgu yapmaktadır.⁸⁹¹ Zira bu iki boyutun bir arada değerlendirilmesi, insan haklarının bütüncül bir şekilde

⁸⁸⁸ Kuçuradi, "Ulusal Politikaların Ana Amacı Olarak İnsan Hakları", s.250.

⁸⁸⁹ Kuçuradi, "Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?", s.105.

⁸⁹⁰ Kuçuradi, "Ulusal Politikaların Ana Amacı Olarak İnsan Hakları", s.250.

⁸⁹¹ Kuçuradi, "Ulusal Politikaların Ana Amacı Olarak İnsan Hakları", s.250.

anlaşılması için zorunluluk arz etmektedir. Aksi takdirde, kavramın özünü kavrama çabaları eksik kalacaktır.⁸⁹²

İnsan haklarını yalnızca talep edilebilen haklar olarak görmek veya sadece sahip olunacak bir unsur olarak değerlendirmek, kavramın muamele etme boyutunu göz ardı etmek anlamına gelmektedir.⁸⁹³ Oysa insan hakları, bireylerin talepte bulunma hakkını inkâr etmeksizin, her bireyin diğer insanların değerini koruyacak şekilde davranma sorumluluğunu da ortaya koymaktadır. Esasen insanın değeri de, tüm kişilere, bu değeri koruyacak şekilde davranışlarda bulunma yükümlülüğünü yüklemektedir.⁸⁹⁴ Bu kapsamda, insanın değeri ve onuru, bu değer farkında olsun ya da olmasın, herkesin insan haklarına saygı gösterilmesini zorunlu kılmaktadır.⁸⁹⁵ Sonuç olarak insan hakları kavramı, bireylerin yalnızca hak talep etmekle kalmayıp, aynı zamanda başkalarının haklarını korumalarını ve ilgili haklara saygı duymalarını da gerektirmektedir. Bu yaklaşım, insan haklarının karşılıklı sorumluluk ve saygı temelinde anlaşılması gerektiğini göstermektedir.

Muamele görme ilkeleri olarak insan hakları, doğuştan gelen veya sonradan edinilmiş özellikleri ne olursa olsun, her kişinin etik açıdan görmesi veya görmemesi gereken davranışları tanımlamaktadır.⁸⁹⁶ Bu ilkelerin, yasaların temel dayanağını oluşturması ve yasal düzenlemelere yön vermesi beklenmektedir.⁸⁹⁷ Diğer yandan, muamele etme ilkeleri olarak insan hakları, toplumsal yaşamda bireyler arası ilişkileri düzenleyen davranış normlarını ifade etmektedir.⁸⁹⁸ Bu ilkeler, kamusal alanda etik açıdan doğru olan davranışların asgari standartlarını belirlemektedir.⁸⁹⁹ İnsan haklarına dayalı bir toplumsal düzende, her birey diğerlerine öyle davranmalı ve kendisi de öyle muamele görmelidir ki, insanın özgün değerini ve onurunu oluşturan temel olanakların gerçekleşmesi engellenmesin.⁹⁰⁰ Ancak bu sayede, her kişinin kendi kapasitesi ölçüsünde insansal olanaklarını gerçekleştirebileceği fırsatlara erişmesi sağlanabilmektedir.⁹⁰¹

İnsan haklarının, bireylerin kamusal alanda nasıl muamele görmeleri ve başkalarına nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin talepleri içermesi, bu hakların bir ülkenin kamu

⁸⁹² İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.229.

⁸⁹³ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.229.

⁸⁹⁴ Kuçuradi, *“İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”*, s.72-73.

⁸⁹⁵ Kuçuradi, *“İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”*, s.73.

⁸⁹⁶ Kuçuradi, *“Etik İlkeler ve Hukukun Temel Öncülleri Olarak İnsan Hakları”*, s.167.

⁸⁹⁷ Kuçuradi, *“Etik İlkeler ve Hukukun Temel Öncülleri Olarak İnsan Hakları”*, s.167.

⁸⁹⁸ Kuçuradi, *“Etik İlkeler ve Hukukun Temel Öncülleri Olarak İnsan Hakları”*, s.167.

⁸⁹⁹ Kuçuradi, *“Etik İlkeler ve Hukukun Temel Öncülleri Olarak İnsan Hakları”*, s.167.

⁹⁰⁰ Kuçuradi, *“Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?”*, s.105.

⁹⁰¹ Kuçuradi, *“Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?”*, s.105.

işleyişinin düzenlenmesi ve yönetilmesi için de yol gösterici olduğunu ortaya koymaktadır.⁹⁰² Nitekim insan haklarının, kamu işlerinin planlanması ve yürütülmesinde temel ilkeleri oluşturması önemli bir gerekliliktir. İnsan hakları, kamusal düzenlemelerin, her bireyin kendi yapısal olanaklarını en üst düzeyde gerçekleştirmesine ve geliştirmesine imkân sağlayacak şekilde tasarlanmasını şart koşmaktadır.⁹⁰³ Kuçuradi, bu gerekliliği şu şekilde ifade etmektedir:⁹⁰⁴ “Bunlar öyle düzenlemeler olmalı ki, kişiler -her biri yapabildiği kadar- insanın belirli olanaklarını gerçekleştirip geliştirebilsin, yani ürünleri insanlığın ‘gururu’nu oluşturan etkinlikleri gerçekleştirebilsin.” Bu noktadan hareketle, kişisel düzeyde bireylerin görmeleri (edilgin) ve diğer kişilere göstermesi (etkin) gereken muameleleri belirleyen insan haklarının, devlet açısından ise, bu muameleleri sağlayacak koşulları ortaya koyan normlar olduğu söylenebilecektir.⁹⁰⁵ Başka bir anlatımla insan hakları, bireylere yönelik aktif ve pasif boyutları barındıran etik davranış ilkeleri olarak görülürken, devlet düzeyinde bu etik muameleyi mümkün kılan şartları ifade eden normlar bütünü olarak ortaya çıkmaktadır.

Devlet açısından insan hakları, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde temel alınacak normlardır; toplumsal yapının temelini oluşturması gereken ilkelere.⁹⁰⁶ Bu ilkeler, hukukun farklı düzeylerinde varlık gösteren anayasa, yasa, yönetmelik gibi normların türetilmesinde ve yorumlanmasında başvurulacak temel öncülleri oluşturmaktadır.⁹⁰⁷ Aynı zamanda kamu hizmetlerinin nasıl yürütüleceği ve kamu yönetiminin nasıl şekillendirilmesi gerektiği konularında temel bir dayanak noktası sunmaktadır.⁹⁰⁸ Pozitif hukuk bu temel ilkeler ışığında oluşturulduğunda ve kamu yönetimi bu normlar doğrultusunda gerçekleştirildiğinde, her birey, kendi imkan ve yetenekleri ölçüsünde insansal olanaklarını açığa çıkarabilmekte ve geliştirebilmektedir.⁹⁰⁹ Özetle insan hakları, toplumsal düzenin inşası, hukuk sisteminin oluşturulması ve siyasi yapının belirlenmesi için etik bir çerçeve sunmaktadır.

⁹⁰² Kuçuradi, “İnsan Haklarının Çok Etnik Kökenli ve Çok Dinli Toplamlar için Farklı Gerektirdikleri”, s.136.

⁹⁰³ Kuçuradi, “İnsan Haklarının Çok Etnik Kökenli ve Çok Dinli Toplamlar için Farklı Gerektirdikleri”, s.136.

⁹⁰⁴ Kuçuradi, “İnsan Haklarının Çok Etnik Kökenli ve Çok Dinli Toplamlar için Farklı Gerektirdikleri”, s.136-137.

⁹⁰⁵ Kuçuradi, “Etik İlkeler ve Hukukun Temel Öncülleri Olarak İnsan Hakları”, s.160.

⁹⁰⁶ Kuçuradi, “Laiklik ve İnsan Hakları”, s.80.

⁹⁰⁷ Bu noktada Kuçuradi, insan haklarının, yaygın kanının aksine hukukun kendisi olmadığını, buna karşın hukukun türetilmesinde kullanılan temel öncülleri oluşturduğunu vurgulamaktadır. Bu öncüller, farklı toplumsal gerçekliklerde adaletin tesis edilmesine yönelik hukuki düzenlemelerin kaynağını oluşturmaktadır. (Kuçuradi, “Etik İlkeler ve Hukukun Temel Öncülleri Olarak İnsan Hakları”, s.160).

⁹⁰⁸ Kuçuradi, “Yaşama Hakkı ve Yirmibirinci Yüzyılda Bazı Gerektirdikleri”, s.114-115.

⁹⁰⁹ Kuçuradi, “Etik İlkeler ve Hukukun Temel Öncülleri Olarak İnsan Hakları”, s.160.

Devlet açısından ele alındığında insan hakları aynı zamanda, o devletin temel yükümlülüklerini ortaya koyan taleplere de dönüşmektedir.⁹¹⁰ Bu talepler, devletin vatandaşlarına karşı ödevlerini ve devlet kurumlarında görev yapan kişilerin en temel sorumluluklarını tanımlamaktadır.⁹¹¹ Nitekim küresel ve bölgesel çapta imzalanan pek çok uluslararası sözleşme, insan haklarının içerdiği yükümlülükleri ortaya koymakta, bu yükümlülüklerin devletlerce nasıl yerine getirilebileceğini göstermektedir. Örneğin, 1966 tarihli BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi taraf devletlere, yaşama hakkı bağlamında herkesin yaşamını koruma, işkence yasağı kapsamında işkence ve kötü muameleyi önleme, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı çerçevesinde keyfi tutuklamaları engelleme gibi pek çok yükümlülük yüklemektedir. Benzer şekilde, BM bünyesinde hazırlanan Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme de devletlerin, engelli bireylerin herkesle eşit fırsatlara erişimi için yerine getirmesi gereken yükümlülükleri ortaya koymaktadır. Sözleşmede yer alan her bir hak, devletlere farklı sorumluluklar yüklemekte; örneğin sağlık hakkı kapsamında sağlık kurumlarını engelli bireylerin erişimine uygun hale getirme, eğitim hakkı çerçevesinde kapsayıcı eğitimi sağlama, istihdam hakkı bağlamında iş yaşamında engellilere yönelik ayrımcılığı önleme gibi yükümlülükler öngörülmektedir.

Kuçuradi'ye göre, hukuki bir çerçevede yapılandırılmış ve işlevlerini gerektiği gibi yerine getiren bir devletin iki temel görevi bulunmaktadır.⁹¹² Bu kapsamda devletler ilk olarak, vatandaşlarının temel insan haklarını etkin bir şekilde koruma altına almalı, ikinci olarak ise bu hakların pratikte yaşanabilir olması için gerekli koşulları sağlamalıdır.⁹¹³ Bir başka ifadeyle devletin, bir yandan bireylerin haklarına saygı gösterip bunları güvence altına alırken, diğer yandan da bu hakların toplumsal yaşamda karşılık bulması, uygulanabilir olması için somut adımlar atması gerekmektedir.

Kuçuradi'ye göre bir devletin güncel sorumlulukları, bu iki temel işlevin detaylandırılması ile belirlenebilecektir. Bu bağlamda devletin öncelikli görevi, insan haklarına uyumlu yasalar çıkarmaktır.⁹¹⁴ Ancak devletin sorumlulukları bununla sınırlı değildir. İnsan haklarına uygun olarak çıkarılan yasaların etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak da devletin önemli ödevleri arasındadır.⁹¹⁵ Bu kapsamda insan haklarının

⁹¹⁰ Kuçuradi, “Yargıcın Sorumluluğu”, s.276.

⁹¹¹ Kuçuradi, “Yargıcın Sorumluluğu”, s.276.

⁹¹² Kuçuradi, “İnsan Haklarından Devlet Kavramına”, s.43.

⁹¹³ Kuçuradi, “İnsan Haklarından Devlet Kavramına”, s.43.

⁹¹⁴ Kuçuradi, “Yargıcın Sorumluluğu”, s.276.

⁹¹⁵ Kuçuradi, “Yargıcın Sorumluluğu”, s.276.

korunması, tüm devlet politikalarının ana amacını oluşturmaktadır.⁹¹⁶ Dahası, bu insan haklarına uygun olarak çıkarılan yasaları ve devlet politikalarını somut durumlara uygulayacak olan kamu görevlilerinin (devlet memurları, hakimler, savcılar, askerler, polisler vb.), gerekli donanımına sahip olmaları için eğitilmelerini temin etmek de devletin sorumlulukları kapsamındadır.⁹¹⁷ Bu eğitim, ilgili kişilerin insan hakları bakış açısını içselleştirmelerini ve yasaları bu anlayışla uygulamalarını mümkün kılacak bir içeriğe sahip olmalıdır.⁹¹⁸ Böylece, insan hakları devlet açısından sadece teorik bir kavram olmaktan çıkıp, yasama, yürütme ve yargı organlarının tüm faaliyetlerini şekillendiren temel bir ilke haline gelmektedir.

Kuçuradi, insan haklarını merkeze alan bir devlet anlayışı ortaya koymakta ve devletin meşruiyetini vatandaşlarının haklarını ne ölçüde koruduğu ve yaşama geçirdiği ile ilişkilendirmektedir. Bu yaklaşımla devletin görev tanımı, insan hakları ekseninde yeniden şekillenmekte ve bugünün koşullarına uygun olarak güncellenmektedir.

Sonuç olarak insan hakları, kişiler arası ilişkilerde eylem ilkeleri olmanın ötesinde, toplumsal ve politik etkileşimleri düzenlemede ve hukuk sistemini şekillendirmede temel normlardır.⁹¹⁹ Böylece söz konusu haklar, yalnızca bireysel tutum ve davranışları yönlendiren bir pusula değil, aynı zamanda hukukun temel çerçevesini çizen ve toplumsal düzeni inşa eden yapı taşları olmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere insan hakları, kişisel ilişkilerden toplumsal organizasyona, hukuki altyapıdan siyasi karar alma mekanizmalarına kadar çok boyutlu etki gösteren bütüncül bir kavramdır.

Kuçuradi'ye göre insan haklarının davranış ilkeleri olarak etkili bir şekilde işlev görebilmesi için üç temel unsur öne çıkmaktadır.⁹²⁰ Bu unsurlar; içsel motivasyon, kavramsal bilgi ve uygulama becerisi biçiminde ifade edilebilir.⁹²¹ İlk olarak, toplumsal yaşamda, özellikle kamusal alanda, bireylerin insan haklarına uygun davranma konusunda samimi bir istek taşımaları ve kararlılık göstermeleri gerekmektedir. İkinci olarak bireyler, her bir insan hakkının tam olarak neyi kapsadığı ve hangi talepleri içerdiği konusunda net ve kapsamlı bir anlayışa sahip olmalıdır. Son olarak ise kişilerin, karşılaştıkları somut

⁹¹⁶ Kuçuradi, “Ulusal Politikaların Ana Amacı Olarak İnsan Hakları”, s.249

⁹¹⁷ Kuçuradi, “Yargıcın Sorumluluğu”, s.276.

⁹¹⁸ İoanna Kuçuradi, “İnsan Hakları Eğitimi ve Dayanışma için Eğitim: Eğiticilerin Eğitimi”, *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları İçinde*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.265.

⁹¹⁹ Kuçuradi, “Adalet Kavramı”, s.35-36.

⁹²⁰ Kuçuradi, “Etik İlkeler ve Hukukun Temel Öncülleri Olarak İnsan Hakları”, s.167.

⁹²¹ Kuçuradi, “Etik İlkeler ve Hukukun Temel Öncülleri Olarak İnsan Hakları”, s.167.

durumlarda insan haklarının nasıl uygulanması gerektiğini analiz edebilme ve doğru kararlar alabilme yeteneğini geliştirmeleri önemlidir.

Kişiler arası ilişkilerde davranış normları, toplumsal düzenin yapıtaşları ve hukukun türetiminde temel öncüller olan insan hakları, tüm bu durumlarda etik istemleri dile getirmekte, dolayısıyla etik ilkeler olmaktadır.⁹²² Bu etik ilkelerin bildirdiği ise, insanın belirli yapısal olanaklarının gerçekleşmesinin genel ön koşulları olan bazı şartların sürekli olarak sağlanmasıdır.⁹²³ Dolayısıyla söz konusu ilkelerin amacı, bireylerin etik olanaklarını da içeren insansal olanaklarını tam anlamıyla geliştirebilmeleri için, diğer bir deyişle, insan onurunun temelini oluşturan ve insanlığın tarihsel başarılarını yansıtan etkinlikleri geliştirebilmeleri adına , gerekli görülen evrensel koşulları açık bir şekilde ifade etmektir.⁹²⁴ Bu noktada Kuçuradi, insan haklarını insan değeri ve onuru ile ilişkilendirerek, bu hakların etik boyutunun altını çizmektedir.

İnsan haklarının yalnızca muamele görme ilkelerinden ibaret olmayıp, muamele etme ilkelerini de kapsıyor oluşu, her bireyi, insan haklarının gereklerine uygun davranma konusunda sorumluluk sahibi kılmaktadır.⁹²⁵ Zira insanın değerinin bilincinde olan bir birey, bu değeri korumak ve ona zarar vermemek adına bu ilkelere uygun hareket etmek durumundadır.⁹²⁶ Bu bakış açısı, insan haklarının, yalnızca devlet-birey ilişkisi bağlamında değil, aynı zamanda etik bir düzlemde de kavranmasını mümkün kılmaktadır.⁹²⁷ Nitekim insan haklarına ilişkin yaygın kabul gören görüş, bu hakların temel işlevinin bireyleri devlet otoritesine karşı korumak olduğunu öne sürmektedir.⁹²⁸ Oysa insan hakları sadece devlet eliyle değil, bireyler tarafından da ihlal edilebilmektedir. Sonuçta devlet kurumu da kişilerden oluşmaktadır.⁹²⁹ Bu doğrultuda insan haklarının hayata geçirilmesinde belirleyici rol oynayan, bu haklara uygun davranan veya davranmayan tek tek kişilerdir.⁹³⁰ Başka bir deyişle insan haklarının hayata geçirilmesi, gereklerini yerine getiren veya getirmeyen bireylerin etik duruşuna bağlıdır. Bu yaklaşım, insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde hem bireysel hem de toplumsal düzeyde etik bir sorumluluk bilinci oluşturulmasının önemini gözler önüne sermektedir.

⁹²² Kuçuradi, “Günümüzün Devletlerinde İnsan Hakları Işığında Azınlık Hakları, Kavramı ve Sorunları”, s.148.

⁹²³ Kuçuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, s.72.

⁹²⁴ Kuçuradi, “İnsan Hakları Düşüncesinin Işığında İnsan Hakları Belgeleri”, s.8.

⁹²⁵ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.231.

⁹²⁶ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.231.

⁹²⁷ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.231.

⁹²⁸ Kuçuradi, “Yaşama Hakkı ve Yirmibirinci Yüzyılda Bazı Gerektirdikleri”, s.114.

⁹²⁹ Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.4.

⁹³⁰ Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.8.

Kuçuradi, insan haklarını salt yasal düzenlemelerle sınırlı görmeyen, onları insanın değerine saygının bir gereği olarak kavrayan felsefi bir bakış açısı sunmaktadır. Bu çerçevede insan haklarının etik temeli, bu hakların yalnızca devlet veya hukuk sistemleri tarafından tanınan veya bahşedilen ayrıcalıklar olmadığını da ortaya koymaktadır. Aksine, bu haklar insanın doğasından ve onurundan kaynaklanan, kişiler tarafından verilmesi veya bahşedilmesi söz konusu olamayan evrensel etik ilkelerdir.⁹³¹ Bu etik boyut, insan haklarının özünde var olan bir nitelik olup, yaygın olarak görülen "verilen" veya "tanınan" haklar anlayışının yanlışlığını ortaya koymaktadır.⁹³² Zira insan haklarının kaynağı devlet veya hukuk değil, insanın ontolojik değeridir.

Ne yazık ki insanlık, çoğu zaman bu etik ilkelere uygun bir muamele görmemekte ve sahip olduğu potansiyeli tam anlamıyla ortaya koyamamaktadır.⁹³³ Bugün karşı karşıya olunan pek çok sorunun temelinde, insan haklarının içerdiği etik ilkelerin tam anlamıyla yaşama geçirilememesi yatmaktadır. Bu nedenle insan hakları, ayrımcılık, şiddet, yoksulluk ve adaletsizlik gibi sorunlara karşı mücadele etmek için güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Bir başka ifadeyle, insan haklarının etik temelini anlaşılmaması ve bu ilkelerin tüm insanlar tarafından içselleştirilmesi, insanlığın karşı karşıya olduğu pek çok soruna çözüm sunma potansiyeline sahip bulunmaktadır.

İnsan haklarının evrensel olarak kabul edilmesi ve uygulanması, her bireyin doğuştan sahip olduğu onur ve değer tanınmasını sağlamakta, kişilerin birbirlerine saygı ve eşitlik temelinde davranmasını mümkün kılmaktadır. Bu hakların toplumun her kesiminde içselleştirilmiş etik ilkeler olarak işlev görmesi, insanlığın karşılaştığı sorunların çözümünde ve herkesin insanca yaşama hakkına sahip olduğu bir dünyanın inşasında kritik bir rol oynamaktadır.

İnsan hakları aynı zamanda devletlere de sorumluluklar yüklemekte, bu kapsamda devletler, vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerini korumak, insan onuruna yaraşır yaşam koşullarını sağlamak ve fırsat eşitliğini temin etmek gibi ödevlere sahip olmaktadır. İnsan haklarına dayalı politikalar, yoksulluğun azaltılması, eğitime erişimin artırılması, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi gibi pek çok alanda somut ilerlemelerin anahtarıdır. Sonuç olarak, insan haklarının hayata geçirilmesi, daha adil, eşitlikçi ve barışçıl bir

⁹³¹ Kuçuradi, "Felsefe ve İnsan Hakları", s.6.

⁹³² İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.231.

⁹³³ Kuçuradi, "Ulusal Politikaların Ana Amacı Olarak İnsan Hakları", s.250.

dünyanın inşası için vazgeçilmezdir. İnsanlık ancak bu etik ilkeleri özümseyip yaşama geçirerek, karşı karşıya olduğu zorluklarla başa çıkabilecek ve her bireyin sahip olduğu eşsiz potansiyeli tam anlamıyla ortaya çıkarabilecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İOANNA KUÇURADI GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE ENGELLİ HAKLARINI YENİDEN DÜŞÜNMEK

İoanna Kuçuradi'nin insan haklarına ilişkin temellendirme yöntemi, engellilik bağlamında ele alındığında, engelli bireylerin haklarını bilgi temelli bir zemine oturtmanın gerekliliğini ve olanaklılığını ortaya koyan bir niteliğe kavuşmaktadır. Engelli bireylerin haklarının, insanın değerinin bilgisinden hareketle temellendirilmesi, engelliliğin yalnızca fiziksel veya bilişsel sınırlılıklar kapsamında değil, insan olmanın farklı bir görünümü olarak ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda, insan haklarının bilgisel bir temele dayalı olarak temellendirilmesi, engelli bireylerin haklarının da aynı yöntemle ele alınmasını gerektirmekte ve engelliliğin bireyin değerini belirleyen bir unsur olmadığını ortaya koymaktadır. Engelli kişilerin bilgi edinme kapasitesi, belirli amaçlar doğrultusunda çaba gösterme yeteneği ve değerler üretme potansiyeli, insanın sahip olduğu evrensel nitelikler arasında yer almakta ve bu bağlamda, anılan bireylerin insan haklarının da aynı evrensel çerçevede değerlendirilmesi gerektiği sonucunu doğurmaktadır.

Dolayısıyla, engelli bireylerin sahip olduğu hakların, fiziksel veya bilişsel yeterlilikleri temelinde değil, insan olma nitelikleri doğrultusunda ele alınması gerektiği açığa çıkmaktadır. Engelli bireylerin de toplumsal hayata katılım olanaklarının, değer üretme kapasitelerinin ve etik bir özne olarak varlıklarının bilgisel bir temele dayalı olarak değerlendirilmesi, haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu noktada, engelli bireylerin haklarına yönelik politikaların da insanın değerinin bilgisi temelinde oluşturulması gerekliliği doğmakta, böylece yalnızca sosyal yardıma odaklanan yaklaşımlar yerine, insan haklarına dayalı bütüncül bir perspektifin benimsenmesi mümkün hale gelmektedir.

Sonuç olarak, Kuçuradi'nin insan haklarına ilişkin temellendirme yöntemi, engelli bireylerin haklarının bilgisel bir çerçevede ele alınmasını ve bu hakların insanın değerinin bilgisinden türetilerek temellendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Engelli bireylerin toplumsal yaşamda karşılaştıkları engellerin, insan haklarının bilgisel bir temele dayandırılması yoluyla aşılabileceği, bu bağlamda hak temelli politikaların geliştirilmesinin ve uygulanmasının, insan hakları düşüncesi açısından büyük bir fayda sağlayacağı açıktır.

Bu nedenle, çalışmanın üçüncü bölümünde detaylı biçimde incelenen İoanna Kuçuradi'nin insan hakları görüşünün farklı boyutları, bu bölümde engellilik olgusu bağlamında kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Kuçuradi'nin hak ve insan hakları kavramı, insan haklarının temellendirilmesi, insanın değeri ve yapısal olanakları, hak ve özgürlükler sınıflandırması, insan onuru ve insan haklarının etik yönü gibi hususlarda ortaya koyduğu görüşler, engellilik çalışmalarına özgün açılımlar sağlayan referans noktaları olarak ele alınacaktır. Bu doğrultuda bölüm kapsamında, Kuçuradi'nin felsefi çerçevesinden hareketle, engelli haklarının yeniden kavramsallaştırılması, engelliliğin insan değeri perspektifinden yorumlanması ve engelli bireylerin yapısal olanaklarının değerlendirilmesi gibi pek çok konuda yeni çıkarımlar sunulacaktır.

Kuçuradi'nin temellendirme yaklaşımı, mevcut engellilik modellerinin ötesine geçen, engelli haklarını insanın değeri temelinde açıklayan özgün bir bakış açısı geliştirmek amacıyla kullanılacaktır. Böylece engellilik alanında hak temelli yaklaşımın teorik zemini güçlendirilecek, engelli hakları söyleminin felsefi derinliği artırılacak ve bu haklara ilişkin ulusal ve uluslararası düzenlemelerin yorumlanmasında yeni bir metodolojik çerçeve ortaya konacaktır.

4.1. Kuçuradi'nin Hak Anlayışından Engelli Haklarına: Kavramsal Bir Çözümleme

Kuçuradi tarafından vurgulandığı üzere, bir kavramın içeriği net bir şekilde ortaya konmadan, herkesin o kavramı bildiği varsayımıyla hareket etmesi çeşitli sorunlara yol açmaktadır.⁹³⁴ İnsan haklarında olduğu gibi, engelli hakları kavramı da bu durumun örneklerinden birini oluşturmaktadır. Günümüzde engelli hakları, farklı bağlamlarda ve farklı biçimlerde sıklıkla dile getirilmekte ve bu hakların korunması gerektiği vurgulanmakta, ancak engelli haklarıyla ne kastedildiği, söz konusu hakların hangi talepleri içerdiği ve nasıl temellendirilmesi gerektiği çoğu zaman belirsiz kalmaktadır.⁹³⁵ Bu belirsizlik, engelli haklarının etkin bir şekilde korunmasını ve geliştirilmesini güçleştirmektedir. Bu nedenle, engelli haklarının içeriğinin net bir şekilde ortaya konması ve bu hakların felsefi temellerinin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır.

⁹³⁴ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.1.

⁹³⁵ Azarkan, Benzer, “*Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve Türkiye’de Engelli Hakları*”, s.26; Şimşek Öner, “*Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme*”, s.411.

Engelli haklarına ilişkin kavramsal bulanıklığın giderilmesi aynı zamanda, alınan her siyasi kararda, çıkarılan her hukuk normunda ve meydana getirilen her toplumsal düzende neden engelli bireylerin de göz önünde bulundurulması gerektiğinin anlaşılmasını sağlayacaktır.⁹³⁶ Zira yapılan her düzenleme, alınan her karar ve oluşturulan her politika, doğrudan veya dolaylı olarak engelli bireylerin yaşamını da etkilemekte, haklarının kullanımını kolaylaştırmakta ya da zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, engelli haklarının açık bir şekilde tanımlanması, toplumsal düzenlemelerin engelli bireyleri de kapsayacak şekilde oluşturulmasını ve hak temelli bir bakış açısıyla ele alınmasını kolaylaştıracaktır. Kuçuradi'nin hak ve insan hakları kavramlarına ilişkin felsefi yaklaşımı, engelli haklarının tanımlanması ve temellendirilmesi açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. Zira düşünürün görüşlerinden hareketle, engelli haklarının neliğine ilişkin kapsamlı bir değerlendirme yapmak mümkün görünmektedir.

Kuçuradi'nin haksızlık savlarından yola çıkarak yaptığı hak tanımını, engelli hakları bağlamında incelemek, bu hakların tanımlanması açısından önemli bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Engelli bireyler tarafından dile getirilen haksızlık iddialarının temelinde de, genellikle iki farklı durumun karşılaştırıldığı gözlemlenmektedir. Bu karşılaştırmanın bir tarafında engelli bireyin sahip olduğu mevcut koşullar ve olanaklar yer alırken, diğer tarafında engelli olmayan bireylerin sahip olduğu ve daha avantajlı durumlar sunan koşullar ve olanaklar bulunmaktadır. Konunun daha iyi açıklanması adına, tekerlekli sandalye kullanan bir bireyin asansörü olmayan bir binada eğitim görememesi durumunda ortaya çıkan haksızlık iddiası ele alınabilir. Bu durumda engelli birey, kendi mevcut durumunu (eğitime erişememe) diğer öğrencilerin durumu (eğitime rahatlıkla erişebilme) ile karşılaştırmakta ve bu karşılaştırmayı eğitim olanakları üzerinden yapmaktadır. Benzer şekilde, işitme engelli bir bireyin işaret dili tercümanı olmadığı için sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamaması da bir haksızlık iddiasının temelini oluşturmaktadır. Bu örnekte ise işitme engelli birey, kendi mevcut durumunu (sağlık hizmetlerinden tam anlamıyla yararlanamama) işitme engeli olmayan bireylerin durumu (sağlık hizmetlerine tam erişim) ile karşılaştırmaktadır. İşaret dili tercümanının olmaması nedeniyle, işitme engelli birey doktorlarla etkin iletişim kuramamakta, şikayetlerini tam olarak aktaramamakta ve tedavi

⁹³⁶ Nitekim toplumsal yaşamı düzenleyen politikaların oluşturulmasında ve kararların alınmasında engellilik meselesi çoğunlukla göz ardı edilmekte, bu süreçlerde engelli bireylerin görüş ve deneyimlerine başvurulmamaktadır. Genel düzenlemelerin engelli bireylerin ihtiyaçları ve hakları dikkate alınmadan şekillendirilmesi ve karar alma mekanizmalarında engelli bireylere yer verilmemesi, hakların etkin bir şekilde korunmasını ve geliştirilmesini engellemektedir. (Hasan Kaya, “*Engelli Bireylerin Karar Alma Süreçlerine Etkin Katılımı*”, Engelsiz Erişim Derneği, 27 Kasım 2013, <https://www.engelsizerisim.com/yazi/engelli-bireylerin-karar-alma-sureclerine-etkin-katilimi>, E.T. 05.12.2024).

sürecini yeterince anlayamamaktadır. Bu durum ise kendisini, engelsiz bir kişiye kıyasla daha dezavantajlı bir duruma düşürmektedir.

Haksızlık iddialarının analizi, engelli bireylerin yoksun bırakıldıkları olanakları ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Söz konusu olanaklar, engelli bireylerin de diğer bireyler gibi sahip olması gereken ve onlara karşı yerine getirilmesi zorunlu olan bir borcu teşkil etmektedir. Dolayısıyla engelli hakları, engelli bireylerin meşru olarak talep edebilecekleri, kendilerine sağlanması gereken ve toplumun diğer üyelerinin de saygı göstermek zorunda olduğu olanakları ifade etmektedir. Bu çerçevede örneğin, bir engelli bireyin çalışma ortamında makul düzenlemelerin yapılmasını talep etmesi, bir hak talebi niteliğindedir.⁹³⁷ Bu talep, engelli bireyin çalışma yaşamına diğer bireylerle eşit koşullarda katılabilmesi için gerekli olan ve işverenin yerine getirmekle yükümlü olduğu bir borcu ifade etmektedir.⁹³⁸

Ele alınan bu haksızlık durumlarının sistematik analizi, engelli haklarının üç temel özelliğini ortaya koymaktadır. Birincisi, bu haklar engelli bireylerin diğer bireylerle eşit koşullarda yaşamalarını sağlayan olanakları talep etme yetkisini içermektedir. İkincisi, bu talepler toplumun diğer üyeleri ve devlet açısından yerine getirilmesi zorunlu yükümlülükler doğurmaktadır. Üçüncüsü ise, bu haklar engelli bireylerin salt insan olmalarından kaynaklanan meşru talepleri oluşturmaktadır.

Engelli bireylerin haksızlık iddiaları incelendiğinde, bu taleplerin genellikle erişilebilirlik, makul düzenleme ve ayrımcılığın önlenmesi gibi konularda yoğunlaştığı görülmektedir.⁹³⁹ Bu konular ise engellilerin karşılaştığı en temel sorun alanlarını oluşturmaktadır.⁹⁴⁰ Örneğin, görme engelli bir bireyin bilgiye erişimde yaşadığı zorluklar, işitme engelli bir bireyin iletişim engelleri nedeniyle deneyimlediği güçlükler veya fiziksel engelli bir bireyin ulaşım hizmetlerinden yararlanamaması, haksızlık iddialarının tipik örneklerini teşkil etmekte ve her biri, erişilebilirlik engellerinden veya engelliliğe dayalı

⁹³⁷ BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin 27. maddesi çalışma ve istihdam hakkını düzenlemekte ve devletleri, işverenlerin engelli bireylere yönelik makul düzenlemeleri sağlamasını güvence altına almakla yükümlü kılmaktadır.

⁹³⁸ Süheyla Erikli, "Çalışma Yaşamında Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığının Görünümü", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.1, 2020, s.45.

⁹³⁹ Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, *Türkiye'de Engellilere Yönelik Ayrımcılık ve Hak İhlalleri: 2011 Yılı İzleme Raporu*, Eşit Haklar İçin İzleme Derneği Yayınları, İstanbul 2012, s.10-20.

⁹⁴⁰ Zehra Erol Karaca, Dilek Nam, "Kronik Bir Sosyal Sorun: Engellilere Yönelik Ayrımcılık", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.23, S.1, 2021, s.167.

ayrımcılıktan kaynaklanmaktadır.⁹⁴¹ Bu durum ise engelli bireylerin karşılaştıkları sorunların temelinde çoğunlukla haklara eşit erişememe durumunun yattığını ortaya koymaktadır.⁹⁴²

Dolayısıyla engelli hakları, bu haksızlıkların giderilmesine yönelik talepleri içermekte ve engelli bireylerin toplumsal yaşamın tüm alanlarına tam ve etkin katılımını sağlayacak koşulların oluşturulmasını gerektirmektedir.⁹⁴³ Bu haklar, engelli bireylerin yoksun bırakıldıkları olanakların sağlanması ve diğer bireylerle aralarındaki fırsat eşitsizliklerinin ortadan kaldırılması amacını taşımaktadır.

Sonuç olarak, engelli bireylerin haksızlık savlarının analizi üzerinden yapılan bu değerlendirme, Kuçuradi'nin hak ve insan hakları yaklaşımıyla uyum içerisindedir. Nasıl ki Kuçuradi hakları, kişilerin görmesi ve diğer kişilere göstermesi gereken muameleye ilişkin talepler olarak tanımlıyorsa, engelli haklarını da benzer şekilde, toplumun tüm üyelerinin engelli bireylere göstermekle yükümlü olduğu muameleye ve aynı zamanda engelli bireylerin de diğer tüm bireylere karşı sergilemesi gereken muameleye ilişkin talepler biçiminde ifade etmek mümkündür.⁹⁴⁴

İnsan hakları ve engelli hakları arasındaki ilişki, öncelikle insanın değerini koruma ve yapısal olanaklarını gerçekleştirme amacı etrafında şekillenmektedir. Engelli bireylerin hakları, diğer insan haklarından ayrı veya farklı haklar değil, insan haklarının ayrılmaz ve bütünüleyici bir parçasıdır.⁹⁴⁵ Bu bağlamda engelli hakları, engelli bireylerin insansal olanaklarını gerçekleştirebilmeleri ve toplumsal yaşama tam katılımlarını sağlayacak koşulların oluşturulmasına yönelik talepler biçiminde tanımlanabilecektir.

Engelli haklarının gerekliliği, toplumların değişen değer yargılarına veya kültürel farklılıklarına değil, doğrudan insanın değerine dayanmaktadır. Bu haklar, engelli bireylerin

⁹⁴¹ Akbulut, “Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı”, s.23.

⁹⁴² Akbulut, “Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı”, s.23.

⁹⁴³ Council of Europe, *Human Rights: A Reality for All – Council of Europe Disability Strategy 2017-2023*, Strasbourg 2017, s.13, <https://edoc.coe.int/en/people-with-disabilities/7276-pdf-human-rights-a-reality-for-all-council-of-europe-disability-strategy-2017-2023.html>, (E.T. 10.12.2024).

⁹⁴⁴ Nitekim engelli hakları, bir yandan toplumun diğer üyelerinin engelli bireylere karşı sorumluluklarını ortaya koyarken, diğer yandan engelli bireylerin de toplumun diğer üyelerine karşı sorumluluklarını içermektedir. Bu karşılıklı sorumluluk ilişkisi, engelli bireylerin onuruna ve tercihlerine saygı gösterilmesini, ayrımcılığa uğramamalarını ve toplumsal yaşama eşit katılımlarının sağlanmasını gerekli kılarken, aynı zamanda engelli bireylerin de diğer kişilerin haklarına saygı göstermelerini öngörmektedir. (Anna Lawson, “The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: New Era or False Dawn?”, *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, Vol.34, No.2, 2006, s.595).

⁹⁴⁵ Gül, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi”, s.33.

salt insan olmalarından kaynaklanan ve hiçbir koşula bağlı olmaksızın taşıyıcısı oldukları insan değerinin bir gereği olarak varlık kazanmaktadır.⁹⁴⁶ Bu nedenle engelli hakları, bir lütuf, yardım veya merhamet konusu olarak değil, her insanın doğuştan sahip olduğu temel haklar olarak ele alınmak durumundadır.⁹⁴⁷

Engelli haklarının bir merhamet veya lütuf konusu olarak görülmesi, bu hakların özünü zedelemekte ve engelli bireyleri hak öznesi olmaktan çıkarıp yardım nesnesi haline getirmektedir.⁹⁴⁸ Oysa engelli hakları, tıpkı diğer insan hakları gibi, kişilerin toplumdan veya devletten talep edebilecekleri meşru hakları ihtiva etmektedir.⁹⁴⁹ Bu hakların sağlanması, bir iyilik veya yardımseverlik göstergesi değil, insan onurunun ve değerinin korunması için yerine getirilmesi gereken temel bir yükümlülüktür.⁹⁵⁰

Dolayısıyla engelli hakları, engelli bireylerin insan onuruna dayanması sebebiyle, belirli toplumların tercihlerine veya merhametine bırakılamayacak kadar temel ve evrensel bir nitelik taşımaktadır.⁹⁵¹ Bu evrensellik, engelli haklarının zaman ve mekândan bağımsız olarak her yerde geçerli olduğunu göstermektedir. Örneğin, bir engelli bireyin sağlık hizmetlerine erişim hakkı, ülkelerin gelişmişlik düzeyine veya ekonomik koşullarına göre değişkenlik gösterebilecek bir hak değildir. Ya da bir engelli bireyin çalışma hakkı, işverenlerin veya devletin tercihlerine ve keyfi uygulamalarına bırakılamayacak kadar temel bir nitelik taşımaktadır. Benzer şekilde, engelli bir öğrencinin eğitim olanaklarına erişimi, eğitim kurumlarının merhametine veya iyi niyetine bağlı bir durum olarak değil, her insanın sahip olduğu temel bir hak olarak değerlendirilmelidir.

Engelli haklarının bu şekilde objektif bir temele dayandırılması, hakların korunması ve geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Zira hakların meşruiyetini toplumsal kabullere veya değer yargılarına dayandırmak, bu hakların göreceli bir nitelik kazanmasına ve dolayısıyla kolaylıkla ihlal edilebilmesine yol açabilecektir.

⁹⁴⁶ Gerald Quinn, Theresa Degener, “Human Rights are for all : A study on the current use and future potential of the United Nations Human Rights instruments in the context of disability”, Office of the UN High Commissioner for Human Rights, Geneva 2002, s.14.

⁹⁴⁷ Akbulut, “Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı”, s.32.

⁹⁴⁸ Akbulut, “Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı”, s.23-24; Kaya, “Engelli Bireylerin Karar Alma Süreçlerine Etkin Katılımı”, <https://www.engelsizerisim.com/yazi/engelli-bireylerin-karar-alma-sureclerine-etkin-katilimi>.

⁹⁴⁹ Lawson, “The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: New Era or False Dawn?”, s.595.

⁹⁵⁰ Şimşek Öner, “Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme”, s.420.

⁹⁵¹ Çelik, “Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu”, s.233.

Engelli hakları, toplumdan ve devletten talep edilebilir nitelikte haklardır.⁹⁵² Söz konusu taleplerin muhatabı yalnızca devlet değil, aynı zamanda toplumun tüm üyeleridir.⁹⁵³ Bu talep boyutu, engelli bireylerin haklarının pasif bir beklenti olmadığını, aksine aktif olarak talep edilebilir ve yerine getirilmesi gereken yükümlülükler doğurduğunu göstermektedir.⁹⁵⁴ Örneğin, bir engelli bireyin toplu taşıma araçlarına ve dolayısıyla ulaşım hizmetlerine erişimi, yalnızca devletin birtakım düzenlemelerle yaşama geçirebileceği bir hak değil, aynı zamanda toplumdaki diğer bireylerin de bu hakkın kullanılmasını mümkün kılacak şekilde davranmalarını gerektiren bir taleptir. Bu kapsamda engeli olmayan bireylerin tekerlekli sandalye rampasının önünü kapatmaması, engelli bireylere ayrılan koltukları işgal etmemesi veya otobüs şoförlerinin görme engellilerin yararlandığı sesli anons sistemlerine müdahale etmemesi, bu hakkın tam anlamıyla yaşama geçirilebilmesi için bireylerin yerine getirmesi gereken sorumluluklardan yalnızca birkaçını oluşturmaktadır.

Engelli haklarının içerdiği talepler, engelli bireylerin karşılaştıkları dezavantajlı durumların ortadan kaldırılmasına yönelik olarak da şekillenmektedir.⁹⁵⁵ Engelli bireylerin toplumsal yaşamın her alanına eşit katılımını engelleyen fiziksel, sosyal ve tutumsal bariyerlerin kaldırılması, bu taleplerin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.⁹⁵⁶ Bu bağlamda makul düzenlemelerin yapılması, erişilebilirliğin sağlanması ve ayrımcılığın önlenmesi gibi yükümlülükler, talep boyutunun somut görünümleri olarak ortaya çıkmaktadır.⁹⁵⁷

Engelli haklarına ilişkin talepler, aynı zamanda bu hakların ihlali durumunda başvurulabilecek hukuki mekanizmaların varlığını da gerekli kılmaktadır.⁹⁵⁸ Bu açıdan engelli hakları, ihlal edildiğinde hukuki yollara başvurulabilecek ve yaptırım gücüyle desteklenmiş talepler olma özelliği de göstermektedir.

⁹⁵² Lawson, “The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: New Era or False Dawn?”, s.595.

⁹⁵³ Frederic Megret, “The Disabilities Convention: Towards a Holistic concept of Rights”, *The International Journal of Human Rights*, Vol.12, No.2, 2008, s.266.

⁹⁵⁴ Şimşek Öner, “Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme”, s.420.

⁹⁵⁵ Şerafettin Erten, Mehmet Aktel, “Engellilerin Erişilebilirlik Hakkı: Engelsiz Kent Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, C.11, S.28, 2020, s.899.

⁹⁵⁶ Erten, Aktel, “Engellilerin Erişilebilirlik Hakkı: Engelsiz Kent Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, s.901.

⁹⁵⁷ Dolu, *Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Engellilere Yönelik Bakım Politikaları ve Uygulamaları*, s.11; Erten, Aktel, “Engellilerin Erişilebilirlik Hakkı: Engelsiz Kent Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, s.899; Mengi, “Engelli Bireylerin Adalete Eşit Erişilebilirlik Konusunun İncelenmesi: Van İli Örneği”, s.254.

⁹⁵⁸ Mengi, “Engelli Bireylerin Adalete Eşit Erişilebilirlik Konusunun İncelenmesi: Van İli Örneği”, s.255.

İnsanın değeri ve engelli hakları arasındaki ilişki, engelli bireylerin haklarının felsefi temelini teşkil etmektedir. Bu bağlamda engelli hakları, her insanın sahip olduğu değerin korunması ve bu değerin oluşturunucularından olan yapısal olanaklarının geliştirilmesi amacıyla hizmet etmektedir. Engelli bireyler, salt insan olmaları nedeniyle sahip oldukları değer bakımından diğer tüm bireylerle eşittir; bu değer hiçbir koşulda azalmamakta veya ortadan kalkmamaktadır.⁹⁵⁹ Başka bir anlatımla engelli bireyler, fiziksel, zihinsel veya duyuşal özelliklerinden bağımsız olarak, yalnızca insan olmaları münasebetiyle, değışmez nitelikteki bu değerin taşıyıcısı olmaktadırlar. Bu değeri anlayışı, engelli bireylerin toplumsal yaşamda "eksik" veya "yetersiz" olarak görölmesinin önüne geçmekte ve eşit hak özneleri olarak kabul edilmelerini sağlamaktadır.⁹⁶⁰

Engelli bireylerin sahip olduğı yapısal olanakların gerçekleştirilmesi, insanın değeriinin korunmasının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Her insanda var olan yapısal olanakların engelli bireyler bakımından da açığa çıkarılması ve geliştirilmesi ise, söz konusu bireylerin tüm insan haklarına herkesle eşit şekilde erişebilmeleri ile mümkün olmaktadır. Örneğın, görme engelli bir bireyin sanatsal yeteneklerini geliştirmesi veya işitme engelli bir bireyin akademik başarı elde etmesi, bu kişilerin yapısal olanaklarını oluşturmakta ve anılan olanakların gerçekleştirilebilmesi ve geliştirilebilmesi, haklara eşit erişebilmeleri için gerekli olan tüm düzenlemelerin yaşama geçirilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda engelli bireylerin insansal olanaklarını gerçekleştirebilmeleri için gerekli koşulların sağlanması; bu olanakların gerçekleştirilmesinin önündeki engellerin kaldırılması, destekleyici mekanizmaların oluşturulması ve fırsat eşitliğinin sağlanması ile mümkündür.

Kuçuradi'nin insan haklarına ilişkin yaklaşımından yola çıkılacak olursa, engelli bireylerin temel insan haklarını ifade eden engelli hakları kavramının, engelli bireylerin değeriinin korunduğı ve yapısal olanaklarının gerçekleştirilebildiğı bir ortamın temel koşullarını ortaya koyduğı anlaşılacaktır. Aynı zamanda bu hakların, böyle bir ortamın sağlanabilmesi için engelli bireylerin nasıl bir muamele görmeleri gerektiğini ve toplumun diğer üyeleriyle karşılıklı ilişkilerinin ne yönde şekillenmesi gerektiğini belirlediğı söylenebilecektir. Nitekim engelliler bakımından ele alınacak olursa, eğitim hakkı, sağlık hakkı, çalışma hakkı, bağımsız yaşam hakkı gibi hakların her biri, engelli bireylerin

⁹⁵⁹ Quinn, Degener, "Human Rights are for all: A study on the current use and future potential of the United Nations Human Rights instruments in the context of disability", s.14.

⁹⁶⁰ Çelik, "Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu", s.233.

değerinin korunmasını sağlayan ve yapısal olanaklarının gerçekleştirilmesini mümkün kılan farklı koşulları ifade etmekte, toplumun tüm üyelerinden de bu koşulları sağlayan davranışlarda bulunmalarını talep etmektedir.

Engelli hakları, engelli kişilerin potansiyellerini gerçekleştirmelerini, insanlığın ortak birikimine katkıda bulunmalarını ve toplumsal ilerlemede aktif rol almalarını sağlayan temel koşulları temin etme amacını da taşımaktadır. Bu haklar, engelli bireylerin sahip oldukları yetenekleri ve kapasiteyi ortaya çıkarabilmeleri için gerekli fırsatların kendilerine sunulmasını gerektirmektedir.⁹⁶¹ Örneğin, görme engelli bir matematikçinin akademik çalışmalarını yürütebilmesi için gerekli teknolojik desteklerin sağlanması, işitme engelli bir müzisyenin sanatını icra edebilmesi için uygun koşulların oluşturulması veya bedensel engelli bir sporcunun yarışmalara katılabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması, bu fırsatların birer yansıması olarak kabul edilebilir. Böylece engelli hakları, engelli bireylerin toplumsal gelişime ve insanlığın ilerlemesine katkıda bulunmalarının önündeki engellerin kaldırılmasını ve söz konusu bireylere, toplumun diğer üyeleriyle eşit fırsatların tanınmasını da sağlamaktadır.

Bu kapsamda engelli hakları, insanın değerinin yalnızca teorik açıdan kabul edilmesini değil, aynı zamanda pratik düzeyde de korunmasını ve geliştirilmesini mümkün kılmaktadır. Söz konusu haklar, engelli bireylerin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürmelerini ve toplumsal yaşamın her alanında aktif birer özne olarak yer almalarını sağlayacak koşulların oluşturulmasını talep etmektedir.⁹⁶²

Kuçuradi'nin hak ve insan hakları kavramlarına ilişkin felsefi yaklaşımı, engelli haklarını hem haksızlık savları üzerinden analiz etmeyi hem insanın değeri ve yapısal olanakları temelinde açıklamayı hem de talep boyutu ile ele almayı mümkün kılmaktadır. Böylece engelli haklarının felsefi temellerinin belirlenmesi ve içeriğinin netleştirilmesi olanaklı hale gelmekte, bu hakların neden evrensel ve vazgeçilmez nitelikte olduğu da açıklığa kavuşmaktadır. Bu teorik zemin, engelli haklarının pratikte nasıl korunması ve geliştirilmesi gerektiği konusunda da yol gösterici bir işlev üstlenmektedir.

⁹⁶¹ Doğruel, “*Beden, Birey ve Toplum Kesişiminde Engelli Bireylerin Erişebilirlik Deneyimleri: Gaziantep Örneği*”, s.316.

⁹⁶² Çelik, “*Onuncu Yılda Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu*”, s.233; Şimşek Öner, “*Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme*”, s.410.

4.2. Kuçuradi Görüşleri Kapsamında Engelli Hakları Nasıl Temellendirilebilir?

Engelli hakları konusunda bugüne kadar geliştirilen yaklaşımlar, daha çok bu hakların uygulanması ve hayata geçirilmesi üzerine yoğunlaşmış, ancak anılan hakların felsefi temellendirilmesi meselesi yeterince ele alınmamıştır. Nitekim tıbbi model, sosyal model ve insan hakları modeli gibi farklı yaklaşımlar da, engellilik olgusunun nasıl kavramsallaştırılması gerektiği ve engelli haklarının nasıl hayata geçirileceği meselesini irdelemiş ve tartışma konusu yapmıştır.⁹⁶³

İnsan hakları alanındaki geleneksel yaklaşımlar ise engelli haklarını temellendirmekte yetersiz kalmaktadır. Bu yaklaşımlar, engelli hakları meselesini özel ihtiyaçlar temelinde veya yardım ve koruma odaklı bir bakış açısıyla ele alarak, engelli bireylerin salt insan olmaktan kaynaklanan değerini ve yapısal olanaklarını göz ardı etmekte, dolayısıyla engelli haklarını ikincil ve türev haklar konumuna indirgemektedir.⁹⁶⁴ Oysa engelli hakları, bireylerin özel ihtiyaçlarından veya fiziksel yetersizliklerinden değil, doğrudan insan olmalarından kaynaklanan değerlerinden ve yapısal olanaklarından türetilmelidir ki evrenselliği ve vazgeçilmezliği felsefi bir zeminde temellendirilmiş olsun.

Mevcut yaklaşımların engelli bireylerin sahip oldukları hakların temelini açıklayamaması, konuya ilişkin yeni bir felsefi yaklaşıma olan ihtiyacı göstermektedir. Bu noktada Kuçuradi'nin yaklaşımının, engelli bireylerin haklarının temellendirilmesinde yeni ve kapsayıcı bir bakış açısı sunacağı düşünülmektedir. Söz konusu bakış açısı, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam ve eşit katılımını sağlayacak hakların felsefi temellerini oluşturmada, önemli bir kaynak işlevi üstlenme potansiyeli taşımaktadır. Dolayısıyla Kuçuradi'nin insan hakları felsefesinden hareketle engelli haklarının nasıl temellendirilebileceğinin ele alınması, engelli hakları olarak adlandırılan hakların varlığına neden ihtiyaç duyulduğunun anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Bu kapsamda engel bireylerin yapısal olanaklarının gerçekleştirilmesi için gerekli koşulların, bu koşulların nasıl hak talepleri olarak formüle edilebileceğinin ve söz konusu hakların evrensel insan hakları çerçevesindeki yerinin ne olduğunun açıklanması gerekli

⁹⁶³ Alemdar, “*Sakat, Özürlü ve Engelli Kavramları: Tarifleri ve Farkları*”, s.34; Kahraman Güloğlu, “*Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye’deki Durum*”, s.293; Şişman, “*Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme*”, s.74.

⁹⁶⁴ Akbulut, “*Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı*”, s.23-24; Thomas Hammarberg, “Human Rights for Persons with Disabilities: From Charity to Equality”, keynote speech, Open Society Foundations, Law Program Coordinators Meeting, Dublin, 1-3 Haziran 2011, Council of Europe, CommDH/Speech(2011)6, s.1, <https://rm.coe.int/16806da803>, (E.T. 15.12.2024).

görülmektedir. Böylelikle engelli haklarının insan onuru ve değeri temelinde nasıl açıklanabileceği de ortaya konmuş olacaktır.

Engelli haklarının felsefi temellerinin belirlenmesi, öncelikle "engelli hakları neden gereklidir?" sorusunun sorulmasını ve bu hakların türetildiği temel öncüllerin tespit edilmesini gerektirmektedir. Bu sorgulama, engelli haklarının zorunluluğunun ve evrenselliliğinin dayandığı felsefi zeminin açığa çıkarılmasını sağlaması bakımından önemlidir.

Kuçuradi'nin insan hakları yaklaşımı ışığında değerlendirildiğinde, engelli haklarının mevcudiyetinin altında yatan temel sebep, engelli kişilerin de diğer tüm bireyler gibi insan onuru ve değerine sahip olması ve yapısal olanakları taşıması olarak ortaya çıkmaktadır. Engelli haklarının türetildiği öncüller de, her insanın salt insan olmaktan kaynaklanan değerinin bilgisinde temelini bulmaktadır. Engelli haklarını özel ihtiyaçlar ya da korunması gereken gruplar gibi ikincil gerekçeler üzerinden değil, doğrudan insan değeri ve onuru üzerinden temellendirebilmek de, tam da bu bakış açısı ile mümkün olmaktadır.

Engelli bireylerin değeri ve yapısal olanakları, bu değere uygun muamele görmelerini ve söz konusu olanakları gerçekleştirebilecekleri koşulların kendilerine sağlanmasını gerektirmektedir. Engelli haklarının kaynağında yatan temel gereklilik de tam olarak bu noktadan ileri gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle, engelli bireyler diğer tüm insanlar gibi değerlidir ve söz konusu değer, bu kişilerin taşıdıkları yapısal olanakların doğal bir sonucudur; dolayısıyla engelli bireyler, diğer tüm insanlar gibi, bu değeri koruyucu muamelelerle karşılaşmalı ve yapısal olanaklarını gerçekleştirebilecekleri fiziksel ve toplumsal koşullarda yaşama imkanına sahip olmalıdır. Bu bağlamda engelli hakları, söz konusu gerekliliğin doğal ve zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Engelli haklarının bilgisine ulaşma süreci, çok katmanlı bir bilme etkinliğini içermektedir. Bu süreçte öncelikle, belirli bir tarihsel dönemde toplumun genelinde insanların sahip oldukları yapısal olanakların gerçekleşme derecesi değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme, yapılacak karşılaştırmalı analizin temelini oluşturmaktadır. Bu temel çerçevesinde, aynı tarihsel kesitte engelli bireyler ile engelli olmayan bireylerin bu olanakları ne ölçüde gerçekleştirebildiği karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Başka bir anlatımla aynı toplumsal yapı içerisinde yer alan engelli bireyler ile diğer bireylerin, yapısal olanaklarını gerçekleştirme ve geliştirme fırsatlarına ne ölçüde erişebildiği karşılaştırılmaktadır. Bu incelemede, engelli bireylerin çeşitli engellerle yüz yüze gelmeleri

nedeniyle yapısal olanaklarını diğer bireylere kıyasla daha sınırlı düzeyde gerçekleştirebildikleri görülmektedir.⁹⁶⁵

Bu durumun nedenlerini açıklamak için, engelli bireylerin yaşam koşulları ile toplumsal katkıları arasındaki ilişki incelenmektedir. Bu analizde, mevcut fiziksel ve toplumsal düzenlemelerin engelli bireylerin yapısal olanaklarını gerçekleştirmelerine elverişli olmadığı veya bu olanakların gerçekleştirilmesini güçleştirdiği ortaya çıkmaktadır.⁹⁶⁶

Son olarak, yapılan bu kapsamlı analiz neticesinde, engelli bireylerin yapısal olanaklarını gerçekleştirmelerini zorlaştıran koşullardan hareketle, bu olanakların gerçekleştirilmesi için gerekli olan düzenlemeler belirlenmekte ve bu düzenlemeler engelli hakları olarak adlandırılan taleplerin temelini oluşturmaktadır.

Tarihsel süreçte farklı engelli bireylerin yaşam koşullarının ve insansal olanaklarını gerçekleştirme imkanlarının kapsamlı bir analizi de engelli haklarının bilgisine ulaşma sürecinde yol gösterici olmaktadır. Tarihte önemli başarılarla imza atmış engelli bireylerin deneyimleri, insansal olanakların çeşitliliğini ve bu olanakların farklı biçimlerde gerçekleştirilebileceğini göstermektedir. Örneğin, serebral palsi tanısı ile dünyaya gelen ve sol ayağıyla yazan ve resim yapan İrlandalı yazar Christy Brown'ın "Sol Ayağım" adlı otobiyografik eseri ve resim sanatındaki üstün başarısı, yapısal olanakların farklı biçimlerde gerçekleştirilebileceğinin somut bir göstergesi niteliğindedir. Benzer şekilde, işitme engelli müzisyen Ludwig van Beethoven'ın müzik tarihinin en önemli eserlerini bestelemesi, görme engelli yazar Jorge Luis Borges'in dünya edebiyatına kazandırdığı eşsiz eserler ve ALS hastası teorik fizikçi Stephen Hawking'in bilime kazandırdığı çığır açıcı kuramlar, engelli bireylerin potansiyellerinin gerçekleştirilmesi için gerekli koşullar sağlandığında insanlığın ortak birikimine nasıl değerli katkılar sunabileceklerini açıkça ortaya koymaktadır.

⁹⁶⁵ Akbulut, "Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı", s.23; Erol Karaca, Nam, "Kronik Bir Sosyal Sorun: Engellilere Yönelik Ayrımcılık", s.179; Mengi, "Engelli Bireylerin Adalet Eşit Erişilebilirlik Konusunun İncelenmesi: Van İli Örneği", s.251; Şimşek Öner, "Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme", s.410.

⁹⁶⁶ Akbulut, "Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı", s.29-31; Erten, Aktel, "Engellilerin Erişilebilirlik Hakkı: Engelsiz Kent Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Değerlendirme", s.901; Ertürk, Şimşek, Songür, Şengül, "Türkiye'de Engelli Farkındalığı ve Engelli Bireylerin Adalet Web Erişilebilirlikleri Üzerine Bir Değerlendirme", s.378.

Bu başarılı örneklere karşın, pek çok engelli bireyin yapısal olanaklarını gerçekleştirme fırsatından mahrum olduğu da bir gerçektir.⁹⁶⁷ Bu durum, engelli bireylerin insansal olanaklarını gerçekleştirmelerinin önündeki fiziksel, kurumsal ve tutumsal engellerin sistematik bir analizini gerekli kılmaktadır. Nitekim söz konusu engellerin belirlenmesi, bunların ortadan kaldırılması için gerekli koşulların ve düzenlemelerin neler olduğunun tespit edilmesine imkân verecektir. İlgili koşul ve düzenlemeler ise, engelli bireylerin insan haklarının içerdiği talepler olarak anlam kazanacaktır.

Kuçuradi'nin insan hakları felsefesinin merkezi kavramlarından biri olan "yapısal olanaklar", insanın doğuştan gelen akıl yürütme, değerler üretme, etik değerlendirmeler yapabilme ve yaratıcı düşünme gibi insana özgü temel yeteneklerini kapsamakta olup⁹⁶⁸ bu kavramsallaştırma, engelli bireylerin haklarının ve bu haklara ilişkin çeşitli ilkelerin temellendirilmesinde özel bir önem taşımaktadır. Nitekim yapısal olanaklara ilişkin Kuçuradi'nin ortaya koyduğu felsefi bakış, engelli bireylerin potansiyellerinin gerçekleştirilmesi önündeki engellerin kaldırılması gerekliliğini teorik bir çerçeveye yerleştirmektedir. Engelli bireyler de tüm insanlar gibi yapısal olanakların birer taşıyıcısı konumundadır; ancak bu olanakların gerçekleştirilmesi için zaman zaman farklı koşullara ve desteklere ihtiyaç duyabilmektedirler.⁹⁶⁹

Yapısal olanakların gerçekleştirilmesine ilişkin ihtiyaç duyulan söz konusu farklı koşullar bağlamında, fiziksel engelli bir bireyin sanatsal üretim süreçlerindeki deneyimleri ele alınabilir. Nitekim, fiziksel engelli bir ressamın sanatsal becerileri ve estetik değer üretme kapasitesi, diğer bireylerle aynı yapısal olanaklara sahip olduğunun bir göstergesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda fiziksel engelli bir ressam da diğer tüm ressamlar gibi sanatsal malzemelere, eğitim olanaklarına, atölye çalışmalarına ve mesleki gelişim imkanlarına gereksinim duymakta, ancak söz konusu ressamın sanatsal becerilerini yaşama geçirebilmesi için, anılan koşullara ek olarak ergonomik düzenlemeler, özel tasarlanmış sanatsal malzemeler ve asistif teknolojiler gibi spesifik koşulların sağlanması

⁹⁶⁷ Akbulut, "Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı", s.24; Simon Evans, "Disability, Skills and Work: Raising Our Ambitions", *Social Market Foundation*, 2007, s.10, <https://www.smf.co.uk/wp-content/uploads/2007/06/Publication-Disability-Skills-and-Work-Raising-our-ambitions.pdf>, (E.T. 12.01.2025); World Bank, "Disability Inclusion", <https://www.worldbank.org/en/topic/disability>, (E.T.15.12.2024).

⁹⁶⁸ Kuçuradi, "Adalet Kavramı", s.32.

⁹⁶⁹ Enes Ersöz, "Engellilere Yönelik Ayrımcılık ve Makul Uyumlaştırma Kavramı", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.3, S.2, 2020, s.161; Gül, "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi", s.35.

gerekmektedir. Bu gereklilik, yapısal olanakların varlığını ya da değerini hiçbir şekilde etkilememekte, yalnızca bu olanakların somutlaştırılma biçimini farklılaştırmaktadır.

İşitme engelli bir akademisyenin entelektüel üretim süreçlerinin de benzer bir analitik çerçeve içerisinde değerlendirilmesi mümkündür. Bilimsel düşünme ve sistematik bilgi üretme kapasitesi açısından tam donanımlı olan işitme engelli bir akademisyen de diğer tüm akademisyenler gibi bilimsel literatüre erişim imkanlarına, lisansüstü eğitim fırsatlarına, gerekli teknolojik altyapıya, konferans ve sempozyum gibi akademik tartışma ortamlarına gereksinim duymaktadır. Ancak söz konusu akademisyenin yapısal olanaklarını tam anlamıyla gerçekleştirebilmesi için, bunlara ek olarak işaret dili tercümanlığı hizmeti, altyazılı eğitim materyalleri ve özel iletişim teknolojileri gibi spesifik koşulların da kendisine sunulması gerekmektedir.

Örneklerden de anlaşılabileceği üzere, Kuçuradi'nin ortaya koyduğu bakış açısı, yapısal olanakların gerçekleştirilmesinde farklılaşan gereksinimlerin de, birer hak talebi olarak formüle edilmesine ilişkin felsefi bir temel sunmaktadır. Zira bu örnekler ışığında, engelli bireylerin yapısal olanakları eksiksiz biçimde taşıdıkları, ancak bu olanakların gerçekleştirilmesi için, herkese sağlanması gereken koşullara ek farklı bazı düzenleme veya desteklerin varlığına ihtiyaç duydukları sonucuna ulaşılmaktadır. Buradan yola çıkıldığında engelli hakları, yapısal olanakların gerçekleştirilmesi için gerekli tüm koşulların sağlanmasını güvence altına almaya yönelik normatif talepler olarak kavramsallaştırılabilecektir. Bahse konu koşullar, her bireyin yapısal olanaklarını gerçekleştirebilmesini sağlayan şartların yanı sıra, gerekli hallerde ilgili yapısal olanağın engelli birey bakımından yaşama geçirilebilmesini mümkün kılan farklı koşulları da kapsamaktadır. Söz konusu farklı koşullar ise, engelli bireylerin haklara eşit erişimine imkân veren erişilebilirlik, makul düzenleme gibi temel ilkelerin anlamlandırılmasını da sağlamaktadır.⁹⁷⁰

Kuçuradi'nin insan hakları felsefesi ışığında engelli haklarının somutlaştırılması için de, benzer şekilde bu olanakların gerçekleşmesini engelleyen koşullara odaklanılması gerekmektedir. Bu engeller, temelde tutumsal ve çevresel olmak üzere iki ana eksen

⁹⁷⁰ Erten, Aktel, “Engellilerin Erişilebilirlik Hakkı: Engelsiz Kent Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, s.901-902.

incelenebilecek niteliktedir.⁹⁷¹ Bu kapsamda erişilebilirlik ve makul düzenleme, söz konusu engellerin kaldırılmasına yönelik önemli bir işlev üstlenmekte, bu nedenle yapısal olanakların gerçekleştirilmesinde temel kavramsal araçlar olarak öne çıkmaktadır.⁹⁷²

Klasik tanımıyla erişilebilirlik, tüm bireylerin fiziksel çevreye, kamusal hizmetlere, bilgi ve iletişim teknolojileri dahil olmak üzere yaşamın tüm alanlarına eşit şekilde erişebilmesini ve bu alanlardan yararlanabilmesini ifade etmektedir.⁹⁷³ Her ne kadar erişilebilirlik tüm bireyler için geçerli evrensel bir kavram olsa da günümüzde daha çok engelli bireylerin hakları bağlamında tartışılmakta ve ele alınmaktadır.⁹⁷⁴

Kuçuradi'nin yapısal olanaklar yaklaşımı çerçevesinden bakıldığında ise erişilebilirlik, bireylerin insansal olanaklarını gerçekleştirebilmeleri için gerekli olan temel bir koşul olarak yeniden kavramsallaştırılabilecektir. Bu doğrultuda erişilebilirliği, bireylerin salt insan olmalarından kaynaklanan yapısal olanaklarını tam anlamıyla gerçekleştirebilmeleri için gerekli olan tüm fiziksel, kurumsal ve toplumsal koşulların herkes tarafından eşit şekilde kullanılabilir ve ulaşılabilir olması biçiminde tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla söz konusu kavram, bireylerin yapısal olanaklarını gerçekleştirmelerinin önündeki engellerin ortadan kaldırılmasını ve herkesin eşit katılımını sağlayacak evrensel tasarım ilkelerinin uygulanmasını içeren bütüncül bir yaklaşımla ele alınabilecektir.⁹⁷⁵ Engelli bireyler özelinde değerlendirildiğindeyse erişilebilirlik, engelli kişilerin yapısal olanaklarını gerçekleştirmeleri önündeki fiziksel, kurumsal ve toplumsal engellerin kaldırılmasını ve diğer tüm bireylerle eşit koşullarda yaşamın her alanına erişimlerinin mümkün kılınmasını ifade eden temel bir ilke olarak açıklanabilecektir.

Engelli Hakları Sözleşmesi'ne göre makul düzenleme, engelli bireylerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini diğerleriyle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçülü veya aşırı bir yük

⁹⁷¹ Kahraman Güloğlu, “Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye’deki Durum”, s.309; Sungur Ergenoğlu, *Mimarlıkta Kapsayıcılık: Herkes İçin Tasarım*, s.14; Şişman, “Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, s.76.

⁹⁷² UN Women, “Accessibility and Reasonable Accommodation”, UN Women Brief, 2021, s.1, <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2021/Brief-Accessibility-and-reasonable-accommodation-en.pdf>, (E.T. 15.12.2024).

⁹⁷³ Hakan Özgül, “Tanım, Kapsam ve Geliştirilen Politikalar Düzleminde Türkiye’de Erişilebilirlik”, *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler* İçinde, Derleyenler: Kenan Çayır, Melisa Soran, Melike Ergün, Karekök Yayınları, İstanbul 2015, s.66.

⁹⁷⁴ Burhan Bektaş, Abdülkadir Develi, “Engelli Bireylerin Erişilebilirlik Sorunu: Destekler, Eksiklikler”, *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.3, 2020, s.182.

⁹⁷⁵ Özgül, “Tanım, Kapsam ve Geliştirilen Politikalar Düzleminde Türkiye’de Erişilebilirlik”, s.64.

getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve uyarlamaları ifade etmektedir (m.2). Kuçuradi'nin yapısal olanaklar yaklaşımı çerçevesinden bakıldığında ise makul düzenleme, engelli bireylerin sahip oldukları yapısal olanakları herkesle eşit biçimde ve tam anlamıyla gerçekleştirebilmeleri için, genel erişilebilirlik düzenlemelerine ek olarak, belirli durumlarda ihtiyaç duydukları, bireyselleştirilmiş ve özel nitelikteki düzenleme ve uyarlamaları ifade edecektir. Bu bağlamda makul düzenleme, engelli kişilerin insansal olanaklarını gerçekleştirirken ihtiyaç duydukları özel koşulların sağlanması olarak yeniden yorumlanabilecektir. Bu yorum, makul düzenlemeyi salt teknik bir gereklilik olmaktan çıkarıp, insan onurunun ve değerinin korunması için zorunlu bir koşul haline getirecektir.

Çevresel engeller bağlamında ele alındığında, erişilebilirlik ve makul düzenleme ilkeleri, yapısal olanakların gerçekleştirilmesinde birbirini tamamlayan iki temel mekanizma olarak işlev görmektedir. Nitekim Engelli bireylerin farklılaşan gereksinimleri göz önüne alındığında, erişilebilirlik için yapılan genel düzenlemeler makul düzenlemelerle desteklenerek, kişilerin yaşamın her alanına tam ve etkin katılımına olanak tanımaktadır.⁹⁷⁶ Başka bir anlatımla erişilebilirlik düzenlemeleri ne kadar kapsamlı olursa olsun, engelliliğin çok boyutlu ve karmaşık doğası nedeniyle, özellikle de engelliliğin cinsiyet, yaş, etnik köken gibi diğer kimlik unsurlarıyla kesiştiği durumlarda her zaman bireye özel ve somut uyarlamalara ihtiyaç duyulacaktır.⁹⁷⁷ Örneğin, fiziksel engelli öğrencilerin eğitim alma ve bilgi edinme olanaklarını gerçekleştirebilmeleri için bir eğitim kurumunun rampaları, asansörleri ve geniş koridorları ile evrensel tasarım ilkelerine uygun olarak düzenlenmesi erişilebilirlik kapsamında değerlendirilebilecektir. Görme engelli bir öğrencinin eğitim alma ve bilgi edinme olanaklarını gerçekleştirebilmesi için ders materyallerinin Braille alfabesiyle hazırlanması, eğitim süreçlerinde kullanılan görsel içeriklerin betimlenmesi gibi düzenlemeler ise, bireyselleştirilmiş uyarlamalar olarak makul düzenleme kapsamında ele alınabilecektir. Kesişimsellik bağlamında değerlendirildiğinde ise, örneğin yaşlı ve tekerlekli sandalye kullanan bir kadın göçmenin sağlık hizmetlerine erişiminde, yalnızca fiziksel engellilere yönelik erişilebilirlik düzenlemeleri yeterli olmayacaktır. Bu örnekte, fiziksel engele ek olarak yaş, cinsiyet ve göçmen statüsünün kesişimi nedeniyle, dil desteğinin sağlanması, kültürel açıdan duyarlı sağlık hizmeti sunulması ve yaşlı bireylere uygun iletişim yöntemlerinin tercih edilmesi gibi özelleştirilmiş düzenlemelere de ihtiyaç duyulacaktır.

⁹⁷⁶ Gül, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi”, s.37.

⁹⁷⁷ Gül, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi”, s.37.

Engelli bireylerin yapısal olanaklarını gerçekleştirirken veya geliştirirken karşılaştığı tutumsal engeller ise, çevresel engelleri de ortaya çıkaran toplumsal bariyerlere karşılık gelmektedir. Engelliliğe ilişkin bilgi ve bilinç eksikliğinin de etkisiyle ortaya çıkan önyargılar, ayrımcı tutumlar ve kalıp yargılar, engelli bireylerin yapısal olanaklarını gerçekleştirmelerinin önünde önemli engeller oluşturmaktadır.⁹⁷⁸ Bu engeller, toplumun engelliliği bir "eksiklik" ya da "yetersizlik" olarak görmesinden ve engelli bireylerin yapısal olanaklarını tam olarak taşıdıklarının bilgisine sahip olmamasından kaynaklanmaktadır.⁹⁷⁹ Bu tutumsal engeller, engelli bireylerin salt insan olmalarından kaynaklanan değerlerinin ve potansiyellerinin göz ardı edilmesine, dolayısıyla yapısal olanakların gerçekleştirilmesi için gerekli koşulların sağlanmasının bir "lütuf" ya da "yardım" olarak algılanmasına neden olmaktadır.⁹⁸⁰ Kuçuradi'nin yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, söz konusu tutumsal engellerin aşılması için engelliliğin insani varoluşun doğal bir parçası olarak kabul edilmesi ve engelli bireylerin yapısal olanaklarının diğer tüm bireylerle eşit değerde olduğunun bilgisinin edinilmesi gerekmektedir.

Engelli haklarının insanın değeri ve yapısal olanakları çerçevesinde temellendirilmesi yaklaşımı, engelli bireylerin haklarını 'özel haklar' ya da 'ayrıcalıklar' olarak değil, tüm insanların sahip olduğu temel hakların engelli bireyler özelindeki görünümleri olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu yaklaşım biçimi aynı zamanda, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam ve eşit katılımının önündeki engellerin, bireylerin kendilerinden değil, toplumsal yapı ve düzenlemelerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır.⁹⁸¹ Dolayısıyla, engelli hakları mücadelesi, yapısal olanakların gerçekleştirilmesini engelleyen tutumsal ve çevresel bariyerlerin ortadan kaldırılmasına odaklanmalı, tüm bireylerin salt insan olmaktan kaynaklanan değerlerinin ve olanaklarının tam olarak gerçekleştirilmesini mümkün kılacak koşulların oluşturulmasını hedeflemelidir.

⁹⁷⁸ Akbulut, "Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı", s.23-24; Burcu, "Türkiye'deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği", s.42; Erol Karaca, Nam, "Kronik Bir Sosyal Sorun: Engellilere Yönelik Ayrımcılık", s.169.

⁹⁷⁹ Burcu, "Türkiye'deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği", s.41.

⁹⁸⁰ Akbulut, "Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı", s.31; Özgül, "Tanım, Kapsam ve Geliştirilen Politikalar Düzleminde Türkiye'de Erişilebilirlik", s.79-80.

⁹⁸¹ Ertürk, Şimşek, Songür, Şengül, "Türkiye'de Engelli Farkındalığı ve Engelli Bireylerin Adalete Web Erişilebilirlikleri Üzerine Bir Değerlendirme", s.378; Şimşek Öner, "Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme", s.420.

4.3. Engellilik Bağlamında İnsanın Değeri ve Yapısal Olanakları

4.3.1. Felsefi Antropolojinin Kavramsal Çerçevesinden Engellilik Olgusuna Bakış

Kuçuradi'nin 'tür olarak insan' ve 'birey olarak insan' ayrımından⁹⁸² yola çıkarak engellilik olgusuna yönelik özgün bir kavramsal çerçeve geliştirmek mümkündür. Düşünürün insan felsefesinde merkezi bir yer tutan bu ayrımın engellilik alanına uyarlanması, konunun farklı boyutlarıyla anlaşılmasına önemli katkılar sunma potansiyeli taşımaktadır. Bu kapsamda Kuçuradi'nin söz konusu yaklaşımı, engelliliği iki temel düzeyde incelemeyi mümkün kılmaktadır. İlki, engelliliği insan türünün potansiyel bir deneyimi olarak ele alan ve onu insanlığın ortak varoluşsal durumlarından biri olarak konumlandıran yaklaşım biçimidir. İkincisi ise engelliliği bireysel düzeyde inceleyen, her engelli bireyin öznel deneyimlerine, yaşam pratiklerine ve kendine özgü potansiyellerine odaklanan bakış açısıdır. Bu iki yaklaşım biçimi, birbirini tamamlayıcı nitelikte olup, engellilik olgusunun hem evrensel hem de bireysel boyutlarının kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına olanak tanımaktadır.

İnsan ve kişi ayrımını içeren felsefi çerçeve, bir yandan engelliliği insan türünün varoluşsal bir potansiyeli olarak konumlandırırken, diğer yandan bireysel deneyimlerin özgün niteliklerini de kapsayıcı bir kavrayış sunmaktadır. Bu bağlamda engellilik, türsel düzeyde insanın varoluşsal olanaklarının farklılaşması olarak kavramsallaştırılabilirken, bireysel düzeyde ise öznel deneyimlerin ve potansiyellerin kendine has tezahürü şeklinde ele alınabilecektir.

Tür olarak insanı merkeze alan kavrayış, engelliliği insanın varoluşsal durumlarından biri olarak konumlandırırken, bu durumun evrensel niteliklerine odaklanmaktadır.⁹⁸³ Bu yaklaşım biçimi, engelliliğin toplumsal, tarihsel ve kültürel boyutlarının incelenmesine olanak tanımaktadır.⁹⁸⁴ Engellilik, bu bağlamda, insan türünün kolektif deneyiminin bir parçası olarak ele alınmakta ve insanlığın ortak mirasının önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir.⁹⁸⁵ Bu yaklaşım, engelliliğin bireysel bir 'kusur' ya

⁹⁸² Söz konusu ayrım hakkında detaylı bilgi için bkz. İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.226-229.

⁹⁸³ Yordanis Enríquez Canto, "Discapacidad: una heurística para la condición humana", *Revista Bioética*, No.26, 2018, s.209.

⁹⁸⁴ Philip M. Ferguson, Emily Nusbaum, "Disability Studies: What Is It and What Difference Does It Make?", *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, Vol.37, No.2, 2012, s.70-71.

⁹⁸⁵ Ferguson, Nusbaum, "Disability Studies: What Is It and What Difference Does It Make?", s.71.

da 'eksiklik' olarak değil, insan varoluşunun olası durumlarından biri olarak anlaşılmasını sağlamaktadır.⁹⁸⁶

Söz konusu değerlendirme biçimi, engellilik olgusunun etik, hukuki, siyasi ve toplumsal boyutlarının geniş bir çerçevede ele alınmasını mümkün kılmaktadır.⁹⁸⁷ Bu doğrultuda engellilik, bireyin kendisiyle sınırlı bir durum olmaktan çıkarak, toplumsal yapıların, kurumların ve ilişkilerin yeniden düşünülmesini gerektiren kolektif bir mesele haline gelmektedir.

Bireysel düzlemde engellilik incelemesi ise, her engelli bireyin özgün deneyimlerine ve yaşam pratiklerine odaklanmayı gerektirmektedir.⁹⁸⁸ Bu ele alınış biçimi, engelliliğin nasıl deneyimlendiğini, bireyin kendini gerçekleştirme sürecini ve öznel varoluş koşullarını merkeze almaktadır. Böyle bir kavrayış ile, engelli bireylerin yaşam deneyimlerinin biricikliği vurgulanmış olmakta ve her bireyin kendine özgü potansiyelini, sınırlılıklarını ve başarılarını anlamak olanaklı hale gelmektedir.⁹⁸⁹

Bu bağlamda engellilik, bireyin kişisel gelişimi, seçimleri, sorumlulukları ve kendini gerçekleştirme süreci üzerinden ele alınmaktadır. Böyle bir inceleme tarzı, engelli bireylerin karşılaştıkları zorlukların, geliştirdikleri başa çıkma mekanizmalarının ve elde ettikleri başarıların daha somut biçimde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu yaklaşım, her engelli bireyin özgün yaşam öyküsünün ve deneyimlerinin değerini ortaya koymakta, engellilik durumunun tek tip bir kategori olarak ele alınmasının yetersizliğini vurgulamaktadır.⁹⁹⁰

⁹⁸⁶ M. Arif Aksit, Mehmet Kuşku, Gülseren Oktay, Ömür Şaylıgil, “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Sorgulanması”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yenidoğan Dergisi*, C.3, S.2, 2018, s.266.

⁹⁸⁷ Engelliliğin felsefi, hukuki, siyasi ve toplumsal boyutlarını ele alan ve farklı disiplinlerden akademisyenlerin değerlendirmelerini içeren bir çalışma hakkında bkz. Dianne Pothier, Richard Devlin, eds.: *Critical Disability Theory: Essays in Philosophy, Politics, Policy, and Law*, UBC Press, Vancouver 2006.

⁹⁸⁸ Merja Tarvainen, “Ableism and the Life Stories of People with Disabilities”, *Scandinavian Journal of Disability Research*, Vol.21, No.1, 2019, s.291.

⁹⁸⁹ Christine Kelly, “Wrestling with Group Identity: Disability Activism and Direct Funding”, *Disability Studies Quarterly*, Vol.30, No.3/4, 2010.

⁹⁹⁰ Ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar ile konuyla ilgili yapılan akademik çalışmalar, engelliliğin tek tip bir kategori olarak ele alınmasının yetersiz olduğunu çeşitli açılardan vurgulamaktadır. Engelliliğin çok boyutlu doğası, farklı engellilik türleri ve dereceleri ile engelliliğin hem bireysel hem de toplumsal faktörlerle ilişkisi, bu durumun karmaşıklığını göstermektedir. Nitekim DSÖ'nün İşlevsellik, Yetiştirme ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması (ICF), engellilik durumunu vücut yapıları ve işlevleri, aktivite ve katılım, çevresel faktörler olmak üzere çok boyutlu bir yaklaşımla ele almakta ve kapsamlı bir sınıflandırma sunmaktadır. (<https://iris.who.int/handle/10665/42407>). Engelliliğin farklı türleri ve dereceleri bulunmakta; bu kapsamda özel öğrenme güçlüğü, zihinsel engellilik, otizm spektrum bozukluğu, dil ve konuşma güçlüğü, görme engellilik, işitme engellilik, bedensel engellilik, dikkat eksikliği ve hiperaktivite,, süregen hastalıklar, özel yetenekli olma

Tür ve birey düzeyindeki bu iki analitik çerçevenin birlikte değerlendirilmesi, engelliliğin hem evrensel hem de öznel boyutlarının bütüncül bir kavrayışını mümkün kılmaktadır. Bu bütüncül değerlendirme biçimi, engellilik politikalarının oluşturulmasında ve engelli haklarının temellendirilmesinde önemli bir teorik bağlam oluşturmakta, bu hakların evrenselliği ile bireyselliği arasındaki dengeyi kurmaktadır. Bu kapsamda bir yandan tüm engelli bireylerin sahip olduğu insan hakları vurgulanırken, diğer yandan her engelli bireyin özgün ihtiyaçlarına ve koşullarına uygun düzenlemelerin gerekliliği de ortaya konmuş olmaktadır. Kurulan bu denge, hem hakların evrensel niteliğini korumakta hem de bireysel farklılıkların gözetilmesini sağlamaktadır.

Söz konusu iki boyutlu değerlendirme biçimi, engellilik deneyiminin aşırı genelleştirilmesi sorununa da çözüm sunmaktadır.⁹⁹¹ Toplumsal söylemde sıklıkla karşılaşılan, tek bir engelli bireyin deneyiminin tüm engelli bireylerin deneyimleri olarak kabul edilmesi yanılgısı,⁹⁹² bu kavrayış sayesinde aşılabilmektedir.⁹⁹³ Tür olarak engellilik kavrayışı, engelliliğin genel yapısını ve ortak yönlerini anlamayı mümkün kılarken, bireysel düzeydeki inceleme, her engelli bireyin kendine özgü yaşantısının, ihtiyaçlarının ve potansiyelinin farklılaşabileceğini göstermektedir. Böylece engellilik durumu, hem ortak özellikleri barındıran evrensel bir olgu hem de bireysel düzeyde farklılaşan özgün deneyimler bütünü olarak anlaşılabilir.⁹⁹⁴ Söz konusu ortak özelliklerin ise çoğunlukla, karşılaşılan tutumsal ve çevresel engellerin benzerliğinden ileri geldiği gözlemlenmektedir.⁹⁹⁵

durumu gibi başlıklar öne çıkmaktadır. (Şırnak Rehberlik ve Araştırma Merkezi, “*Engel Türleri ve Tanılama Süreçleri, Özel Gereksinimli Öğrencilerin Gelişim Özellikleri ve Eğitim Olanakları: Veli Bilgilendirme Kitapçığı*”, 2021,

https://sirnakram.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/73/01/753016/dosyalar/2021_12/21130504_sirnak-ram-engel-turleri.pdf, E.T. 16.12.2024).

Bir engel grubu içerisinde yer alan bireyler de birbirlerinden farklı özellikler gösterebilmekte, örneğin zihinsel engellilik hafif, orta, ağır ve çok ağır düzeylerde sınıflandırılmaktadır (Şırnak Rehberlik ve Araştırma Merkezi, “*Engel Türleri ve Tanılama Süreçleri, Özel Gereksinimli Öğrencilerin Gelişim Özellikleri ve Eğitim Olanakları: Veli Bilgilendirme Kitapçığı*”, s.4-5).

⁹⁹¹ Engelli bireylere ilişkin yapılan genellemelerin doğurduğu bazı yanılgılar hakkında bkz. Easterseals, “*Myths and Facts About People with Disabilities*”, 2024, <https://www.easterseals.com/support-and-education/facts-about-disability/myths-facts.html>, (E.T. 16.12.2024).

⁹⁹² Sungur Ergenoğlu, *Mimarlıkta Kapsayıcılık: Herkes İçin Tasarım*, s.16.

⁹⁹³ Tek bir engelli bireyin yaşantı ve deneyimlerinin, tüm engelli topluluklarının bakış açılarını temsil etmesi veya tüm engelli insanların deneyimlerini yansıtmaları mümkün değildir. (Kelly, “*Wrestling with Group Identity: Disability Activism and Direct Funding*”).

⁹⁹⁴ Kelly, “*Wrestling with Group Identity: Disability Activism and Direct Funding*”.

⁹⁹⁵ Lawson, Beckett, “*The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis*”, s.365; Behçet Kaldık, “Engelli Bireylerin Sosyal Dışlanma Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, C.35, S.3, 2024, s.402.

Örneğin, erişilebilirlik ihtiyacı tüm tekerlekli sandalye kullanıcılarının ortak bir gereksinimi iken, bu ihtiyacın nasıl karşılanacağı bireyin yaşam koşullarına, mesleğine, gündelik rutinlerine ve tercihlerine göre farklılaşabilmektedir. Benzer şekilde, görme engelli bireyler için yazılı materyallerin alternatif formatlarda sunulması ortak bir gereksinim olmakla birlikte, bu gereksinim bireysel düzeyde farklı şekillerde karşılanabilmektedir. Bazı bireyler Braille alfabesini tercih ederken, kimileri sesli formatları kullanmakta, diğerleri dijital okuyuculardan yararlanmakta, az görmesi olan bazı bireyler ise büyük punto ile basılmış materyalleri tercih edebilmektedir.

İnsan ve kişi ayrımı, engelliliğin bireyi tanımlayan tek veya en önemli özellik olarak görülmesi sorununa da önemli bir çözüm sunmaktadır. Nitekim engelli bireylerin tüm kişisel özellikleri, yetenekleri ve potansiyelleri göz ardı edilerek sadece engellilikleriyle tanımlanması ve "kör bir kişi" veya "tekerlekli sandalyeli kişi"⁹⁹⁶ gibi indirgemeci etiketlerle anılması, toplumda sıkça karşılaşılan bir yaklaşım biçimidir.⁹⁹⁷ Bu kapsamda toplumda, bireyleri "engelli kadın", "engelli çocuk", "engelli öğrenci", "engelli genç" şeklinde tanımlarken, "engelli" sıfatının sürekli ön plana çıkarıldığı ve kişinin kadın, çocuk, öğrenci veya genç olma özelliğinin arka planda bırakıldığı görülmektedir.⁹⁹⁸ Ancak bu yaklaşım biçimi, kişinin biricikliğini ve çok yönlü karakterini görmezden gelme riskini doğurmakta, engelliliğin, kişiyi farklı kılan sayısız özelliklerden yalnızca biri olduğunun anlaşılmasını güçleştirmektedir. İnsan türüne özgü olanakların farklı tezahür biçimleri olarak engellilik durumunu açıklamak ise, engelli bireylerin yalnızca engellilikleriyle değil, tüm özgün nitelikleriyle var olan kişiler olarak görülmesini sağlayacaktır. Başka bir anlatımla tür olarak insana ait olanakların kişisel düzeydeki özgün gerçekleşme biçimleri olarak engellilik durumlarını anlamak, engelli bireylerin kişiliklerinin ve bireyselliklerinin tanınması mücadelesine felsefi bir temel sunma potansiyeli taşımaktadır.⁹⁹⁹

Mengüşoğlu'nun insan fenomenlerine ilişkin yaklaşımı, engellilik olgusunun anlaşılmasında önemli açılımlar sağlamaktadır. Düşünün, insan fenomenlerinin hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmadığı, ancak farklı düzeylerde ve biçimlerde

⁹⁹⁶ Burada "kör bir kişi" veya "tekerlekli sandalyeli kişi" gibi kavramların kendisi değil, bu özelliklerin kişinin diğer tüm niteliklerini, yeteneklerini ve potansiyellerini gölgede bırakacak şekilde tek tanımlayıcı özellik olarak öne çıkarılması eleştirilmektedir.

⁹⁹⁷ Oscar E. Hughes, "Pedagogies of Lived Experience: The Perspectives of People with Disabilities on Their Educational Presentations about Disability Topics", *Disability Studies Quarterly*, Vol.42, No.3-4, 2023.

⁹⁹⁸ Kahraman Güloğlu, "Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye'deki Durum", s.310.

⁹⁹⁹ Hughes, "Pedagogies of Lived Experience: The Perspectives of People with Disabilities on Their Educational Presentations about Disability Topics".

gerçekleşebildiği yönündeki temel tezi,¹⁰⁰⁰ engellilik durumunun kavramsallaştırılmasına özgün bir bakış açısı kazandırmaktadır. Bu kavrayış, engelli bireylerin belirli yeteneklerden veya olanaklardan 'yoksun' olduğu şeklindeki indirgemeci yaklaşımların aksine, insana özgü fenomenlerin farklı tezahür biçimlerine odaklanmaktadır.

İnsan fenomenlerini iki temel kategoride ele alan Mengüşoğlu'nun yaklaşımı,¹⁰⁰¹ engellilik bağlamında da açıklayıcı bir çerçeve sağlamaktadır. İlk kategori olan, insanın varoluşsal yapısından kaynaklanan fenomenler engellilik durumunda farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, dil fenomeni işitme engelli bireylerde işaret dili olarak, konuşma engeli olan bireylerde alternatif ve destekleyici iletişim sistemleri aracılığıyla tezahür etmektedir. Bu durum, fenomenin yokluğunu değil, farklı varoluş biçimlerini göstermektedir.

İkinci kategori olan, insanın bilinçli çabalarıyla ortaya çıkan başarılar ve bu başarıların sonuçları da engellilik bağlamında zengin bir inceleme alanı oluşturmaktadır. Bu noktada sanat, teknik, felsefe gibi alanlarda ortaya çıkan insan başarılarının, engelli bireylerin varoluşsal koşulları bağlamında ele alındığında, özgün formlar kazandığı göze çarpmaktadır. Söz konusu başarılar, engellilik durumunda yeni ve özgün ifade biçimleriyle kendini göstermektedir. Örneğin, sanat alanında görme engelli heykeltıraşların dokunsal duyarlılıklarını kullanarak oluşturdukları eserler, bedensel engelli ressamların farklı teknikler geliştirerek meydana getirdikleri yapıtlar gibi somut başarılar, insan başarılarının farklı kişilerce özgün biçimlerde gerçekleşebildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Mengüşoğlu'nun ifade ettiği insan fenomenlerinin her biri, engellilik bağlamında dikkat çekici görünümeler sunmaktadır. Bu bağlamda düşünürün vurguladığı 'eğitilen ve eğiten varlık olma' fenomenini engellilik bağlamında yeniden ele almak mümkündür. Engelli bireylerin hem öğrenen hem de öğretene konumunda olmaları, bu fenomenin farklı düzeylerde nasıl gerçekleşebildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle engelli hakları hareketi içinde engelli bireylerin toplumu eğiten, bilinçlendiren ve dönüştüren rolü, bu fenomenin güçlü bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.¹⁰⁰²

¹⁰⁰⁰ Mengüşoğlu, "Ontolojik Esaslara Dayanan Felsefi Antropoloji Hakkında Düşünceler", s.14; Tepe, "Rethinking Human Nature as a Basis for Human Rights", s.73.

¹⁰⁰¹ Söz konusu kategoriler için bkz. Mengüşoğlu, "Ontolojik Esaslara Dayanan Felsefi Antropoloji Hakkında Düşünceler", s.14.

¹⁰⁰² Engelli bireylerin deneyimleri ve bu deneyimlere ilişkin bilgi paylaşımları, gelecekteki uygulayıcıların hem engelli insanların hakları konusunda bilgi ve bilinç sahibi olmalarına hem de engelli bireylerin toplumsal

Sosyal bir varlık olma fenomeni ise, engelli bireylerin toplumsal ilişkiler ağı içindeki konumları ve etkileşim biçimleri üzerinden analiz edilebilmektedir. Bu fenomen, engelli bireylerin sosyal katılımının önündeki engellerin kaldırılması gerekliliğini vurgularken, aynı zamanda bu katılımın farklı biçimlerde gerçekleşebileceğini de göstermektedir.¹⁰⁰³

Çalışan bir varlık olma fenomeni, engellilik bağlamında özellikle önemli bir inceleme alanı oluşturmaktadır. Bu fenomen, engelli bireylerin üretim süreçlerine katılımının farklı biçimlerini ve çalışma yaşamında ortaya koydukları özgün pratikleri kapsayacak biçimde yorumlanmalıdır. Günümüzde teknolojik gelişmeler ve makul düzenleme uygulamaları, bu fenomenin çeşitli şekillerde gerçekleşmesine olanak tanımaktadır.¹⁰⁰⁴ Örneğin, görme engelli bireyler için ekran okuyucu yazılımlar, işitme engelli çalışanlar için işaret dili tercümanlığı ve ses yükseltici sistemler, fiziksel engelli bireyler için uyarlanmış klavyeler veya uzaktan çalışma imkanı, nöroçeşitlilik gösteren çalışanlar için sessiz çalışma alanları ve tüm engel grupları için erişilebilir ofis tasarımları gibi düzenlemeler, engelli bireylerin çalışma yaşamına katılımının farklı görünümünü oluşturmaktadır.¹⁰⁰⁵

Mengüsoğlu'nun belirttiği üzere, insan fenomenlerinin gerçekleşme düzeyleri toplumdan topluma, bireyden bireye farklılık gösterebilmekte, ancak bu fenomenlerin tamamen ortadan kaldırılması mümkün olamamaktadır.¹⁰⁰⁶ Bu tespit, engellilik bağlamında

dönüşümdeki aktif rolünü tanımlarına yardımcı olmak için güçlü bir kaynak sunmaktadır. (Simi Linton, *Claiming Disability: Knowledge and Identity*, New York University Press, New York 1998, s.147). Engellilik alanında toplumsal bir dönüşüm için ise, engellilik tarihi ve kültürü ile engelli insanların katkılarının eğitim müfredatının tüm bileşenlerinde temel ve ayrılmaz bir unsur olarak yer alması gerekmektedir. (David J. Connor, Susan L. Gabel, Deborah J. Gallagher, Missy Morton, “Disability Studies and Inclusive Education—Implications for Theory, Research, and Practice”, *International Journal of Inclusive Education*, Vol.12, No.5-6, 2008, s.449). Engelli bireylerin deneyimlerine ilişkin anlatılar, engelliliği bireysel eksiklik olarak tanımlayan yaygın bakış açısına karşı çıkararak, engelli insanların kendi önceliklerinin daha iyi temsil edilmesini sağlayabilecektir. (Susan Baglieri, Jan W. Valle, David J. Connor, Deborah J. Gallagher, “Disability Studies in Education: The Need for a Plurality of Perspectives on Disability”, *Remedial and Special Education*, Vol.32, No.4, 2011, s.273).

¹⁰⁰³ Akşit, Kuşku, Oktay, Şaylıgil, “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Sorgulanması”, s.266; Atanur Karaahmetoğlu, “Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Çalışma Yaşamında Engelliler Açısından Uluslararası Normlar Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Mevzuatı”, *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C.7, S.1, 2023, s.38; Şimşek Öner, “Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme”, s.420.

¹⁰⁰⁴ Karaahmetoğlu, “Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Çalışma Yaşamında Engelliler Açısından Uluslararası Normlar Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Mevzuatı”, s.28.

¹⁰⁰⁵ Engelli bireylerin çalışma yaşamına eşit katılımı için yapılması gereken düzenlemeler hakkında detaylı bilgi için bkz. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Herkes İçin Erişilebilir İşyerleri: İşverenler İçin Rehber*, Ankara 2013, <https://www.aile.gov.tr/media/5648/01-herkes-icin-erisilebilir-isyerleri-kitabi-tumu.pdf>, (E.T. 16.12.2024).

¹⁰⁰⁶ Mengüsoğlu, “Ontolojik Esaslara Dayanan Felsefi Antropoloji Hakkında Düşünceler”, s.14; Tepe, “Rethinking Human Nature as a Basis for Human Rights”, s.73.

da geçerliliğini korumaktadır. Engelli bireylerin fenomenleri gerçekleştirme biçimleri ve düzeyleri, toplumsal koşullara, erişilebilirlik olanaklarına, eğitim fırsatlarına ve bireysel tercihlerine göre farklılaşabilmektedir. Ancak önemli olan nokta, bu fenomenlerin hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmadığı, yalnızca farklı biçimlerde tezahür ettiği. Bu kavrayış, engellilik durumunun 'eksiklik' ya da 'yetersizlik' biçiminde değil, insan fenomenlerinin özgün gerçekleşme biçimleri olarak anlaşılmasına imkân vermektedir.

Mengüşoğlu'nun değerleri gündelik yaşamdan ve pratik gerçeklikten soyutlamadan ele alan yaklaşımı,¹⁰⁰⁷ engellilik ve değerler arasındaki ilişkinin somut düzlemde incelenmesine de olanak tanımaktadır. Bu bağlamda engelli bireylerin değerlerle olan ilişkisi, hem değerleri algılama yetenekleri hem de değer üreten ve değerleri dönüştüren özneler olmaları bakımından çift yönlü bir görünüm sunmaktadır.

Engelli bireylerin değerlerle kurdukları ilişki, toplumsal değer sistemlerinin dönüşümünde önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, engelli hakları hareketi, 'bağımsız yaşam', 'öz belirlenim', 'toplumsal katılım' gibi değerlerin yeniden tanımlanmasına ve bu değerlerin toplumsal düzlemde farklı biçimlerde yorumlanmasına katkıda bulunmaktadır. Bu süreç, engelli bireylerin yalnızca var olan değerleri benimseyen değil, aynı zamanda yeni değerler üreten ve mevcut değerleri dönüştüren aktif özneler olduklarını göstermektedir.

Değerlerin pratik yaşamdan soyutlanmaması gerektiği vurgusu, engellilik politikalarının ve uygulamalarının etik temellerinin oluşturulmasında da belirleyici olmaktadır. Bu yaklaşım, engelli haklarının gerektirdiklerinin, değer temelli bir anlayışla ele alınmasını sağlamaktadır. Böylece engellilik alanındaki uygulamalar, salt teknik veya bürokratik düzenlemeler olmaktan çıkarak, etik değerlerin somutlaştığı pratikler haline gelmektedir.

Kuçuradi'nin insan anlayışında merkezi bir yer tutan 'özellikler ve olanaklar' ayrımı,¹⁰⁰⁸ engellilik olgusunun anlaşılmasında adeta yeni bir pencere açmaktadır. Bu ayrım, engellilik durumunu salt 'özellikler' üzerinden değerlendiren geleneksel yaklaşımların ötesine geçerek, engelli bireylerin 'olanakları' üzerine odaklanmayı mümkün kılmaktadır. Söz konusu kavrayış, engelliliği yalnızca mevcut durumlar ve sınırlılıklar

¹⁰⁰⁷ Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, s.99.

¹⁰⁰⁸ Kuçuradi, "20. Yüzyıl Felsefi Antropolojisinde Takiyettin Mengüşoğlu'nun Yeri", s.117.

üzerinden değil, potansiyeller ve gerçekleştirilebilir olanaklar üzerinden düşünmeyi gerektirmektedir. Nitekim engellilik durumu insan varoluşunun değiştirilemeyen bir fenomeni olarak varlık gösterirken, yapısal olanaklar geliştirilebilir ve gerçekleştirilebilir bir nitelik taşımaktadır.

Özellikler ve olanaklar arasındaki bu ayrım, engellilik politikalarının ve uygulamalarının yeniden yapılandırılmasında da önemli bir teorik temel oluşturabilecek niteliktedir. Engelli bireylerin özelliklerinin yanı sıra olanaklarının da göz önünde bulundurulması, hem hizmet sunumunda hem de toplumsal düzenlemelerde yeni bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda engelli bireylerin sahip oldukları potansiyellerin gerçekleştirilebilmesi için gerekli koşulların oluşturulması, toplumsal bir sorumluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Örneğin, bir ortopedik engelli bireyin fiziksel özellikleri ile çalışma olanakları arasındaki ilişki, bu ayrım üzerinden yeniden değerlendirilebilir. Burada önemli olan, bireyin mevcut fiziksel özelliklerinden ziyade, uygun koşullar sağlandığında gerçekleştirebileceği çalışma olanaklarıdır. Bu yaklaşım, engelli bireylerin potansiyellerinin önündeki engellerin kaldırılmasına ve insansal olanaklarının gerçekleştirilebilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılmasına odaklanmaktadır.

Felsefî antropolojinin sunduğu kavramsal çerçevenin engellilik olgusuna uyarlanması, konunun hem teorik hem de pratik boyutlarının net bir biçimde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. İnsan-kişi ayrımından başlayarak, insan fenomenlerinin farklı tezahür biçimlerine, insan haklarının felsefi temellendirilmesinden özellikler-olanaklar ayrımına ve değerlerle ilişkiye uzanan bu anlayış, engellilik çalışmalarına özgün bir kavrayış kazandırmaktadır.

Sonuç olarak, felsefî antropolojinin sunduğu kavramsal araçlar, engellilik olgusunun bütüncül bir şekilde anlaşılmasına ve bu anlayış temelinde yeni politika ve uygulamaların geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu yaklaşım, engelliliği insan varoluşunun doğal bir parçası olarak kabul eden, farklılıkları zenginlik olarak gören ve her bireyin potansiyellerinin gerçekleştirilmesini hedefleyen bir toplumsal düzenin teorik temellerini oluşturmaktadır.

4.3.2. Değer Evreninde Yeni Bir Yol: Engelli Hakları ve Politikalarının Keşfi

İnsan değeri kavramı üzerine geliştirdiği kapsamlı teorik çerçeve ile Kuçuradi, yalnızca insan hakları felsefesine değil, engellilik çalışmalarına da özgün katkılar sağlayabilecek bir düşünce sistemi ortaya koymuştur. Kuçuradi'nin insanın değeri, değerleri ve yapısal olanakları üzerine geliştirdiği düşünceler, engellilik alanındaki tartışmaları zenginleştirme ve derinleştirme potansiyeli taşımaktadır.

Engellilik çalışmalarında sıklıkla karşılaşılan medikal ve sosyal model tartışmalarının ötesine geçerek, insan değeri temelli bir yaklaşımın geliştirilmesi, hak temelli bir bakış açısının benimsenmesi ve savunulmasında güçlü bir dayanak noktası sunabilecektir. Bu sayede hem kuramsal hem de uygulamaya dönük bir yol haritasının temelleri atılmış olacaktır. Kuçuradi'nin değer teorisi, engelli bireyleri insan haklarının birer taşıyıcısı olarak ele almayı ve bu doğrultuda engelli kişilerin değerler üreten ve değerlemede bulunan özneler olarak konumlandırılmasını mümkün kılmaktadır. Söz konusu düşünce sistemi, engellilik politikalarının ve uygulamalarının, yeni bir odak noktası çerçevesinde tartışılmasını ve irdelenmesini sağlayacak bir teorik temel teşkil etmektedir.

İnsanın değeri kavramı, insan haklarının temellendirilmesinde olduğu gibi, engelli bireylerin haklarının temellendirilmesinde de merkezi bir rol oynamaktadır. Kuçuradi'nin vurguladığı gibi, insanın değeri onun diğer varlıklarla ilişkisi bakımından özel durumunu ve bu özel durumdan kaynaklanan haklarını ifade etmektedir.¹⁰⁰⁹ Bu yaklaşım, engellilik bağlamında son derece önemli çıkarımlar sunmaktadır: Engelli bireylerin değeri, tüm insanlarla ortak olan varlıksal konumlarından kaynaklanmakta ve bu değer, herhangi bir yeti ya da fonksiyona bağlı olmaksızın, sırf insan olmalarından ileri gelmektedir. Bu kavrayış, engelliliği 'eksiklik' ya da 'yetersizlik' olarak gören geleneksel yaklaşımların¹⁰¹⁰ ötesine geçmeyi mümkün kılmaktadır.

¹⁰⁰⁹ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.40.

¹⁰¹⁰ Tarihsel süreçte toplum, engelli bireyleri yetersizlik çerçevesinde değerlendirerek, merhamet edilmesi gereken zayıf varlıklar olarak görmüş ve bu bakış açısı, engellilerin yeteneklerinin göz ardı edilmesi sonucunu doğurmuştur. (Akbulut, “Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı”, s.25). Günümüzde de engelliliğe ilişkin toplumsal yaklaşımı, acıma ve üzüntü gibi olumsuz duyguların şekillendirdiği görülmekte, bunun sonucunda eksik veya yetersiz olarak değerlendirilen engelli bireyler, toplumsal yaşamdan dışlanmakta veya ayrıştırılmaktadır. (Ebru Kanyılmaz Polat, “Engelli Bireylerin Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Nitel Bir Araştırma: Çanakkale Örneği”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.19, S.39, 2020, s.870).

Bu felsefi yaklaşım, engellilik alanındaki güncel tartışmalara da yeni bir boyut kazandırmaktadır. Özellikle tıbbi modelin engelliliği bireysel bir patoloji olarak ele alan indirgemeci yaklaşımının aksine,¹⁰¹¹ insanın değeri kavramı engellilik durumunu insan varoluşunun olası görünümlerinden biri olarak konumlandırmayı sağlamaktadır. Söz konusu bakış açısı, engelli haklarının yalnızca ihtiyaç temelli talepler biçiminde değil, aynı zamanda engelli bireylerin taşıdıkları özsel değer ve onurdan kaynaklanan haklar olarak anlaşılmasını mümkün kılmaktadır.¹⁰¹² Bu bağlamda, engellilerin sahip olduğu hakların, bu bireylerin insan olmaktan kaynaklanan değerinin doğal bir sonucu olarak ele alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır.¹⁰¹³

'İnsanın değerleri' kavramı, engelli bireylerin insanlığın ortak mirasına yaptıkları katkıların anlaşılmasında yeni bir algılayış biçimi kazandırmaktadır. Tür olarak insanın başarılarını ifade eden bu kavram;¹⁰¹⁴ bilim, sanat, felsefe ve teknik gibi alanlarda engelli bireylerin üretimlerinin ve katkılarının görünür kılınmasını sağlamaktadır. Engelli bireylerin toplumsal ve kültürel alandaki üretimleri, yalnızca kişisel başarılar olarak değil, aynı zamanda insanlığın ortak birikimini zenginleştiren değerler olarak kabul edilmelidir. Bu durum, engelli bireylerin salt 'bakım alan' ya da 'desteklenen' bireyler olarak değil, aktif biçimde değerler üreten özneler olarak tanınmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla insanın değerleri kavramı, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam katılımının ve üretim süreçlerinde yer almalarının önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda engelli bireylerin değerler üretme kapasitelerinin önündeki toplumsal ve fiziksel engellerin kaldırılması, insan haklarının korunması açısından temel bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁰¹⁵

'Kişinin değeri' kavramı, engelli bireylerin toplumdaki konumunun yeniden düşünülmesine olanak tanımaktadır. Bu kavram, her bireyin haklara sahip olmak bakımından eşitliğini ve hiçbir surette araçsallaştırılmayacağını vurgulamaktadır. Dolayısıyla kişinin değeri, engellilik bağlamında ele alındığında, engelli bireylerin

¹⁰¹¹ Tarihsel süreçte engellilik bakış açısını şekillendiren temel yaklaşımlardan biri olan tıbbi model, engelliliği salt bireysel ve bedensel bir sorun olarak ele alarak toplumsal boyutları göz ardı etmiş, bu durumu kişisel bir trajedi biçiminde tanımlayarak engelli bireyi ve ailesini karşılaştıkları zorlukların tek sorumlusu olarak konumlandırmıştır. (Yardımcı, “*Sakatlığın Tarihsel İnşası*”, s.10).

¹⁰¹² Azarkan, Benzer, “*Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve Türkiye’de Engelli Hakları*”, s.7-8; Çelik, “*Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu*”, s.232-233; Quinn, Degener, “*Human Rights are for all: A study on the current use and future potential of the United Nations Human Rights instruments in the context of disability*”, s.14.

¹⁰¹³ Quinn, Degener, “*Human Rights are for all: A study on the current use and future potential of the United Nations Human Rights instruments in the context of disability*”, s.14.

¹⁰¹⁴ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.40.

¹⁰¹⁵ Şimşek Öner, “*Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme*”, s.420.

toplumsal yaşamdaki özgün konumlarını ve haklara sahip olmadaki eşitliklerini ifade eden bir kavram olarak ele alınabilmektedir. Bu kavram, engelli bireylerin hiçbir koşulda araçsallaştırılmaması ve toplumun eşit üyeleri olarak görülmesi gerekliliğinin felsefi temelini oluşturmaktadır. Engelli bireylerin özgün varlığına ve temel haklarına saygı gösterilmesi, insan hakları temelinde sahip oldukları dokunulmazlık ile eşitlik ilkesi, kişinin değerini oluşturan temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, engelli bireylerin bireysel özerklikleri ile bağımsız yaşam hakkı, karar alma süreçlerine katılım hakkı ve kendi yaşamları üzerinde söz sahibi olma hakları, kişinin değeri kavramının somut yansımaları olarak görülmelidir.¹⁰¹⁶

'Kişinin değerleri', insanların etkileşimleri sırasında ortaya çıkan eylem ve yaşantı olanaklarını ifade etmektedir.¹⁰¹⁷ Engellilik bağlamında yorumlandığında ise bu değerler, engelli bireylerin toplumsal ilişkilerinde sergiledikleri davranış biçimlerini ve taşıdıkları nitelikleri içermektedir. Başka bir anlatımla, engellilik bakış açısı ile ele alındığında kişinin değerleri, bireylerin geliştirdikleri alternatif iletişim becerileri, özgün problem çözme yöntemleri ve farklı sosyal ilişki kurma biçimlerine karşılık gelecektir. Örneğin, işitme engelli bireylerin geliştirdiği görsel iletişim stratejileri, fiziksel engelli bireylerin mekân kullanma yöntemleri veya otizmlili bireylerin sosyal etkileşim biçimleri, bu değerlerin önemli görünüşleri olarak ortaya çıkabilmektedir. Bu farklı varoluş biçimleri, aynı zamanda engelli bireylerin toplumsal etkileşimlerinde sergiledikleri değer koruyucu eylemlerin de temelini oluşturmaktadır. Özetle bu yaklaşım, engellilik deneyimlerinin ürettiği alternatif varoluş biçimlerini ve yaşam stratejilerini değerli kılmaktadır.

'Bir kişinin değeri' ise, her bireyin kendine has benzersiz varoluşuna ve biricikliğine işaret etmektedir.¹⁰¹⁸ Bu kavram engellilik bağlamında, her bireyin özgün deneyimlerini ve kişisel niteliklerini tanımayı gerektirmektedir. Engellilik deneyiminin biricikliği, her bireyin kendi koşullarında ortaya koyduğu özgün varoluş biçimini yansıtmaktadır.¹⁰¹⁹ Benzer engellilik durumlarında bile her bireyin kendine has özellikleri ve farklılaşan yaşam tarzları, 'bir kişinin değeri' kavramı aracılığıyla görünür kılınabilmektedir. Bu yaklaşım, engelli bireylerin yalnızca "engelli" kategorisi altında homojenleştirilmesinin önüne geçmekte, her

¹⁰¹⁶ Metin Akgül, *Türkiye’de Engelli İstihdam Politikaları ve İŞKUR’un Rolü: Karaman İlinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman 2022, s.61.

¹⁰¹⁷ Kuçuradi, *Etik*, s.189.

¹⁰¹⁸ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.41.

¹⁰¹⁹ Kelly, “Wrestling with Group Identity: Disability Activism and Direct Funding”.

bireyin benzersiz kişilik yapısının ve potansiyelinin tanınmasını sağlamaktadır.¹⁰²⁰ Her bir engelli bireyin kendine has yaşam deneyimleri, geliştirdiği beceriler ve başarıları, bir kişinin değerini meydana getirmektedir. Bu bağlamda, bir engelli bireyin "kararlı", "üretken" veya "duyarlı" gibi sıfatlarla tanımlanması, o kişinin kendine has değerinin bir yansıması olarak görülmelidir. Ancak bu tür nitelendirmeler, engellilik durumunu dramatize etmeden veya stereotipleştirmeden, bireyin özgün karakterini ortaya koyan unsurlar olarak ele alınmalıdır.

'Bir kişinin değerleri' kavramı ise, engelli bireylerin kendi yaşam deneyimlerinden hareketle belirledikleri öncelikler, tercihler ve ilkeleri kapsamaktadır. Bu değerler, engellilik deneyiminin şekillendirdiği yaşam perspektifini, dünya görüşünü ve etik anlayışı temsil etmektedir. Özet bir biçimde açıklamak gerekirse her engelli birey, kendi yaşantısını esas alarak özgün bir değerler sistemi oluşturmakta, bir kişinin değerleri kavramı da engellilik bağlamında, bireyin geliştirdiği yaşam felsefesini ve önceliklendirdiği ilkeleri ifade etmektedir. Örneğin, bir engelli bireyin erişilebilirliğe verdiği önem, sosyal adalet anlayışı, dayanışmaya atfettiği değer, akademik gelişime veya sanatsal ifade biçimlerine yönelimi, o kişinin değerlerini yansıtmaktadır. Benzer şekilde engelli hakları savunuculuğu, bağımsız yaşam ve toplumsal katılım gibi değerlerin benimsenmesi, 'bir kişinin değerleri' kavramı çerçevesinde ele alınabilmektedir. Anılan değerler, engelli bireyin hayata bakış açısını şekillendirmekte ve eylemlerine yön vermektedir. Ayrıca bu değerler sistemi, engelli hakları hareketine ve toplumsal dönüşüme katkıda bulunan önemli bir dinamik olarak da işlev görmektedir.¹⁰²¹

Kuçuradi'nin değerlendirme ve değerlendirme kavramlarına ilişkin ortaya koyduğu tanımlama biçimi de,¹⁰²² engellilik alanındaki pratiklerin ve tutumların analizinde önemli bir teorik araç oluşturmaktadır. Engellilik bakış açısıyla ele alındığında değerlendirme kavramını, engelli bireylerin gündelik yaşamlarında gerçekleştirdikleri eylemler, ürettikleri eserler ve toplumsal katkıları biçiminde tanımlamak mümkündür. Bu bağlamda, engelli bireylerin sanatsal üretimleri, mesleki başarıları, toplumsal faaliyetleri ve sivil toplum çalışmaları, birer değerlendirme örneği olarak varlık göstermektedir. Bu değerlemeler, engelli

¹⁰²⁰ Engelli kişilerin yalnızca engellilikleri üzerinden tanımlanarak diğer bireysel özelliklerinin, kimliklerinin ve kesişimsel deneyimlerinin göz ardı edilmesi, toplumda "engelli" etiketi altında tektipleştirilmelerine ve çok boyutlu kimliklerinin görmezden gelinmesine neden olmakta, bu durum engelli hakları hareketinde dayanışma sağlasa da bireysel kimliklerin tanınması mücadelesini gerekli kılmaktadır. (Hughes, "Pedagogies of Lived Experience: The Perspectives of People with Disabilities on Their Educational Presentations about Disability Topics").

¹⁰²¹ Robert F. Drake, *Understanding Disability Policies*, Macmillan, London 1999, s.187.

¹⁰²² Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.33.

bireylerin toplumsal yaşama aktif katılımlarının ve üretken kapasitelerinin somut göstergeleri olarak anlam kazanmaktadır.

Değerlendirme süreci ise, engellilik olgusuna ve engelli bireylere yönelik toplumsal yargıları, tutumları ve bakış açılarını içermektedir. Toplumun engellilik durumunu ve engelli bireylerin eylemlerini nasıl değerlendirdiği, konuya ilişkin meydana getirilen hukuk normlarının, oluşturulan politikaların ve gerçekleştirilen uygulamaların şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır.¹⁰²³ Bu noktada, engelli bireylerin değerlemelerinin toplum tarafından nasıl değerlendirildiği, engellilik algısının dönüşümü açısından büyük önem taşımaktadır.

Değerleme ve değerlendirme süreçleri arasındaki bu dinamik ilişki, engellilik alanındaki mevcut pratiklerin ve politikaların yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. Engelli bireylerin değerlemelerinin görünür kılınması ve bu değerlemelerin toplum tarafından doğru bir şekilde değerlendirilmesi, engellilik politikalarının temel hedeflerinden biri olmalıdır.

Kuçuradi'nin değer teorisinden hareketle geliştirilen bu kavramsal çerçeve, engelli hakları alanına önemli katkılar sunmaktadır. Öncelikle, insanın değeri kavramından hareketle temellendirildiğinde engelli hakları, evrensel insan haklarının ayrılmaz bir parçası olarak konumlandırılmış olmaktadır.¹⁰²⁴ Bu yaklaşım, engelli haklarının "özel haklar" veya "ek haklar" olarak görülmesinin önüne geçmekte,¹⁰²⁵ bu hakların insan olmaktan kaynaklanan temel değer doğan bir sonucu olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰²⁶

İnsanın değeri kavramı, engelli haklarına ilişkin hukuk normlarının türetilmesinde de kendisine başvurulması gereken temel bir ilke olma özelliği göstermektedir. Başka bir deyişle insanın değeri, çıkarılan tüm yasalarda olduğu gibi, engelli bireyleri ilgilendiren hukuk normlarının içeriğinin belirlenmesinde de temel bir referans noktası oluşturmaktadır.

¹⁰²³ Dolu, *Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Engellilere Yönelik Bakım Politikaları ve Uygulamaları*, s.10; Drake, *Understanding Disability Policies*, s.9; Erten, Aktel, “Engellilerin Erişebilirlik Hakkı: Engelsiz Kent Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, s.909.

¹⁰²⁴ Theresia Degener, “Disability in a Human Rights Context”, *Laws*, Vol.5, No.3, 2016, s.3; Erten, Aktel, “Engellilerin Erişebilirlik Hakkı: Engelsiz Kent Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, s.901; Şimşek Öner, “Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme”, s.409.

¹⁰²⁵ Gül, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi”, s.33.

¹⁰²⁶ Azarkan, Benzer, “Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve Türkiye’de Engelli Hakları”, s.7-8; Çelik, “Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu”, s.232-233; Quinn, Degener, “Human Rights are for all : A study on the current use and future potential of the United Nations Human Rights instruments in the context of disability”, s.14.

Söz konusu değerin korunması, hukuk normlarının salt şekli eşitlik ilkesinin ötesine geçerek, maddi eşitliği sağlayacak şekilde düzenlenmesini gerekli kılmaktadır.¹⁰²⁷ Örneğin, eğitim hakkına ilişkin düzenlemelerde yalnızca eğitim kurumlarına erişim hakkının tanınması değil, aynı zamanda makul düzenlemelerin yapılması ve destek hizmetlerinin sağlanması zorunluluğunun da normlaştırılması, insanın değeri kavramının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁰²⁸ Bu kapsamda insan haklarının etkin şekilde korunması ve sosyal adaleti gözeten düzenlemelerin hayata geçirilmesi, toplumda maddi eşitliğin tesis edilmesinin gerektirdikleri olarak belirmektedir.¹⁰²⁹ Zira hukuki düzenlemelerin özünde barındırdığı içeriğin adalet ilkelerine uygunluğu, maddi eşitlik kavramının temelini oluşturmaktadır.¹⁰³⁰

İnsanın değeri kavramı, engelli haklarına ilişkin hukuk normlarının içeriğinin belirlenmesinin yanı sıra, bu normların yorumlanmasında da temel bir ilke işlevi üstlenmektedir.¹⁰³¹ Böylelikle normlar, engelli bireylerin lehine ve hakları genişletici şekilde yorumlanabilmektedir. Bu kapsamda örneğin, eğitim hakkı ile ilgili olarak "erişilebilirlik" kavramı, salt fiziksel erişimi değil, eğitim materyallerinin uyarlanması, alternatif iletişim yöntemlerinin kullanılması ve bireyselleştirilmiş eğitim programlarının geliştirilmesi gibi unsurları da kapsayacak biçimde yorumlanmalıdır. Kültürel yaşama katılım hakkı açısından ise, "tam ve etkin katılım" ilkesinin, engelli bireylerin yalnızca izleyici olarak değil, aynı zamanda kültürel üretimin aktif öznelere olarak konumlandırılmalarını sağlayacak şekilde yorumlanması daha doğru olacaktır.

Bunun yanı sıra, insanın değeri ilkesi, bu yorumlar ışığında şekillenen normların fiili hayata geçirilmesi, bir başka anlatımla engelli kişiler bakımından uygulanması sürecinde de yol gösterici olmaktadır. Nitekim, her bir tekil durumda insanın değerine yaraşır bir uygulamanın temin edilmesi, hukuki değerlendirmenin salt normatif çerçeveye sınırlı kalmayıp, somut olayın kendine özgü koşullarını ve bağlamını da dikkate almasını zorunlu kılmaktadır.¹⁰³² Bu çerçevede insanın değeri, hem normların tekil durumlara uyarlanarak

¹⁰²⁷ Arzu Hazer Güngör, "Cinsiyet Eşitliğinin Anayasal Temeli ve Yorumu", *İzmir Barosu Dergisi*, C.86, S.1, 2021, s.145; Ertürk, Şimşek, Songür, Şengül, "Türkiye'de Engelli Farkındalığı ve Engelli Bireylerin Adaletle Web Erişilebilirlikleri Üzerine Bir Değerlendirme", s.381.

¹⁰²⁸ Nancy E. Dowd, "Equality, Equity, and Dignity", *Law & Inequality: A Journal of Theory and Practice*, C.37, S.1, 2019, s.17.

¹⁰²⁹ Gülriz Uygur, "Adalet ve Hukuk Devleti", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.53, S.3, 2004, s.29.

¹⁰³⁰ Uygur, "Adalet ve Hukuk Devleti", s.29.

¹⁰³¹ Elif Çelik, "Exploring the Use of the Concept of Human Dignity in Disability Human Rights Law: From the CRPD to EctHR", *The Age of Human Rights Journal*, No.17, 2021, s.31.

¹⁰³² Gülriz Uygur, *Hukukta Adaletsizliği Görmek*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.38.

tatbik edilmesinde hem de bu tatbikat sırasında her bir durumun özgün koşulları ışığında gereken yorumlamanın yapılmasında merkezi bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamsal ve insan onurunu merkeze alan yaklaşım ise, engelliliğin sunduğu çeşitlilik ve her bireyin kendine özgü durumu göz önüne alındığında, engelli haklarının hayata geçirilmesinde özellikle vazgeçilmez bir nitelik taşımaktadır.

İnsanın değerinin korunmasına ilişkin gereklilik aynı zamanda, mevcut normların ve uygulamaların denetlenmesinde bir ölçüt olarak kullanılma potansiyelini de barındırmaktadır. Bu kapsamda Kuçuradi'ye göre mevcut bir normun doğru bir biçimde değerlendirilebilmesi için; öncelikle normun içerdiği talep ve bu talebin dayandığı gerekçe incelenmeli ve tespit edilmeli, ardından ilgili diğer normlarla karşılaştırılarak ayırt edici nitelikleri belirginleştirilmeli ve son olarak uygulamada insan hakları açısından doğuracağı muhtemel sonuçlar değerlendirilmelidir.¹⁰³³ Bu değerlendirme sürecinde insanın değerinin bilgisi adeta bir kılavuz rolü üstlenmekte, zira normların insan haklarına yönelik doğurduğu etkinin değerlendirilmesinde temel ölçüt olarak işlev görmektedir.¹⁰³⁴ Normların değerlendirilmesinde önerilen bu sistematik aşamalar, mevcut normların etkinliğinin ve uygunluğunun kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmesine ve gerektiğinde yeniden düzenlenmesine bilgisel bir temel sağlamaktadır.¹⁰³⁵ Bu kapsamda herhangi bir norm veya uygulama, engelli bireylerin değerini zedeleyici nitelikteyse, hukuki açıdan yeniden değerlendirilmesi ve düzenlenmesi gerekmektedir.

Kuçuradi'nin norm değerlendirme metodolojisini, zihinsel engelli bireylerin oy kullanma hakkını kısıtlayan normların ele alınması suretiyle açıklamak mümkündür.¹⁰³⁶ Bu kapsamda söz konusu normlar incelendiğinde, bu düzenlemelerin içerdiği temel talebin, karar alma kapasitesinin sınırlı olduğu gerekçesiyle, zihinsel engellilerin oy kullanma hakkının kısıtlanması olduğu görülmektedir. Bu düzenlemeler, siyasi katılım hakkını düzenleyen diğer normlarla karşılaştırıldığında, ayrımcı bir nitelik taşımakta ve engelli bireyleri diğer vatandaşlardan farklı bir konuma yerleştirmektedir. İnsan hakları açısından değerlendirildiğinde ise, bu normların zihinsel engelli bireylerin temel siyasi haklarını ve insan değerini zedelediği, ayrıca demokratik katılım süreçlerinden dışlanmalarına neden

¹⁰³³ Kuçuradi, “*Hukuk Felsefesinin Problem Alanı*”, s.5-6.

¹⁰³⁴ Kuçuradi, “*Normların Bilimsel Temellendirilebilirliği*”, s.40.

¹⁰³⁵ Kuçuradi, “*Norm Oluşturma ve Norm Koyma Sorunları*”, s.44.

¹⁰³⁶ 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 405. Maddesi zihinsel engelli bireylerin kısıtlanmasına ilişkin hükümleri içermektedir. (RG. T.08.12.2001, S. 24607). Bu kısıtlama kararı sonucunda 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'un 8. maddesi uyarınca, kısıtlı olan zihinsel engelli bireyler oy kullanma hakkından mahrum kalmaktadır. (RG. T.02.05.1961, S.10796).

olduğu görülmektedir. Bu değerlendirme ışığında, zihinsel engelli bireylerin oy kullanma hakkını kısıtlayan düzenlemelerin, insanın değeri kavramı temelinde gözden geçirilmesi ve destekli karar alma mekanizmalarının geliştirilmesi, oy pusulalarının ve seçim materyallerinin kolay anlaşılır formatta hazırlanması, seçim görevlilerinin gerekli desteği sağlayacak şekilde eğitilmesi gibi düzenlemelerle bu bireylerin siyasi katılım haklarının güvence altına alınması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Engelli bireylerin evlenme ve aile kurma haklarına ilişkin kısıtlayıcı normlar da, benzer bir değerlendirmeye tabi tutularak incelenebilmektedir.¹⁰³⁷ Bu kapsamda söz konusu düzenlemelerin temel talebinin, engelli bireylerin evlilik ve ebeveynlik sorumluluklarını yerine getiremeyeceği varsayımına dayanarak bu hakların sınırlandırılması yönünde olduğu görülmektedir. Aile hukukundaki diğer normlarla karşılaştırmalı analiz gerçekleştirildiğinde ise, söz konusu düzenlemelerin, diğer hukuk normlarının aksine, engelli bireylere yönelik ayrımcı bir yaklaşım içerdiği ve özel yaşam alanına ilişkin hakları kısıtlayıcı bir nitelik taşıdığı saptanmaktadır. İnsan hakları bağlamında değerlendirildiğinde de, bu normların engelli bireylerin özel yaşam ve aile hayatına ilişkin haklarını ihlal ettiği, insan değerini gözetmediği ve toplumsal yaşama tam katılımlarını engelleyici bir işlev gördüğü sonucuna ulaşılmaktadır. Bu nedenle engelli bireylerin evlenme, aile kurma ve çocuk sahibi olma haklarını sınırlayan normların, evlilik ve ebeveynlik süreçlerinde gereken desteklerin sağlanması, aile danışmanlığı hizmetlerinin erişilebilir kılınması ve ebeveynlik becerilerinin geliştirilmesine yönelik programların oluşturulması gibi düzenlemelerle dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu yaklaşım, engelli haklarına ilişkin hukuk normlarının hem ulusal hem de uluslararası düzeyde geliştirilmesine önemli katkılar sunabilecek bir nitelik taşımaktadır.

İnsanın değerinin korunmasına ilişkin temel ilke, engellilik politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında da kendisine başvurulması beklenen temel bir gereklilik olma vasfına sahip bulunmaktadır.¹⁰³⁸ Bu kapsamda engellilik politikalarının, insan onurunu zedeleyecek her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırmayı amaç edinmesi, yaşamın her alanında fırsat eşitliğini sağlamayı hedeflemesi ve engelli bireylerin **toplumsal**

¹⁰³⁷ Engelli bireylerin aile kurma ve ebeveynlik haklarına ilişkin birçok ülkede çeşitli kısıtlayıcı düzenlemeler bulunmaktadır. BM Engelli Hakları Komitesi'nin farklı ülkelere ilişkin mevcut kısıtlayıcı düzenlemelere dair değerlendirmelerini derleyen, bu düzenlemelerin etkilerine ilişkin durum analizlerini ve engelli bireylerin evlenme ve aile kurma haklarının güvence altına alınması için atılması gereken adımları içeren bir rapor için bkz. Disability Alliance, “*IDA's Compilation of CRPD Committee's Concluding Observations Article 23 CRPD (Respect for home and the family)*”, 2022, https://www.internationaldisabilityalliance.org/sites/default/files/article_23_crp_d_3.pdf, (E.T. 21.12.2024).

¹⁰³⁸ Akgül, *Türkiye’de Engelli İstihdam Politikaları ve İŞKUR’un Rolü: Karaman İlinde Bir Araştırma*, s.61; Gökçek Karaca, “*Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Engelli Hakları*”, s.56.

hayata tam ve etkin katılımını teşvik etmesi gerekmektedir.¹⁰³⁹ Örneğin, istihdam politikalarının belirlenmesinde kota sisteminin ötesine geçilerek,¹⁰⁴⁰ işyerlerinde erişilebilirlik düzenlemelerinin yapılması ve gerekli makul düzenlemelerin hayata geçirilmesini içeren tedbirlerin öngörülmesi,¹⁰⁴¹ bunun yanı sıra işverenlerin engelliliğe ilişkin ön yargılarının ortadan kaldırılmasına hizmet eden faaliyetlerin planlanması¹⁰⁴² gibi uygulamalar, insan değerini merkeze alan yaklaşımın bir gereği olarak açığa çıkmaktadır. Benzer şekilde sağlık hizmetlerine ilişkin politikalar oluşturulurken, engelli bireylerin mahremiyetlerinin korunması,¹⁰⁴³ kendi bedenleri üzerinde söz sahibi olmalarının desteklenmesi¹⁰⁴⁴ ve sağlık hizmetlerine erişimlerini kolaylaştırmaya yönelik gerekli erişilebilirlik düzenlemelerinin yaşama geçirilmesi¹⁰⁴⁵ gibi hedefler çerçevesinde hareket edildiğinde, insanın değerinin korunması ilkesi de gerçekleştirilmiş olacaktır. Bu örnekler, insanın değerinin korunması hedefinin engellilik politikalarının her aşamasında belirleyici bir ilke olarak işlev görmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

İnsanın değerleri kavramı ise, engelli bireylerin insanlığın ortak birikimine yaptıkları katkıların tanınmasını sağlamaktadır. Bu tanınma, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam katılımlarının önündeki engellerin kaldırılmasının gerekliliğini teorik olarak temellendirmektedir. Bu kapsamda erişilebilirlik, makul düzenleme ve destekleyici hizmetler gibi uygulamalar, engelli bireylerin değerler üretme kapasitelerinin önündeki engellerin kaldırılması için temel gereklilikler olarak öne çıkmaktadır.

Kişinin değeri ve değerleri kavramları ise, engelli bireylerin özgün varoluşlarının ve deneyimlerinin tanınmasını sağlayarak, engellilik politikalarının tektipleştirici ve homojenleştirici yaklaşımlardan uzaklaşmasına katkıda bulunmaktadır. Bu teorik çerçeve,

¹⁰³⁹ Akgül, *Türkiye’de Engelli İstihdam Politikaları ve İŞKUR’un Rolü: Karaman İlinde Bir Araştırma*, s.61.

¹⁰⁴⁰ Kota sistemi engelli bireylerin istihdama katılımını sağlasa da, bu uygulama, engelli bireylerin iş yaşamında karşılaştığı sorunların çözümünde yetersiz kalmaktadır. Nitekim toplumsal ve kültürel yapıdan beslenen önyargılar nedeniyle engelli çalışanlar, işyerlerinde dışlanmaya ve yetersiz görülmeye devam etmekte, bu sorunlar ise yalnızca kota sistemi uygulaması ile aşılamamaktadır. (Kaldık, “*Engelli Bireylerin Sosyal Dışlanma Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma*”, s.406).

¹⁰⁴¹ Karaahmetoğlu, “*Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Çalışma Yaşamında Engelliler Açısından Uluslararası Normlar Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Mevzuatı*”, s.28.

¹⁰⁴² Kanyılmaz Polat, “*Engelli Bireylerin Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Nitel Bir Araştırma: Çanakkale Örneği*”, s.893.

¹⁰⁴³ Ekin Dila Topaloğlu Ören, Feyza Dereli, Hatice Yıldırım Sarı, “Engelli Bireylerin Sağlık Hizmetine ve Bakıma Erişimi ile İlgili Yaşadıkları Sorunlar”, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.6, S.3, 2021, s.190.

¹⁰⁴⁴ T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, “*Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme Kapsamında Engelli Hakları Ulusal Göstergeleri*”, Ankara 2016, s.34.

¹⁰⁴⁵ Topaloğlu Ören, Dereli, Yıldırım Sarı, “Engelli Bireylerin Sağlık Hizmetine ve Bakıma Erişimi ile İlgili Yaşadıkları Sorunlar”, s.189.

engelli bireylerin kendi yaşamları üzerinde söz sahibi olmalarını ve karar alma süreçlerine aktif katılımlarını destekleyen politikaların geliştirilmesini gerektirmektedir.¹⁰⁴⁶

Değerleme ve değerlendirme süreçlerinin analizi ise, engellilik alanındaki mevcut normların, pratiklerin ve politikaların gözden geçirilmesini sağlamaktadır. Bu analiz, engelli bireylerin toplumsal katkılarının görünür kılınmasını hedefleyen ve bu katkıların doğru bir şekilde değerlendirilmesine imkân veren politikaların geliştirilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Kuçuradi'nin değer ve ilişkili kavramlar hakkında geliştirmiş olduğu bu felsefi bakış, engellilik olgusunun yalnızca tıbbi veya sosyal bir mesele olarak değil, aynı zamanda felsefi ve etik boyutlarıyla da ele alınması gerektiğinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu yaklaşım, engelli bireylerin insan olmaktan kaynaklanan değerlerinin tanınmasını, ürettikleri değerlerin görünür kılınmasını ve özgün varoluşlarının saygı görmesini mümkün kılacak yasal düzenlemelerin ve politikaların geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır. Engelli hakları hareketinin temel taleplerini felsefi düzlemde temellendiren bu yaklaşım, engelli bireyleri ilgilendiren hukuk normlarının ve engellilik politikalarının hak temelli ve bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır.¹⁰⁴⁷ Bu teorik zeminden hareketle yapılan siyasal, hukuki ve toplumsal düzenlemelerin, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam ve eşit katılımlarının sağlanmasında ve insan onuruna yaraşır bir yaşam sürmelerinin güvence altına alınmasında belirleyici rol oynayacağı öngörülmektedir.

4.3.3. Engellilik Bağlamında Yapısal Olanaklar: Varoluşun Farklı Renkleri

Kuçuradi'nin insanın yapısal olanaklarına ilişkin yapmış olduğu kavramsallaştırma, engellilik ve engelli hakları alanında yeni bir düşünsel bağlam oluşturulmasına imkan vermektedir. Bu düşünce temelinde engellilik, insanın yapısal olanaklarını bütünüyle ortadan kaldıran değil, belirli alanlarda sınırlandıran bir varoluş durumu olarak ele alınabilmektedir. Her engelli birey, diğer tüm insanlar gibi, kendine özgü yeteneklere ve bu

¹⁰⁴⁶ Çelik, "Exploring the Use of the Concept of Human Dignity in Disability Human Rights Law: From the CRPD to EctHR", s.29; Şimşek Öner, "Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme", s.417.

¹⁰⁴⁷ Lawson ve Beckett'e göre: "İnsan hakları modelinin doğası, engelli insanlar için sosyal adaleti iletirmek için 'ne yapmalıyız?' sorusuna yanıt vermesi bakımından tanımlayıcı olmaktan çok, reçeteleyicidir. Yanıtı, CRPD'de (Engelli Hakları Sözleşmesi) belirtildiği gibi, engellilik politikası ve hukuk reformunu insan hakları ilkeleri ve yükümlülükleri doğrultusunda iletmemiz gerektirir." (Lawson, Beckett, "The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis", s.364).

yetenekleri geliştirme gücüne sahip bulunmaktadır.¹⁰⁴⁸ Bireyin fiziksel, zihinsel, duyuşsal veya psikososyal fonksiyonlarındaki kayıplar veya kısıtlılıklar, o fonksiyona bağı yapısal olanaklarının gerçekleştirilmesini belirli durumlarda etkileyebilse de, diğr alanlardaki varoluşsal potansiyellerinin açığa çıkarılmasının önünde bir engel teşkil etmemektedir.¹⁰⁴⁹ Bu nedenle, engelli bireylerin yapısal olanaklarının korunması ve geliştirilmesi, insan türünün ortak değrlerinin ve onurunun korunmasının bir gereğı olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁵⁰

Engelliliğın çeşitliliğı ve her engelli bireyin özgün varoluşsal olanakları, yapısal olanaklar düşüncesinin engellilik alanındaki temel dayanaklarından birini oluşturmaktadır.¹⁰⁵¹ Fiziksel, zihinsel, duyuşsal veya psikososyal engeller, bireyin farklı yapısal olanaklarını değışen düzeylerde etkilemektedir. Örneğın, görme engelli bir bireyin görsel algı olanakları sınırlı olsa da, işitsel ve dokunsal algı yetenekleri bu durumdan etkilenmemektedir. Aynı şekilde, fiziksel engelli bir birey, düşünsel, bilişsel veya sanatsal yeteneklerini en üst düzeyde gerçekleştirebilmektedir. Bu çeşitlilik, her engelli bireyin kendine özgü varoluşsal olanaklarının tanınmasını ve bu olanakların geliştirilmesine yönelik özgün yöntemlerin benimsenmesini zorunlu kılmaktadır.¹⁰⁵²

İnsanın yapısal olanakları yaklaşımı ile fonksiyon-yetenek ayırımına dayalı engellilik düşüncesi arasında önemli bir bağlantı bulunmaktadır. Yapısal olanaklar, insanın potansiyel olarak sahip olduğı ve geliştirilebilir nitelikteki temel yeteneklerini ifade ederken,¹⁰⁵³ bedensel, zihinsel veya duyuşsal bir fonksiyon kaybının varlığı bu olanakların farklı yöntemlerle gerçekleştirilebileceğı gerçeğini değıştirmemektedir.¹⁰⁵⁴ Ancak toplumda yaygın biçimde görülen, fonksiyonların ve yeteneklerin birbirine sıkı sıkıya bağı olduğı düşüncesi,¹⁰⁵⁵ engelli bireylerin yapısal olanaklarını gerçekleştiremeyeceğine dair

¹⁰⁴⁸ Allan Cole, “*Lenses of Strength: On Truly Seeing Persons with Disabilities*”, PD WISE, Eylül 2019, <https://pdwise.com/stories/lenses-of-strength-on-truly-seeing-persons-with-disabilities/> (E.T. 23.12.2024); Kanyılmaz Polat, “*Engelli Bireylerin Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Nitel Bir Araştırma: Çanakkale Örneğı*”, s.892.

¹⁰⁴⁹ Varlık, Akbulut, “*Engelliliğın Dünyü ve Bugünü*”, <https://platform24.org/engelliligin-dunu-ve-bugunu/>.

¹⁰⁵⁰ Cole, “*Lenses of Strength: On Truly Seeing Persons with Disabilities*”, <https://pdwise.com/stories/lenses-of-strength-on-truly-seeing-persons-with-disabilities/>.

¹⁰⁵¹ Kelly, “*Wrestling with Group Identity: Disability Activism and Direct Funding*”.

¹⁰⁵² Çelik, “*Onuncu Yılda Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu*”, s.228; Sungur Ergenoğlu, Mimarlıkta Kapsayıcılık: Herkes İçin Tasarım, s.16-17.

¹⁰⁵³ Nutku, “*Takiyetin Mengüşoğlu’nun İnsan Felsefesi İşığında Eğitim Olgusuna Toplu Bakış*”, s.63-64.

¹⁰⁵⁴ Varlık, Akbulut, “*Engelliliğın Dünyü ve Bugünü*”, <https://platform24.org/engelliligin-dunu-ve-bugunu/>.

¹⁰⁵⁵ Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneğı (TOHAD), *Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2014: Erişilebilirlik, Eğitim, Çalışma Hayatı ve Sağlık Verileri-Analizler*, Ankara 2015, s.17.

önyargıların oluşmasına neden olmaktadır.¹⁰⁵⁶ Örneğin, görme fonksiyonunun kaybı, insanın bilme, öğrenme, anlama, düşünme gibi yapısal olanaklarının ortadan kalkması anlamına gelmemekte; bu olanaklardan bazılarının alternatif yollarla hayata geçirilmesi gerektiğini göstermektedir. Ne var ki fonksiyon kayıplarının, yeteneklerin ve dolayısıyla da yapısal olanakların kaybıyla sonuçlandığına ilişkin yerleşik toplumsal kabul, engelli bireylerin yapısal olanaklarını gerçekleştirmek için ihtiyaç duydukları düzenlemelerin göz ardı edilmesine yol açmaktadır.¹⁰⁵⁷ Bu bağlamda engellilik, bireylerin fonksiyon kayıpları nedeniyle karşı karşıya kaldıkları fiziksel, kurumsal ve tutumsal bariyerler sonucu, yapısal olanaklarını gerçekleştirmelerinin engellenmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Kuçuradi'nin yaklaşımında insanın değerini anlamak, insanların başarıları ve deneyimlerini değerlendirmekle mümkün olmaktadır.¹⁰⁵⁸ Bu noktada, engelli bireylerin farklı alanlardaki başarıları ve katkıları, yapısal olanakların çeşitliliğini ve bu olanakların gerçekleştirilme biçimlerinin farklılığını ortaya koymaktadır. Bu noktadan hareketle engelli bireylerin yapısal olanaklarının bilgisinin, tarih boyunca söz konusu bireylerin farklı alanlarda gerçekleştirdikleri başarıların ve insanlığa sağladıkları katkıların incelenmesi yoluyla elde edilebileceği sonucuna varmak mümkündür. Örneğin serebral palsi tanısı ile dünyaya gelen ve sol ayağıyla yazan ve resim yapan İrlandalı yazar Christy Brown'ın "Sol Ayağım" adlı otobiyografik eseri ve resim sanatındaki başarısı, yapısal olanakları gerçekleştirmenin tek bir yolu olmadığını somut bir göstergesi niteliğindedir. Görme engelli müzisyen Ray Charles'ın müzik tarihine yaptığı değerli katkılar, işitme engelli ressam Francisco Goya'nın sanat tarihinde önemli bir yer tutan eserleri ve ALS hastası teorik fizikçi Stephen Hawking'in bilime kazandırdığı çığır açıcı kuramlar da, engelli bireylerin yapısal olanaklarının bilgisini edinmeyi mümkün kılmaktadır. Benzer şekilde, işitme engelli besteci Ludwig van Beethoven'ın müzik tarihinin en önemli eserlerini bestelemiş olması, görme ve işitme engelli Helen Keller'ın bir aktivist ve yazar olarak toplumsal değişime öncülük etmesi gibi başarılar, engelli bireylerin de tüm insanlar gibi yapısal olanakların bir taşıyıcısı olduğunu ve bu olanakları zaman zaman farklı yol ve yöntemlerle gerçekleştirdiklerini açıkça ortaya koymaktadır.

¹⁰⁵⁶ Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği, *Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2020*, s.15-16.

¹⁰⁵⁷ Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği, *Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2020*, s.15-16.

¹⁰⁵⁸ Kuçuradi, "İnsan Hakları Açısından 'Dünya Problemleri'", s.12.

Engelli bireylerin elde etmiş olduğu tarihsel başarılar, bu bireylerin insansal olanaklarının gerçekleştirilmesini mümkün kılacak şekilde muamele görmesinin, insan hakları bağlamında temel bir gereklilik olduğunu gözler önüne sermektedir. Başka bir anlatımla engelli bireylerin yapısal olanaklarının bilgisi, söz konusu bireylerin bu olanakları gerçekleştirebilmeleri ve geliştirebilmeleri için gerekli koşulların neler olması gerektiğini ortaya koymakta, bu koşullar ise engelli hakları olarak adlandırılan taleplerin içeriğini oluşturmaktadır. Bu noktadan hareketle denebilir ki, Kuçuradi'nin yaklaşımı çerçevesinde engelli hakları, engelli bireylerin yapısal olanaklarını gerçekleştirebilmeleri ve geliştirebilmeleri gerekliliğinden hareketle temellendirilebilmektedir. Dolayısıyla engelli hakları, toplumsal yaşama ve hizmetlere eşit erişim ya da ayrımcılığa karşı korunma talepleri olarak kavramsallaştırılmanın yanı sıra, insanın temel varoluşsal potansiyelinin korunması ve geliştirilmesi için ihtiyaç duyulan koşulların sağlanmasını içeren gereklilik önermeleri olarak yeniden tanımlanabilecektir.

Engelli bireylerin haklara erişiminin sağlanmasında vazgeçilmez bir koşul olan fırsat eşitliği ilkesi de,¹⁰⁵⁹ yapısal olanakların gerçekleştirilmesi bağlamında yeniden ele alınabilmekte ve yorumlanabilmektedir. Bu ilke, her bireyin kendi özgün varoluş koşulları içinde yapısal olanaklarını eşit biçimde ve en üst düzeyde gerçekleştirebilmesi için ihtiyaç duyduğu özel tedbirlerin alınmasını gerekli kılmaktadır.¹⁰⁶⁰ Dolayısıyla fırsat eşitliği, herkese aynı koşulların sağlanması değil, her bireyin yapısal olanaklarını gerçekleştirebilmesi için gerekli farklılaştırılmış koşulların oluşturulması biçiminde ifade edilebilecektir.

Engelli bireylerin yapısal olanaklarının korunması ve geliştirilmesi, engelli haklarının her durumda ve kararlılıkla savunulmasını zorunlu kılmaktadır. Zira engelli bireylerin karşılaştığı her bir hak ihlali, anılan bireylerin insana özgü olanaklarını farklı biçimlerde gerçekleştirme potansiyellerinin reddi anlamını taşımakta ve insanlığın ortak mirasının zarar görmesi ile sonuçlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında engelli hakları ile engelli bireylerin yapısal olanaklarının gerçekleştirilmesi arasında karşılıklı ve zorunlu bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki, engelli hakları ihlallerinin yalnızca bireysel değil, tüm

¹⁰⁵⁹ Fırsat eşitliği, “ulaşımdan iletişime; eğitimden çalışma hayatına, her türlü alanda türlü eşitsizlik ve ayrımcılıkları gidermek zorunluluğu”nu ifade etmektedir. (Çelik, “*Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu*”, s.238). Engelli bireylerin, toplumun diğer üyeleriyle eşit haklara ve fırsatlara erişiminin engellenmesi veya bu fırsatların kendilerine tam olarak sağlanmaması, engelliliğe dayalı ayrımcılık olgusunu ortaya çıkarmaktadır. (Erol Karaca, Nam, “*Kronik Bir Sosyal Sorun: Engellilere Yönelik Ayrımcılık*”, s.179).

¹⁰⁶⁰ Çelik, “*Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu*”, s.237.

insanlığı ilgilendiren bir sorun olduğunu göstermektedir.¹⁰⁶¹ Dolayısıyla engelliliğe yönelik hayırseverlik üzerine kurulu ve yardım temelli yaklaşımlar yerine, hak temelli bir yaklaşımın benimsenmesi ve savunulması gerekmektedir.¹⁰⁶² Zira ancak hak temelli bir yaklaşım, engelli bireylerin yapısal olanaklarını gerçekleştirebilmelerinin evrensel bir gereklilik olduğunu ortaya koyabilmekte, aksi takdirde engelli bireylerin bu olanakları gerçekleştirmesi için atılan adımlar birer lütuf veya tercih olarak değerlendirilebilmektedir.

Engelli bireylerin yapısal olanakları, engelli haklarının evrenselliğini ve vazgeçilmezliğini açıklamada bir kaynak işlevi üstlenmektedir. Bu haklar, engellilik durumunun belirli bir topluma ya da kültüre özgü olmayışı ve tüm engelli bireylerin insan olmaktan gelen yapısal olanakların bir taşıyıcısı oluşu nedeniyle evrensel bir nitelik taşımaktadır. Bu nedenle engelli hakları; engel türü, derecesi veya engelliliğin ortaya çıkış biçimi gözetilmeksizin tüm engelli bireyler için geçerli olup, eşitlik ilkesi temelinde herkese eşit şekilde uygulanması gereken istemleri bildirmektedir.

Yapısal olanakların engelli bireyler bakımından nasıl köreltildiğini, kısıtlandığını ve baskılandığını gözlemleyerek, engelli haklarının ne olması ve ne olmaması gerektiği konusunda daha net bir anlayış geliştirmek mümkündür. Bu yolla edinilen bilgi, engelli bireylerin temel haklarını diğer taleplerden ayırt etmeyi sağlayan bir ölçüt sunmakla kalmamakta, aynı zamanda bu hakların özünün ve içerdikleri gerekliliklerin daha açık biçimde kavranmasını kolaylaştırmaktadır. Örneğin, engelli bireylerin eğitim olanaklarından dışlandığı, istihdam süreçlerinde ayrımcılığa uğradığı, sağlık ve ulaşım gibi hizmetlere erişemediği, kendi yaşamlarına ilişkin kararları almaktan alıkonulduğu ya da toplumsal yaşama katılımlarının fiziksel ve tutumsal engellerle kısıtlandığı durumlar, engelli haklarının ne denli yaşamsal bir önem taşıdığını gözler önüne sermektedir.¹⁰⁶³ Buradan hareketle, engelli bireylerin onurunu zedeleyen ve yapısal olanaklarını gerçekleştirmelerini engelleyen uygulamaların tespit edilmesi ve bu uygulamaları ortadan kaldıran koşulların saptanması suretiyle, engelli haklarının kapsamının ve içeriğinin daha net biçimde belirlenmesi mümkün olmaktadır.

¹⁰⁶¹ Dolu, *Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Engellilere Yönelik Bakım Politikaları ve Uygulamaları*, s.10-11; UN Women, “Accessibility and Reasonable Accommodation”, s.1.

¹⁰⁶² Akbulut, “Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı”, s.32.

¹⁰⁶³ Akbulut, “Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı”, s.24; Joanne Banks, Raffaele Grotti, Éamonn Fahey, Dorothy Watson, “Disability and Discrimination in Ireland: Evidence from the QNHS Equality Modules 2004, 2010, 2014”, *Irish Human Rights and Equality Commission: Economic and Social Research Institute*, Dublin 2018, s.63; Erol Karaca, Nam, “Kronik Bir Sosyal Sorun: Engellilere Yönelik Ayrımcılık”, s.182.

Eğitim ve çalışma imkanlarına erişim, engelli bireylerin yapısal olanaklarının yaşama geçirilebilmesinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Eğitim hakkı, bireylerin bilme, öğrenme, düşünme ve üretme gibi temel yapısal olanaklarını geliştirmelerinin vazgeçilmez bir koşulu olarak varlık göstermektedir.¹⁰⁶⁴ Bu nedenle eğitim sisteminin, her engelli bireyin kendi öğrenme biçimine ve hızına uygun şekilde düzenlenmesi; bunun yanı sıra öğretimin ve müfredatın, okul binalarının, sınıfların, oyun alanlarının ve tüm eğitim ortamlarının, her öğrencinin erişimine uygun olması gerekmektedir.¹⁰⁶⁵ Kapsayıcı eğitim yaklaşımı, tam da bu noktada yapısal olanaklar düşüncesiyle buluşmaktadır. Zira bu yaklaşım, yapısal olanakların geliştirilmesi hedefi doğrultusunda; tüm öğrencilerin birlikte ve eşit şekilde öğrenme sürecine dahil edildiği, her bir öğrencinin bireysel özelliklerine ve ihtiyaçlarına uygun olarak eğitim ortamlarının ve müfredatın uyarlandığı, akranlarıyla beraber ortak hedefler doğrultusunda eğitim alma fırsatı bulabildiği bir yaklaşımı temsil etmektedir.¹⁰⁶⁶ Eğitimde engelli bireylerin yapısal olanaklarının gerçekleştirilmesi, özel eğitim sınıfları gibi ayrıştırıcı uygulamalar yerine, genel eğitim sisteminin dönüştürülmesini gerektirmektedir.¹⁰⁶⁷ Nitekim yapısal olanaklar, her insanın insan olmaktan kaynaklanan ortak değerinin bir yansımasını oluşturduğundan, bu olanakların geliştirilmesi için gerekli eğitsel koşulların da ortak bir zeminde sağlanmasına ihtiyaç vardır. Ayrıştırıcı eğitim uygulamaları ise, engelli bireylerin yapısal olanaklarını diğer bireylerden farklı ve sınırlı gören bir anlayışı temsil etmektedir.¹⁰⁶⁸ Bu nedenle kapsayıcı ve bütüleştirici bir eğitim sisteminin kurgulanması; bu amaç doğrultusunda farklı öğrenme biçimlerini ve hızlarını dikkate alan öğretim yöntemlerinin geliştirilmesi, ders materyallerinin çeşitlendirilmesi ve değerlendirme sistemlerinin esnekleştirilmesi zorunludur.¹⁰⁶⁹ Örneğin, görme engelli veya az gören öğrencilere Braille alfabesi ile basılı veya büyük puntolu kaynaklar sağlanması ve bağımsız hareket becerileri kazandırılması, işitme engelli öğrencilere işaret dili desteğinin sunulması, hem görme hem işitme engeli bulunan öğrenciler için özel iletişim araçlarının temin edilmesi, iletişim bozukluğu olan öğrenciler için alternatif iletişim teknolojilerine

¹⁰⁶⁴ Nutku, “*Takiyettin Mengüşoğlu’nun İnsan Felsefesi Işığında Eğitim Olgusuna Toplu Bakış*”, s.63.

¹⁰⁶⁵ United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF), “*Inclusive Education: Including Children with Disabilities in Quality Learning: What Needs to Be Done?*”, Eylül 2017, https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org/eca/files/IE_summary_accessible_220917_brief.pdf, (E.T. 25.12.2024).

¹⁰⁶⁶ Nuray Danış, İsmail Güneş, Kemal Tektaş, Serhat Eroğlu, Muhsin İpek, Vehbi Kaçan, Abdullah Çalışkan, Uğur Ahmet Gürbüz, “Kapsayıcı Eğitimin Dünü, Bugünü, Yarını ve Öğrenme Ortamlarına Yansımaları”, *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, C.10, S.101, 2023, s.3090.

¹⁰⁶⁷ Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General Comment No. 4: on the Right to Inclusive Education*, CRPD/C/GC/4, 2016, Para.11.

¹⁰⁶⁸ Günümüzde milyonlarca engelli birey halen eğitim alma hakkından yoksun bırakılmakta, eğitime erişebilen engelliler ise çoğunlukla yaşlarından izole edilmiş ve düşük nitelikli eğitim kurumlarında öğrenim görmek zorunda kalmaktadır. (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General Comment No. 4*, Para.3).

¹⁰⁶⁹ Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General Comment No. 4*, Para.27.

başvurulması, sosyal iletişim zorlukları yaşayan öğrencilere yönelik sınıf içi düzenlemeler yapılması ve zihinsel engelli öğrenciler için somut öğretim materyallerinin kullanılması gibi yollarla, tüm öğrencilerin erişebileceği sistemli öğrenim ortamları sağlanmalı, bu suretle her öğrencinin kendi ihtiyaçlarına uygun şekilde yapısal olanaklarını geliştirebileceği bir eğitim alması desteklenmelidir.¹⁰⁷⁰

İstihdam alanında ise yapısal olanaklar yaklaşımı, engelli bireylerin çalışma yaşamına katılımını yeni bir bağlamda ele almayı gerektirmektedir. Konuyla ilgili olarak odaklanılması gereken mesele, engelli bireylerin sahip oldukları yapısal olanakları iş yaşamında kullanabilmelerinin önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Bu doğrultuda işyerlerinin fiziksel ve teknolojik altyapısının uygun hale getirilmesi, iş süreçlerinin yeniden tasarlanması ve mesleki gelişim olanaklarının sağlanması gibi hususlar, konuyla ilgili önemli gereklilikler olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁷¹

Engelli Hakları Sözleşmesi'nin vurguladığı açık iş piyasası ilkesi, yapısal olanaklar düşüncesiyle doğrudan örtüşmektedir. Bu ilke, engelli bireylerin yapısal olanaklarını gerçekleştiremeyecekleri düşüncesiyle iş yaşamından soyutlanması yerine, söz konusu olanakları hayata geçirebilecekleri çalışma ortamlarının sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla açık iş piyasası oluşturulmasında temel mesele, yalnızca istihdama erişim değil, aynı zamanda işin engelli bireyin yeteneklerini kullanabileceği şekilde düzenlenmesidir.¹⁰⁷² Bu anlayış, korumalı işyeri gibi ayrıştırıcı uygulamalar yerine, genel iş piyasasının herkesin yapısal olanaklarını gerçekleştirebileceği biçimde dönüştürülmesini şart koşmaktadır.¹⁰⁷³ Örneğin bedensel engelli bir bireyin muhasebe alanındaki yeteneklerini kullanabilmesi için

¹⁰⁷⁰ Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General Comment No. 4*, Para.35.

¹⁰⁷¹ BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin 27. maddesi, engelli bireylerin diğer bireylerle eşit koşullarda çalışma hakkına sahip olduğunu vurgulayarak, devletlerin engellilere yönelik istihdam, kariyer gelişimi, eşit ücret, güvenli çalışma koşulları ve sendikal haklar gibi alanlarda ayrımcılığı önleyici tedbirler alması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca devletler, engelli bireylerin hem özel hem de kamu sektöründe istihdamını desteklemek, işyerlerinde makul düzenlemelerin yapılmasını sağlamak, serbest çalışma ve girişimcilik fırsatlarını geliştirmek ve mesleki rehabilitasyon programlarını yürütmekle yükümlü kılınmıştır.

¹⁰⁷² İstihdam alanında engelli bireylere yönelik bazı ilerlemeler kaydedilmiş olsa da, ayrımcılık ve açık iş piyasasına erişememe, bu alanda karşılaşılan en temel sorun alanları olmaya devam etmektedir. İşyerlerinin erişilebilir olmaması, makul uyumlaştırmaların yapılmaması ve ayrımcı tutum ve davranışlar gibi sorunlar, engelli bireylerin genel istihdam piyasasına katılımını zorlaştırmakta ve anılan bireyleri çalışma yaşamının dışına itmektedir. (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General Comment No. 8: on the Right of Persons with Disabilities to Work and Employment*, CRPD/C/GC/8, 2022, Para.13).

¹⁰⁷³ BM Engelli Hakları Komitesi, korumalı iş yerlerinin engelli bireyleri açık iş piyasasından izole ettiğini, yalnızca belirli iş kollarına yönlendirdiğini ve tıbbi/rehabilitasyon odaklı bir yaklaşım benimsediğini belirtmektedir. Ayrıca bu iş yerlerinin, engelli bireylerin genel iş piyasasına geçişini etkin biçimde desteklemediği, eşit işe eşit ücret ilkesine uymadığı ve çoğunlukla düzenli iş sözleşmesi ile sosyal güvenlik haklarından yoksun bir çalışma ortamı sunduğu ifade edilmektedir. (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General Comment No. 8*, Para.14).

gerekli fiziksel düzenlemelerin yapılması ya da görme engelli bir bireyin yazılım geliştirme potansiyelini açığa çıkarabilmesi için uygun teknolojik araçların sağlanması, bu dönüşümün pratikteki gerektirdikleri olarak belirlemektedir.

Sonuç olarak, Ioanna Kuçuradi'nin yapısal olanaklar yaklaşımı, engelliliği bireyin yapısal olanaklarını tamamen ortadan kaldıran değil, bu olanakların farklı biçimlerde gerçekleştirilmesini gerektiren bir durum olarak yorumlamayı mümkün kılmaktadır. Söz konusu yaklaşım aynı zamanda, engelli haklarının temellendirilmesinde yeni bir kavrayış sunmaktadır. Bu kapsamda anılan haklar, engelli bireylerin yapısal olanaklarını gerçekleştirebilecekleri bir ortamın sağlanması zorunluluğundan doğmaktadır. Bu temellendirme, engelli haklarının evrenselliğini ve vazgeçilmezliğini açıklamada da yol gösterici olmaktadır. Zira her engelli birey, insan olmaktan kaynaklanan ortak yapısal olanakların taşıyıcısı konumundadır.

Yaklaşımın bir diğer önemli katkısı, fonksiyon-yetenek ayrımını desteklemesi ve böylece engelli bireylerin yapısal olanaklarını farklı yollarla gerçekleştirebileceklerini ortaya koymasıdır. Söz konusu anlayış, eğitim ve istihdam gibi temel alanlarda kapsayıcı ve bütünleştirici politikaların geliştirilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda özel eğitim sınıfları ve korumalı işyerleri gibi ayrıştırıcı uygulamalar yerine, genel sistemlerin herkesin yapısal olanaklarını gerçekleştirebileceği şekilde dönüştürülmesi önem kazanmaktadır. Özetle yapısal olanaklara ilişkin kavramsallaştırma, engelli hakları mücadelesine güçlü bir kuramsal dayanak sağlamakta ve engelli bireylerin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli dönüşümlerin gerçekleştirilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

4.4. Kuçuradi'nin Hak Sınıflandırmasından Engelli Haklarına Yolculuk

4.4.1. Hak Kategorilerinin Engelli Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi

İnsan hakları teorisine önemli katkılar sunan Kuçuradi'nin hak sınıflandırması, engelli hakları alanına da yeni bir çözümleme getirmektedir. Bu sınıflandırma, engelli bireylerin karşılaştığı hak ihlallerinin niteliğinin anlaşılmasında ve bu ihlallere karşı geliştirilecek çözüm yollarının belirlenmesinde sistematik bir çerçeve sağlamaktadır. Temel kişi hakları, yurttaşlık hakları ve grup hakları arasındaki ilişkiler, engellilik bağlamında özel bir önem kazanmakta ve bu hakların birbiriyle etkileşimi, engelli haklarının korunması için bütüncül bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Kuçuradi'nin temel kişi hakları olarak kavramsallaştırdığı insan hakları, her bireyde olduğu gibi, engelli bireyler için de hayati bir nitelik taşımaktadır. Her bireyin sırf insan olması nedeniyle taşıyıcısı olduğu bu haklar, engelli bireylerin eşitliğinin ve insan onurunun korunmasının teminatını oluşturmaktadır. Temel kişi haklarının doğrudan ve dolaylı korunan haklar biçiminde iki kategoride incelenmesi, engelli bireylerin karşılaştığı hak ihlallerinin niteliğini anlamada ve bu ihlallere karşı geliştirilecek çözümleri belirlemede yol gösterici olmaktadır.

Engellilik bağlamında doğrudan korunan hakları, engelli bireylerin yapısal olanaklarını gerçekleştirirken karşılaştıkları müdahalelerin ve engellerin önlenmesini amaç edinen haklar olarak ifade etmek mümkündür. Bu kapsamda engelli bireylerin yaşam hakkı, kişi özgürlüğü ve güvenliği, işkence ve kötü muameleyle maruz kalmama hakkı, kişisel bütünlüğün korunması hakkı ve ifade özgürlüğü gibi temel hakları, doğrudan korunan haklar kapsamında ele alınabilecek niteliktedir. Ancak uygulamada engellilerin bu en temel haklarına dahi erişememesi durumuyla sıkça karşı karşıya kalınmakta, doğrudan korunan haklarının yaygın biçimde ihlal edildiği görülmektedir. Nitekim engelli bireyler çoğunlukla bağımsız yaşam haklarının ihlaliyle yüz yüze gelmekte; bu bireylerin kendi seçtikleri yerde yaşama talepleri mali gerekçelerle reddedilmekte, bunun yerine engelliler kurum bakımına zorlanmakta veya vesayet sistemi altına alınarak karar alma özgürlükleri ellerinden alınmaktadır.¹⁰⁷⁴ Engelli bireylerin, özellikle de zihinsel engelli bireylerin, rızaları dışında özgürlüklerinden yoksun bırakılmaları, kurumlara kapatılmaları, kendi istekleri dışında hastanelere veya rehabilitasyon merkezlerine yerleştirilmeleri ve zorunlu tedaviye tabi tutulmaları, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkının ve vücut dokunulmazlığının, dolayısıyla da doğrudan korunan haklarının sistematik ihlalini oluşturmaktadır.¹⁰⁷⁵ Benzer şekilde psikososyal engelli bireylerin de, koruma amacıyla özgürlüğün kısıtlanması kararlarıyla zorla hastaneye yatışlarının sağlandığı ve tedaviye mecbur bırakıldığı, bu durumun ise doğrudan korunan haklarının ihlaliyle sonuçlandığı gözlemlenmektedir.¹⁰⁷⁶ Bunun dışında Engelli kişilerin yaş grubu ve engel türüne göre sevgi evi, umut evi gibi bakım

¹⁰⁷⁴ Engelsiz Kariyer, “Sosyal Bütünleşme ve Katılma: Engellilerin Hakkı”, <https://www.engelsizkariyer.com/BILGI-BANKASI/Engelli-Haklari/Sosyal-Butunlesme-ve-Katilma-Engellilerin-Hakki-45>, (E.T. 01.01.2025).

¹⁰⁷⁵ Gürkan Sert, Hatice Özçelik, Gülay Yıldırım, “Türkiye’de Akıl Hastalığı Olan Hastalarda Zorla Yatırma ve Zorla Tedavi: Hukuki ve Etik Sorunlar”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, C.9, S.3, 2019, s.393.

¹⁰⁷⁶ Emre Cumalıoğlu, “Koruma Amacıyla Özgürlüğün Kısıtlanması: Özellikle Psikososyal Engelli Bireyler Bakımından 'Elverişli Kurum' Sorunu”, *İzmir Barosu Dergisi*, S.1, 2021, s.15.

merkezlerinde tutulduğuna da rastlanmakta,¹⁰⁷⁷ bu mekanlarda ise zaman zaman, kötü muamele, fiziksel ve cinsel istismar olaylarına rastlanabilmektedir.¹⁰⁷⁸ Dolayısıyla söz konusu hak ihlallerinin önlenmesi, bir başka ifadeyle doğrudan korunan hakların korunması için yasal güvencelerin oluşturulması, etkili denetim mekanizmalarının kurulması ve ihlal durumunda gerekli yaptırımların uygulanması gerekmektedir.¹⁰⁷⁹

Dolaylı korunan haklar ise engelliler bakımından, engelli bireylerin yapısal olanaklarını gerçekleştirebilmeleri için gerekli koşulların sağlanmasını içeren haklar olarak anlaşılabilecektir. Bu kapsamda engelli kişilere herkesle eşit şekilde tanınması gereken eğitim, sağlık, çalışma ve barınma haklarının, dolaylı korunan haklar başlığı altında değerlendirilmesi mümkündür.¹⁰⁸⁰ Engelli bireylerin kapsayıcı eğitime erişimi, nitelikli sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanması, istihdama katılımı ve erişilebilir konut imkanlarına sahip olması gibi hususlar, dolaylı korunan hakların yaşama geçirilmesinin temel unsurları olarak öne çıkmaktadır. Bu hakların korunması, devletin aktif rol üstlenmesini, gerekli kurumsal yapıları oluşturmasını, mali kaynakları tahsis etmesini ve hizmet sunumunu organize etmesini gerektirmektedir.¹⁰⁸¹

Yurttaşlık hakları, Kuçuradi'nin belirttiği üzere, bir devletin vatandaşlarına tanıdığı, her vatandaşın eşit biçimde yararlanması gereken, ancak sınırları ülkeden ülkeye değişebilen ve kişilere belirli bir çerçeve içinde hareket etme alanı sağlayan haklardır.¹⁰⁸² Engelli bireyler açısından yurttaşlık hakları, hem engelli olmalarından dolayı karşılaştıkları eşitsizlikler nedeniyle gerçekleştirilen pozitif ayrımcılık uygulamalarını hem de dolaylı korunan haklara erişimlerini mümkün kılan sosyal destekleri kapsamaktadır. Her iki durumda da bu haklar, tanındıkları ülkenin vatandaşları bakımından geçerli olmakta ve sınırları o ülkenin koşullarına göre çizilmektedir.¹⁰⁸³ Bu çerçevede yurttaşlık hakları ile engelli hakları arasındaki ilişki, sosyal devlet anlayışının bir yansıması olarak açığa çıkmaktadır.

¹⁰⁷⁷ Engelli Hakları Komitesi, *Türkiye'nin Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Sözleşme Kapsamındaki İlk Raporuna Dair Nihai Gözlemler*, CRPD/C/TUR/CO/1, 28 Mart 2019, Para.42, Raporun Türkçe çevirisi için bkz. <https://www.esithaklar.org/2019/04/25/bm-engelli-haklari-komitesi-nihai-gozlem-raporu-2019/>, (E.T. 12.01.2025).

¹⁰⁷⁸ Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD), *Engelli Bireylere Yönelik Fiziksel-Cinsel Şiddet, İstismar ve Kötü Muamele Olayları İzleme Raporu 2016*, Ankara 2017, s.134.

¹⁰⁷⁹ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.5.

¹⁰⁸⁰ Kuçuradi, “*Felsefe ve Sosyal Adaletsizlik*”, s.13.

¹⁰⁸¹ Kuçuradi, “*İnsan Haklarından Devlet Kavramına*”, s.47.

¹⁰⁸² Kuçuradi, “*Felsefe ve Sosyal Adaletsizlik*”, s.13.

¹⁰⁸³ Kuçuradi, “*Felsefe ve İnsan Hakları*”, s.6.

Toplumsal düzende ayrımcılığa maruz kalarak haklardan tam veya kısmi şekilde mahrum bırakılan grupların durumunu iyileştirmek için oluşturulan destekleyici düzenleme ve uygulamalar, pozitif ayrımcılık olarak adlandırılmaktadır.¹⁰⁸⁴ Başka bir anlatımla pozitif ayrımcılık, toplumda var olan önyargılar, fiziksel engeller ve sistematik eşitsizlikler nedeniyle haklardan yeterince yararlanamayan dezavantajlı gruplar için uygulanan geçici özel önlemlerdir.¹⁰⁸⁵ Bu önlemler, dezavantajlı grupların haklara eşit erişimini engelleyen yapısal sorunlar tamamen ortadan kaldırılana kadar, haklardan fiilen yararlanabilmelerini sağlamayı amaçlamaktadır.¹⁰⁸⁶ Hedeflenen yapısal eşitlik sağlandığında ise bu önlemlerin sona erdirilmesi gerekmektedir.¹⁰⁸⁷ Kuçuradi'nin sınıflandırması çerçevesinde yurttaşlık hakları kategorisinde değerlendirilen pozitif ayrımcılık uygulamaları, engelli bireyler için engelli aylığı, bakım desteği, vergi indirimleri, istihdam kotaları gibi farklı uygulamaları içermektedir. Bu tedbirler, toplumsal önyargıların ortadan kaldırılması, erişilebilirliğin sağlanması gibi kalıcı çözümler hayata geçirilene kadar, engelli bireylerin haklardan yararlanmalarını destekleyici ve teşvik edici geçici mekanizmalar olarak işlev görmektedir. Ancak Kuçuradi'nin yaklaşımı ışığında değerlendirildiğinde, bu düzenlemelerin yalnızca yardım veya destek mekanizmaları olarak değil, temel kişi haklarının korunmasını sağlayan teşvik edici araçlar olarak ele alınması gerekmektedir.

Engelliler açısından yurttaşlık haklarının ikinci boyutunu oluşturan sosyal destekler ise medikal malzemeler ile, kişisel hareketliliği veya bağımsız yaşamı kolaylaştıran yardımcı teknolojiler gibi araçlar için sunulan destekleri kapsamaktadır.¹⁰⁸⁸ Bu ikinci kategorideki yurttaşlık hakları, engelli bireylerin dolaylı korunan haklardan yararlanabilmeleri için gerekli araçsal nitelikteki talepleri içermekte olup, bu haklar, her şeyden önce BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin 28. maddesinde kendine yer bulan yeterli yaşam standardı hakkının gerçekleştirilmesinin bir ön koşulunu oluşturmaktadır.¹⁰⁸⁹ Örnek

¹⁰⁸⁴ Kasım Akbaş, İlker Gökhan Şen, "Türkiye'de Kadına Yönelik Pozitif Ayrımcılık: Kavram, Uygulama ve Toplumsal Algılar", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Hukuk Özel Sayısı, 2013, s.167.

¹⁰⁸⁵ Colm O'Cinneide, "Positive Action", *ERA – Academy of European Law*, Nisan 2014, s.3-4, https://www.era-comm.eu/oldoku/SNLLaw/04_Positive_action/2014_April_Cinneide_Paper_EN.pdf, (E.T. 12.01.2025).

¹⁰⁸⁶ O'Cinneide, "Positive Action", s.20.

¹⁰⁸⁷ O'Cinneide, "Positive Action", s.20.

¹⁰⁸⁸ Yardımcı teknoloji, engelli bireylerin günlük yaşam aktivitelerini gerçekleştirmelerini kolaylaştıran cihazlar, ekipmanlar veya yazılımları ifade etmekte olup, bu teknolojiler, bireylerin bağımsızlığını artırarak yaşam kalitelerini yükseltmeyi hedeflemektedir. (Albert M. Cook, David B. Gray, "Assistive Technology", *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/science/assistive-technology>, E.T. 01.01.2025).

¹⁰⁸⁹ Yardımcı teknolojiler, engelli bireylerin eğitimden istihdama, spordan günlük yaşam aktivitelerine kadar hayatın her alanında bağımsızlıklarını artırarak toplumsal katılımlarını destekleyen, yaşam kalitelerini yükselterek erken yaştan ileri yaşa kadar yeterli bir yaşam standardı sağlamlarına olanak tanıyan vazgeçilmez araçları oluşturmaktadır. (World Health Organization, "Assistive Technology", <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/assistive-technology>, E.T. 01.01.2025).

olarak, kronik rahatsızlığı bulunanlar için ilaç ödemeleri, albino bireyler için güneş kremi gibi medikal destekler sağlık hakkının kullanılmasını sağlarken, tekerlekli sandalye ve baston gibi araçların temini için yapılan ödemeler bağımsız yaşam ve kişisel hareketlilik hakkının gerçekleştirilmesine hizmet etmektedir. Benzer şekilde, görme engellilerin braille ekran veya ekran okuyucu gibi yardımcı teknolojilere erişimleri için devlet tarafından yapılacak ödemeler ise bilgiye erişim ve eğitim hakkının kullanılabilmesini mümkün kılacaktır.¹⁰⁹⁰

Yurttaşlık hakları ile dolaylı korunan haklar arasındaki yakın ilişki, engelli bireyler söz konusu olduğunda özel bir önem kazanmaktadır. Zira dolaylı korunan hakların etkin biçimde korunabilmesi, yurttaşlık haklarının kapsamının ve sınırlarının uygun şekilde belirlenmesine bağlıdır.¹⁰⁹¹ Bu noktada engelli bireylere tanınan yurttaşlık haklarının, temel kişi haklarından yararlanmalarını mümkün kılacak şekilde düzenlenmesi önemli bir gerekliliktir.¹⁰⁹²

Kuçuradi'nin yurttaşlık haklarına ilişkin vurguladığı önemli bir nokta, bu hakların devlet tarafından vatandaşlara eşit biçimde tanınması gerekliliğidir.¹⁰⁹³ Ancak engelli

¹⁰⁹⁰ DSÖ, 2016 yılında engelli bireylerin yaşam kalitesini artırmak ve temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla öncelikli yardımcı teknolojileri içeren bir liste yayınlamıştır. Öncelikli Yardımcı Teknolojiler Listesi (Priority Assistive Products List - APL) olarak adlandırılan bu belge, 50 öncelikli yardımcı ürünü içermektedir ve hükümetlere, bu teknolojilerin üretimi, tedariki ve dağıtımı konusunda yol gösterici olmayı amaçlamaktadır. Bu liste, işitme cihazları, tekerlekli sandalyeler, iletişim yardımcıları, gözlükler, protez uzuvlar, ilaç organizatörleri ve hafıza yardımcıları gibi temel ürünleri içermektedir. Mevcut durumda DSÖ, teknolojik gelişmeleri, güncel araştırma sonuçlarını ve inovatif çözümleri göz önünde bulundurarak Öncelikli Yardımcı Teknolojiler Listesi'nin güncellenmiş ikinci versiyonunu hazırlamayı hedeflemektedir. (World Health Organization, “*Promoting Access to Assistive Technology*”, <https://www.who.int/teams/health-product-policy-and-standards/assistive-and-medical-technology/assistive-technology/promoting-access>, E.T. 01.01.2025). Söz konusu listeye erişmek için bkz. World Health Organization, *Priority Assistive Products List*, WHO/EMP/PHI/2016.01, 2016, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/207694/WHO_EMP_PHI_2016.01_eng.pdf, (E.T. 01.01.2025).

¹⁰⁹¹ Kuçuradi, “*İnsan Haklarından Devlet Kavramına*”, s.47.

¹⁰⁹² 2022 yılında DSÖ ve UNICEF tarafından yayınlanan Küresel Yardımcı Teknoloji Raporu, dünya genelinde yardımcı teknolojilere erişimde ciddi eşitsizlikler olduğunu ortaya koymaktadır. Rapora göre, düşük gelirli ülkelerde ihtiyaç sahiplerinin sadece %3'ü yardımcı teknolojilere erişebilirken, yüksek gelirli ülkelerde bu oran %90'a kadar çıkmaktadır. Örneğin, dünya genelinde tekerlekli sandalyeye ihtiyacı olan 80 milyon kişinin yalnızca %5-35'i bu teknolojiye erişebilmekte, 1.5 milyar işitme kaybı olan kişi için üretilen işitme cihazları ise küresel talebin sadece %10'undan azını karşılamaktadır. Rapor, bu eşitsizliklerin temelinde yatan düşük farkındalık, yüksek maliyetler, yetersiz politikalar ve finansman gibi engelleri tespit etmekte ve hükümetler ile paydaşlar için yardımcı teknolojilere evrensel erişimi sağlamaya yönelik 10 öncelikli öneri sunmaktadır. İlgili rapora erişmek için bkz. World Health Organization, *United Nations Children's Fund, Global Report on Assistive Technology*, Geneva 2022, <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/354357/9789240049451-eng.pdf>, (E.T. 01.01.2025).

¹⁰⁹³ Kuçuradi, “*İnsan Haklarından Devlet Kavramına*”, s.47.

bireyler söz konusu olduğunda, şekli eşitliğin ötesine geçilerek maddi eşitliğin sağlanması zorunluluk arz etmektedir.¹⁰⁹⁴

Grup hakları, Kuçuradi'nin belirttiği üzere, temel kişi haklarının gerektirdiklerinin sağlanması için tarihsel ve toplumsal koşullar çerçevesinde ortaya çıkan haklardır.¹⁰⁹⁵

Engelli bireyler açısından grup hakları, sistematik ayrımcılık ve dışlanma pratiklerine karşı kolektif bir mücadele alanı oluşturmaları bakımından önem taşımaktadır.

Engellilerin bir grup olarak kimlik oluşturma süreci, karşılaştıkları ortak sorunlar ve deneyimler etrafında şekillenmiştir.¹⁰⁹⁶ Bu deneyimlerin oluşmasında tıbbi modelin engelliliği bireyselleştirici ve patolojikleştirici yaklaşımının da etkisi olmuş, dolayısıyla bu yaklaşım da önemli bir mücadele alanını oluşturmuştur.¹⁰⁹⁷ Tıbbi modele yöneltilen eleştiriler sonucu ortaya çıkan sosyal model ve insan hakları modeli ise, engelli bireylerin ortak deneyimlerine odaklanma veya insanlığın ortak özellikleri etrafında şekillenme bakımından birbirinden farklılık arz etmiştir.¹⁰⁹⁸ Nitekim sosyal model, farklı engellilik türlerine sahip bireyleri ortak bir engelli kimliği etrafında birleştirirken; insan hakları modeli engelli bireyleri genel insan hakları çerçevesinde ele alarak tüm insanlığın ortak paydası üzerinden bir dayanışma kurmayı hedeflemiştir.¹⁰⁹⁹ Bu bağlamda, engellilik alanında grup haklarının savunulması ve engellilik örgütlerinin kurulması, sosyal modelin doğuşuyla paralel gelişmiş ve bu modelin temel yaklaşımıyla daha uyumlu bir çerçeve çizmiştir. Nitekim sosyal model, toplumsal bariyerleri tespit ederek politika reformlarının hangi yönde gerçekleştirilmesi gerektiğini belirlemekte ve bu değişimin nasıl gerçekleşeceğine dair temel ilkeler sunmaktadır.¹¹⁰⁰ Bu yaklaşım, engelli bireylerin grup haklarının, toplumsal dönüşümün vazgeçilmez bir parçası ve itici gücü olduğunu ortaya koymaktadır.

¹⁰⁹⁴ Ertürk, Şimşek, Songür, Şengül, “Türkiye’de Engelli Farkındalığı ve Engelli Bireylerin Adalet Web Erişilebilirlikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, s.381.

¹⁰⁹⁵ Kuçuradi, “Günümüzün Devletlerinde İnsan Hakları Işığında Azınlık Hakları, Kavramı ve Sorunları”, s.143.

¹⁰⁹⁶ Lawson, Beckett, “The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis”, s.365; Kaldık, “Engelli Hakları Hareketi: Bir Aktivist Hareket Olarak Gelişimi, Talepleri ve Toplumsal Bağlamı”, s.683.

¹⁰⁹⁷ Meşe, “Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?”, s.87.

¹⁰⁹⁸ Lawson, Beckett, “The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis”, s.371.

¹⁰⁹⁹ Lawson, Beckett, “The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis”, s.371.

¹¹⁰⁰ Lawson, Beckett, “The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis”, s.365.

Engelli hareketinin "Biz olmadan bizim için asla" sloganında ifadesini bulan kolektif mücadele stratejisi,¹¹⁰¹ grup haklarının engelliler bakımından somutlaşan bir mottosu niteliğindedir. Engelli bireylerin temel kişi haklarından etkin biçimde yararlanabilmeleri, ancak bir grup olarak haklarını savunmaları ve toplumsal değişimi talep etmeleri yoluyla mümkün olabilmektedir.¹¹⁰² Bu bağlamda grup hakları, temel kişi haklarının korunması için vazgeçilmez bir araç niteliği taşımaktadır.

Grup hakları perspektifinden engelli haklarının incelenmesi, hak mücadelesinin kazanımlarını da görünür kılmaktadır. BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin hazırlanma sürecinde engelli örgütlerinin aktif katılımı, ulusal düzeyde erişilebilirlik ve ayrımcılık karşıtı düzenlemelerin yapılması, istihdam kotaları gibi pozitif ayrımcılık uygulamalarının hayata geçirilmesi, grup haklarının somut sonuçları olarak değerlendirilebilir.

Kuçuradi'ye göre, grup hakları bir gruba fazladan verilmiş ayrıcalıklar olmayıp, bir ülkedeki çoğunluğun özelliklerinden farklı belirli özelliklere sahip bir grubun üyelerinin, insansal olanaklarını geliştirmelerine imkân sağlayan kamusal düzenlemelerdir.¹¹⁰³ Bu kavrayış biçimi, engelli haklarına ilişkin önemli çıkarımların yapılmasını mümkün kılmaktadır. Öncelikle denebilir ki, engelli bireylere yönelik grup haklarının meşruiyeti, bu hakların temel insan haklarının kullanılabilmesi için gerekli koşulları sağlama işlevinden kaynaklanmaktadır. İkinci olarak bu haklar, engelli bireylerin insansal olanaklarını gerçekleştirebilmelerini ve toplumsal yaşama tam ve eşit katılımlarını mümkün kılan yapısal düzenlemeleri içermekte, böylece insan onurunun korunmasına ve toplumsal adaleti tesis etmeye hizmet etmektedir. Anılan kavrayış biçiminden hareketle yapılabilecek son çıkarım ise, söz konusu hakların, birer imtiyaz olarak değil, insan haklarının kullanılabilmesinin ön koşulu olarak değerlendirilmesi gerektiği olacaktır.

Kuçuradi'nin vurguladığı üzere, grup hakları ile temel kişi hakları arasındaki zorunlu ilişkinin kavranması büyük önem taşımaktadır.¹¹⁰⁴ Engelli hakları bağlamında bu ilişki, grubun kolektif taleplerinin bireysel hakların korunmasına hizmet etmesi biçiminde

¹¹⁰¹ Çelik, "Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu", s.244; Şimşek Öner, "Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme", s.420.

¹¹⁰² Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General Comment No. 7: Participation of Persons with Disabilities, Including Children with Disabilities, through Their Representative Organizations, in the Implementation and Monitoring of the Convention*, CRPD/C/GC/7, 2018, Para.4.

¹¹⁰³ Kuçuradi, "İnsan Haklarının Çok Etnik Kökenli ve Çok Dinli Toplamlar için Farklı Gerektirdikleri", s.137.

¹¹⁰⁴ Kuçuradi, "İnsan Hakları Açısından 'Dünya Problemleri'", s.14.

tezahür etmektedir. Örneğin, erişilebilirlik düzenlemelerinin yapılması talebi, her bir engelli bireyin temel haklarından yararlanabilmesinin ön koşulu niteliğindedir.¹¹⁰⁵

Grup haklarının korunmasında devletin rolü, engelli bireylerin haklara erişiminin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Devletin engelli örgütlerini tanıması, desteklemesi ve karar alma süreçlerine dahil etmesi, grup haklarının etkin biçimde korunması için gereklidir. Aynı zamanda engelli bireylerin örgütlenme özgürlüğünün güvence altına alınması ve sivil toplum faaliyetlerinin desteklenmesi de bu kapsamda değerlendirilmelidir.¹¹⁰⁶

BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nde yer alan hakların Kuçuradi'nin sınıflandırması doğrultusunda analizi, hakların niteliğinin ve korunma yollarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu analiz aynı zamanda, sözleşmenin öngördüğü yükümlülüklerin devletler tarafından nasıl yerine getirileceğine dair metodolojik bir çerçeve de sunacaktır.

Sözleşmedeki haklar incelendiğinde, doğrudan korunan haklar kapsamında değerlendirilebilecek haklar arasında yaşam hakkı (madde 10), kişi özgürlüğü ve güvenliği (madde 14), işkence veya zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezaya maruz kalmama (madde 15), sömürü, şiddet veya istismara maruz kalmama (madde 16), kişisel bütünlüğün korunması (madde 17), seyahat hakkı ve uyrukluk (madde 18), ifade ve düşünce özgürlüğü (madde 21), özel hayata saygı (madde 22), hane ve aile hayatına saygı (madde 23) bulunmaktadır. Bu haklar, engelli bireylerin yapısal olanaklarını gerçekleştirirken herhangi bir engelle karşılaşmamaları ve dışsal bir müdahaleye uğramamaları talebini içermektedir.

Dolaylı korunan haklar açısından sözleşme incelendiğinde, bu kategoride kişisel hareketlilik (madde 20), bilgiye erişim (madde 21), eğitim (madde 24), sağlık (madde 25), rehabilitasyon ve rehabilitasyon (madde 26), çalışma ve istihdam (madde 27), yeterli yaşam standardı ve sosyal korunma (madde 28), siyasal ve toplumsal yaşama katılım (madde 29), kültürel yaşama, dinlenme, boş zaman aktiviteleri ve spor faaliyetlerine katılım (madde 30) haklarının yer aldığı görülmektedir. Bu hakların yaşama geçirilebilmesi, devletlerin aktif rol

¹¹⁰⁵ Bektaş, Develi, “Engelli Bireylerin Erişilebilirlik Sorunu: Destekler, Eksiklikler”, s.182; Çağlar, “Engellilerin Erişilebilirlik Hakkı ve Türkiye’de Erişilebilirlikleri”, s.543.

¹¹⁰⁶ BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin 29. maddesi, engelli bireylerin siyasi haklarını ve kamusal yaşama katılımlarını güvence altına almakta olup, bu kapsamda oy kullanma, seçilme, kamu görevlerine erişim ve siyasi süreçlere aktif katılım haklarını düzenlemektedir. Bu madde ayrıca, engelli bireylerin sivil toplum kuruluşları ve engelli örgütleri kurma, bunlara katılma ve ülkenin kamusal ve siyasi yaşamıyla ilgili sivil toplum faaliyetlerinde yer alma haklarını da koruma altına almakta, devletlere bu hakların kullanılabilmesi için gerekli erişilebilirlik önlemlerini alma yükümlülüğü getirmektedir.

üstlenmesini ve gerekli tedbirleri almasını gerektirmektedir.¹¹⁰⁷ Sözleşme, bu hakların korunması için devletlerin alması gereken tedbirleri detaylı biçimde düzenlemektedir.

Sözleşme'nin öngördüğü hak ve yükümlülüklerin bir kısmı ise, hem doğrudan hem de dolaylı korunan haklar kategorisinde değerlendirilebilecek niteliktedir. Örneğin, adalete erişim hakkı (madde 13), bir yandan engelli bireylerin adalete erişimlerinin engellenmemesini (doğrudan korunan hak), diğer yandan bu erişimi mümkün kılacak erişilebilirlik düzenlemelerinin yapılmasını ve adli personelin tutum ve davranışlarının geliştirilmesine yönelik tedbirlerin yaşama geçirilmesini (dolaylı korunan hak) gerektirmektedir. Benzer şekilde, bağımsız yaşama ve topluma dahil olma hakkı (madde 19) da bu ikili niteliği taşımaktadır. Bu hak bir yandan engelli bireylerin nerede ve kiminle yaşayacaklarını seçme özgürlüğünü ve belirli bir yaşam düzenini kabul etmeye zorlanmamalarını içermekte (doğrudan korunan hak), diğer yandan bağımsız yaşamı mümkün kılacak destek hizmetlerinin, kişisel asistanlık dahil toplum içinde yaşamayı ve topluma dahil olmayı destekleyecek hizmetlerin sağlanmasını (dolaylı korunan hak ve yurttaşlık hakkı) gerektirmektedir.

Kuçuradi'nin sınıflandırması temelinde sözleşmenin analizi, hakların korunması için farklı mekanizmaların ve yükümlülüklerin söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır. Doğrudan korunan haklar için devletlerin öncelikli yükümlülüğü, bu hakların ihlali önleyecek yasal düzenlemeleri yapmak ve ihlal durumunda etkili yaptırımlar uygulamaktır.¹¹⁰⁸ Dolaylı korunan haklar için ise devletler, gerekli kurumsal yapıları oluşturmak, kaynakları tahsis etmek ve hizmet sunumunu organize etmekle yükümlüdür.¹¹⁰⁹ Grup hakları söz konusu olduğunda ise devletler, engelli bireylerin örgütlenmesini desteklemek, karar alma süreçlerine katılımlarını sağlamak ve kolektif haklarını tanımak için gerekli adımları atma yükümlülüğü altındadır.¹¹¹⁰

Bu analiz, Sözleşme'nin öngördüğü hakların etkin biçimde korunması için izlenmesi gereken yolu da belirginleştirmektedir. Hakların niteliğinin doğru tespit edilmesi, bu hakların korunması için gerekli mekanizmaların oluşturulmasında ve kaynakların tahsisinde yol gösterici olmaktadır. Ayrıca bu yaklaşım, sözleşmenin uygulanmasının izlenmesi ve değerlendirilmesi süreçlerinde de çok yönlü bir yol haritası sunmaktadır. Bu

¹¹⁰⁷ Kuçuradi, “İnsan Haklarından Devlet Kavramına”, s.46.

¹¹⁰⁸ Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.5.

¹¹⁰⁹ Kuçuradi, “Felsefe ve Sosyal Adaletsizlik”, s.13.

¹¹¹⁰ Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General Comment No. 7*, Para.9.

yönüyle Kuçuradi'nin hak sınıflandırması, engelli hakları alanında çalışan aktivistler, hukukçular ve politika yapımcılar için de bir rehber olma niteliği taşımaktadır.

Söz konusu sınıflandırma aynı zamanda, engelli haklarının teorik temellerinin güçlendirilmesi ve pratik uygulamaların sistematik biçimde değerlendirilmesi açısından özgün bir bakış açısı sağlamaktadır. Bu sınıflandırma, farklı hak kategorilerinin birbiriyle ilişkisini ortaya koyarak, engelli haklarının bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasını mümkün kılmaktadır.

Temel kişi hakları, yurttaşlık hakları ve grup hakları arasındaki ilişkilerin engelli hakları bağlamında incelenmesi, hak ihlallerinin karmaşık yapısını anlamak açısından önemli bir analitik çerçeve sağlamaktadır. Engelli bireylerin karşılaştığı hak ihlalleri, çoğu zaman bu üç kategorinin kesişiminde ortaya çıkmaktadır. Örneğin, bir engelli bireyin eğitim hakkından mahrum kalması, hem temel bir kişi hakkının ihlalini hem yurttaşlık haklarından yararlanamamayı hem de grup olarak engellilere yönelik sistematik ayrımcılığı yansıtmaktadır. Öncelikle eğitim temel bir kişi hakkı olduğundan dolayı, herkesin bu hakka eşit biçimde erişmesi gerekmekte, bu nedenle engelli kişilerin bu haktan mahrum bırakılması dolaylı korunan bir haklarının ihlal edilmesi anlamını taşımaktadır. İkinci olarak, eğitimin sağlanması için gerekli olan özel eğitim destekleri, yardımcı teknolojiler gibi araçların sağlanmaması yurttaşlık haklarının ihlalini oluşturmaktadır. Son olarak, engelli bireylerin sistematik olarak eğitim sisteminin dışında bırakılması, ayrımcı politika ve uygulamalar, fiziksel ve tutumsal engeller ise grup olarak engellilere yönelik yapısal bir ayrımcılığı göstermektedir. Bu üç boyutun kesişimi, engelli bireylerin eğitim hakkından mahrum kalmasının karmaşık ve çok katmanlı yapısını ortaya koymaktadır.

Kuçuradi'nin sınıflandırması, engelli haklarının korunmasında devletin ve toplumun üstlenmesi gereken farklı sorumlulukları da netleştirmektedir. Doğrudan korunan hakların ihlalinin önlenmesi için gerekli yasal düzenlemeler ve yaptırımlar, dolaylı korunan hakların yaşama geçirilmesi için ihtiyaç duyulan kurumsal yapılar ve kaynaklar, yurttaşlık hakları çerçevesinde alınan özel tedbirler ve grup haklarının tanınması için gerekli mekanizmalar, bu sorumluluğun farklı boyutlarını oluşturmaktadır.

Bu yaklaşım, engelli haklarının geliştirilmesine yönelik politika ve uygulamaların tasarlanmasında da yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Hakların farklı kategorileri arasındaki ilişkilerin gözetilmesi, bütüncül ve etkili çözümler üretilmesini sağlayacaktır. Örneğin, eğitim hakkının engelliler tarafından etkin biçimde kullanılabilmesi için

ayrımcılığın ve dışlanmanın önlenmesi (doğrudan korunan hak), gerekli erişilebilir altyapının sağlanması (dolaylı korunan hak), eğitimde özel destek programları uygulanması ve gerekli yardımcı teknolojilerin temin edilmesi (yurttaşlık hakkı) ve engelli öğrenci ve ailelerinin eğitim politikalarının belirlenmesine katılımı (grup hakkı) gerekmektedir. Benzer şekilde, engelli bir bireyin sağlık hakkının korunması, zorunlu tıbbi müdahalelerin önlenmesini (doğrudan korunan hak), nitelikli sağlık hizmetlerine erişimin sağlanmasını (dolaylı korunan hak), ihtiyaç duyulan tıbbi ekipmanlara erişimi için devletin gerekli ödemeyi yapmasını (yurttaşlık hakkı) ve engelli bireylerin sağlık politikalarının oluşturulması sürecine katılımını (grup hakkı) içermektedir. Engelli bireylerin istihdama katılımının artırılması hedeflenirken ise, ayrımcılığın önlenmesi (doğrudan korunan hak), gerekli erişilebilirlik düzenlemelerinin ve makul uyumlaştırmaların yapılması (dolaylı korunan hak), istihdam kotaları gibi pozitif ayrımcılık uygulamaları ve ihtiyaç duyulan yardımcı teknolojiler için gerekli desteğin sunulması (yurttaşlık hakkı) ve engelli örgütlerinin katılımı (grup hakkı) birlikte ele alınmalıdır.

Sonuç olarak, Kuçuradi'nin hak sınıflandırması, engelli haklarının teorik temellerinin güçlendirilmesine, hak ihlallerinin önlenmesine yönelik stratejilerin geliştirilmesine ve hakların etkin biçimde korunması için gerekli mekanizmaların oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Bu yaklaşım, engellilik alanında hak temelli bir paradigmanın yerleşmesini desteklemekte ve engelli bireylerin insan haklarından tam ve eşit biçimde yararlanmalarının temini için gerekli teorik bağlamı sağlamaktadır.

4.4.2. Engelli Haklarının Yurttaşlık Haklarıyla Karıştırılması Sorunu

Kuçuradi'nin yurttaşlık hakları ve insan hakları arasında yaptığı ayırım, engelli hakları kavramının açıklanabilmesine ve doğru anlaşılabilmesine de ışık tutmaktadır. Engelli hakları kavramı, toplum tarafından genellikle, devletlerin engelli bireylere sağladığı ekonomik imkanlar, maddi yardımlar veya sosyal desteklerle özdeşleştirilmektedir.¹¹¹¹ Kavrama ilişkin bu anlayış biçimi, bir devlette engellilere tanınan yurttaşlık haklarının,

¹¹¹¹ Bu yaklaşımın bir örneği, Muğla Rehberlik ve Araştırma Merkezi'nin resmi web sitesinde yer alan "ENGELLİLER İÇİN SAĞLANAN HAKLAR" başlıklı metinde görülebilir. İlgili metinde engelli hakları kavramı, çoğunlukla maddi yardımlar, vergi muafiyetleri ve sosyal destekler çerçevesinde ele alınmıştır. (https://muglaram.meb.k12.tr/icerikler/engeliler-icin-saglanan-haklar_12774466.html, E.T. 29.09.2024). Benzer şekilde, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu tarafından yayınlanan "Engelli Hakları" başlıklı metinde de engelli haklarının genellikle kamusal alanda sağlanan indirimler, ulaşım kolaylıkları, vergi muafiyetleri ve erken emeklilik gibi konular çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. (https://sbmyo.klu.edu.tr/dosyalar/birimler/sbmyo/dosyalar/dosya_ve_belgeler/Engelli%20Haklar%C4%B1.pdf, E.T. 29.09.2024). Engelli haklarına ilişkin olarak internet üzerinden yapılacak kısa bir araştırma ile konuyla ilgili çok daha fazla örneğe rastlanması mümkündür.

engelli hakları olarak kabul edilmesine yol açmaktadır. Ancak kişilerde yerleşmiş olan bu algının aksine engelli hakları, çok daha farklı bir anlama sahip bulunmakta,¹¹¹² kavramın gerçekte neyi ifade ettiği ise toplumlar tarafından tam olarak bilinmemektedir.¹¹¹³

Engelli hakları, engellilerin yurttaşlık haklarını değil, insan haklarını ifade eden bir kavramdır. Bu bağlamda engelli hakları; çalışmanın önceki bölümlerinde de vurgulandığı üzere, herkesin eşit biçimde sahip olması ve erişmesi gereken insan haklarından, engelli bireylerin nasıl ve ne şekilde tam ve etkin olarak yararlanacağını ortaya koyan normlar ile yakından ilişkilidir.¹¹¹⁴ Nitekim Engelli haklarını kavramlaştıran ve bu alanda en önemli ve temel mevzuat hükümlerini içeren BM Engelli Hakları Sözleşmesi incelendiğinde, sözleşmenin engelli kişilerin insan haklarını güvence altına aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda sözleşme, temel insan haklarından engelli bireylerin eşit şekilde yararlanabilmesinin nasıl ve hangi yollarla sağlanacağı hususunu somutlaştırmaktadır.¹¹¹⁵

Sözleşme ile engelli bireylerin yaşama hakkı; işkence ve aşağılayıcı muameleye maruz kalmama hakkı; sömürü, şiddet ve istismara maruz kalmama hakkı; bağımsız yaşam hakkı; eğitim hakkı; çalışma hakkı; sağlık hakkı; adalete erişim hakkı; seyahat özgürlüğü; düşünce ve ifade özgürlüğü; bilgiye erişim hakkı; özel hayatın gizliliği hakkı; aile kurma hakkı; siyasal ve toplumsal yaşama katılım hakkı; yeterli yaşam standardına erişim hakkı; kültürel yaşama katılım hakkı gibi çeşitli hakları güvence altına alınmıştır. Söz konusu haklardan engelli bireylerin toplumun diğer bireyleri ile eşit şekilde yararlanabilmesi için devletlerin alacağı tedbirleri ortaya koyan sözleşme, bu şekilde devletlere, anılan her bir hakla ilişkin çeşitli yükümlülükler yüklemiştir. Sözleşme'nin ortaya koyduğu bu bakış açısından hareketle, engellilerin insan haklarına eşit erişimi için atılması gereken adımları ortaya koyan engelli hakları kavramının, engellilerin doğrudan ve dolaylı korunan haklarını kapsadığı söylenebilecektir.

Engellilerin insan hakları ile yurttaşlık hakları arasında yapılan karıştırma, engelli kişilerin insan haklarına erişimde karşılaştıkları temel sorunların görülmesini

¹¹¹² Bekir Fatih Meral, "Engelli Hakları Hareketi'nin Hukukî Kazanımları", *Engellilik Araştırmaları Yazıları* içinde, Derleyenler: Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022, s.7.

¹¹¹³ Council of Europe, Factsheet on the Awareness Raising on the Rights of Persons with Disability, <https://rm.coe.int/factsheet-awareness-rev-2-/16808b4e46>, (E.T. 26.10.2024).

¹¹¹⁴ Gül, "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi", s.33-34.

¹¹¹⁵ Gül, "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi", s.33-34.

engellemektedir.¹¹¹⁶ Bu şekilde engelli bireylerin karşı karşıya kaldığı esas sorunlar perdelenmekte, bu durum ise köklü bir çözüm arayışını zorlaştırmaktadır. Engelli haklarının engellilerin yurttaşlık hakları ile eş anlamlı olduğunun düşünülmesi, engellilerin günlük yaşamda karşılaştıkları sorunların, yalnızca yurttaşlık haklarının sınırlarını genişleterek çözülebileceği yanılgısını ortaya çıkarmaktadır. Oysa, engelli bireylerin insan haklarına erişimi meselesi ön plana alınmadıkça ve engellilere tanınan yurttaşlık hakları, insan haklarıyla ilişki kurularak ele alınmadıkça engelli bireylerin karşı karşıya olduğu pek çok sorunun çözüme kavuşturulması mümkün olamayacaktır. Zira engelli kişilerin deneyimlediği sorunların önemli bir kısmının temeline inildiği takdirde, insan haklarına eşit erişememe durumunun ilgili sorunu ortaya çıkardığı görülecektir.¹¹¹⁷

Engelli bireylere devletlerce sağlanan ücretsiz seyahat imkânı, araç alımında vergi indirimi, bakım yardımları, iş kotaları gibi yurttaşlık haklarının tek başına engelli bireylerin karşılaştığı sorunları ortadan kaldırması mümkün değildir. Örnek olarak engelli bireyler, ulaşım sistemlerine erişirken, sesli anons sistemleri ve araç rampalarının bulunmaması veya erişilebilir olmaması, istasyon ve duraklardaki fiziki erişilebilirlik sorunları, sürücülerin yanlış tutumlarından kaynaklanan engeller gibi pek çok sorun nedeniyle bu alanda sunulan hizmetlere erişimde güçlüklerle karşılaşmaktadırlar.¹¹¹⁸ Bu sorunlar engelli bireylerin bağımsız şekilde hareket etmelerini güçleştirerek, kişisel hareketliliklerini kısıtlamakta ve bağımsız yaşam hakkına tam anlamıyla erişememeleri sonucunu doğurmaktadır. Ulaşımında karşılaşılan söz konusu sorunlar, engelli bireylerin toplumsal yaşama etkin katılımlarını da sınırlamaktadır. Bu noktada bir yurttaşlık hakkı olarak, engelli bireylere yönelik ücretsiz ulaşım imkânı tanınması, bireylerin karşılaştıkları söz konusu olumsuz durumlar karşısında, ulaşım hizmetlerinden yararlanmalarına yönelik teşvik edici bir işlev üstlenecektir. Aynı zamanda böyle bir yurttaşlık hakkının varlığı, kişilerin toplumsal yaşama katılım noktasında daha istekli olmalarını da destekleyebilecektir. Ancak yalnızca bu imkânın tanınması, engellilerin sorunsuz şekilde ulaşım hizmetlerinden yararlanmasını sağlayamayacak, sistem içerisinde yer alan personele yönelik farkındalık çalışmaları ve ulaşım araçlarının erişilebilir hale getirilmesi gibi çözümler yaşama geçirilmedikçe, engelli bireyler bu sistemlere erişememeye devam edecektir. Kişilerin toplu taşıma hizmetlerine erişimi mümkün

¹¹¹⁶ İnsan Hakları Derneği, “Engelli Kişilerin Hakları Temel İnsan Haklarıdır”, <https://www.ihd.org.tr/engelli-kirin-haklarmel-san-haklar/>, (E.T. 24.10.2024).

¹¹¹⁷ Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, *Türkiye’de Engellilere Yönelik Ayrımcılık ve Hak İhlalleri: 2011 Yılı İzleme Raporu*, s.5.

¹¹¹⁸ Jill L. Bezyak, Scott A. Sabella, Robert H. Gattis, “Public Transportation: An Investigation of Barriers for People With Disabilities”, *Journal of Disability Policy Studies*, Vol.28, No.3, 2017, s.195-202.

kılınmadığı sürece, bu türden bir teşvikin de bir anlamı kalmayacaktır. Dolayısıyla ulaşım ile ilgili sorunların çözümü sırasında bağımsız yaşam hakkı gibi insan hakları dikkate alınmaksızın, yalnızca yurttaşlık haklarına yönelik yapılacak düzenlemelerle engelli bireylerin yaşadıkları olumsuz durumları ortadan kaldırmak olanaklı olamayacaktır.

Benzer bir durum, engelli bireyler için belirlenen istihdam kotaları ile ilgili olarak da kendini göstermektedir. Eğitim hakkına erişim önündeki engeller, erişilebilirliğin tam olarak sağlanmaması ve toplumsal ön yargılar gibi pek çok olgu, engelli bireylerin herkesle eşit şekilde çalışma yaşamı içinde yer almasını güçleştirmektedir.¹¹¹⁹ Özellikle toplumda engellilere yönelik bilgi ve bilinç eksikliği ve ön yargılar, toplumun birer üyesi olan işverenleri de etkilemektedir.¹¹²⁰ Bunun sonucunda engelli bireyler, iş arama süreçlerinde ve iş bulduktan sonraki çalışma yaşamlarında çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadırlar.¹¹²¹ Engelli bireyler iş arama süreçlerinde daha az tercih edilmekte ve nitelikli olup olmadıklarına bakılmaksızın yalnızca engelli olmaları sebebiyle işe kabul edilmemektedirler.¹¹²² Kişilerin yaptıkları iş başvurularında engelli olduklarını bildirmeleri, işverenler tarafından bu sebeple işe alınmamalarına yol açabilmektedir.¹¹²³ Dolayısıyla engelli bir bireyin işsiz kalma ihtimali, engelsiz bir bireye göre çok daha fazladır.

Engelli bireylerin özellikle iş bulma süreçlerinde karşılaştıkları bu zorluklara yanıt olarak, çeşitli ülkelerde kota sistemi olarak adlandırılan bir uygulama benimsenmektedir. Kota sistemi, işverenler tarafından, işgücü kadrolarında, belirli bir oran veya sayıda pozisyonun engelli bireyler için tahsis edilmesini zorunlu kılan bir uygulamadır.¹¹²⁴ Bu sistem, engelli bireylerin işe alım sürecinde karşılaştıkları ayrımcılığı azaltmayı ve iş gücüne adil bir şekilde dahil olmalarını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Belirli bir oranda veya sayıda engelli çalıştırma zorunluluğunu ifade eden kota sisteminin, engellilere sağlanan bir yurttaşlık hakkı olarak kabul edilmesi mümkündür. Zira çalıştırılması gereken engelli kişilere ilişkin olarak belirlenen oran veya sayılar, her ülkenin kendi koşullarını

¹¹¹⁹ Kanyılmaz Polat, “Engelli Bireylerin Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Nitel Bir Araştırma: Çanakkale Örneği”, s.874.

¹¹²⁰ İstihdam alanında engelli bireylere yönelik geliştirilen ön yargılar hakkında detaylı bilgi için bkz. Kanyılmaz Polat, “Engelli Bireylerin Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Nitel Bir Araştırma: Çanakkale Örneği”, s.876-877.

¹¹²¹ Dünya Sağlık Örgütü, Dünya Bankası, 2011 Dünya Engellilik Raporu, s.10.

¹¹²² Kanyılmaz Polat, “Engelli Bireylerin Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Nitel Bir Araştırma: Çanakkale Örneği”, s.877.

¹¹²³ Hasan Aslan, Hacer Simay Karaalp Orhan, “Türkiye İşgücü Piyasasında Engelli İstihdamına Yönelik Ayrımcılık: Talep Yönlü Bir Analiz”, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, C.12, S.1, 2021, s.33.

¹¹²⁴ Yusuf Genç, Güldane Çat, “Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.8, S.1, 2013, s.374.

yansıtmakta ve ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Ancak engelli bireylerin iş yaşamında karşı karşıya kaldığı sorunlar, yalnızca kota sisteminin benimsenmesi ile ortadan kaldırılabilecek bir nitelik taşımamaktadır. Kota sistemi, iş arayışı sırasında engelli bireylerin deneyimlemek zorunda kaldıkları süreci kolaylaştırmak için elverişli bir araçtır.¹¹²⁵ Ancak engelli bireylerin çalışma hakkına erişimde karşılaştıkları sorunlar, yalnızca iş bulma sürecinde yaşadıkları ayrımcılıktan ibaret olmayıp, kişiler, iş bulduktan sonraki çalışma yaşamlarında ücret, işin niteliği, terfi imkanları gibi konularda ve iş sözleşmesinin sona ermesi sırasında da eşitsizliklerle yüz yüze gelmektedirler.¹¹²⁶ Konuyla ilgili olarak işitme, görme ve ortopedik engelliler ile odak grup görüşmeleri yapılması suretiyle gerçekleştirilen bir çalışma, engellilerin, çoğunlukla kota sistemiyle işe alınmakla birlikte, iş yaşamında ayrımcı uygulamalarla karşılaştıklarını, vasıfsız ya da niteliklerine uygun olmayan işlerde çalıştırıldıklarını veya kendilerine hiç iş verilmediğini, zaman zaman olumsuz tutumlar yoluyla işi bırakmaya yönlendirildiklerini ortaya koymuştur.¹¹²⁷ Buna ek olarak engelli bireylere terfi ve görevde yükselme imkanlarının yeterince sunulmadığı da, çalışma ile tespit edilen sorunlar arasındadır.¹¹²⁸ Çalışmaya göre engelli bireyler, işe alındıktan sonra kendilerini kabul ettirebilmek için ek bir gayret göstermek zorunda kalmakta, yetersiz ve verimsiz çalışacaklarına dair ön yargıları aşmak ve yeteneklerini kanıtlamak için mücadele vermekte ve yapacakları hataların, engelli olmalarına atfedileceği şeklinde bir baskı hissetmektedirler.¹¹²⁹ Kota uygulaması, engelli bireylerin daha kolay bir şekilde iş bulabilmelerini sağlamak için önemli bir adım niteliği taşımakla birlikte, işe giriş aşamasından sonra yaşanan tüm bu sorunlar karşısında bir çözüm sunamamaktadır. Kaldı ki, belirlenecek kotaların, engelli bireylerin iş arama süreçlerinde karşılaştığı sorunları da, doğrudan doğruya ve tek başına ortadan kaldıracabilmesi mümkün değildir. Zira söz konusu ayrımcılığın temelinde, engelliliğe dair toplumda yerleşmiş olan ön yargılar yatmaktadır. Toplumda ve toplumun birer üyesi olan işverenlerdeki bu ön yargılar ortadan kaldırılmadıkça, engelli kişilerin iş arama süreçlerinde karşılaştığı sorunların kökten çözüme kavuşturulması olanaklı olamayacaktır. İstihdam alanında engellilere ilişkin kota sistemi gibi teşvik edici uygulamalar, kişilerdeki bu ön yargılar ortadan kaldırılincaya kadar,

¹¹²⁵ Genç, Çat, “Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi”, s.374.

¹¹²⁶ Aslan, Karaalp Orhan, “Türkiye İşgücü Piyasasında Engelli İstihdamına Yönelik Ayrımcılık: Talep Yönlü Bir Analiz”, s.31.

¹¹²⁷ Kübra Öztürk, *Dezavantajlı Gruplara Yönelik Ayrımcılık: Engellilerin Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Ayrımcılık ve Çözüm Önerileri*, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı - Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi, Ankara 2014, s.161,

¹¹²⁸ Öztürk, *Dezavantajlı Gruplara Yönelik Ayrımcılık: Engellilerin Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Ayrımcılık ve Çözüm Önerileri*, s.163.

¹¹²⁹ Öztürk, *Dezavantajlı Gruplara Yönelik Ayrımcılık: Engellilerin Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Ayrımcılık ve Çözüm Önerileri*, s.166.

belirli bir ölçüde ve geçici olarak sorunu hafifletebilir. Ancak kalıcı bir çözüm için, sorunun temeline inilmesi ve belirlenen yurttaşlık haklarının, temel insan hakları ile bağlantısının farkında olunması şarttır. Bu noktada aslanan, engelli bireylerin çalışma hakkından herkesle eşit derecede yararlanabilmesi ve bunun için devlet tarafından gerekli tedbirlerin alınmasıdır. Kota sistemi bu kapsamda alınabilecek geçici bir tedbir olmakla birlikte, çalışma hakkına tam, etkin ve eşit erişim için daha kalıcı ve esaslı çözüm ve uygulamaların hayata geçirilmesi gereklidir.

Sonuç olarak, engelli haklarını tanımlamada insan haklarını yurttaşlık haklarından ayrı ve daha öncelikli bir noktada konumlandırmak, kavramın doğru anlaşılması bakımından önemlidir. Söz konusu ayrım, engelli bireylerin insan haklarına erişimleri önündeki engellerin kaldırılmasına ilişkin yönlendirici bir rol oynamaktadır. Bu noktada yurttaşlık haklarının, insan haklarının bir gereği olarak ve insan hakları ile ilişki kurularak tanınması gerekmektedir. Yurttaşlık hakları, insan haklarına erişim noktasında aracı bir işlev üstlenmekle birlikte, tek başına haklara erişimi sağlayamamaktadır. Bu nedenle engelli kişilerin uğradıkları hak ihlalleri ve haklara erişimde karşılaştıkları sorunlar karşısında, hak ihlallerini ortadan kaldırabilecek ve haklara eşit erişimi sağlayabilecek her türlü tedbirin alınması, asıl ve temel bir hedef olarak kabul edilmelidir.

Engelli hakları kavramının yurttaşlık hakları ile karıştırılması, engelli bireylerin insan haklarına erişimde yaşadıkları temel sorunların görünürlüğüne azaltmaktadır. Kuçuradi'nin insan hakları ve yurttaşlık hakları arasında yaptığı ayrım, engelli haklarının doğru anlaşılması noktasında önemli bir bakış açısı kazandırmaktadır. Bu bakış açısından yola çıkıldığında, engelli bireylerin karşılaştıkları sorunların çözümü için yalnızca yurttaşlık haklarının genişletilmesinin yeterli olmadığı görülmektedir. Zira engelli bireylere tanınan ücretsiz ulaşım ve istihdam kotası gibi yurttaşlık hakları, insan haklarına erişim noktasında yalnızca aracı bir işlev görmekle, tek başlarına haklara tam ve etkin erişimi sağlayamamaktadır. Bu nedenle engelli haklarının, temel insan haklarıyla ilişkisi gözetilerek ele alınması ve devletlerin bu hakların kullanımı önündeki her türlü engeli kaldırmaya yönelik kalıcı tedbirleri yaşama geçirmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde engelli bireylerin haklara eşit erişimi mümkün olabilecek ve karşılaştıkları sorunlar köklü bir çözüme kavuşturulabilecektir.

4.5. Engellilik Alanında Özgürlüğün Üç Boyutu: Kuramsal ve Pratik Bir Analiz

Engelli hakları alanında yaşanan teorik ve pratik sorunların çözümü, özgürlük kavramının net bir şekilde anlaşılmasını ve engellilik olgusuyla ilişkisinin kurulmasını gerektirmektedir. Bu noktada Kuçuradi'nin özgürlük sınıflandırması, engelli haklarına yönelik felsefi bir bakış açısı kazandırması bakımından dikkate değerdir. Özgürlüğü antropolojik, etik ve toplumsal boyutlarıyla ele alan bu sınıflandırma,¹¹³⁰ engellilik olgusunun çok boyutlu bir şekilde değerlendirilmesine ve engelli haklarının korunması için atılacak adımların açıklığa kavuşturulmasına katkı sağlamaktadır. Kuçuradi'nin yaklaşımı, engelli bireylerin özgürlüklerinin tanınması ve geliştirilmesi için gerekli teorik çerçeveyi oluştururken, aynı zamanda pratik dönüşümün ne yönde gerçekleşmesi gerektiğini de belirlemektedir.

Kuçuradi'nin sınıflandırmasında antropolojik özgürlük, insanın doğasında var olan, onu diğer canlılardan ayıran, eylemlerini değerler bilgisi ışığında şekillendirebilme olanağını ifade etmektedir.¹¹³¹ Bu noktadan hareketle engellilik olgusuna bakıldığında, engelli bireylerin de tüm insanlar gibi bu özgürlüğün taşıyıcısı oldukları görülmektedir.

Ancak tarihsel süreç içerisinde engellilik durumu, çoğu zaman antropolojik özgürlüğün sınırlandırılmasının bir aracı olarak kullanılmıştır. Nitekim antik dönemde özellikle zihinsel engellilik ahlaki bir çöküntü ve doğaüstü kötü güçlerin bir etkisi olarak görülmüş,¹¹³² bu durumdaki kişiler ve aileleri toplumdan dışlanmış, engelli bebekler şeytan veya cadı olarak nitelendirilip öldürülmüş veya ikinci sınıf insan muamelesi görerek yaşamlarına devam edebilmişlerdir.¹¹³³ Tıbbi yaklaşımın hakim olduğu dönemde ise engelli bireyler, üretken olmayan,¹¹³⁴ başkalarına bağımlı olan,¹¹³⁵ tedavi edilmesi gereken¹¹³⁶ ve yaşamlarını sadece sağlık çalışanlarının belirlediği sınırlar içerisinde sürdürebilen kimseler olarak değerlendirilmişlerdir.¹¹³⁷ Engelli bireylerin antropolojik özgürlüğünün yok sayılması, engelli kadınların kısırlaştırılmasına yönelik uygulamalarda da kendini

¹¹³⁰ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.1-2.

¹¹³¹ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.7.

¹¹³² Aköğretmen, “Batı’da Engelli Emeginin Kısa Tarihi: Engellilik Modelleri Bağlamında Bir Değerlendirme”, s.132.

¹¹³³ Vehbi Ünal, “Türkiye’de Engellilik Yaklaşımlarının Sosyal Politika Açısından Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.45, S.2, 2021, s.238.

¹¹³⁴ Ali Kumaş, *İslam Engelliler Hukuku*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018, s.29.

¹¹³⁵ Ünal, “Türkiye’de Engellilik Yaklaşımlarının Sosyal Politika Açısından Değerlendirilmesi”, s.238.

¹¹³⁶ Alemdar, “Sakat, Özürlü ve Engelli Kavramları: Tarifleri ve Farkları”, s.33.

¹¹³⁷ Aköğretmen, “Batı’da Engelli Emeginin Kısa Tarihi: Engellilik Modelleri Bağlamında Bir Değerlendirme”, s.136; Yardımcı, “Sakatlığın Tarihsel İnşası”, s.11.

göstermiş, özellikle 20. yüzyılın sonlarına kadar bu tür uygulamalar engelli bireylere hiçbir söz hakkı tanınmadan yaygın biçimde gerçekleştirilmiştir.¹¹³⁸

Bugün dahi engelli bireyler, toplum tarafından normal olmayan, belli işlevleri yerine getiremeyen, zayıf ve başkalarının yardımına muhtaç kişiler olarak etiketlenmekte ve ötekileştirilmektedir.¹¹³⁹ Toplumun engelli bireylerin özelliklerini, yeteneklerini, kapasitelerini ve gereksinimlerini yeterince kavrayamaması,¹¹⁴⁰ temel hak sahibi, özgür ve eşit bireyler olduklarını göz ardı etmesi¹¹⁴¹ ve bunların sonucu olarak engellilerin sosyal yaşamın dışında kalması,¹¹⁴² çağdaş toplumların aşması gereken önemli sorun alanları olarak varlığını sürdürmektedir. Birçok ülkede engelli bireylerin hak ve fiil ehliyetlerini kullanmaları yasalarla engellenmekte, oy kullanma hakları ellerinden alınmakta ve öz-savunma örgütlerinin hukuki statülerinin kabul edilmemesi yoluyla sistematik bir ayrımcılığa maruz bırakıldıkları gözlemlenmektedir.¹¹⁴³

Geçmişten bugüne engelliliğe dair kendini gösteren söz konusu yaklaşım ve uygulamalar göstermektedir ki, engelli bireylerin karar verme yeteneklerinin olmadığı, değerler üretemeyecekleri veya etik seçimler yapamayacakları yönündeki önyargılar, tarihin her döneminde varlığını korumuş ve antropolojik özgürlüklerinin görmezden gelinmesine yol açmıştır. Bu durum, özellikle zihinsel engelli bireyler söz konusu olduğunda daha belirgin bir hal almıştır. Oysa antropolojik özgürlük perspektifinden bakıldığında, her insanın kendi kapasitesi ölçüsünde değerler meydana getiren ve etik ilkeler doğrultusunda seçimler yapabilen bir varlık olduğu açık biçimde görülecektir.¹¹⁴⁴ Bu nedenle, engelli bireylerin antropolojik özgürlüklerini tanımak ve desteklemek, insan hakları temelli bir toplum için vazgeçilmez bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Zira değerler bilgisi ışığında hareket etme olanağına sahip kişilerin, bu nitelikleriyle tanınmaması, başka bir anlatımla kişilerin antropolojik özgürlüklerinin görmezden gelinmesi, seslerinin duyulmasını engelleyerek, toplumsal yaşamda sistematik bir adaletsizliği

¹¹³⁸ Gül Rana Ünal Karakaş, *Türk Özel Hukukunda Zihinsel Engellilerin Hukuki Temsili*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2024, s.1-2.

¹¹³⁹ Akbulut, “Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı”, s.23; Gedikli, “İstihdamda Engelli Kadın: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, s.96.

¹¹⁴⁰ Sungur Ergenoğlu, *Mimarlıkta Kapsayıcılık: Herkes İçin Tasarım*, s.16.

¹¹⁴¹ Gedikli, “İstihdamda Engelli Kadın: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, s.89.

¹¹⁴² Gedikli, “İstihdamda Engelli Kadın: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, s.83.

¹¹⁴³ Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General Comment No. 7*, Para.12.

¹¹⁴⁴ Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.7.

körükleyebilecektir.¹¹⁴⁵ Bunun sonucunda ise kişiler, insanlık onurlarını zedeleyen ve toplumsal katılımlarını engelleyen yapısal bir ayrımcılıkla karşı karşıya kalabilecektir.

Kuçuradi'nin sınıflandırmasında etik özgürlük, antropolojik özgürlüğün kişiler tarafından değer bilinci ve etik ilkeler doğrultusunda yaşama geçirilmesini ifade etmektedir.¹¹⁴⁶ Engellilik bağlamında etik özgürlük, hem engelli bireylerin etik özgürlüklerinin geliştirilmesi hem de toplumun engelli bireylere yönelik etik bilincinin güçlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Engelli bireylerin etik özgürlüklerinin geliştirilmesi, öncelikle değer bilincine sahip ve etik seçimler yapabilen özneler olarak kabul edilmelerini gerektirmektedir. Zira bu kabul, engelli bireylerin kendi yaşamlarına ilişkin kararları alabilmeleri ve bu kararların sorumluluğunu üstlenebilmeleri için gerekli zemini sağlayabilecektir. Özellikle eğitim süreçlerinde engelli bireylerin etik değer bilincinin güçlendirilmesi ve karar alma kapasitelerinin desteklenmesi, etik özgürlüklerinin geliştirilmesi açısından vazgeçilmez bir koşul olarak öne çıkmaktadır.

Engelli hakları savunuculuğunda etik özgürlük, mücadelenin etik temellerinin güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Engelli aktivistlerinin ve örgütlerinin, insanın değerinin bilgisi ışığında hareket etmeleri ve etik ilkeleri rehber edinmeleri, hak mücadelesinin meşruiyetini artıracak ve toplumsal dönüşümün sağlanmasında etkili olacaktır. Bu bağlamda etik özgürlük, engelli haklarının salt yasal düzenlemeler yoluyla değil, aynı zamanda etik bir bilinç temelinde korunması gerektiğini ortaya koyan bir kavram olarak da anlam kazanacaktır.

Karar alma süreçlerinde engelli bireylerin etik özgürlüğünün tanınması, özellikle tıbbi müdahaleler,¹¹⁴⁷ eğitim seçimleri,¹¹⁴⁸ yaşam düzeninin belirlenmesi¹¹⁴⁹ gibi konularda

¹¹⁴⁵ Uygur, *Hukukta Adaletsizliği Görmek*, s.103-111.

¹¹⁴⁶ Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.20; Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.7.

¹¹⁴⁷ Engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişimlerinde, kendi tedavi süreçlerine ilişkin kararlara aktif katılımlarının sağlanması, süreçteki tüm aktörlerin desteğiyle uygun iletişim yöntemleri ve araçlar kullanılarak gerçekleştirilmeli ve bu katılım, kişi merkezli sağlık bakımının vazgeçilmez bir unsuru olarak görülmelidir. (William F. Sullivan, John Heng, “Supporting Adults with Intellectual and Developmental Disabilities to Participate in Health Care Decision Making”, *Canadian Family Physician*, Vol.64, Suppl 2, 2018, s.32).

¹¹⁴⁸ Kapsayıcı eğitim hakkının hayata geçirilmesi için taraf devletlerin, engelli çocuklar da dahil olmak üzere tüm engellileri ve temsilci örgütlerini eğitim politikalarının planlanması, uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi süreçlerine aktif olarak dahil etmesi ve hem kamu hem de özel eğitim kurumlarının engelli kişilerin görüşlerini dikkate alması gerekmektedir. (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General Comment No. 7*, Para.85).

büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda geleneksel yaklaşımların aksine, bu kararların başkaları tarafından engelli birey adına alınması yerine, engelli bireyin kendi değerlendirmelerini yapabilmesi ve seçimlerini gerçekleştirebilmesi desteklenmelidir. Bu noktada destekli karar alma mekanizmaları, etik özgürlüğün pratikte hayata geçirilmesinin önemli bir aracı olarak belirlemektedir.¹¹⁵⁰

Etik özgürlük bakış açısı aynı zamanda, engelli bireylere yönelik profesyonel hizmetlerin sunumunda da belirleyici bir rol oynamaktadır. Sağlık çalışanları, eğitimciler, sosyal hizmet uzmanları gibi profesyonellerin, engelli bireylerin etik özgürlüklerine saygı göstermeleri ve bu özgürlüğün geliştirilmesini desteklemeleri gerekmektedir. Bu yaklaşım, hizmet sunumunun koruyucu ve kısıtlayıcı bir anlayıştan uzaklaşarak, engelli bireyin özerkliğini ve karar alma kapasitesini merkeze alan bir çerçevede gerçekleştirilmesini sağlamaktadır.

Toplumsal dönüşüm açısından etik özgürlük, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam ve eşit katılımının etik temellerini oluşturmaktadır. Engelli bireylerin etik özgürlüklerinin tanınması ve desteklenmesi, toplumun eşit üyeleri olarak kabul edilmelerinin ve saygı görmelerinin ön koşulu niteliğindedir.

Kuçuradi'nin sınıflandırmasında toplumsal özgürlük, bir toplumdaki ilişkilerin düzenlenmesinde insan değerini ve temel hakları koruyacak ilkelerin esas alınmasını ifade etmektedir.¹¹⁵¹ Bu bağlamda engellilik açısından toplumsal özgürlük, engelli bireylerin insan onuru ve haklarının toplumsal ilişkilerin her düzeyinde korunmasını ve geliştirilmesini gerektirmektedir.

Kişi açısından toplumsal özgürlük incelendiğinde, ilk olarak moral özgürlük kavramının engellilik bakış açısıyla ele alınması gerekmektedir. Bilindiği gibi moral özgürlük, bireyin toplumsal değer yargılarına aykırı davranış ve düşüncelerinden dolayı

¹¹⁴⁹ Engelli Hakları Sözleşmesi'nin 19. maddesi, engelli bireylerin diğer bireylerle eşit şekilde bağımsız yaşama, topluma dahil olma ve kendi yaşamlarıyla ilgili kararları özgürce alma haklarını güvence altına almaktadır.

¹¹⁵⁰ Destekli Karar Alma, engelli bireylerin kendi yaşamları hakkındaki seçimleri yaparken güvendikleri kişilerden oluşan bir ekipten destek almalarını sağlayan bir sistemdir. Bu sistem, engelli bireyin yerine bir vasiinin karar vermesini öngören vesayet uygulamasına alternatif olarak geliştirilmiş olup, kişinin kendi kararlarını vermesine olanak tanımaktadır. Engelli bireyler özellikle sağlık bakımı, yaşam düzenlemeleri, ilişkiler ve mali konularda karar verme desteğine ihtiyaç duyabilmektedir. Süreç, kişinin desteğe ihtiyaç duyduğu alanları ve destek türünü belirlemesiyle başlamakta, güvendiği destekçileri seçmesiyle devam etmekte ve tarafların bireyin kararlarına saygı göstereceğini taahhüt ettiği bir anlaşmanın imzalanmasıyla resmileşmektedir. Destekli karar alma hakkında detaylı bilgi için bkz. Center for Public Representation, "About Supported Decision-Making", *Supported Decision-Making*, <https://supporteddecisions.org/about-supported-decision-making/>, (E.T. 01.01.2025).

¹¹⁵¹ Kuçuradi, "Özgürlük ve Kavramları", s.13.

olumsuz tepkilerle karşılaşmamasını ifade etmektedir.¹¹⁵² Moral özgürlük bağlamında engellilik olgusuna bakıldığında, engelli bireylerin toplumsal kabul ve saygı görme noktasında ciddi sorunlarla karşılaştıkları görülmektedir.¹¹⁵³ Toplumun değer yargıları ve önyargıları, engelli bireylerin farklı yaşam seçimlerini ve kendilerini ifade etme biçimlerini kısıtlayabilmektedir. Örneğin, engelli bireylerin bağımsız yaşam tercihleri,¹¹⁵⁴ eğitim ve meslek seçimleri,¹¹⁵⁵ evlenme ve aile kurma kararları¹¹⁵⁶ gibi konularda, toplumsal değer yargılarından kaynaklanan baskı ve kısıtlamalarla karşılaşmaları sıklıkla söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla toplumun engelli bireyleri işlevsiz elemanlar olarak değerlendirmesi¹¹⁵⁷ ve diğer bireylerin gerçekleştirdiği eylemlerin engelliler tarafından yerine getirilemeyeceği inancını taşıması,¹¹⁵⁸ söz konusu bireylerin toplumla bütünleşmesini engellemekte,¹¹⁵⁹ etkin ve bağımsız biçimde yaşamın her alanında var olabilmelerini güçleştirmektedir.¹¹⁶⁰

Kişi açısından toplumsal özgürlüğün diğer bir görünümü olan hukuksal özgürlükler çerçevesinde engelli hakları ele alındığında, hem temel özgürlükler hem de kamu özgürlükleri boyutunda kapsamlı düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Temel özgürlükler bağlamında, engelli bireylerin yapısal olanaklarını gerçekleştirirken herhangi bir engelle karşılaşmamaları için gerekli yasal güvencelerin sağlanması gerekmektedir. Bu kapsamda ayrımcılık yasağı, erişilebilirlik ilkesi, bağımsız yaşam hakkı gibi temel hak ve ilkelerin yasal düzeyde tanınması ve korunması önem taşımaktadır.

Kamu özgürlükleri açısından ise devletin, engelli bireylerin haklardan etkin biçimde yararlanabilmeleri için gerekli kurumsal yapıları oluşturması ve kaynakları tahsis etmesi gerekmektedir. Bu bağlamda eğitim, sağlık, istihdam, sosyal güvenlik gibi alanlarda engelli

¹¹⁵² Gedik, “İ. Kuçuradi’nin İnsan Hakları Görüşü”, s.20, Kuçuradi, “Özgürlük ve Kavramları”, s.15.

¹¹⁵³ Cameron, “Not Our Problem: Impairment as Difference, Disability as Role”, s.12.

¹¹⁵⁴ Pek çok engelli birey, yaşamları boyunca toplumun ve ailelerinin korumacı tutumları ile karşı karşıya kalmakta, bu tutumlar ile engelli bireylerin bağımsız yaşam becerilerini geliştirmeleri engellenmekte, bu durum ise eğitim ve iş yaşamı ile toplumsal hayata aktif katılımlarını sınırlandırmaktadır. (Kanyılmaz Polat, “Engelli Bireylerin Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Nitel Bir Araştırma: Çanakkale Örneği”, s.876).

¹¹⁵⁵ Engelli bireylere yönelik toplumsal kabul ve saygının hakim kılınması ve bu bireylerin günlük yaşamda görünürlüklerinin artırılması, eğitim ve meslek seçimlerindeki tercihlerine saygı duyulmasına ve bu alanlarda fırsat eşitliği sağlanmasına bağlıdır. (Burcu, “Türkiye’deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği”, s.52).

¹¹⁵⁶ Aile kurmak isteyen engelli bireyler, hem kendi ailelerinin kısıtlayıcı tutumlarıyla hem de toplumun önyargılı yaklaşımlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. (Kaldık, “Engelli Bireylerin Sosyal Dışlanma Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma”, s.410-411).

¹¹⁵⁷ Kaldık, “Engelli Bireylerin Sosyal Dışlanma Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma”, s.405.

¹¹⁵⁸ Burcu, “Türkiye’deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği”, s.41.

¹¹⁵⁹ Kaldık, “Engelli Bireylerin Sosyal Dışlanma Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma”, s.401.

¹¹⁶⁰ Erol Karaca, Nam, “Kronik Bir Sosyal Sorun: Engellilere Yönelik Ayrımcılık”, s.167; Kaldık, “Engelli Bireylerin Sosyal Dışlanma Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma”, s.412.

bireylere yönelik erişilebilirlik düzenlemelerinin yapılması ve destek hizmetlerinin sağlanması, kamu özgürlüklerinin somut görünümüleri olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle engelli bireylerin belirli durumlarda ihtiyaç duyduğu makul düzenlemeler, kamu özgürlüklerinin yaşama geçirilebilmesinin temel araçlarını oluşturmaktadır.

Devlet açısından toplumsal özgürlük bağlamında bir değerlendirme yapıldığında, engelli bireylerin haklarının korunması ve geliştirilmesi için kapsamlı bir devlet politikasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu politika, hem yasal düzenlemeleri hem kurumsal yapılanmayı hem de kaynak tahsisini içeren bütüncül bir yaklaşımı gerektirmektedir. Devletin bu alandaki rolü, yalnızca hizmet sunumu ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda toplumsal farkındalığın artırılması ve engelli bireylerin toplumsal yaşama tam katılımının desteklenmesini de kapsamalıdır. Nitekim engelli bireyleri hasta ve toplumsal yaşama katılması mümkün olmayan kişiler olarak ele alan tıbbi model yaklaşımı, günlük yaşamdan hizmet sunumuna, planlamadan yazılı metinlere kadar hayatın her alanına nüfuz etmiş durumdadır.¹¹⁶¹ Bu yaygın tıbbi bakış açısının dönüştürülmesi için devletin, hizmet sunum biçimlerinden toplumsal söylemlere kadar tüm alanlarda kapsamlı politikalar geliştirmesi ve uygulaması gerekmektedir.

Toplumsal özgürlük, engelli bireylerin toplumsal yaşamın tüm alanlarına eşit katılımını sağlayacak dönüşümün gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu dönüşüm, fiziksel çevrenin erişilebilirliğinden tutum ve davranışların değişimine, kurumsal yapıların dönüşümünden hizmet sunum modellerinin yeniden tasarlanmasına kadar geniş bir alanı içermelidir.

Özetle, Kuçuradi'nin toplumsal özgürlük kavramı, engelli hakları alanında hem teorik bir çerçeve sunmakta hem de pratik dönüşümün yönünü belirlemektedir. Bu yaklaşım, engelli bireylerin haklarının korunması ve geliştirilmesi için gerekli toplumsal, hukuki ve kurumsal değişimin temellerini oluşturmaktadır.

Kuçuradi'nin özgürlük sınıflandırmasının engelli hakları bağlamında analizi, engellilik olgusunun ve hakların güvence altına alınması için yürütülmesi gereken faaliyetlerin daha kapsamlı ve bütüncül bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Antropolojik özgürlük, engelli bireylerin insansal olanaklarının ve değerler üretme kapasitelerinin tanınmasını sağlarken; etik özgürlük, engelli bireylerin karar alma

¹¹⁶¹ Cameron, “*Not Our Problem: Impairment as Difference, Disability as Role*”, s.14.

süreçlerindeki özerkliklerinin ve hak mücadelesinin etik temellerinin güçlendirilmesine ışıktutmaktadır. Toplumsal özgürlük boyutu ise, engelli bireylerin haklarının korunması ve geliştirilmesi için gerekli toplumsal dönüşümün çerçevesini çizmektedir. Bu üç boyutun birbiriyle ilişkisi, engelli hakları alanındaki teorik tartışmaların zenginleşmesine ve pratik uygulamaların daha sağlam temellere oturtulmasına katkıda bulunmaktadır.

4.6. Engelli Hakları ve İnsan Onuru: Kuçuradi'nin Kavramsal Çerçevesinden Bir Okuma

Engellilik çalışmalarında, bireylerin deneyimlerini ve haklarını anlamlandırmada tercih edilen kavramların önemi yadsınmaz.¹¹⁶² Bu noktada, engelliliğe ilişkin insan hakları temelli yaklaşımın oluşumunda, insan onuru kavramının belirleyici bir etken olarak öne çıktığı görülmektedir.¹¹⁶³ Bu nedenle söz konusu kavramın engellilik bağlamında taşıdığı anlamın ortaya konması ve benzer kavramlardan ayırt edilmesi oldukça önem taşımaktadır.

Kuçuradi'nin onur, şeref ve gurur kavramlarına ilişkin yaptığı ayrımlar ve analizler, engellilik alanında yeni bir bakış açısı sunma potansiyeline sahiptir. Özellikle engelli bireylerin toplumsal konumlarını, haklarını ve deneyimlerini anlamada bu kavramsal çerçeve, önemli açılımlar sağlayabilecek niteliktedir.

Onur ve engellilik kavramlarının kesişiminde, akademik literatürde kayda değer bir araştırma eksikliği göze çarpmaktadır.¹¹⁶⁴ İnsan onurunun engelli bireylerin temel haklarının teminindeki kritik rolü göz önüne alındığında, bu kişilerin yaşam deneyimlerini merkeze alan ve bu deneyimlerden beslenen kapsamlı bir onur kavramsallaştırmasının geliştirilmesi elzem görünmektedir.¹¹⁶⁵ Bu noktada Kuçuradi'nin insan onurunu benzer kavramlardan ayıran yaklaşımının, engellilik deneyimlerinin anlamlandırılmasında ve bu deneyimlerden yola çıkan bir onur tanımının yapılmasında önemli bir kapı aralayacağı düşünülmektedir.

¹¹⁶² Alemdar, “Sakat, Özürlü ve Engelli Kavramları: Tarifleri ve Farkları”, s.34; Kahraman Güloğlu, “Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye’deki Durum”, s.292; Şişman, “Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, s.69.

¹¹⁶³ Çelik, “Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu”, s.232.

¹¹⁶⁴ Kelsey Chapman, Angel Dixon, Elizabeth Kendall, Kelly Clanchy, “Defining Dignity at the Intersection of Disability: A Scoping Review”, *Disability and Rehabilitation*, Vol.46, No.23, 2024, s.5405.

¹¹⁶⁵ Chapman, Dixon, Kendall, Clanchy, “Defining Dignity at the Intersection of Disability: A Scoping Review”, s.5405.

Engelli bireylerin tarih boyunca karşılaştıkları ayrımcılık, dışlanma ve ötekileştirme pratiklerinin temelinde, çoğu zaman insan onuruna ilişkin yanlış kavrayışlar yatmaktadır.¹¹⁶⁶ Toplamların engelliliğe yaklaşımında, şeref ve gurur kavramlarının yanlış yorumlanması ve bu kavramların insan onuruyla karıştırılması, engelli bireylerin temel haklarının ihlaline zemin hazırlayabilmektedir. Engelli bireylerin insan onuruna ilişkin yapılan çalışmaların çoğunluğunda da, onur kavramının şeref ve gurur kavramlarıyla ilişkilendirilerek veya anlamdaş biçimde tanımlandığı göze çarpmaktadır.¹¹⁶⁷ Bu bağlamda, Kuçuradi'nin söz konusu kavramları birbirinden net bir şekilde ayırması ve özellikle insan onurunu evrensel ve vazgeçilmez bir değer olarak konumlandırması, engellilik alanında yaşanan pek çok soruna yeni bir perspektiften yaklaşma olanağı sunabilecektir.

İnsan onurunun, kişinin yapıp ettiklerinden ya da toplumsal konumundan bağımsız olarak, salt insan olması nedeniyle kendisinde bulunan bir değer olduğu anlayışı,¹¹⁶⁸ engelli bireylerin haklarının temellendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu yaklaşım, engelliliği bir "eksiklik" ya da "kusur" olarak gören geleneksel bakış açılarının sorgulanmasına ve engelli bireylerin insan onurunun tartışmasız taşıyıcıları olarak kabul edilmesine zemin hazırlamaktadır. Özellikle zihinsel engelli bireyler söz konusu olduğunda, insan onurunun akıl yürütme kapasitesi ya da toplumsal başarılarla ilişkilendirilmesinin yol açtığı sorunlar, Kuçuradi'nin kavramsallaştırması ışığında yeniden değerlendirilebilecektir.

Şeref kavramının toplumsal değer yargılarıyla olan yakın ilişkisi, engelli bireylerin toplumsal konumlarının anlaşılmasında önemli ipuçları sunmaktadır. Kimi toplumlarda engelliliğin bir "utanç kaynağı" olarak görülmesi ve engelli bireylerin ailelerinin şerefini zedeleyen bir durum olarak algılanması,¹¹⁶⁹ şeref kavramının göreceli ve kültürel yapısından kaynaklanmaktadır. Bu algı, engelli bireylerin ve ailelerinin toplumsal yaşamdan dışlanmalarına, eğitim ve sağlık gibi temel haklardan mahrum bırakılmalarına yol açabilmektedir.

Gurur kavramının kişinin öz-imgesine dayalı yapısı ise, engelli bireylerin kendilerine ilişkin algılarının ve toplumsal tutumların bu algılar üzerindeki etkisinin anlaşılmasında yol gösterici olabilecektir. Engellilik deneyiminin bireysel ve öznel

¹¹⁶⁶ Kaldık, "Engelli Bireylerin Sosyal Dışlanma Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma", s.394.

¹¹⁶⁷ Chapman, Dixon, Kendall, Clanchy, "Defining Dignity at the Intersection of Disability: A Scoping Review", s.5407.

¹¹⁶⁸ Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.72-73.

¹¹⁶⁹ Nazlı, "Öteki Beden": Bir Ötekilik Biçimi Olarak Engelli Beden ve Engellilik", s.18.

boyutlarının analiz edilmesinde, gurur kavramının sunduğu bakış açısı önemli çıkarımlar yapılmasını mümkün kılma potansiyeline sahiptir.

İnsan onuru kavramı, engellilik alanında hem teorik tartışmaların hem de pratik uygulamaların merkezinde yer almaktadır.¹¹⁷⁰ Nitekim Engelli Hakları Sözleşmesi, insan onuru kavramına diğer insan hakları sözleşmelerinden daha fazla önem veren en yeni uluslararası belge olma niteliğine sahiptir.¹¹⁷¹ Bu bağlamda kavramın önemi, Sözleşme'nin hazırlık çalışmaları sırasında açıkça ortaya konmuş, insan onuru teriminin başlıkta kalması mı yoksa metnin başka bir bölümüne mi yerleştirilmesi gerektiğine karar verilmesi hususunda son oturumlara kadar yoğun tartışmalar sürdürülmüştür.¹¹⁷²

İnsan onuru, insan hakları konusunda bu denli merkezi bir yer tutsa da, kavramın anlamının kişiler ve toplumlar tarafından bilinmiyor oluşu nedeniyle zaman zaman kuşkuyla bakılan ve üzerinde farklı görüşlerin ortaya konduğu bir tartışma alanı oluşturmaktadır.¹¹⁷³ Bu kavramın anlamının tam olarak bilinmiyor oluşu, özellikle engellilik bağlamında önemli sonuçlar doğurmaktadır. Kavramın hukuki belgelerde ve insan hakları literatüründe net bir tanımının bulunmaması, engelli bireylerin haklarının korunmasında ve geliştirilmesinde bazı zorlukları beraberinde getirmektedir.¹¹⁷⁴

İnsan onuru kavramının belirsizliğinin, engellilik alanında iki temel zorluğa yol açtığı görülmektedir. İlk olarak, engelli bireylerin haklarının ihlaline yönelik uygulamaların insan onuruna aykırı olup olmadığının değerlendirilmesinde net ölçütler bulunmamakta,¹¹⁷⁵ bu durum hukuki korumayı zayıflatmaktadır. İkinci olarak ise, insan onurunun belirsizliği, bazı durumlarda kültürel görecelilik argümanlarının engelli bireylerin haklarını sınırlandırmak için kullanılmasına zemin hazırlamaktadır.¹¹⁷⁶

¹¹⁷⁰ Kelsey Chapman, Angel Dixon, Carolyn Ehrlich, Elizabeth Kendall, “Dignity and the Importance of Acknowledgement of Personhood for People With Disability”, *Qualitative Health Research*, Vol.34, No.1-2, 2023, s.143.

¹¹⁷¹ Çelik, “Exploring the Use of the Concept of Human Dignity in Disability Human Rights Law: From the CRPD to EctHR”, s.27.

¹¹⁷² Emily Kakoullis, Yoshiro Ikehara, “Purpose”, in *The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: A Commentary*, Eds.: Ilias Bantekas, Michael A. Stein, Dimitris Anastasiou, Oxford University Press, Oxford 2018, s.42-44.

¹¹⁷³ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.2.

¹¹⁷⁴ Chapman, Dixon, Ehrlich, Kendall, “Dignity and the Importance of Acknowledgement of Personhood for People With Disability”, s.143.

¹¹⁷⁵ Çelik, “Exploring the Use of the Concept of Human Dignity in Disability Human Rights Law: From the CRPD to EctHR”, s.48.

¹¹⁷⁶ Nitekim insan onuru kavramının evrensel bir değer olarak kabul edilmemesi ve bunun yerine kültürel görecelilik anlayışının benimsenmesi, engellilik konusunda farklı kültürel yaklaşımların ayrımcı uygulamalarını

İnsan onurunun engellilik alanındaki rolü ise, üç temel boyutta incelenebilecek niteliktedir. İlk olarak, kavram engelli haklarının temellendirilmesinde, bu hakların neden gerekli olduğunun anlaşılmasında merkezi bir işlev görmektedir.¹¹⁷⁷ Her engelli bireyin salt insan olması nedeniyle sahip olduğu onur, hakların evrenselliğinin ve devredilemezliğinin temelini oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, engelliliğin tıbbi modelinden sosyal modele geçişte önemli bir kavramsal zemin sağlamaktadır.

İkinci olarak, insan onuru engelli haklarının yorumlanmasında ve uygulanmasında yol gösterici bir ilke olarak anlam kazanmaktadır.¹¹⁷⁸ Eğitim, sağlık, toplumsal yaşama katılım, bağımsız yaşam gibi temel hakların içeriğinin belirlenmesinde, onur kavramı belirleyici rol oynamaktadır. Bir uygulamanın insan onuruyla bağdaşıp bağdaşmadığı, engelli haklarının ihlal edilip edilmediğinin değerlendirilmesinde önemli bir ölçüt oluşturmaktadır.

Üçüncü boyut ise kurumsal düzeyi kapsamaktadır. Devletlerin ve kamu kurumlarının engelli bireylerin haklarını koruma ve geliştirme yükümlülüğü, insan onuru kavramıyla doğrudan ilişkilidir.¹¹⁷⁹ Bu bağlamda insan onuru, politika yapıcılarının ve uygulayıcıların eylemlerini yönlendiren temel bir değer olarak ortaya çıkmaktadır.

İnsan onurunun şeref ve gurur kavramlarından ayrıştırılması, engellilik alanında özel bir önem taşımaktadır. Bu kavramsal ayrımın pratik sonuçları, engellilik politikalarının ve uygulamalarının şekillenmesinde görülmektedir. Şeref ve gurur gibi öznel ve bağlamsal kavramların aksine, insan onurunu merkeze alan bir yaklaşım, engelli bireylerin haklarının kültürel görecelilik argümanlarıyla sınırlandırılmasının önüne geçmekte ve evrensel standartların belirlenmesine imkan vermektedir.

Kuçuradi'nin şeref kavramına ilişkin çözümlemeleri, engellilik alanında yaşanan ayrımcılığın ve hak ihlallerinin temellerinin anlamlandırılmasına olanak sağlamaktadır.

meşrulaştırma riskini taşımaktadır. (Drake University, Nelson Institute, “*The Human Rights Crisis of Persons with Disabilities*”, s.12, <https://www.drake.edu/media/departments/offices/nelsoninstitute/documents/Human%20Rights%20Crisis%20of%20Persons%20with%20Disabilities.pdf>, E.T. 04.01.2025).

¹¹⁷⁷ Çelik, “*Exploring the Use of the Concept of Human Dignity in Disability Human Rights Law: From the CRPD to EctHR*”, s.32.

¹¹⁷⁸ Çelik, “*Exploring the Use of the Concept of Human Dignity in Disability Human Rights Law: From the CRPD to EctHR*”, s.32.

¹¹⁷⁹ Gökçek Karaca, “*Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Engelli Hakları*”, s.56.

Başka bir anlatımla Toplumsal algılara bağlı olarak değişkenlik gösteren şeref anlayışı,¹¹⁸⁰ engelli bireylerin yaşadığı ayrımcılığın ve hak ihlallerinin temel kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Nitekim engellilik algısı ve buna bağlı olarak gerçekleşen ayrımcılık kültürden kültüre değişiklik göstermekte, toplumsal yapıların bu konuda belirleyici bir rol üstlendiği gözlemlenmektedir.¹¹⁸¹ Dolayısıyla engellilik, bireyin fiziksel veya zihinsel farklılıklarından ziyade, içinde yaşadığı toplumun ona atfettiği kültürel anlamlarla tanımlanan bir olgu olarak öne çıkmakta, bu kapsamda toplumsal bakış açıları, engelli bireylerin sosyal konumunu ve katılımını doğrudan etkilemektedir.¹¹⁸²

Kuçuradi, şeref kavramını, kişinin değerine veya farz edilen değerine gösterilen saygı olarak tanımlamakta,¹¹⁸³ bu tanım ise kavramın toplumsal algılarla olan yakın ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda şeref toplumsal değer yargılarıyla belirlenen doğası, engelli bireylerin ve ailelerinin yaşadıkları deneyimleri açıklamada önemli bir analitik araç sunmaktadır.

Engelliliğin bir "utanç kaynağı" olarak görülmesi ve ailenin şerefini zedeleyen bir durum olarak algılanması, şeref kavramının göreceli ve kültürel yapısının doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Engelli bireylerin kendilerini toplumsal değer sisteminin dışında konumlandırmaları ve "şerefli" sayılmak için gerekli görülen normlara uyamadıkları düşüncesi, öz-değer algılarını olumsuz etkileyebilmektedir. Zira engelli bireylerin kendilerini algılayış biçimleri, toplumun kendilerine yönelik olumsuz tutum ve davranışlarından etkilenmekte ve bu durum, diğer bireylerin jestler, sözler ve bakışlarla kendini gösteren dışlayıcı yaklaşımı ve medyanın engelliliği bir kişisel trajedi olarak dayatması ile pekiştirilmektedir.¹¹⁸⁴ Bunun sonucunda engelli bireyler toplumsal yaşama katılımlarını kendi iradeleriyle sınırlandırma eğilimi gösterebilmektedir.

Engelli bir aile üyesinin bulunması, ilgili ailenin toplumsal itibarını zedeleyen bir durum olarak algılandığında, aile üyeleri bu durumu gizleme, engelli bireyi toplumdan uzak tutma veya kurumlara yerleştirme gibi stratejiler geliştirebilmektedir.¹¹⁸⁵ Bu stratejiler, ailenin şerefini koruma çabası olarak meşrulaştırılmaktadır. Toplumun şeref anlayışı,

¹¹⁸⁰ İspir, "İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı", s.20.

¹¹⁸¹ Burcu, "Türkiye'deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği", s.37.

¹¹⁸² Burcu, "Türkiye'deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği", s.37.

¹¹⁸³ Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.73.

¹¹⁸⁴ Cameron, "Not Our Problem: Impairment as Difference, Disability as Role", s.12.

¹¹⁸⁵ Songül Duran, Sibel Ergün, "The Stigma Perceived by Parents of Intellectual Disability Children: An Interpretative Phenomenological Analysis Study", *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, C.19, S.4, 2018, s.391.

engelli bireylerin varlığını bir "kusur" veya "eksiklik" olarak kodladığında, bu algı sistematik ayrımcılığın zeminini oluşturmaktadır.

Kuçuradi'nin işaret ettiği gibi, şeref kavramının etik değerlerden ziyade toplumsal değer yargılarına dayanması,¹¹⁸⁶ engelli bireylerin haklarının ihlalini meşrulaştıran bir işlev görmektedir. Eğitim hakkının engellenmesi, engelli bireyin "eğitilemez" olduğu varsayımıyla normalleştirilmekte, istihdam olanaklarının kısıtlanması, "üretken olamayacağı" önyargısıyla meşrulaştırılmakta, sosyal yaşama katılımın sınırlanması ise engelliliğin "görünmez" kılınması gereken bir durum olarak algılanmasıyla haklılaştırılmaktadır.

Şeref kavramının göreceli yapısının engelli hakları üzerindeki olumsuz etkilerini aşmak için, insan onuru temelli bir yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir.¹¹⁸⁷ Bu yaklaşım, engelli bireylerin ve ailelerinin karşılaştıkları ayrımcılığın kavramsal temellerini sarsarak, daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir toplumsal yapının oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Kuçuradi'nin gururu, kişinin kendisiyle olan ilişkisi içerisinde hissettiği bir duygu olarak tanımlaması,¹¹⁸⁸ engelli bireylerin deneyimlerinin anlaşılmasında yeni bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Gurur duygusunun kişinin öz-imgesiyle olan yakın ilişkisi, engelli bireylerin kendilerine yönelik algılarının oluşumunu ve bu algının toplumsal etkileşimlerle nasıl şekillendiğinin anlaşılmasını mümkün kılmaktadır.

Engellilik bağlamında gurur duygusu, çoğunlukla toplumsal önyargıların içselleştirilmesi sonucunda olumsuz bir biçimde deneyimlenmektedir.¹¹⁸⁹ Engelli bireylerin kendilerine yönelik oluşturdukları imge, çoğu zaman toplumun "sağlam", "normal", "yeterli" gibi değer yüklü kavramlarından etkilenmekte ve bu durum öz-değer algılarını zedeleyebilmektedir. Başka bir anlatımla toplumsal önyargılar ve ayrımcı tutumlar, engelli bireylerin öz-imgesini olumsuz yönde etkileyebilmekte, bu da gurur duygusunun zedelenmesine yol açabilmektedir.¹¹⁹⁰ Ancak Kuçuradi'nin yaklaşımı ışığında, bu durumun engelli bireylerin onurunu zedelediği, aksine ayrımcı tutumları sergileyen kişilerin kendi onurlarına zarar verdikleri görülmektedir.

¹¹⁸⁶ Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.73.

¹¹⁸⁷ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.25.

¹¹⁸⁸ Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.74.

¹¹⁸⁹ Cameron, "Not Our Problem: Impairment as Difference, Disability as Role", s.13.

¹¹⁹⁰ Kaldık, "Engelli Bireylerin Sosyal Dışlanma Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma", s.394.

Gurur duygusunun etik değerlerle çelişebilen yapısı, engellilik alanında başka olumsuz sonuçları ve etkileri de beraberinde getirebilmektedir. Örneğin, bazı engelli bireyler veya aileleri, engellilik durumunu tamamen reddederek veya gizleyerek toplumun tabiriyle "normal" görünmeye çalışabilmektedirler.¹¹⁹¹ Bu tutum, kişinin öz-imgesini "normallik" ideali üzerine kurmasından kaynaklanmakta ve çoğu zaman insan onuruyla çelişen sonuçlar doğurabilmektedir. Benzer şekilde, engelli olmayan bireylerin gurur duygusu da engelli bireylerin haklarının ihlaline yol açabilmektedir. Fiziksel veya zihinsel "üstünlük" algısı üzerine kurulu bir öz-imge, engelli bireylere yönelik ayrımcı tutum ve davranışları meşrulaştırabilmektedir.¹¹⁹² Böyle bir durumda gurur duygusu, insan onurunun evrenselliği ilkesiyle çatışarak, hak ihlallerinin kaynağı haline gelebilmektedir.

Gurur duygusunun olumlu bir biçimde deneyimlenmesi de mümkündür. Özellikle engelli hakları hareketi, toplumsal önyargılara ve sonucunda ortaya çıkan ayrımcılık olgusuna karşı bir direniş stratejisi olarak ortaya çıkmıştır.¹¹⁹³ Bu bağlamda gurur, engelli bireylerin kendi varoluşlarını olumlamaları ve farklılıklarını bir zenginlik olarak kabul etmeleri anlamına gelmektedir.¹¹⁹⁴

İnsan onuru temelinde şekillenen bir gurur anlayışı, engelliliği insan çeşitliliğinin doğal bir parçası olarak görmeyi ve her bireyin eşit değere sahip olduğunu kabul etmeyi gerektirmektedir. Bu yaklaşım, hem engelli bireylerin öz-değer algılarının güçlenmesine hem de toplumsal tutumların dönüşmesine katkı sağlayabilecektir.

Şeref ve gurur kavramlarının göreceli yapısı, engelli bireylere yönelik zararlı kültürel pratiklerin meşrulaştırılmasında rol oynamaktadır. Kuçuradi'nin bu kavramları insan

¹¹⁹¹ Duran, Ergün, "The Stigma Perceived by Parents of Intellectual Disability Children: An Interpretative Phenomenological Analysis Study", s.391.

¹¹⁹² Cal Montgomery, "Little Acts of Degradation": Ragged Edge Online Launches Project Cleigh", *Ragged Edge Online*, 3 Ocak 2006, <https://www.raggededgemagazine.com/departments/closerlook/000713.html>, (E.T. 05.01.2025).

¹¹⁹³ İdil Işıl Gül, "Engelliliğe Dayalı Ayrımcılıkla Mücadelede Hukukun Rolü", *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler* içinde, derleyenler: Kenan Çayır, Melisa Soran, Melike Ergün, Karekök Yayınları, İstanbul 2015, s.50.

¹¹⁹⁴ Bu noktada "engellilik gururu" (disability pride), engelliliği bir eksiklik ya da kusur olarak değil, insan çeşitliliğinin değerli ve zenginleştirici bir parçası biçiminde kabul eden önemli ve güçlendirici bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Bu kavram, engelli bireylerin kendi deneyimlerini ve kimliklerini olumlu bir şekilde sahiplenmelerini sağlarken, toplumsal önyargılara ve ayrımcılığa karşı mücadeleyi bir duruş sergilemelerini de desteklemektedir. Engellilik gururu, bireylerin benlik saygılarını korumalarına yardımcı olan bir mekanizma olarak işlev görmektedir, engelli topluluklar arasında dayanışmayı güçlendiren ve kolektif kimlik oluşumuna katkıda bulunan bir anlayışı temsil etmektedir. Söz konusu kavramın, engellilerin karşılaştıkları damgalanmanın olumsuz etkilerini azaltmada nasıl bir rol oynadığını inceleyen bir araştırma için bkz. Kathleen R. Bogart, Emily M. Lund, Adena Rottenstein, "Disability Pride Protects Self-Esteem through the Rejection-Identification Model", *Rehabilitation Psychology*, Vol.63, No.1, 2018, s.155-159.

onurundan ayırması, söz konusu pratiklerin eleştirel bir değerlendirmesini yapmayı olanaklı kılmaktadır. Engelliliğin toplumsal şerefi zedelediği düşüncesi ya da engelli bireylerin gururunu kırdığı varsayılan davranışlar, insan onurunun evrensel ve vazgeçilmez niteliğiyle çelişebilmektedir. Bu noktada Kuçuradi'nin onur kavramını şeref ve gururdan ayıran yaklaşımı, engelli haklarının evrensel niteliğini güçlendiren ve kültürel pratiklerin insan onuruna aykırı sonuçlar doğurmasını engelleyen etik bir zeminin oluşturulmasını mümkün kılmaktadır.

İnsan onurunun evrenselliği ve engelli bireylerin içkin değeri, engellilik çalışmaları alanında paradigmatik bir dönüşümü mümkün kılmaktadır.¹¹⁹⁵ Kuçuradi'nin insan onurunu, kişinin eylemlerinden, toplumsal konumundan ve başarılarından bağımsız olarak tanımlaması, engelli bireylerin insan hakları mücadelesine önemli bir felsefi temel sağlamaktadır. Nitekim İnsan onurunun evrenselliği ve dış etkenlerden bağımsızlığı ilkesi, engelli bireylerin toplumsal konumlarından, yapabilirliklerinden ya da başarılarından bağımsız olarak onur sahibi olduklarını vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, engellilik durumunun kişinin onurunu azaltmadığını veya zedelediğini ortaya koymaktadır.

Kuçuradi insan onurunu "insanın nesnel değerinin öznel karşılığı" biçiminde tanımlamaktadır.¹¹⁹⁶ Bu tanımdan yola çıkıldığında engelli bireylerin insan onuru, bedensel veya zihinsel farklılıklardan bağımsız olarak, her bireyin kendine özgü yapısal olanaklarını gerçekleştirme potansiyelinin öznel bir yansıması şeklinde kavramsallaştırılabilecektir. Nitekim çalışmanın önceki bölümlerinde de vurgulandığı üzere, engelli bireylerin sahip olduğu fonksiyon kayıpları veya kısıtlılıklar, insana özgü yapısal olanaklarını ortadan kaldırmamakta, aksine bu olanakların farklı biçimlerde tezahür etmesine imkan tanımaktadır.

Engelli bireylerin insan onurunun taşıyıcısı olarak konumlandırılması, geleneksel tıbbi modelin "normalleştirme" ve "iyileştirme" söylemlerinin ötesine geçen, engelli bireylerin özerkliğini, bağımsızlığını ve seçim özgürlüğünü dikkate alan bir anlayışı mümkün kılmaktadır.¹¹⁹⁷ Nitekim bireylerin insan onurunun taşıyıcısı olmaları, her insanın özünde var olan ve onu diğer varlıklardan ayıran temel değerlerin bir yansımasını

¹¹⁹⁵ Kakoullis, Ikehara, "Purpose", s.51.

¹¹⁹⁶ Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.72.

¹¹⁹⁷ Çelik, "Exploring the Use of the Concept of Human Dignity in Disability Human Rights Law: From the CRPD to EctHR", s.33.

oluşturmaktadır. Böylece engelli bireylerin salt insan olmalarından kaynaklanan değerleri, herhangi bir önkoşula bağlanmaksızın kabul edilmiş olmaktadır.¹¹⁹⁸

Kuçuradi'nin insan-kişi ayrımı, engelli hakları alanında yaşanan kavramsal karışıklıkları da gidermektedir. İnsan onurunun tür olarak insana has bir nitelik olması, farklı engel türlerine sahip engelli bireylerin onurlarının sorgulanmasının önüne geçmektedir.¹¹⁹⁹

İnsan onurunun kişinin kendi eylemleriyle zedelenebileceği düşüncesi,¹²⁰⁰ engellilik alanında yeni bir sorumluluk anlayışını beraberinde getirmektedir. Bu anlayışa göre, engelli bireylerin haklarını ihlal eden kişiler, aslında kendi onurlarına zarar vermektedirler. Başka bir anlatımla söz konusu anlayış, engelli bireylere yönelik ayrımcı ve dışlayıcı davranışların, bu davranışları sergileyen kişilerin kendi onurlarına zarar verdiğini göstermektedir. Bu şekilde bir yaklaşımın benimsenmesi, engelli haklarının korunmasında kişisel ve toplumsal sorumlulukların önemini vurgulamakta, hak ihlallerinin faillerinin de etik açıdan kendilerine verdikleri zararı görünür kılmaktadır.

Kuçuradi'nin insan onurunu insanın değerinin farkındalığı olarak formüle etmesi,¹²⁰¹ engelli bireylerin insan onurunun anlamlandırılmasında da belirleyici olmaktadır. Nitekim Engelli bireylerin deneyimlediği varoluşsal farklılıkların ve yaşam pratiklerinin incelenmesi, insan onuru kavramının ontolojik boyutlarının daha kapsamlı bir biçimde kavranmasını olanaklı kılmaktadır.¹²⁰²

Kuçuradi'nin yaptığı bu tanımlama, engellilik alanında farkındalık çalışmalarına da yeni bir boyut kazandırmaktadır. Bu tanım, engelli bireylerin değerinin yalnızca teorik düzeyde kabul edilmesinin yeterli olmadığını, bu değer pratik düzeyde de tanınması ve korunması gerektiğini vurgulamaktadır. Böylece farkındalık çalışmaları, salt bilgilendirme faaliyetlerinin ötesine geçerek, etik bir sorumluluk bilincinin geliştirilmesini de gerektirmektedir. Bu bağlamda Engelli Hakları Sözleşmesi'nin 8. Maddesinde kendine yer

¹¹⁹⁸ Quinn, Degener, "Human Rights are for all: A study on the current use and future potential of the United Nations Human Rights instruments in the context of disability", s.14.

¹¹⁹⁹ İspir, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, s.227.

¹²⁰⁰ Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.69.

¹²⁰¹ Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", s.72.

¹²⁰² Lee Ann Basser, "Human Dignity", in *Critical Perspectives on Human Rights and Disability Law*, Eds.: M. H. Rioux, L. Basser, M. Jones, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2011, s.21.

bulan bilinçlendirme yükümlülüğü, insan onuruna saygının güçlendirilmesinde önemli bir araçtır.¹²⁰³

İnsan onurunun insansal olanakların gerçekleştirilmesiyle ilişkisi, engellilik alanında eğitim, istihdam ve toplumsal katılım gibi konulara yeni bir bakış açısı getirmektedir. Bu yaklaşım, engelli bireylerin potansiyellerini gerçekleştirmelerinin önündeki engellerin kaldırılmasını, insan onurunun korunmasının temel bir şartı olarak ortaya koymaktadır. Böylece erişilebilirlik ve makul düzenleme gibi kavramlar, insan onurunun pratik gereklilikleri olarak da anlam kazanmaktadır.¹²⁰⁴

İnsan hakları nasıl insan onurunun pratikteki gerektirdikleri ise,¹²⁰⁵ engelli hakları da engelli bireylerin insan onurunun korunması için gerekli somut taleplerin bütünüdür. Bağımsız yaşam, eğitim, sağlık, çalışma, bilgiye edinme, adalete erişim, kişisel bütünlüğün korunması, özel hayata ve aile hayatına saygı gibi temel haklar, engelli bireylerin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürdürebilmelerinin vazgeçilmez koşulları olarak anlam kazanmaktadır.

Engelli haklarının her biri, engelli bireylerin insansal olanaklarını gerçekleştirebilmeleri ve onurlu bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli olan somut koşulları tanımlamaktadır. Örneğin eğitim hakkı, engelli bireylerin yapısal olanaklarını geliştirmelerinin ve potansiyellerini gerçekleştirmelerinin bir ön şartını teşkil etmektedir. Benzer şekilde çalışma hakkı da, engelli bireylerin ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarını, topluma aktif katılımlarını ve üretken bireyler olarak insansal olanaklarını gerçekleştirmelerini mümkün kılmaktadır.

Kuçuradi'nin yaklaşımında insan hakları nasıl insan onurundan türetiliyorsa,¹²⁰⁶ engelli hakları da engelli bireylerin insan onurundan türetilmektedir. Bu haklar, engelli bireylerin salt insan olmalarından kaynaklanan değerlerinin korunması ve geliştirilmesi için gerekli olan somut talepleri ifade etmektedir.

¹²⁰³ Çelik, “Exploring the Use of the Concept of Human Dignity in Disability Human Rights Law: From the CRPD to EctHR”, s.33.

¹²⁰⁴ Çelik, “Exploring the Use of the Concept of Human Dignity in Disability Human Rights Law: From the CRPD to EctHR”, s.34.

¹²⁰⁵ Kuçuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, s.73.

¹²⁰⁶ Kuçuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, s.72.

Engelli bireylere yönelik ayrımcılık ve hak ihlalleri, yalnızca hukuki bir ihlal değil, aynı zamanda insan onurunun da ihlali anlamına gelmektedir.¹²⁰⁷ Ancak Kuçuradi'nin vurguladığı gibi, bu ihlaller engelli bireylerin onurunu zedelememekte, aksine ihlali gerçekleştiren kişilerin kendi onurlarına zarar vermektedir.

Politika ve uygulamalarda insan onurunun merkeze alınması, engelli bireylerin haklarının etkin bir şekilde korunmasını sağlamaktadır.¹²⁰⁸ Bu yaklaşım, engelliliğe ilişkin çıkarılan yasaların, meydana getirilen sosyal politikaların ve sunulan tüm hizmetlerin insan onurunu koruyacak şekilde düzenlenmesini gerektirmektedir.

Kuçuradi'nin onur, şeref ve gurur kavramlarına ilişkin çözümlemeleri, engellilik çalışmaları alanına önemli katkılar sunmaktadır. Onurun evrensel ve vazgeçilmez niteliği, engelli bireylerin haklarının etik temellerinin belirlenmesinde güçlü bir felsefi zemin oluşturmaktadır.¹²⁰⁹

Şeref ve gurur kavramlarının göreceli yapısının engelli bireylerin yaşamında yarattığı sorunların analizi, ayrımcı tutum ve uygulamaların kaynaklarını anlamayı olanaklı kılmaktadır. Bu kavramsal çerçeve, engellilik alanındaki politika ve uygulamaların insan onurunu merkeze alacak şekilde yeniden düzenlenmesini gerektirmektedir.

İnsan onurunun kişinin kendi eylemleriyle zedelenebileceği düşüncesi, engelli haklarının korunmasında yeni bir sorumluluk anlayışının gelişmesine katkı sağlamakta ve toplumsal sorumluluğun önemine vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşım, hak ihlallerinin faillerinin kendi onurlarına verdikleri zararı görünür kılmakta, hakları ihlal edilen engelli bireylerin onurlarının ise hiçbir şekilde zedelenmediğini göstermektedir.

Gelecekteki araştırmalarda, Kuçuradi'nin kavramsal çerçevesinin engellilik politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasındaki etkilerinin incelenmesi önem taşımaktadır. Ayrıca bu yaklaşımın, engelli bireylerin gündelik yaşam deneyimlerinin anlaşılmasına ve iyileştirilmesine nasıl katkı sağlayabileceği araştırılmalıdır.

¹²⁰⁷ Çelik, “Exploring the Use of the Concept of Human Dignity in Disability Human Rights Law: From the CRPD to EctHR”, s.33.

¹²⁰⁸ Akgül, “Türkiye’de Engelli İstihdam Politikaları ve İŞKUR’un Rolü: Karaman İlinde Bir Araştırma”, s.61; Gökçek Karaca, “Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Engelli Hakları”, s.56.

¹²⁰⁹ Çelik, “Exploring the Use of the Concept of Human Dignity in Disability Human Rights Law: From the CRPD to EctHR”, s.33.

4.7. İnsan Haklarının Etik Boyutunun Engelliler Bakımından Gerektirdikleri

Engelli bireylerin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürdürebilmeleri ve yapısal olanaklarını tam anlamıyla gerçekleştirebilmeleri, hem muamele görme hem de muamele etme boyutlarıyla insan haklarının etkin bir şekilde korunmasına bağlıdır. Bu noktada Kuçuradi'nin insan haklarına ilişkin yaklaşımı, engelli haklarının yalnızca hukuki düzenlemelerle sınırlı olmadığı, aynı zamanda toplumun her kesiminin etik sorumluluklarını da gerektirdiğinin anlaşılmasını mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla Kuçuradi'nin yaklaşımı, engelli haklarının bütüncül bir çerçevede incelenmesini sağlaması yönüyle oldukça önem taşımaktadır.

Kuçuradi'nin insan haklarını muamele görme ve muamele etme boyutlarıyla ele alan etik bakış açısı, engelli hakları alanına ilişkin önemli çıkarımların yapılmasına olanak tanımaktadır. Bu kapsamda muamele görme boyutu, engelli bireylere yönelik diğer kişilerin ve devletin yerine getirmesi gereken yükümlülükleri kapsayacak biçimde yorumlanabilmektedir. Bu yükümlülükler, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam ve etkin katılımları için gerekli düzenlemelerin yapılmasından, eğitim ve sağlık hizmetlerine eşit erişimin sağlanmasına, istihdamda fırsat eşitliğinin temininden bağımsız yaşama hakkının korunmasına kadar geniş bir yelpazede değerlendirilmelidir. Buradan hareketle engelli bireylerin özerkliğine saygı göstermek, özgürce karar alabilmeleri ve toplum içinde bağımsız bir şekilde var olabilmeleri için gerekli destekleri sağlamak ve yaşamlarını kolaylaştırıcı düzenlemeleri hayata geçirmek gibi edimler, diğer kişilerin ve devletin engelli bireylere karşı ödevlerini oluşturmaktadır.¹²¹⁰ Nitekim engelli kişilerin toplumsal yaşama eşit katılım gösterebilmesi, bireysel farklılıklarına ve değerlerine saygı duyulması, hiçbir ayrımcılığa maruz kalmaması ve insanlığın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmesi için, her bireyin üzerine düşeni yapması gerekmekte ve bu gereklilik, engelli haklarının muamele görme boyutundan kaynaklanmaktadır.¹²¹¹ Bu noktada devletin de kişilerden oluştuğu göz önünde bulundurulmalı,¹²¹² dolayısıyla muamele görme boyutunun hayata geçirilmesinde her bir bireyin rolü olduğu hesaba katılmalıdır.¹²¹³

¹²¹⁰ Şimşek Öner, “Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme”, s.420.

¹²¹¹ Lawson, “The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: New Era or False Dawn?”, s.595.

¹²¹² Kuçuradi, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s.4.

¹²¹³ Kuçuradi, “Ulusal Politikaların Ana Amacı Olarak İnsan Hakları”, s.250.

Muamele etme boyutu ise engelli bireylerin, haklarından yararlanma sürecinde aktif rol üstlenmeleri gerektiğini göstermektedir.¹²¹⁴ Bu boyut öncelikle, engelli bireylerin kendi yaşamlarını ilgilendiren her türlü kararda söz sahibi olmalarını, politika ve hizmetlerin planlanmasından uygulanmasına kadar tüm aşamalarda görüşlerini bildirmelerini gerektirmektedir.¹²¹⁵ Bu doğrultuda engelli bireyler, kendilerini etkileyen düzenlemelerin ve uygulamaların şekillendirilmesinde belirleyici rol oynamalı, kendi kaderini tayin hakkına sahip olmalıdır.¹²¹⁶ Söz konusu aktif rol, aynı zamanda engelli bireylerin kendi hakları konusunda bilinçli olmalarını ve bu hakların korunması için mücadele etmelerini de kapsamaktadır.¹²¹⁷ Engelli bireyler, hak savunuculuğu yapma, sivil toplum kuruluşlarında görev alma, hakları hakkında toplumu ve kamusal aktörleri bilgilendirme ve bu hakların ihlali halinde hukuki mekanizmalara başvurma gibi yollarla hem kendilerinin hem de diğer engelli bireylerin haklarının korunmasına katkıda bulunmalıdır.¹²¹⁸ Bu noktada engelli bireylerin, toplumda engellilik konusunda farkındalık oluşturma, önyargılarla mücadele etme ve doğru bilgilendirme yapma gibi önemli sorumlulukları da bulunmaktadır.¹²¹⁹ Nitekim toplumda hakim olan engelliliğe ilişkin yanlış inanışlar, kalıp yargılar ve ön yargılarla mücadele etme noktasında en doğru bilgiyi paylaşacak kişiler, engelli bireylerin kendileridir.

Muamele etme boyutunun bir diğer önemli yönü, engelli bireylerin, sosyal bir aktör olarak toplumsal yaşamın her alanına aktif katılım gösterme sorumluluğudur.¹²²⁰ Bu kapsamda engelli bireylerin, sosyal, ekonomik, siyasi, kamusal ve kültürel olmak üzere yaşamın tüm alanlarında yer alması gerekmektedir.¹²²¹ Dolayısıyla engelli bireyler; eğitim ve istihdam olanaklarına erişim noktasında gereken çabayı göstermeli, sosyal ve kültürel etkinliklere katılmalı, toplumsal yaşamın her alanında görünür olmak için mücadele etmelidir.

¹²¹⁴ Namık Hüseyinli, Selvi Göçmen, Davud Nasibov, “Çalışma Hayatında Engelli Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler ve Engellilerin Haklara İlişkin Farkındalıkları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.6, 2017, s.150.

¹²¹⁵ Çelik, “Exploring the Use of the Concept of Human Dignity in Disability Human Rights Law: From the CRPD to EctHR”, s.29; Şimşek Öner, “Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme”, s.417.

¹²¹⁶ Deniz Yüksel, Veli Duyan, “Öz-Savunuculuk Hareketi: Sosyal Hizmet Perspektifiyle Değerlendirme”, *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, C.5, S.1, 2016, s.19.

¹²¹⁷ Engelli Kadın Derneği, Ayrımcılık: Engelli Kadınlara Hak Temelli Aktif Destek Projesi, *Engelli Ayrımcılığına Karşı Örgütlenme, Savunuculuk ve Engelli Kadın*, Derleyen: Mine Eğbatan, Ankara 2020, s.13; Gökçek Karaca, “Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Engelli Hakları”, s.22.

¹²¹⁸ Doğruel, “Beden, Birey ve Toplum Kesişiminde Engelli Bireylerin Erişebilirlik Deneyimleri: Gaziantep Örneği”, s.315; Engelli Kadın Derneği, Ayrımcılık: Engelli Kadınlara Hak Temelli Aktif Destek Projesi, s.14-15.

¹²¹⁹ Yüksel, Duyan, “Öz-Savunuculuk Hareketi: Sosyal Hizmet Perspektifiyle Değerlendirme”, s.18.

¹²²⁰ Kaldık, “Engelli Bireylerin Sosyal Dışlanma Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma”, s.419.

¹²²¹ Mustafa Şen, “Türkiye’de Engellilere Yönelik İstihdam Politikaları: Sorunlar ve Öneriler”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, C.8, S.2, 2018, s.130.

Muamele etme boyutu kapsamında engelli kişilerin, diğer bireylerin haklarının korunması noktasında sorumluluk üstlenmesi, tüm insan haklarına saygılı bir duruş sergilemesi ve toplumsal düzenin işleyişine katkıda bulunması da önemli gereklilikler olarak açığa çıkmaktadır.¹²²² Böylece engelliler, hem kendi haklarının öznesi olarak aktif bir rol üstlenmiş hem de toplumun eşit ve değerli üyeleri olarak etik sorumluluklarını yerine getirmiş olacaktır.

Ancak belirtilmelidir ki, engelli kişilerin yukarıda bahsedilen etik yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri için öncelikle gerekli imkân ve fırsatlara erişebilmeleri şarttır. Bu noktada yaşamın her alanının engelliler için erişilebilir kılınması ve toplumsal hayata katılımı engelleyen bariyerlerin ortadan kaldırılması önem kazanmaktadır. Dolayısıyla devletin ve toplumun diğer üyelerinin, engelli haklarının muamele görme boyutu gereği üstlendikleri sorumluluklar, engelli bireylerin muamele etme boyutundaki sorumluluklarını yerine getirebilmelerinin ön koşulunu oluşturmaktadır. Örnek olarak, engelli kişilerin sahip oldukları hakları etkin şekilde kullanabilmesi, hak savunuculuğu yürütebilmesi veya ayrımcılığa uğradıklarında gerekli hukuki yollara başvurabilmesi, haklarına ilişkin bilgi ve bilinç sahibi olmalarını gerektirmekte,¹²²³ bu bilinçli olma durumunun sağlanabilmesi ise devlet tarafından atılabilecek adımlarla gerçekleştirilebilmektedir.¹²²⁴

Engelli haklarının muamele görme ve muamele etme boyutunun birlikte değerlendirilmesi, engelli haklarının etkin bir şekilde korunması ve geliştirilmesi için zorunluluk arz etmektedir. Zira engelli hakları ancak hem toplumun ve devletin engelli bireylere karşı sorumluluklarını yerine getirmesi hem de engelli bireylerin haklarının öznesi olarak aktif rol üstlenmeleriyle tam anlamıyla hayata geçirilebilecektir.

İnsan hakları kavramında olduğu gibi engelli haklarının da, genellikle yalnızca diğer kişilerin engelli bireylere göstermesi gereken bir muameleyi tanımlayan haklar biçiminde

¹²²² Azarkan, Benzer, “*Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve Türkiye’de Engelli Hakları*”, s.7; Lawson, “*The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: New Era or False Dawn?*”, s.595.

¹²²³ Hüseyinli, Göçmen, Nasibov, “*Çalışma Hayatında Engelli Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler ve Engellilerin Haklara İlişkin Farkındalıkları*”, s.150.

¹²²⁴ Devletlerin, engelli bireylerin temel hizmetlere erişimini kolaylaştıracak gerekli düzenlemeleri ve altyapıyı yeterince sağlayamaması nedeniyle anılan bireyler eğitim, sağlık, adalet ve siyasi katılım gibi alanlarda ciddi engellerle karşılaşmakta ve sonuç olarak kendi haklarını öğrenme ve hak ihlallerini tespit etme konusunda güçlükler yaşamaktadırlar. (Şimşek Öner, “*Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme*”, s.439). Bu durum, devletin engelli vatandaşların temel haklardan eşit şekilde yararlanabilmesi için daha aktif bir rol üstlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

ele alındığı görülmektedir.¹²²⁵ Bu durum ise engelli haklarının çoğu zaman, çeşitli alanlara ve hizmetlere erişebilme veya ayrımcılığa uğramama gibi yalnızca engelli bireylerin diğer bireylerden talep edebileceği haklar biçiminde anlaşılması ile sonuçlanmaktadır. Engelli hakları kavramının yalnızca dışsal faktörler üzerinden ele alınması ise, engelli bireyi de sürece dahil eden muamele etme boyutunun gözden kaçırılmasına yol açma riski taşımaktadır. Ancak Kuçuradi'nin yaklaşımı çerçevesinde yorumlandığında engelli hakları, yalnızca engellilerin toplumdan ve devletten talep edebileceği hakları değil, aynı zamanda engelli bireylerin kendilerinin de topluma ve diğer bireylere karşı yerine getirmesi gereken yükümlülükleri kapsayacak şekilde içeriklendirilebilecektir. Başka bir deyişle, engelli hakları hem engelli kişilerin hak taleplerini hem de toplumsal yaşamın dönüştürülmesinde üstlenmeleri gereken aktif rolü kapsayan bütüncül bir çerçevede ele alınmalıdır.¹²²⁶ Bu bakış açısı, engelli haklarının "muamele görme" ve "muamele etme" boyutlarına eşit önem atfetmekte, her iki boyutun birlikte değerlendirilmesinin engelli haklarının tam anlamıyla hayata geçirilebilmesi için zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır. Zira engelli haklarının yalnızca talep edilebilecek haklar olarak görülmesi, engelli bireylerin toplumsal yaşamdaki aktif rolünü ve sorumluluklarını göz ardı etmek anlamına gelecektir.

Bu çerçevede Kuçuradi'nin insan haklarına ilişkin sunduğu etik yaklaşım, engellilik alanında yaşanan paradigma değişimiyle de önemli bir paralellik göstermektedir. Engelliliğe ilişkin tıbbi model, sorunu yalnızca engelli bireyin kendisinde aramakta ve çözümü de bireyin tedavi edilmesinde görmektedir.¹²²⁷ Bu yaklaşıma tepki olarak gelişen sosyal model ise sorumluluğu tamamen topluma yüklemekte, engelliliği oluşturan ve sürdüren toplumsal bariyerlere odaklanmaktadır.¹²²⁸ Ancak bu modellere yöneltelen eleştiriler sonucunda benimsenen insan hakları temelli yaklaşım, hem engelli bireylerin hem de toplumun diğer üyelerinin karşılıklı hak ve sorumluluklarını dengeli bir şekilde ele almaktadır.¹²²⁹ Bu bakımdan Kuçuradi'nin insan haklarını muamele görme ve muamele etme boyutlarıyla kavramsallaştıran etik yaklaşımı, engelliliğe ilişkin insan hakları modeliyle tam bir uyum içerisinde.

¹²²⁵ Bu yaklaşım, engelliliğin bireysel bir sorun olmaktan ziyade toplumsal bir mesele olduğunu vurgulayan sosyal model ile paralellik göstermektedir. İnsan hakları ve engellilik sosyal modeli arasındaki bu yakın ilişki, Kanter'in de belirttiği gibi, bu iki kavramın zaman zaman birbirinin yerine kullanılmasına yol açmaktadır. (Arlene S. Kanter, "The Globalization of Disability Rights Law", *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, No.30, 2003, s.241-269.

¹²²⁶ Lawson, Beckett, "The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis", s.372.

¹²²⁷ Yardımcı, "Sakatlığın Tarihsel İnşası", s.10-11.

¹²²⁸ Yelçe, "Engellilik Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış", s.5.

¹²²⁹ Lawson, Beckett, "The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis", s.369.

Kuçuradi'nin insan haklarına ilişkin geliştirdiği etik bakış açısı çerçevesinde, engelli hakları alanında bireysel sorumlulukların kapsamının belirlenmesi önem taşımaktadır. Söz konusu sorumluluklar, gündelik yaşamın her alanında engelli bireylerin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli davranış normlarını ve etik yükümlülükleri ihtiva etmektedir. Nitekim engelli haklarının korunması, yalnızca devlet düzeyinde alınacak tedbirlerle değil, toplumun her bir üyesinin üzerine düşen sorumlulukları etkin biçimde yerine getirmesiyle mümkün olabilmektedir.¹²³⁰

Engelli haklarının korunması noktasında bireylere düşen temel yükümlülük, engelli kişilere yönelik önyargılardan arınmış, insan onurunu temel alan bir yaklaşımın benimsenmesidir. Bu doğrultuda toplumun her bir üyesi, engelli bireylerin kendi yaşamları hakkında karar verme yetkilerini tanımalı, tercihlerini ve özerkliklerini gözetmelidir. Gündelik yaşam pratiklerinde kişiler, engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımını sekteye uğratabilecek veya zorlaştıracak eylemlerden imtina etmelidir. Bu bağlamda erişilebilirlik olanaklarının engellenmemesi, iletişim süreçlerinde engelli bireylerin öznelığının gözetilmesi ve engellilik durumuna dayalı her türlü ayrımcı tutum ve davranıştan kaçınılması önem arz etmektedir. Ayrıca engelli bireylerin karşılaştığı ayrımcılık ve hak ihlallerine karşı ortak bir mücadele yürütülmesi de bireysel sorumluluklar kapsamında değerlendirilmelidir.¹²³¹ Nitekim engelli kişilerin yürütecekleri hak temelli bir mücadele, karşılaştıkları sorunların aşılmasında tek başına yeterli olmayıp, toplumsal yaşamdaki engellerin kaldırılması için tüm birey, kurum ve grupların sorumluluk bilinciyle hareket etmesi ve bu sürece dahil olması gerekmektedir.¹²³²

Erişilebilirlik düzenlemeleri ve makul düzenlemelerin yapılması hususunda gerekli özenin gösterilmesi de bireylere düşen önemli yükümlülüklerdendir.¹²³³ Nitekim her meslek grubundan bireyin, kendi alanında ürettiği ürün, hizmet veya politikanın engelli bireyler üzerindeki olası etkilerini başlangıç aşamasından itibaren değerlendirmesi ve buna uygun tedbirleri alması önem arz etmektedir. Örneğin bir mimar binanın tasarımını yaparken, bir yazılımcı dijital platformu geliştirirken, bir hukukçu yasaları oluştururken ve uygularken, bir politika yapıcı sosyal politikaları planlarken veya bir eğitimci öğretim materyallerini hazırlarken, engelli bireylerin ihtiyaç ve gereksinimlerini gözetmeli, ürün veya hizmetlerini

¹²³⁰ Kaldık, “Engelli Bireylerin Sosyal Dışlanma Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma”, s.419.

¹²³¹ Akbulut, “Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı”, s.32.

¹²³² Kaldık, “Engelli Bireylerin Sosyal Dışlanma Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma”, s.419.

¹²³³ Erol Karaca, Nam, “Kronik Bir Sosyal Sorun: Engellilere Yönelik Ayrımcılık”, s.189; Erten, Aktel, “Engellilerin Erişilebilirlik Hakkı: Engelsiz Kent Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, s.902.

evrensel tasarım ilkeleri doğrultusunda erişilebilir kılmalıdır. Bu yaklaşım, toplumun her bir üyesinin, kendi mesleği ve uzmanlık alanı çerçevesinde engelli haklarının korunması ve geliştirilmesinde aktif rol oynaması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bireysel sorumlulukların etkin biçimde yerine getirilebilmesi, engellilik ve engelli hakları konusunda toplumsal bilinç düzeyinin yükseltilmesini gerektirmektedir.¹²³⁴ Bu doğrultuda bireylerin, engellilik konusundaki kavramsal bilgilerini geliştirmeleri, engelli haklarının içeriği ve kapsamı hakkında yeterli donanımına sahip olmaları ve bu hakların korunması için gerekli uygulama becerilerini kazanmaları ihtiyacı söz konusudur.¹²³⁵ Bu noktada Kuçuradi'nin belirttiği üzere, insan haklarının davranış ilkeleri olarak etkili bir şekilde işlev görebilmesi için gerekli olan içsel motivasyon, kavramsal bilgi ve uygulama becerisi unsurlarının,¹²³⁶ engellilik alanında da hayata geçirilmesi elzemdir.

Bunun için ilk olarak, toplumsal yaşamda ve özellikle kamusal alanda bireylerin, engelli hakları konusunda içsel bir motivasyona sahip olmaları, engelli bireylerin haklarına saygı gösterme ve bu hakların korunmasına katkıda bulunma konusunda samimi bir istek taşımaları önem arz etmektedir. İkinci olarak bireyler, engelli haklarının kapsamı, engelli bireylerin ihtiyaçları ve hakların korunması için gerekli düzenlemeler konusunda yeterli kavramsal bilgiye sahip olmalıdır. Son olarak ise kişilerin, gündelik yaşamda karşılaştıkları somut durumlarda engelli haklarının nasıl korunacağını analiz edebilme, engelli bireylerin ihtiyaç duyduğu makul düzenlemeleri belirleyebilme ve bu doğrultuda doğru kararlar alabilme becerilerini geliştirmeleri gerekmektedir.¹²³⁷ Bu üç unsurun bir arada bulunması, engelli haklarının toplumsal yaşamda etkin bir şekilde korunmasını ve geliştirilmesini mümkün kılacaktır.

Engelli haklarının yaşama geçirilmesinde kişilerin yanı sıra, devletin de yerine getirmesi gereken yükümlülükler bulunmaktadır.¹²³⁸ Hatta denebilir ki, insan haklarının asli

¹²³⁴ Doğruel, “*Beden, Birey ve Toplum Kesişiminde Engelli Bireylerin Erişilebilirlik Deneyimleri: Gaziantep Örneği*”, s.313.

¹²³⁵ Akbulut, “*Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı*”, s.32; Burcu, “*Türkiye’deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği*”, s.39; Kahraman Güloğlu, “*Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye’deki Durum*”, s.304; Şimşek Öner, “*Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme*”, s.410-411.

¹²³⁶ Kuçuradi, “*Etik İlkeler ve Hukukun Temel Öncülleri Olarak İnsan Hakları*”, s.167.

¹²³⁷ Şimşek Öner, “*Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme*”, s.410-411.

¹²³⁸ Akbulut, “*Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı*”, s.31; Şimşek Öner, “*Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme*”, s.420.

yükümlüsü olarak devletin, bu hakların hayata geçirilmesinde daha kapsamlı ve sistematik sorumluluklar üstlenmesi gerekmektedir. Söz gelimi kişilerin etik sorumluluklarını yerine getirebilmelerinde temel bir etken olan bilinç düzeyinin artırılması, her şeyden önce devletin konuyla ilgili yürüttüğü çalışmaların niteliğine bağlıdır. Bu doğrultuda engellilik alanındaki bilinçlendirme yükümlülüğünün, BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesi ile, esas olarak devletlere yüklendiği görülmektedir. İlgili maddeye göre söz konusu yükümlülüğün yerine getirilebilmesi için, engelli hakları konusunda toplumsal bilinç düzeyini yükseltecek programlar geliştirilmeli, önyargı ve kalıp yargılarla mücadele edilmeli, engelli bireylerin toplumsal yaşamın her alanına eşit katılımını teşvik edecek mekanizmalar oluşturulmalıdır. Bu noktada madde hükmüyle özellikle eğitim sisteminin, engellilik ve engelli hakları konusunda doğru bir bakış açısını öğrencilere kazandıracak şekilde yapılandırılması gerektiği vurgulanmıştır.

Kuçuradi'nin devlet kavramına ilişkin görüşlerinden yola çıkıldığında,¹²³⁹ Devletin engelli hakları alanındaki temel görev ve sorumluluklarını iki boyutta ele almak mümkün olacaktır. Bu kapsamda ilk boyut, engelli bireylerin haklarını etkin bir şekilde koruma altına almakla, ikincisi ise bu hakların pratikte yaşanabilir olması için gerekli koşulları sağlamakla ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır.¹²⁴⁰ Bu iki temel işlev, BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nde devletlere yüklenen yükümlülüklerle de paralellik göstermektedir.

Devletin engelli haklarını koruma yükümlülüğü, öncelikle bu haklara uygun yasal düzenlemelerin yapılmasını gerektirmektedir.¹²⁴¹ Bu kapsamda devlet, engelli bireylerin haklarını güvence altına alan, ayrımcılığı yasaklayan ve eşit fırsatlara erişimi sağlayan yasal bir çerçeve oluşturmalıdır. Ancak yasal düzenlemelerin varlığı tek başına yeterli değildir.¹²⁴² Devlet aynı zamanda bu düzenlemelerin etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak, denetim mekanizmalarını kurmak ve hak ihlallerini önlemek için gerekli

¹²³⁹ Kuçuradi, “İnsan Haklarından Devlet Kavramına”, s.43.

¹²⁴⁰ Çitil, Üçüncü, “Türkiye’de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku’nun Durumu”, s.275; Gül, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi”, s.42; Karaahmetoğlu, “Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Çalışma Yaşamında Engelliler Açısından Uluslararası Normlar Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Mevzuatı”, s.37-38.

¹²⁴¹ Çitil, Üçüncü, “Türkiye’de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku’nun Durumu”, s.275; Ertürk, Şimşek, Songür, Şengül, “Türkiye’de Engelli Farkındalığı ve Engelli Bireylerin Adalete Web Erişilebilirlikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, s.384; Lawson, Beckett, “The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis”, s.359.

¹²⁴² Çitil, Üçüncü, “Türkiye’de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku’nun Durumu”, s.275; Gül, “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi”, s.42; Karaahmetoğlu, “Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Çalışma Yaşamında Engelliler Açısından Uluslararası Normlar Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Mevzuatı”, s.37-38.

tedbirleri almakla da yükümlüdür.¹²⁴³ Nitekim Engelli bireylerin temel haklarını diğer bireylerle eşit şekilde kullanabilmeleri için, etkin bir kurumsal yapı ve sistematik bir işleyişin varlığı şarttır.¹²⁴⁴

Hakların pratikte yaşanabilir olması için gerekli koşulların sağlanması ise, devletin daha kapsamlı ve planlı adımlar atmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede devlet, engelli bireylerin eğitim, sağlık, istihdam, ulaşım gibi temel hizmetlere erişimini sağlayacak altyapıyı oluşturmalı, erişilebilirlik standartlarını belirlemeli ve bunların uygulanmasını temin etmelidir.¹²⁴⁵ Aynı zamanda makul düzenlemelerin yapılması için gerekli kaynakları ayırmalı ve teşvik mekanizmalarını yaşama geçirmelidir.¹²⁴⁶

Engelli hakları alanında devletin bir diğer önemli sorumluluğu, kamu hizmetlerinin engelli bireylerin ihtiyaçları gözetilerek planlanması ve sunulmasıdır.¹²⁴⁷ Bu doğrultuda tüm kamu kurum ve kuruluşlarına ait binaların ve bu kurum ve kuruluşlarda sunulan hizmetlerin erişilebilir olması gerekmektedir.¹²⁴⁸ Ayrıca kamu görevlilerinin engelli hakları konusunda gerekli donanımına sahip olmaları için sistematik eğitim programları düzenlenmeli,¹²⁴⁹ hizmet sunumunda engelli bireylerin insan onuruna yaraşır muamele görmeleri sağlanmalıdır.¹²⁵⁰

¹²⁴³ BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin 33. maddesi, taraf devletlerin sözleşmenin uygulanmasıyla ilgili faaliyetlerin izlenmesi ve teşvik edilmesi için ulusal düzeyde etkili mekanizmalar kurmakla yükümlü olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda madde ile sözleşmenin uygulanmasıyla ilgili konular için hükümet içinde kilit noktalar belirlenmesi ve farklı sektörler arasında koordinasyon sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. İlgili hükümde ayrıca, taraf devletlerin bağımsız bir denetim mekanizması oluşturmaları veya bu konuda faaliyet gösteren mevcut yapıları güçlendirmeleri ve bu süreçte insan haklarıyla ilgili uluslararası standartları dikkate almaları öngörülmüştür. Son olarak madde ile sivil toplumun, özellikle engelliler ve onları temsil eden kuruluşların, denetim süreçlerine tam katılımının sağlanması da devletlere bir yükümlülük olarak yüklenmiştir.

¹²⁴⁴ Çağlar, “Engelli Hakları Sözleşmesi’nde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye’nin Uyum Sorunu”, s.175.

¹²⁴⁵ United Nations, “Chapter Two: The Convention in Detail”, From Exclusion to Equality: Realizing the Rights of Persons with Disabilities – Handbook for Parliamentarians on the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol, 2007, <https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/handbook-for-parliamentarians-on-the-convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/chapter-two-the-convention-in-detail-4.html>, (E.T. 04.01.2025).

¹²⁴⁶ United Nations, “Chapter Two: The Convention in Detail”, <https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/handbook-for-parliamentarians-on-the-convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/chapter-two-the-convention-in-detail-4.html>.

¹²⁴⁷ Aslı Yenipazarlı, Funda Çondur, Necmiye Cömertler, “Engelli Bireylerin Kamu Hizmetlerinden Memnuniyeti: Nazilli İlçesi Örneği”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.7, S.2, 2020, s.79.

¹²⁴⁸ Kaldık, “Engelli Bireylerin Sosyal Dışlanma Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma”, s.416.

¹²⁴⁹ Gül, “Engelliğe Dayalı Ayrımcılıkla Mücadelede Hukukun Rolü”, s.46.

¹²⁵⁰ Akgül, “Türkiye’de Engelli İstihdam Politikaları ve İŞKUR’un Rolü: Karaman İlinde Bir Araştırma”, s.61; Gökçek Karaca, “Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Engelli Hakları”, s.56.

Devletin politika geliştirme süreçlerinde de engelli haklarını merkeze alan bir yaklaşım benimsemesi zorunluluk arz etmektedir.¹²⁵¹ Bu kapsamda her türlü politika, program ve projenin engelli bireyler üzerindeki olası etkileri önceden değerlendirilmeli, engelli bireylerin görüş ve önerileri politika yapım süreçlerine dahil edilmelidir.

Engelli hakları açısından değerlendirildiğinde devletin rolü, engelli bireylerin haklarını koruyacak ve toplumsal yaşama tam katılımlarını sağlayacak koşulları ortaya koyan normları oluşturmak ve o normların uygulanmasını takip etmektir. Söz konusu normlar, bir yandan bireylerin engelli haklarına ilişkin etik sorumluluklarının çerçevesini çizerken, diğer yandan devlet düzeyinde bu hakların hayata geçirilmesi için gerekli şartları belirlemektedir. Bu kapsamda engelli hakları, hukuk sisteminin tüm kademelerinde - anayasadan yönetmeliklere kadar - engelli bireylerin onurunu koruyacak ve yapısal olanaklarını geliştirebilmelerini temin edecek düzenlemelerin temel dayanağını oluşturmalı, kamu hizmetlerinin ve yönetimin engelli bireylerin ihtiyaçlarını gözeterek şekillendirilmesinde yol gösterici olmalıdır.

BM Engelli Hakları Sözleşmesi, engelli haklarının etik temelini vurgulayan ve bu hakların korunması için gerekli normatif çerçeveyi ortaya koyan uluslararası bir belge olma niteliğine sahip bulunmaktadır. Sözleşme, engelli bireylerin insan onuru ve değerinin korunmasını merkeze almakta,¹²⁵² engelli hakları alanında ağırlıklı olarak devletlere ve belirli durumlarda ise kişilere çeşitli yükümlülükler getirmektedir.¹²⁵³ Bu bağlamda Sözleşmenin 4. maddesinde düzenlenen genel yükümlülükler kapsamında taraf devletler, engelli bireylerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve etkin bir şekilde yararlanmasını sağlamak ve teşvik etmekle yükümlü kılınmıştır. İlgili madde ayrıca, engelli bireylerin kendilerini ilgilendiren karar alma süreçlerine katılımının sağlanması hususunda da devletlerin yerine getirmesi gereken edimleri belirlemiştir. Nitekim maddenin üçüncü fıkrası uyarınca devletler, engellilere ilişkin politika ve mevzuatın geliştirilmesi ve uygulanması ile engellileri ilgilendiren diğer karar alma süreçlerinde, engelli çocuklar da dahil olmak üzere engellilere ve onları temsil eden örgütlere danışmak ve bu grupları söz konusu süreçlere aktif şekilde dahil etmekle yükümlü tutulmuştur.

¹²⁵¹ Lawson, Beckett, “*The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis*”, s.364.

¹²⁵² Nitekim Sözleşme’nin 1. Maddesinde bu önemli hukuki belgenin temel amacı ortaya konmuş ve bu amacın, “engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik ve temin etmek ve insanlık onurlarına saygıyı güçlendirmek” olduğu ifade edilmiştir.

¹²⁵³ Çağlar, “*Engelli Hakları Sözleşmesi’nde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye’nin Uyum Sorunu*”, s.149.

Sözleşme'nin 5. maddesinde düzenlenen ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesi uyarınca ise devletler, engelliliğe dayalı her türlü ayrımcılığı yasaklamak ve engelli bireylere eşit ve etkin yasal koruma sağlamakla görevlendirilmiştir. Bu madde kapsamında makul düzenleme yükümlülüğü de ele alınmış olup, hem devletlerin hem de özel sektör aktörlerinin gerekli hallerde makul düzenlemeleri yapmakla yükümlü olduğu ifade edilmiştir.

Sözleşme'nin 9. maddesinde düzenlenen erişilebilirlik hakkı kapsamında taraf devletlere, engelli bireylerin bağımsız yaşayabilmelerini ve yaşamın tüm alanlarına tam katılımını sağlamak için gerekli tedbirleri alma sorumluluğu yüklenmiştir. Bu tedbirler, fiziksel çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemleri dahil bilgi ve iletişime, hem kırsal hem de kentsel alanlarda halka açık diğer tesis ve hizmetlere erişimin sağlanmasını kapsamaktadır. Aynı madde, kamuya açık hizmet sunan özel teşebbüslere de erişilebilirlik standartlarına uyma yükümlülüğü getirmiştir.

Sözleşme'nin 12. maddesi hukuk önünde eşit tanınma hakkını düzenlemekte olup, devletlere engelli bireylerin hukuki ehliyetlerinin tanınması ve bu ehliyetin kullanımı için gerekli desteğin sağlanması sorumluluğunu yüklemektedir. 13. maddede düzenlenen adalete erişim hakkı çerçevesinde ise devletlerden, yargı sisteminin her aşamasında engelli bireylerin etkin bir role sahip olmalarını sağlamaları beklenmektedir. Bu bağlamda devletler, adli personelin engelli hakları konusunda eğitilmesini temin etmek ve yargı sistemini erişilebilir kılmak durumundadır.

Bağımsız yaşama ve topluma dahil olma hakkını düzenleyen 19. madde, devletlerin engelli bireylerin diğerleriyle eşit şekilde toplum içinde yaşama hakkını tanıması ve bu hakkın tam kullanımını kolaylaştırması gerektiğini öngörmektedir. Bu kapsamda devletlere, engelli bireylerin ikamet yerini ve kiminle yaşayacaklarını seçme hakkını güvence altına alma, toplum yaşamına dahil olmak için ihtiyaç duydukları destek hizmetlerine erişimlerini sağlama ve kamusal tesis ve hizmetlere eşit erişimlerini temin etme sorumluluklarını yüklemektedir.

Sözleşme'nin 24. maddesi eğitim hakkını düzenlemekte olup, ilgili hüküm ile taraf devletler kapsayıcı bir eğitim sisteminin tesisi ile görevlendirilmiştir. Bu çerçevede devletlere, engelli bireylerin genel eğitim sistemine dahil edilmesi, makul düzenlemelerin yapılması, gerekli destek hizmetlerinin sağlanması ve eğitim personelinin uygun şekilde eğitilmesi gibi yükümlülükler getirilmiştir.

Sözleşme'nin 25. maddesi sağlık hakkını düzenlemekte olup, devletler engelli bireylerin erişilebilir sağlık hizmetlerine ulaşabilmelerini sağlamak, sağlık profesyonellerinin engelli bireylerin ihtiyaçları konusunda eğitilmelerini temin etmek ve sağlık hizmetlerinde ayrımcılığı önlemekle görevlendirilmiştir.

Sözleşme'nin 27. maddesi çalışma ve istihdam hakkını düzenlemekte olup, devletlere engelli bireylerin açık, bütünleştirici ve erişilebilir bir iş piyasasında çalışma hakkını koruma ve teşvik etme görevi verilmiştir. Bu madde aynı zamanda özel sektör işverenlerine de makul düzenleme yapma ve işyerinde ayrımcılığı önleme yükümlülüğü getirmektedir.

Örnek mahiyetinde sayılan bu düzenlemelerden de anlaşılacağı üzere, BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin öngördüğü yükümlülükler, Kuçuradi'nin insan haklarına ilişkin etik yaklaşımıyla paralellik göstermektedir. Öncelikle, Sözleşme'nin farklı maddelerinde hâkimler, sağlık personeli, eğitimciler gibi çeşitli kamu görevlileri sayılmış, ilgili personelin engelli hakları alanında bilgi ve bilinç düzeylerinin artırılması için, devletin gerekli eğitim programlarını planlaması ve yaşama geçirmesi gerektiği öngörülmüştür. Devlete yüklenen bu eğitim yükümlülüğü, Kuçuradi'nin insan haklarının etkili bir şekilde korunması için gerekli gördüğü eğitim unsuruyla örtüşmektedir.¹²⁵⁴ Söz konusu eğitim, ilgili kişilerin engelliliğe ilişkin hak temelli bir bakış açısını içselleştirmelerini, yasaları veya sundukları hizmetleri bu anlayışla şekillendirmelerini veya uygulamalarını mümkün kılacak bir içeriğe sahip olmalıdır.¹²⁵⁵

İkinci olarak, Kuçuradi'nin insan haklarını muamele görme ve muamele etme boyutlarıyla ele alan bütüncül yaklaşımı,¹²⁵⁶ Sözleşme'nin devletlere ve kişilere yüklediği yükümlülüklerin anlamlandırılmasında yol gösterici olmaktadır. Nitekim Sözleşme, bir yandan devletlere engelli bireylerin haklarını koruma sorumluluğu yüklerken, diğer yandan özel sektör aktörlerine ve toplumun diğer üyelerine de çeşitli yükümlülükler getirmektedir.

¹²⁵⁴ Kuçuradi'ye göre devlet, insan haklarına dayalı yasaların uygulanmasında sorumluluğu bulunan hakimler, savcılar ve diğer kamu personeli dahil olmak üzere tüm devlet görevlilerinin, bu konuda yetkin hale gelebilmeleri için eğitilmelerini sağlamakla yükümlüdür. (Kuçuradi, “*Etik İlkeler ve Hukukun Temel Öncülleri Olarak İnsan Hakları*”, s.168).

¹²⁵⁵ Şimşek Öner, “*Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme*”, s.439.

¹²⁵⁶ Kuçuradi, “*Etik İlkeler ve Hukukun Temel Öncülleri Olarak İnsan Hakları*”, s.167.

Üçüncü olarak, Sözleşme'nin engelli bireylerin karar alma süreçlerine katılımını öngören hükümleri, Kuçuradi'nin kişileri, insan haklarının aktif özneleri olarak konumlandırıran yaklaşımıyla uyumludur.¹²⁵⁷ Bu yaklaşım, engelli bireylerin yalnızca hak talep eden değil, aynı zamanda haklarının korunması ve geliştirilmesi sürecinde aktif rol üstlenen özneler olarak görülmesini sağlamaktadır.

Son olarak, Sözleşme'nin yasal düzenlemelerden kurumsal mekanizmalara, devlet politikalarından toplumsal düzene kadar yaşamın her alanını kapsayan bütüncül yapısı ve detaylı düzenlemeleri, Kuçuradi'nin insan haklarını toplumsal düzenin inşasında ve hukuk sisteminin şekillendirilmesinde temel alınması gereken etik ilkeler olarak gören yaklaşımının pratik bir yansıması niteliğindedir.¹²⁵⁸

Özetle engelli hakları, bireyler arası ilişkileri düzenleyen davranış normları, toplumsal düzenin yapı taşları ve hukuki düzenlemelerin temel öncülleri olarak, özünde etik istemleri dile getirmekte, bu yönüyle etik ilkeler olma vasfına sahip olmaktadır. Söz konusu etik ilkelerin temel hedefi, engelli bireylerin yapısal olanaklarını gerçekleştirebilmelerinin genel ön koşulları olan bazı şartların sürekli olarak sağlanmasıdır. Dolayısıyla engelli haklarının amacı, engelli bireylerin potansiyellerini tam anlamıyla geliştirebilmeleri, toplumsal yaşama eşit bireyler olarak katılabilmeleri ve insan onuruna yaraşır bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli görülen evrensel koşulları açık bir şekilde ortaya koymaktır. Bu noktada engelli hakları da, tıpkı genel olarak insan haklarında olduğu gibi, insan değeri ve onuru ile doğrudan ilişkilidir. Nitekim engelli bireylerin haklarının korunması, yalnızca yasal bir zorunluluk değil, aynı zamanda insan onuruna saygının bir gereği olarak öne çıkmaktadır.

¹²⁵⁷ Kuçuradi, insan olmanın, başka bir ifadeyle belirli olanaklar ve yetenekler taşıyan bir türün üyeleri olmanın, her bireyi aktif birer hak öznesi haline getirdiğini, bu kapsamda tüm bireylerin diğer kişilere karşı insanın değerini oluşturan olanakların gerçekleştirebilmesini engellemeyecek şekilde muamele etmesi ve diğer kişilerden de bu tür bir muamele görmesi gerektiğini belirtmektedir. (Kuçuradi, “*Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?*”, s.105).

¹²⁵⁸ Kuçuradi'ye göre insan hakları, “toplumsal düzenlemeler için, hukuk ve siyaset için etik ilkeler getirme girişimidir.” (Kuçuradi, “*Etik İlkeler ve Hukukun Temel Öncülleri Olarak İnsan Hakları*”, s.160).

SONUÇ

Bu çalışma, engelli haklarının, Kuçuradi'nin insan hakları felsefesi çerçevesinde nasıl temellendirilebileceği sorusundan hareketle kaleme alınmıştır. Engelli bireylerin insan haklarının kaynağını ve kapsamını belirleme arayışında, Kuçuradi'nin "insanın değeri" ve "yapısal olanakları" kavramları üzerine inşa ettiği insan hakları yaklaşımının yol gösterici olabileceği düşüncesi, bu çalışmanın temel varsayımını oluşturmuştur. Engelli hakları konusunun, hukuki, sosyal, politik ve etik gibi farklı boyutlarıyla ele alınması gerekliliği karşısında çalışma, engelli haklarının felsefi temellendirmesine odaklanmıştır. Bu bağlamda, engelli bireylerin insan haklarının, Kuçuradi'nin görüşleri ışığında nasıl bir etik ve felsefi temele dayandırılabilirliğinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Engelli hakları gibi ulusal ve uluslararası alanda giderek artan bir öneme sahip olan bir kavramı ele almanın birtakım güçlükleri bulunmaktadır. Her şeyden önce, kavram, BM Engelli Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası belgeler ve ulusal mevzuat hükümleriyle belirli bir anlam kazanmış görünmektedir. Ancak bu anlam, çoğunlukla hukuki düzenlemelerle sınırlı kalmakta ve engelli haklarının felsefi temellerini belirleme noktasında temel bir eksiklik göze çarpmaktadır. Bu nedenle çalışmada, engelli hakları, felsefi temellerine odaklanılarak, İoanna Kuçuradi'nin yaklaşımı çerçevesinde yeniden açıklanmıştır. Engellilik olgusunun, insanın değeri ve yapısal olanakları ekseninde değerlendirilmesi, engelli haklarının salt hukuki düzenlemelerden ibaret olmadığı, insanın değerine dayalı felsefi bir temele sahip olduğunun ortaya konması bakımından önem taşımaktadır.

Çalışmada ayrıca, engelli haklarının, insan hakları temelinde ele alınması gerektiği vurgulanmış ve engelli hakları kavramının, insan hakları söyleminin bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu noktada vurgulanması gereken husus, engelli haklarının, engelli bireylere tanınan bazı ayrıcalıklar veya özel haklar olmadığı, aksine her insanın doğuştan sahip olduğu temel hakların, engelli bireyler özelindeki görünümünü oluşturduğudur. Engelli hakları ile insan hakları arasında bir ayrım yapılması ve bunun sonucunda ortaya çıkan engellilere özgü farklı hak kategorilerinin bulunduğu yanlışlığı, anılan bireylerin insan haklarından tam ve eşit bir şekilde yararlanmalarının önündeki engellerin görülmesini zorlaştırmaktadır.

Engelli haklarını açıklarken karşılaşılan bir diğer önemli tartışma alanı, bu hakların temellendirilmesi meselesidir. Engelli haklarının, tıbbi modelin etkisindeki bireysel

eksiklikler ve özel ihtiyaçlar temelinde açıklanması, bu hakların evrensel bir nitelik taşımasını engellemekte, keyfi veya geçici uygulamalara yol açabilmektedir. Sosyal modelin, toplumsal sorunlara odaklanan yaklaşımı ise, hakların temellendirilmesinde engellilik deneyimlerinin yeterince gözetilmemesi sonucuna yol açma riski taşımaktadır. Bu nedenle çalışmada engelli haklarının, insanın değeri ve yapısal olanakları kavramları aracılığıyla temellendirilmesi gerektiğı savunulmuştur. Bu yaklaşım, engelli bireylerin de tüm insanlar gibi, salt insan olmaları nedeniyle temel haklara sahip olduğunu vurgulamakta ve bu hakların kaynağını, engelli bireylerin taşıyıcısı oldukları insana özgü değerde bulmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, engellilik alanındaki kavramsal gelişim ve dönüşüm süreci detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, engellilik kavramının tarihsel süreç içerisinde önemli bir evrim geçirdiğı görülmüştür. Başlangıçta tıbbi bir "sorun" olarak ele alınan engellilik, zamanla toplumsal bir mesele olarak kabul edilmiş ve nihayetinde bir insan hakları meselesi olarak değeriendirilmeye başlanmıştır. Bu dönüşüm, salt terminolojik bir değışimi değıl, aynı zamanda engelliliğe yönelik toplumsal algı ve yaklaşımların da ne yönde evrildiğini yansıtmaktadır.

Literatürde engellilik alanında önemli bir kavramsal çeşitliliğin bulunduğu ve kullanılan kavramların sürekli değışkenlik gösterdiği görülmektedir. "sakat", "özürlü", "engelli" ve "özel gereksinimli" gibi farklı terimlerin kullanımı, her birinin farklı yaklaşımları ve bakış açılarını yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir. Özellikle çeşitli diller ve kültürler arasındaki çeviri farklılıkları, kavramsal netliğin sağlanmasında önemli güçlükler oluşturmaktadır. Bu durum, engelli hakları alanındaki tartışmaların ve politika geliştirme süreçlerinin sağlıklı bir zeminde yürütölmesini zorlaştırmaktadır.

Araştırma kapsamında ortaya çıkan en önemli bulgulardan biri, "sakatlık" ve "engellilik" kavramları arasındaki ayrımın netleştirilmesinin gerekliliğidir. Sakatlık, kişinin bedensel, zihinsel veya duysal fonksiyonlarındaki kayıpları ifade eden bir durumu belirtirken, engellilik bu özellikler nedeniyle karşılaşılan çevresel ve tutumsal engeller sonucu haklara eşit erişememe halini ifade etmektedir. Bu ayrım, sakatlığın insan varoluşunun bir görünümü olması nedeniyle her toplumda ve dönemde kaçınılmaz olarak varlık göstereceğini, engelliliğin ise gerekli fiziksel, kurumsal ve toplumsal düzenlemelerle ortadan kaldırılabileceğini göstermektedir. Ayrıca çalışmada, kişilerin fonksiyonları ile yeteneklerinin birbirinden ayrı değeriendirilmesi gerektiğı, toplumun bu iki kavramı doğrudan ilişkili kabul

etme eğiliminde olduğu, bu durumun ayrımcı uygulamalara zemin hazırladığı, ancak fonksiyon kaybının her zaman bir yeteneğin kaybıyla sonuçlanmadığı ortaya konmuştur.

Son dönemde yaygınlaşan "özel gereksinimli" kavramının kullanımına yönelik eleştirel bir değerlendirme de çalışma kapsamında kendine yer bulmuştur. Her ne kadar olumlu bir dil kullanma çabası olarak görülse de, bu kavramın insan hakları temelli yaklaşımla çeliştiği, engelliliği bireyselleştirdiği ve toplumsal sorumluluğu göz ardı ettiği tespit edilmiştir. Kavramın içerdiği "özel" nitelemesi, ayrımcı bir etki oluşturma riski taşımakta ve engelli bireylerin farklılaşan ihtiyaçlarının karşılanmasını, birer gereklilik olmaktan çıkarak, sorunun kaynağını bireyin kendisinde arayan ve engelliliği bireyselleştiren bir anlayışı pekiştirmektedir.

"Özürlü" kavramı ise içerdiği "özürlü" vurgusu nedeniyle olumsuz bir çağrışım oluşturmaktadır. Kavramın kullanımı, bireyi eksiklik veya kusur üzerinden tanımlayan, insan onurunu zedeleyen ve hak temelli yaklaşımla çelişen mahiyeti nedeniyle büyük ölçüde terk edilmiş durumdadır.

Çalışmada varılan önemli sonuçlardan biri de, kullanılan terimlerin yalnızca kavramsal tercihleri yansıtmadığı, aynı zamanda mevzuat ve politikaların belirleyicisi niteliğinde olduğudur. Bu nedenle kavramsal netlik, hakların doğru anlaşılması ve korunması açısından temel bir öneme sahiptir.

Çalışmanın bu bölümünde ayrıca, tarihsel süreçte engelliliğe ilişkin ortaya çıkan üç temel yaklaşım biçimi ve bu yaklaşımların birbirleriyle etkileşimi analiz edilmiştir. Bu analiz sonucunda, her yaklaşımın kendi döneminin bakış açısını ve ihtiyaçlarını yansıttığı, ancak zamanla ortaya çıkan eksikliklerin yeni yaklaşımların geliştirilmesini zorunlu kıldığı görülmüştür.

Tıbbi model, engelliliği tamamen bireysel bir sorun olarak ele alması ve çözümünü yalnızca tıbbi müdahalede araması nedeniyle önemli eleştirilere konu olmuştur. Bu model, engelli bireyleri pasif "hasta" rolüne hapsedmesi ve toplumsal engelleri göz ardı etmesi bakımından yetersiz kalmıştır. Özellikle tıbbi çözüm bulunamayan durumlarda engelli bireyi çözümsüzlüğe mahkûm etmesi, modelin en önemli eksikliklerinden biri olarak öne çıkmıştır. Araştırma sonucunda, tıbbi modelin etkilerinin tam anlamıyla ortadan kalkmadığı, günümüzde hala birçok ülkede engelliliğin salt tıbbi bir olgu olarak

değerlendirildiği ve engel durumunun tespitinde medikal ölçütlerin belirleyici olduğu görülmüştür.

Sosyal model ise, engelliliği toplumsal bir mesele olarak ele alması ve sorunun kaynağını bireyin durumunda değil, toplumun yapılanma biçiminde araması bakımından önemli bir paradigma değişimini temsil etmektedir. Ancak bu model de zamanla eleştirilere maruz kalmış, özellikle engelliliğin bireysel boyutunu ihmal ettiği ve her engel grubunun kendine özgü deneyimlerini yeterince gözetemediği ifade edilmiştir. Çalışmada, sosyal modelin toplumsal değişimin zorluğunu ve karmaşıklığını yeterince göz önüne alamaması da önemli bir eksiklik olarak tespit edilmiştir.

İnsan hakları modeli, önceki modellere yöneltilen eleştiriler ve engellilik alanındaki yeni ihtiyaçlar doğrultusunda geliştirilmiştir. Bu model, tıbbi ve sosyal modelin ötesine geçerek daha kapsamlı bir çerçeve sunmuş, engelliliği hem bireyin fonksiyon kayıpları ile toplumsal engellerin etkileşiminden doğan, hem de bu etkileşimin insan haklarının kullanımı üzerindeki etkilerini içeren çok boyutlu bir olgu olarak ele almıştır. Araştırma, bu modelin en önemli katkısının, engelli bireyler için yapılacak düzenlemeleri bir "lütuf" veya "yardım" olmaktan çıkarıp, temel bir hak ve gereklilik olarak nitelemesi olduğunu ortaya koymuştur.

Bölümde ayrıca, BM Engelli Hakları Sözleşmesi ve diğer uluslararası belgeler de incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin kabulünün, engelli hakları alanında küresel ölçekte atılan en önemli adım olduğu görülmüştür. Sözleşme'nin en dikkat çekici özelliklerinden biri, tarihte ilk kez bir uluslararası sözleşmenin müzakere sürecine sivil toplum kuruluşlarının doğrudan katılımının sağlanmış olmasıdır. Bu durum, hak ihlallerini bizzat deneyimleyen kişilerin katkısıyla sözleşmenin tüm sorun alanlarını kapsayacak şekilde hazırlanmasını sağlamıştır.

Araştırma sonucunda, Sözleşme'nin getirdiği en önemli yeniliklerden birinin de, engellilik durumunu bireysel özellikler ile çevresel ve tutumsal engellerin bir sentezi olarak açıklaması olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak Sözleşme, engelli haklarını bütüncül bir yaklaşımla ele almış, medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların birbirinden ayrılmaz niteliğine vurgu yapmıştır. Sözleşme aynı zamanda, insan haklarının engelli bireyler bakımından nasıl hayata geçirileceğini somutlaştırmış, devletleri, erişilebilirlik düzenlemelerini yapmakla ve makul uyumlaştırmaların gerçekleştirilmesini sağlamakla yükümlü kılmıştır.

Sözleşme öncesi dönemde insan hakları koruma mekanizmalarının, engelli bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunması konusunda istikrarlı bir içtihat oluşturamadığı ve engellilik bakış açısını alan kararlar yeterli ölçüde yerleştiremediği görülmüştür. Sözleşme'nin kabulü bu anlamda yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve hem ulusal hem de uluslararası yargı mercilerinin engellilik bakış açısını benimsemesinde önemli bir kaynak işlevi üstlenmiştir.

Engelli Hakları Sözleşmesi dışında, engelliliğe ilişkin Diğer uluslararası belgelerin incelenmesi sonucunda ise, bu belgelerin her birinin kendi döneminin ihtiyaçlarını yansıttığı ve engelli haklarının gelişiminde önemli katkılar sağladığı görülmüştür. Özellikle ILO sözleşmeleri, Cedaw Komitesi'nin 18 Numaralı Genel Tavsiye Kararı, Marakeş Antlaşması ve BM'nin 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi gibi belgeler, spesifik alanlarda engelli haklarının korunması ve geliştirilmesi için önemli standartlar getirmiştir.

Çalışmada ortaya çıkan önemli bir sonuç, araştırma kapsamında incelenen uluslararası belgelerin engelliliği sağlık veya sosyal yardım temelli bir yaklaşımın ötesinde, insan hakları çerçevesinde ele aldığıdır. Bu belgeler, engelliliği toplumsal ve siyasal katılım boyutlarıyla da içeren bütüncül bir anlayışı esas almakta; böylece engelli bireylerin bağımsız yaşam, toplumsal yaşama katılım ve ayrımcılıktan korunma hakları teyit edilmiş olmaktadır.

Bununla birlikte, uluslararası standartların ulusal düzeyde uygulanması konusunda hala önemli zorluklar yaşandığı tespit edilmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, sözleşmelerde öngörülen standartların hayata geçirilmesi için gerekli kaynakların ve kurumsal kapasitenin yetersiz olduğu görülmektedir. Bu durum, uluslararası standartların etkin bir şekilde uygulanmasını engellemekte ve engelli hakları alanındaki kazanımların sınırlı kalmasına neden olmaktadır.

Bu bölümde incelenen kavramsal çerçeve, yaklaşımlar ve uluslararası yasal düzenlemeler arasında güçlü bir etkileşim olduğu göze çarpmaktadır. Kavramsal gelişim, engellilik yaklaşımlarının değişimini etkilemiş; yaklaşımlardaki dönüşüm ise uluslararası yasal çerçevenin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bu üç alanın birbirini besleyen dinamik yapısı, engellilik alanındaki gelişmelerin süreklilik arz ettiğini ve gelecekte de yeni açılımların ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Özellikle insan hakları temelli yaklaşımın güçlenmesiyle birlikte, hem kavramsal çerçevenin hem de uluslararası standartların bu doğrultuda evrilmeye devam edeceği öngörülmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, insan haklarının temellendirilmesi ihtiyacının neden ortaya çıktığı ve bu ihtiyacın hangi sorunlardan kaynaklandığı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, insan hakları belgelerindeki kavramsal belirsizliklerin ve karışıklıkların, hakların korunması ve geliştirilmesi önünde bazı engeller oluşturduğu tespit edilmiştir.

Kuçuradi'nin de vurguladığı üzere, insan haklarına ilişkin mevcut belgelerin ihlalleri önleme ve giderme konusundaki sınırlı etkisi, temelde bu belgelerin kavramsal bazı eksikliklerle hazırlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu eksiklikler, insan hakları ile ilişkili özgürlük, adalet, gelişme ve barış gibi kavramların yeterince açık biçimde tanımlanmaması ve aralarındaki ilişkilerin net bir şekilde ortaya konulmaması şeklinde kendini göstermektedir. Söz konusu belirsizlik, anayasal ve yasal düzeye taşınan hak ve özgürlük tanımlarını da etkilemekte ve yasaların uygulanması sürecinde çeşitli sorunlara yol açmaktadır.

Çalışmanın önemli bulgularından biri, insan hakları ile ilgili kavramların doğru anlaşılmasının, dünya çapında yaşanan pek çok sorunun temelinde yatan insan hakları ihlallerinin görülmesini ve anlaşılmasını güçleştirdiğidir. Bu durum, küresel sorunlara üretilen çözümlerin de eksik veya hatalı olmasına yol açmakta, hatta bazı durumlarda yeni sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Kuçuradi bu durumu gelişme kavramı ile örneklendirmekte, bu kapsamda anılan kavramın insan hakları ile ilişkisi kurulmadan ele alınmasının, başta olumlu görünen girişimlerin zamanla olumsuz sonuçlar doğurmasına neden olduğunu belirtmektedir.

Araştırmadan çıkan sonuçlardan biri, insan haklarının felsefi temellerine ilişkin bütüncül bir yaklaşım eksikliğinin, hakların uygulanması ve korunması süreçlerinde yaşanan sorunların başlıca nedenlerinden biri olduğudur. Bu kapsamda insan haklarının ardında yatan felsefi temellerin açık bir şekilde ortaya konması, hem bu hakların meşruiyetinin güçlenmesine hem de evrensel bir insan hakları dilinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın bu bölümünde, temellendirme kavramının doğası, işlevi ve diğer benzer kavramlardan farkları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Temellendirmenin sıklıkla haklı gösterme, gerekçelendirme ve doğrulama gibi kavramlarla karıştırıldığı, ancak bunlardan farklı bir anlam taşıdığı ortaya konmuştur.

Araştırma sonucunda, temellendirmenin öncelikle bilme etkinliğinin bir parçası olduğu ve epistemolojik bir bakış açısıyla ele alınması gerektiği tespit edilmiştir. Bu kapsamda Kuçuradi'nin bilme sürecine ilişkin yaklaşımından hareketle, temellendirmenin algılama, kavrama, anlama, düşünme ve akıl yürütme gibi çeşitli süreçleri içeren bilme eyleminin önemli bir unsuru olduğu görülmüştür.

Çalışmada vurgulanan önemli bir husus, temellendirme faaliyetinin bilginin türüne göre farklılaşan yöntemler gerektirdiğidir. Bilimsel önermelerin temellendirilmesi ile politik veya ahlaki argümanların temellendirilmesi arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Özellikle norm ve ilkelerin temellendirilmesi söz konusu olduğunda, deneysel yöntemlerin yetersiz kaldığı ve felsefi bazı soruların yöneltilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bu kapsamda normların temellendirilmesinde "Neden gerekir?" sorusunun merkezi bir rol oynadığı açığa çıkmıştır. Normlar söz konusu olduğunda temellendirme, o normun kökenini, dayandığı temeli veya türetildiği öncülleri ortaya çıkarma çabasını ifade etmektedir. Bu süreçte, normun belirttiği gerekliliğin arkasında yatan sebeplerin açıklanması ve bu açıklamanın bilgiye dayanması önem taşımaktadır.

Çalışma kapsamında, insan haklarının özünde etik bir fikri temsil ettiği ve bu hakların adaletin tesis edilmesine yönelik yön gösterici bir işlev üstlendiği görülmüştür. Ayrıca insan haklarının bilimsel bilgiler gibi doğrulanıp yanlışlanmak suretiyle temellendirilemeyeceği, bunun yerine norm ve ilkelerde olduğu gibi "Neden gereklidir?" sorusunun yanıtlanması gerektiği ifade edilmiştir. Bu kapsamda doğal hukuk anlayışından başlayarak, menfaat ve irade teorilerine kadar uzanan farklı temellendirme çabalarının her birinin kendi içinde güçlü ve zayıf yönleri olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada ortaya çıkan hususlardan biri, mevcut temellendirme çabalarının hiçbirinin tek başına insan haklarını tam olarak açıklamada yeterli olamadığıdır. Bu nedenle Kuçuradi'nin insan haklarına yönelik olarak geliştirdiği, insanın değerini merkeze alan yaklaşımının, diğer teorilerin eksik kaldığı noktaları tamamlama potansiyeli taşıdığı anlaşılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Kuçuradi'nin insan hakları görüşü detaylı biçimde ve farklı yönleriyle analiz edilmiş, insan haklarına ilişkin yaptığı temellendirme ortaya konmuştur. Bu doğrultuda bölüm kapsamında, Kuçuradi'nin insan hakları felsefesinin kavramsal çerçevesi ve etik boyutu etrafıca incelenmiş, insan haklarının insan doğası, değeri ve onuruyla olan ilişkisi üzerine odaklanılmıştır. Kuçuradi'nin yaklaşımı, insan

haklarını yalnızca bireylerin devletten ve diğer kişilerden talep edebileceği haklar olarak değil, aynı zamanda bireylerin birbirlerine ve devlete karşı sergilemeleri gereken etik sorumlulukları içeren bütüncül bir çerçeve olarak ele almıştır.

Kuçuradi'nin insan haklarının türetildiği öncülleri tespit ederken izlediği yol, insan hakları yaklaşımını diğer teorilerden farklılaştıran en önemli unsur olarak öne çıkmıştır. Bu çerçevede düşünür, insan haklarının bilgisel bir zemine dayandırılması gerektiğini vurgulamış ve bu zeminin, insanın değerinin ve yapısal olanaklarının bilgisiyle şekillendiğini savunmuştur.

Bölümde öncelikle Kuçuradi'nin hak ve insan hakları kavramlarına ilişkin geliştirdiği tanımlar incelenmiştir. Kuçuradi, hak kavramını, “insan olan herkese borçlu olunan bir muameleye ilişkin talep” olarak tanımlamıştır. Bu tanım, hakların hem kişilerin görmesi gereken muameleyi hem de başkalarına göstermesi gereken muameleyi içeren iki yönlü doğasına vurgu yapmıştır. Kuçuradi, söz konusu kavramı göreceli ve subjektif tanımlamalardan arındırarak, insan varoluşunun evrensel koşullarına dayandırmıştır. Haksızlık iddialarının analizini, hak kavramının özünü anlamada önemli bir yöntem olarak kullanan düşünür, bu yolla hakların, bireylerin meşru taleplerini karşılayan ve diğer kişilerce saygı duyulması gereken bir değer ya da olanak olduğunu göstermiştir.

İnsan hakları ise "insanın, sırf insan olmasından kaynaklanan değerini korumaya ve yapısal olanaklarını gerçekleştirmeye yönelik talepler" biçiminde açıklanmıştır. Düşünür, insan hakları söyleminin sıkça gündeme getiriliyor oluşuna karşın, anlamının kişiler tarafından yeterince bilinmediğine dikkat çekmiştir. Bu kapsamda söz konusu kavramın yalnızca hukuki açıdan neyi talep ettiğine değil, etik açıdan ne tür istemleri bildirdiğine odaklanmış, buradan hareketle insan haklarını, insanın değerinin korunmasına ilişkin gereklilikleri bildiren etik ilkeler olarak anlamlandırmıştır.

Kuçuradi, tür olarak insan ve kişi olarak insan arasında bir ayrım yapmış, insan haklarının evrensel niteliğini türsel bir değer olarak temellendirirken, bu hakların bireysel düzeyde gerçekleşme biçimlerinin kişiden kişiye farklılık gösterebileceğini ortaya koymuştur. Kuçuradi'nin insan hakları felsefesi, insan kavramının özüne odaklanarak, bu hakların temellendirmesini antropolojik ve ontolojik bir yaklaşımla gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda insan, biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel boyutlarıyla bir bütün olarak ele alınmış; bu bütünlük, Takiyettin Mengüşoğlu'nun felsefi antropolojisinin katkılarıyla zenginleştirilmiştir. Mengüşoğlu'nun insan fenomenlerini ve başarılarını merkeze alan

anlayışı, Kuçuradi tarafından insan haklarının evrensel niteliğini açıklamak için bir başlangıç noktası olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, insanın akıl, irade, vicdan, üretkenlik ve etik değerlendirme yeteneği gibi yapısal olanakları, onun değerinin bilgisini ortaya koymuş ve insan haklarının kaynağını oluşturmuştur. Nitekim “İnsan değerlidir” ve “İnsan, yapısal olanaklarını gerçekleştirebilme kapasitesine sahiptir” gibi önermeler, bilgisel sınama yoluyla doğrulanabilir nitelikte olmaları nedeniyle insan haklarının nesnel bir temele dayandırılabilmesine imkan vermektedir.

Değer kavramı üzerinde de duran Kuçuradi, değeri “bir şeyin kendi alanı veya benzerleri arasındaki yeri” olarak tanımlamış, değer ile “anlam”, değer ile “değerler” arasındaki farkları ortaya koymuştur. İnsanın değeri, insanın değerleri, kişinin değeri, kişinin değerleri, bir kişinin değeri ve bir kişinin değerleri arasındaki ayrımlar, Kuçuradi'nin yaklaşımını zenginleştiren önemli unsurlar olarak öne çıkmıştır.

Kuçuradi'ye göre insanın değeri, onun varlıktaki özel yerini, diğer varlıklarla ilişkisi bakımından özgün konumunu ifade etmektedir. Bu noktadan hareketle Kuçuradi, insanın değerinin, onun türsel özelliklerinden ve tarihsel başarılarından kaynaklandığını belirtmiş; bu değeri, insan haklarının vazgeçilmezliğini ve evrenselliğini açıklamanın temel dayanağı olarak kabul etmiştir. Yapısal olanaklar ise, insanı insan yapan, onu diğer canlılardan ayıran potansiyelleri ve yetenekleri kapsamaktadır. Bu olanaklar, düşünme, dil kullanma, sanat ve teknik oluşturma, etik değerlendirmeler yapabilme gibi özelliklerdir. Kuçuradi, insan haklarının, insanın değerinin korunabilmesi ve yapısal olanaklarının gerçekleşebilmesi için gerekli koşulları dile getirdiğini savunmuştur.

Kuçuradi'nin hak sınıflandırması, insan hakları kavramının daha net anlaşılmasını sağlayan sistematik bir çerçeve sunmuştur. Haklar, taşıyıcılarına göre "kişi hakları" ve "grup hakları" olarak ikiye ayrılmıştır. Kişi hakları, "temel kişi hakları" (insan hakları) ve "yurttaşlık hakları" olarak sınıflandırılmıştır. Temel kişi hakları ise korunma yollarına göre "doğrudan korunan haklar" ve "dolaylı korunan haklar" biçiminde kategorize edilmiştir. Doğrudan korunan haklar, kişilerin güvenliği ve temel özgürlüklerine ilişkin haklar olup, insana özgü yapısal olanaklarını gerçekleştirmeleri sırasında kişilere dokunulmamasını talep etmektedir. Dolaylı korunan haklar ise, insanın yapısal olanaklarını gerçekleştirebilmesi ve geliştirebilmesi için gerekli koşulların sağlanmasını talep eden haklardır. Yurttaşlık hakları, bir devletin vatandaşı olmaktan kaynaklanan ve sınırları ülkeden ülkeye değişen hakları ifade

ederken, grup hakları ise belirli bir dönem ve coğrafyada insan haklarının tesis edilebilmesi için gerekli hakları içermektedir.

Özgürlük kavramını da çok boyutlu bir çerçevede ele alan Kuçuradi, özgürlüğü antropolojik, etik ve toplumsal özgürlük olarak üç farklı açıdan incelemiştir. Antropolojik özgürlük, tür olarak insanın özgürlüğü biçiminde tanımlanmış ve insanın doğasında var olan, onu diğer canlılardan ayıran bir olanak olarak ele alınmıştır. Bu özgürlük, insanın eylemlerinin yalnızca biyolojik ve psikolojik etkenlerle değil, aynı zamanda değer bilgisi ve etik ilkeler gibi insana özgü unsurların etkisiyle de şekillenebilme potansiyelini ifade etmektedir. İnsanın değerli eylemlerde bulunabilme kapasitesinden beslenen antropolojik özgürlük, tüm insanlarda potansiyel olarak bulunmakla birlikte, bu olanağın gerçekleştirilme düzeyi kişiden kişiye farklılık göstermektedir.

Etik özgürlük, antropolojik özgürlük olanağını eylemlerinde gerçekleştiren kişilerin taşıdığı bir nitelik olarak açıklanmıştır. Bu özgürlük, değer bilincine sahip olma, doğru değerlendirme yapabilme, gerektiğinde eyleme geçme veya eylemden kaçınma cesareti gösterebilme ve somut durumlara uygun davranabilme yeteneği gibi özellikleri içermektedir. Etik özgürlük, kişinin kendi özgün koşullarında etik değerler ışığında hareket edebilme becerisini göstermektedir.

Toplumsal özgürlük ise, toplumsal ilişkilerin insanın değerini ve temel kişi haklarını koruyacak şekilde düzenlenmesi fikrini temsil etmektedir. Bu özgürlük, bir ideal veya gereklilik düşüncesi olarak, toplumsal düzenin nasıl yapılandırılması gerektiğine dair bir çerçeve sunmaktadır. Toplumsal özgürlük, kişi açısından ve devlet açısından iki farklı boyutta incelenmiştir.

Kişi açısından toplumsal özgürlük, moral (ahlaksal) özgürlük ve hukuksal özgürlükleri kapsamaktadır. Moral özgürlük, kişinin toplumun değer yargılarına uymayan davranışlarda bulunduğu hayattı olumsuz etkileyecek tepkilerle karşılaşmaması anlamına gelmektedir. Hukuksal özgürlükler ise, temel özgürlükler ve kamu özgürlükleri olarak ikiye ayrılmıştır.

Temel özgürlükler, doğrudan korunan hakların mevzuatta yer alması ve uygulamada gerçekleşmesi durumunu ifade etmektedir. Bu özgürlükler, kişilerin insana özgü olanaklarını geliştirme ve ortaya koyma sürecinde herhangi bir kısıtlamayla karşılaşmamasını sağlamaktadır.

Kamu özgürlükleri ise, dolaylı korunan hakların gerçekleşmesini sağlayan mekanizmaları ifade etmektedir. Bu özgürlükler, bireylerin dolaylı korunan haklardan yararlanabilmesi için gerekli yolları, araçları ve yöntemleri kapsamaktadır. Devletin çeşitli kurum ve kuruluşlarının, bireylerin dolaylı korunan haklarının yaşama geçirilmesi için yürüttüğü faaliyetler, kamu özgürlüklerinin somut görünümleridir.

Devlet açısından toplumsal özgürlük, yurttaşların temel haklarının korunması amacıyla devletin yaptığı düzenlemeleri ve sağladığı imkanları içermektedir. Bu düzenlemeler ve imkanlar, hem doğrudan korunan hem de dolaylı korunan hakların yaşama geçirilmesi için gerekli ortamı oluşturmaktadır.

Kuçuradi'nin özgürlük sınıflandırması, özgürlüğün çok boyutlu doğasını ortaya koyması ve özgürlük-insan hakları ilişkisini detaylı biçimde açıklaması bakımından önem taşımaktadır. Bu sınıflandırma, özgürlüğün yalnızca kişisel bir olanak değil, aynı zamanda toplumsal bir gereklilik olduğunu ve insan haklarının korunması için elzem olduğunu göstermiştir.

Bölümde, insan onuru kavramı da şeref ve gurur kavramlarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Şeref, bir kişinin değerine veya farz edilen değerine gösterilen saygı biçiminde tanımlanmış, gururun ise kişinin kendisiyle ilişkisi içinde hissettiği bir duygu olduğu belirtilmiştir. İnsan onuru ise, "insanın nesnel değerinin öznel karşılığı" veya "insanın değerinin farkındalığı" olarak ele alınmıştır. Şeref ve gurur kavramlarının öznel, göreceli ve dış etkenlere bağımlı yapısına karşın, insan onurunun evrensel, nesnel ve insanın özünden kaynaklanan bir değer olduğu vurgulanmıştır.

Kuçuradi'ye göre insan onuru, insan haklarının felsefi temelini oluşturan merkezi bir kavram olarak öne çıkmıştır. Nitekim insanın değerinin farkındalığına işaret eden bu kavram, her bireyin salt insan olması nedeniyle saygı ve eşit muameleyi hak ettiğini göstermekte; aynı zamanda, bu değerın korunması için bireylerin etik sorumluluklar üstlenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Özellikle Kuçuradi'nin insan onurunun, kişinin başkaları tarafından gördüğü muamele ile değil, kendi eylemleriyle zedelenebileceği görüşü, onun özgün yaklaşımını yansıtan önemli bir tespit olmuştur. Bu tespit, insan hakları tartışmalarına yeni bir etik boyut kazandırmıştır. Zira bu yaklaşım, bireylerin yalnızca hak sahibi değil, aynı zamanda diğerlerinin haklarına saygı göstermekle yükümlü etik özneler olduğunu ortaya koymuştur.

Son olarak, insan haklarının etik boyutu ele alınmış, Kuçuradi'nin insan haklarını hem muamele görme hem de muamele etme ilkeleri olarak tanımladığı gösterilmiştir. İnsan hakları, kişiler arası ilişkilerde etik davranış ilkeleri olarak görülürken, devlet düzeyinde toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde temel alınacak normlar biçiminde tanımlanmıştır. Kuçuradi, insan haklarının etkin şekilde işlev görebilmesi için içsel motivasyon, kavramsal bilgi ve uygulama becerisinin önemine dikkat çekmiştir.

Kuçuradi'ye göre devletlerin, insan haklarını koruma ve bu hakların pratikte uygulanabilirliğini sağlama gibi iki temel görevi bulunmaktadır. Bu görevler, yasaların insan haklarına uygunluğu, kamu görevlilerinin eğitimi ve politikaların etik ilkelerle uyumu gibi somut sorumluluklarla detaylandırılmıştır. İnsan haklarının yalnızca birey-devlet ilişkisiyle sınırlı olmadığı, aynı zamanda bireyler arası ilişkilerde de etik bir sorumluluk gerektirdiği de, vurgulanması gereken önemli bir husus olarak öne çıkmıştır.

Kuçuradi'nin yaklaşımında insan hakları, toplumsal düzenin, hukuk sisteminin ve devlet politikalarının merkezinde yer alması gereken temel ilkeler olarak görülmüştür. Düşünür, insan haklarını toplumsal ilişkileri düzenleyen normlar, hukukun türetilmesinde kullanılan temel öncüller ve devlet faaliyetlerinin yönlendirilmesinde başvurulacak kılavuz ilkeler olarak konumlandırmıştır. İnsan hakları, yalnızca hukuki metinlerde yer alan kavramlar olmaktan çıkıp, devletin tüm politikalarının nihai amacı haline gelmelidir. Bu bağlamda Kuçuradi, insan haklarına dayanan bir toplumsal düzen ve devlet anlayışının, insanın değerinin korunması ve yapısal olanaklarının gerçekleştirilmesi için elzem olduğunu vurgulamıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, Kuçuradi'nin hak ve insan hakları yaklaşımının engelli hakları alanına önemli açılımlar sağlayabileceği düşüncesinden hareket edilmiş, Kuçuradi'nin insan hakları felsefesi, engellilik bağlamında yeniden analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen bu analiz, Kuçuradi'nin insan hakları felsefesinin, engelli haklarının teorik temellerinin güçlendirilmesi ve pratik boyutlarının anlaşılması açısından dikkate değer ve özgün bir çerçeve sunduğunu ortaya koymuştur. Düşünürün hak ve özgürlüklere ilişkin yaptığı sınıflandırmalar ile insanın değeri, yapısal olanakları ve onuru üzerine geliştirdiği kuramsal çerçeve, engellilik olgusunu mevcut modellerin (tıbbi, sosyal vb.) sınırlarının ötesinde, daha bütüncül, derinlikli ve felsefi bir bağlamda ele alma imkânı tanımıştır.

Kuçuradi'nin hak kavramını insan olan herkese borçlu olunan bir muameleye ilişkin talepler biçiminde tanımlaması, engelli haklarının yeniden kavramsallaştırılmasında önemli

bir teorik zemin oluşturmuştur. Bu tanım, engelli haklarını, tek yönlü bir talep olmaktan çıkararak, karşılıklı sorumluluk ilişkisini içeren bir kavrama dönüştürmüştür.

Araştırmada, Kuçuradi'nin haksızlık savlarının analizine dayanan yaklaşımının engelli hakları alanında yeni bir bakış açısını mümkün kıldığı tespit edilmiştir. Engelli bireylerin haksızlık iddiaları incelendiğinde, iki farklı durumun karşılaştırıldığı görülmüştür. Bu kapsamda engelli bireyin mevcut koşulları ile engelli olmayan bireylerin sahip olduğu daha elverişli durumlar mukayese edilmiştir. Örneğin, tekerlekli sandalye kullanan bir bireyin asansörü olmayan bir binada eğitim görememesi durumunda, kendi mevcut durumu (eğitime erişememe) diğer öğrencilerin durumu (eğitime rahatlıkla erişebilme) ile karşılaştırılmıştır. Bu analiz yöntemi, engelli haklarının somut içeriğinin belirlenmesinde ve hangi düzenlemelerin engelli hakları kapsamında ele alınabileceğinin saptanmasında yol gösterici olmuştur.

Kuçuradi'nin "hak" ve "menfaat" arasında yaptığı ayırım da engelli hakları alanına önemli bir katkı sağlamıştır. Bu ayırım, engelli haklarının salt bireysel çıkarlar veya ihtiyaçlar üzerinden değil, insanın değer ve onuru temelinde kavramsallaştırılmasını sağlamıştır.

Çalışmanın bu bölümünde, Kuçuradi'nin insan hakları temellendirmesi ve engelli hakları ilişkisi de detaylı biçimde incelenmiştir. Bu bağlamda

Kuçuradi'nin insan haklarını bilgisel bir zemine oturtma çabasının, engelli haklarının temellendirilmesinde yeni bir yaklaşımı beraberinde getirdiği saptanmıştır. Bu bağlamda çalışmada, engelli haklarının temellendirilmesinde salt ihtiyaç, yardım veya koruma odağında geliştirilen yaklaşımların yetersiz kaldığı, bunun yerine insanın değer ve yapısal olanakları üzerinden bir temellendirmenin gerekli olduğu ortaya konmuştur.

Araştırmada elde edilen önemli bulgulardan biri, engelli haklarının temellendirilebilmesi için de, insan haklarında olduğu gibi, “Neden gereklidir?” sorusunun yöneltilmesi gerektiği olmuştur. Bu bağlamda engelli haklarının gerekliliği, engelli bireylerin de diğer tüm bireyler gibi insan onuru ve değerine sahip olması ve yapısal olanakları taşımasından hareketle açıklanmıştır. Bu kapsamda engelli bireylerin insana özgü değerlerinin korunması ve yapısal olanaklarının geliştirilmesi gerekliliği, engelli haklarının özünde yatan temel dayanak noktasını oluşturmuştur. Söz konusu yaklaşım, engelli haklarını, salt belirli ihtiyaçlara yanıt veren veya toplumsal engellerin sonucu ortaya çıkan düzenlemeler olarak görmekten ziyade, her insanın sırf insan olmasından kaynaklanan değerinin korunması ve

doğuştan getirdiği olanaklarının gerçekleştirilmesi için gerekli olan evrensel koşullar olarak tanımlamayı mümkün kılmıştır. Bu temellendirme biçimi, engelli haklarını "özel haklar" veya "ayrıcalıklar" kategorisinden çıkararak, onları evrensel insan haklarının ayrılmaz bir parçası olarak konumlandırmış ve hakların meşruiyetini sağlam bir felsefi zemine oturtmuştur.

Çalışmanın özgün çıkarımlarından biri, Kuçuradi'nin temellendirme yaklaşımının engelli hakları alanındaki mevcut tartışmaları aşan bir kavrayış sunmasıdır. Özellikle tıbbi model ve sosyal model tartışmalarının ötesine geçerek, insan değeri temelli bir yaklaşımın geliştirilmesi, hak temelli bir bakış açısının benimsenmesi ve savunulmasında güçlü bir dayanak noktası sağlamıştır.

Kuçuradi'nin temellendirme yaklaşımı, engelli haklarının evrenselliğinin ve vazgeçilmezliğinin açıklanmasında da yol gösterici olmuştur. Zira bu haklar, engelli bireylerin özel ihtiyaçlarından veya fiziksel yetersizliklerinden değil, doğrudan insan olmalarından kaynaklanan değerlerinden ve yapısal olanaklarından türetilmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde, insanın değeri ve yapısal olanakları kavramları engellilik bağlamında yeniden tanımlanmıştır. Engelli bireylerin yapısal olanaklarının (düşünme, değer üretme, etik eylemde bulunma kapasitesi vb.) engellilik durumundan bağımsız olarak varlığını sürdürdüğü, ancak bu olanakların gerçekleştirilmesinin farklı koşullar ve destekler gerektirebileceği fikri, bölümün merkezinde yer alan önemli bir bulguyu oluşturmuştur. Bu bağlamda, erişilebilirlik ve makul düzenleme kavramları, sırasıyla engelli bireylerin yapısal olanaklarının hayata geçirilmesi için gerekli genel ve özel koşulları ifade edecek biçimde yeniden anlamlandırılmıştır.

Araştırmada dikkate değer önemli hususlardan biri, Kuçuradi'nin 'tür olarak insan' ve 'kişi olarak insan' ayrımının engellilik çalışmalarına kazandırdığı yeni perspektif olmuştur. Bu ayrım, engelliliği iki temel düzeyde incelemeyi mümkün kılmıştır. İlki, engelliliği insan türünün potansiyel bir deneyimi biçiminde ele alan ve onu insanlığın ortak varoluşsal durumlarından biri olarak konumlandıran yaklaşım; ikincisi ise engelliliği bireysel düzeyde inceleyen, her engelli bireyin öznel deneyimlerine, yaşam pratiklerine ve kendine özgü potansiyellerine odaklanan bakış açısıdır.

Çalışmanın önemli çıkarımlarından biri, Kuçuradi'nin özellikler ve olanaklar arasında yaptığı ayrımın engellilik alanına uyarlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu ayrım, engellilik durumunu salt 'özellikler' üzerinden değerlendiren geleneksel yaklaşımların

ötesine geçerek, engelli bireylerin 'olanakları' üzerine odaklanmayı mümkün kılmıştır. Böylece engellilik, yalnızca mevcut durumlar ve sınırlılıklar üzerinden değil, potansiyeller ve gerçekleştirilebilir olanaklar üzerinden ele alınabilmektedir.

Araştırmada, Mengüşoğlu'nun insan fenomenlerine ilişkin yaklaşımının engellilik olgusunun anlaşılmasında önemli açılımlar sağladığı tespit edilmiştir. Düşünürün, insan fenomenlerinin hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmadığı, ancak farklı düzeylerde ve biçimlerde gerçekleşebildiği yönündeki temel tezi, engelli bireylerin belirli yeteneklerden 'yoksun' olduğu şeklindeki indirgemeci yaklaşımların aksine, insana özgü fenomenlerin farklı tezahür biçimlerine odaklanmayı olanaklı kılmıştır.

Kuçuradi'nin insan değeri kavramı üzerine geliştirdiği teorik çerçeve, engelliliği 'eksiklik' ya da 'yetersizlik' olarak gören geleneksel yaklaşımların ötesine geçerek, engelli bireylerin değerinin tüm insanlarla ortak olan varlıksal konumlarından kaynaklandığını ve herhangi bir yeti ya da fonksiyona bağlı olmaksızın, sırf insan olmalarından ileri geldiğini ortaya koymuştur. Engelli bireylerin insana özgü değerlerinin korunması gerekliliği, engelli haklarına ilişkin hukuk normlarının içeriğinin belirlenmesinde ve yorumlanmasında temel bir ilke işlevi görmüş, ayrıca mevcut normların ve uygulamaların değerlendirilmesinde bir ölçüt olarak kullanılma potansiyeli taşımıştır. 'İnsanın değerleri' kavramı ise, engelli bireylerin insanlığın ortak mirasına yaptıkları katkıların görünür kılınmasını sağlarken, 'kişinin değeri' kavramı her bireyin haklara sahip olmak bakımından eşitliğini vurgulamıştır.

Çalışmada varılan önemli sonuçlardan biri, fonksiyon ve yetenekler arasındaki ayrımın engelli hakları bağlamında yeniden yorumlanması ile ortaya çıkmıştır. Söz konusu ayrım, Kuçuradi'nin yaklaşımı çerçevesinde ele alındığında, bir fonksiyon kaybının varlığının, yapısal olanakların farklı yöntemlerle gerçekleştirilebileceği gerçeğini değiştirmediği anlaşılmıştır. Örneğin, görme işlevinin kaybı, insanın bilme, öğrenme, anlama, düşünme gibi yapısal olanaklarının ortadan kalkması anlamına gelmemekte; bu olanaklardan bazılarının alternatif yollarla hayata geçirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Araştırmanın sağladığı katkılardan biri de, engelli bireylerin yapısal olanakları ile engelli hakları arasındaki ilişkinin netleştirilmesi olmuştur. Buna göre engelli hakları, engelli bireylerin yapısal olanaklarını gerçekleştirebilmelerini mümkün kılan bir ortamın koşullarını bildiren etik ilkeler olarak yeniden kavramsallaştırılmıştır. Bu yaklaşım, eğitim ve istihdam gibi temel alanlarda kapsayıcı ve bütünleştirici politikaların geliştirilmesinin gerekliliğini de ortaya koymuştur. Dolayısıyla söz konusu yaklaşım biçimi, engelli bireylerin insan olmaktan

kaynaklanan değerlerinin tanınmasını, ürettikleri değerlerin görünür kılınmasını ve özgün varoluşlarının saygı görmesini sağlayacak yasal düzenlemelerin ve politikaların geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde, Kuçuradi'nin hak ve özgürlüklere ilişkin sınıflandırması da, engelli hakları bağlamında yeniden incelenmiştir. Bu inceleme, engelli haklarının teorik temellerinin güçlendirilmesi ve pratik uygulamaların sistematik biçimde değerlendirilmesi açısından özgün bir bakış açısı kazandırmıştır. Özellikle temel kişi hakları, yurttaşlık hakları ve grup hakları arasındaki ilişkilerin engelli hakları bağlamında analizi, hak ihlallerinin karmaşık yapısını anlamak ve çözüm önerileri geliştirmek açısından önemli bir çerçeve sağlamıştır.

Temel kişi hakları kategorisinde yer alan doğrudan ve dolaylı korunan hakların engelli bireyler açısından ne anlama geldiğinin açıklanması, hem hak ihlallerinin niteliğinin anlaşılmasını kolaylaştırmış hem de bu ihlallere karşı geliştirilecek çözümlerin belirlenmesinde yol gösterici bir işlev üstlenmiştir. Örneğin, engelli bireylerin kurum bakımına zorlanması, vesayet sistemi altına alınması, zorla tedaviye tabi tutulması gibi durumlar doğrudan korunan hakların ihlali oluştururken; eğitim, sağlık, istihdam gibi alanlarda yaşanan erişim sorunları dolaylı korunan hakların ihlali olarak açığa çıkmıştır. Bu ayrım, hakların korunması için farklı mekanizmaların ve yükümlülüklerin söz konusu olduğunu da ortaya koymuş, devletin ve toplumun üstlenmesi gereken sorumlulukları netleştirmiştir.

Kuçuradi'nin temel kişi hakları ile yurttaşlık hakları arasında yaptığı ayrım ise, engelli hakları kavramının doğru anlaşılması ve uygulanması açısından oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Çalışmada açıklandığı üzere, engelli haklarının yalnızca yurttaşlık hakları çerçevesinde değerlendirilmesi, karşılaşılan sorunların asıl kaynağını görmeyi engellemekte ve kalıcı çözümlerin geliştirilmesini güçleştirmektedir. Engelli bireylere tanınan ücretsiz ulaşım, istihdam kotaları gibi yurttaşlık hakları, temel insan haklarına erişimde yalnızca aracı bir işlev görmektedir, tek başlarına haklara tam ve etkin erişimi sağlayamamaktadır. Başka bir anlatımla bu ayrım, engellilik politikalarının odağının, salt sosyal yardım tedbirleri ile sınırlı kalmayıp, insan haklarının tam ve eşit kullanımını sağlayacak yapısal dönüşümlere kaydırılması gerektiğine işaret etmektedir. Bu nedenle engelli haklarının, temel kişi hakları bağlamında ele alınması ve devletlerin, bu hakların kullanımı önündeki her türlü engeli

kaldırmaya yönelik kalıcı tedbirleri yaşama geçirmesi, önemli gereklilikler olarak belirmektedir.

Çalışmada ayrıca, Kuçuradi'nin hak sınıflandırması temelinde BM Engelli Hakları Sözleşmesi'ndeki hakların bir analizi de gerçekleştirilmiştir. Bu analiz, sözleşmede yer alan hakların niteliğinin ve korunma yollarının daha net biçimde anlaşılmasını sağlamıştır. Sözleşmedeki yaşam hakkı, kişi özgürlüğü ve güvenliği, işkence veya zalimane muameleye maruz kalmama gibi haklar doğrudan korunan haklar kategorisinde değerlendirilirken; eğitim, sağlık, çalışma, kültürel yaşama katılım gibi haklar dolaylı korunan haklar kapsamında ele alınmıştır. Adalet erişimi ve bağımsız yaşam hakkı gibi bazı hakların ise hem doğrudan hem de dolaylı korunan haklar kapsamında değerlendirilebileceği tespit edilmiştir. Bu sınıflandırma, sözleşmenin öngördüğü yükümlülüklerin devletler tarafından nasıl yerine getirileceğine dair metodolojik bir çerçeve sunmuş ve hakların etkin korunması için izlenmesi gereken yolu belirginleştirmiştir.

Kuçuradi'nin özgürlük kavramını antropolojik, etik ve toplumsal boyutlarıyla ele alan sınıflandırması, engellilik olgusunun çok boyutlu bir şekilde değerlendirilmesine imkân tanımıştır. Antropolojik özgürlük çerçevesinde incelendiğinde, engelli bireylerin insansal olanaklarının ve değerler üretme kapasitelerinin tarihsel süreç içinde sistematik olarak görmezden gelindiği ortaya çıkmıştır. Özellikle zihinsel engelli bireylerin karar verme yeteneklerinin olmadığı, değerler üretemeyecekleri veya etik seçimler yapamayacakları yönündeki önyargılar, antropolojik özgürlüklerinin tanınmasının önünde ciddi bir engel teşkil etmiştir.

Etik özgürlük boyutunun analizi, engelli bireylerin kendi yaşamlarına ilişkin kararları alabilen ve bu kararların sorumluluğunu üstlenebilen öznel olarak kabul edilmelerinin önemini gözler önüne sermiştir. Bu yaklaşım, özellikle tıbbi müdahaleler, eğitim seçimleri ve yaşam düzeninin belirlenmesi gibi konularda engelli bireylerin özerkliğinin tanınması gerekliliğini ortaya koymuştur. Ayrıca etik özgürlük kavramı, engelli hakları savunuculuğunun etik temellerinin güçlendirilmesine ve hak mücadelesinin salt yasal düzenlemeler yoluyla değil, aynı zamanda etik bir bilinç temelinde yürütülmesi gerekliliğine de işaret etmiştir.

Toplumsal özgürlük boyutu ise, engelli bireylerin haklarının korunması ve geliştirilmesi için gerekli toplumsal dönüşümün çerçevesini çizmiştir. Kuçuradi'nin yaklaşımında toplumsal özgürlük, fiziksel çevrenin erişilebilirliğinden tutum ve

davranışların değişimine, kurumsal yapıların dönüşümünden hizmet sunum modellerinin yeniden tasarlanmasına kadar geniş bir alanı kapsayan bütüncül bir dönüşümü zorunlu kılmaktadır. Bu perspektif, engelli bireylerin toplumsal yaşamın tüm alanlarına eşit katılımını sağlayacak yapısal değişimlerin teorik temelini oluşturmaktadır.

Özgürlüğün üç boyutunun birbiriyle olan dinamik ilişkisi, engelli hakları alanında kapsamlı bir dönüşümün gerekliliğini göstermiştir. Antropolojik özgürlüğün tanınması, etik özgürlüğün geliştirilmesinin ön koşulunu oluştururken; etik özgürlüğe sahip bireylerin varlığı, toplumsal özgürlüğün inşası için vazgeçilmez bir unsur olarak belirmektedir. Engelli bireylerin insansal olanakları ve değerler üretme kapasiteleri tanınmadığında, etik özneler olarak kabul edilmeleri ve kendi yaşamlarına ilişkin kararları alabilmeleri mümkün olamamaktadır. Benzer şekilde, etik özgürlüğe sahip bireylerin eksikliği, toplumsal düzenin insan haklarına ve engelli haklarına saygılı bir çerçevede yeniden yapılandırılmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle engelli haklarının etkili bir şekilde korunması ve geliştirilmesi, özgürlüğün bu üç boyutunun birlikte ele alınmasını ve her bir boyutun diğerlerini güçlendirici etkisinin gözetilmesini gerektirmektedir.

Bölümde ayrıca, Kuçuradi'nin şeref, gurur ve insan onuruna ilişkin kavramsal çözümlemeleri, engellilik bağlamında incelenmiştir. Bu çözümlemeler ışığında, insan onurunun evrensel ve vazgeçilmez niteliğinin, engelli bireylerin haklarının etik temellerinin belirlenmesinde güçlü bir felsefi dayanak noktası oluşturduğu anlaşılmıştır. Şeref ve gurur kavramlarının göreceli yapısının engelli bireylerin yaşamında meydana getirdiği sorunların analizi ise, ayrımcı tutum ve uygulamaların kaynaklarını anlamayı olanaklı kılmıştır.

İnsan onurunun kişinin yalnızca kendi eylemleriyle zedelenebileceği düşüncesi, engellilik alanında yeni bir sorumluluk anlayışını beraberinde getirmektedir. Bu yaklaşıma göre, engelli bireylerin haklarını ihlal eden kişiler esasında kendi onurlarına zarar vermekte, engelli bireylerin onuru ise maruz kaldıkları muamelelerden etkilenmemektedir. Bu bakış açısı, engelli haklarının korunmasında kişisel ve toplumsal sorumlulukları belirginleştirmekte, hak ihlallerinin faillerinin etik açıdan kendilerine verdikleri zararı görünür kılmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde ayrıca, insan haklarının etik boyutu, Kuçuradi'nin yaklaşımı çerçevesinde ele alınarak, engelli hakları özelinde değerlendirilmiştir. Özellikle engelli haklarının yalnızca talep edilebilir haklar olarak değil, aynı zamanda toplumun her bir üyesinin ve devletin yerine getirmesi gereken etik sorumluluklar biçiminde kavramsallaştırılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu noktada engelli haklarının korunmasında kişilerin ve devletin sorumlulukları detaylı biçimde incelenmiştir. Kişilerin sorumlulukları

kapsamında, engelli bireylere yönelik önyargılardan arınmış bir yaklaşımın benimsenmesi, engelli bireylerin özerkliğinin ve tercihlerinin gözetilmesi, yaşamın farklı alanlarına erişimlerinin engellenmemesi ve her meslek grubundan bireyin kendi alanında ürettiği ürün, hizmet veya politikaların engelli bireyler üzerindeki olası etkilerini değerlendirmesi gerekliliği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra engelli bireylerin de muamele etme boyutu kapsamında, toplumsal yaşamın her alanına aktif katılım gösterme, kendi haklarının öznesi olarak hak savunuculuğu yapma ve toplumda engellilik konusunda farkındalık oluşturma gibi sorumlulukları olduğu vurgulanmıştır.

Kuçuradi'nin etik yaklaşımı doğrultusunda, engellilik alanına ilişkin olarak devletin temel sorumluluğunun ise iki boyutta ortaya çıktığı tespit edilmiştir: Birinci boyut, engelli bireylerin haklarını etkin bir şekilde koruma altına almak; ikinci boyut ise bu hakların pratikte yaşanabilir olması için gerekli koşulları sağlamak olarak açığa çıkmıştır. Bu çerçevede BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin öngördüğü yükümlülükler incelenmiş ve bu yükümlülüklerin Kuçuradi'nin insan haklarına ilişkin etik yaklaşımıyla paralellik gösterdiği belirlenmiştir. Sözleşme'nin farklı maddelerinde düzenlenen hak ve yükümlülükler, hem kamu görevlilerinin engelli hakları konusunda eğitilmesi gerekliliğini vurgulamakta hem de engelli bireylerin karar alma süreçlerine aktif katılımını öngörmektedir. Bu yaklaşım, engelli haklarının etkili bir şekilde korunması için hem devletin sistematik ve kapsamlı tedbirler alması hem de toplumun her bir üyesinin üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, İoanna Kuçuradi'nin insan hakları felsefesinin engellilik alanına yaptığı katkıları sistematik biçimde incelemiş ve özgün çıkarımlar sunmuştur. Çalışma boyunca yürütülen kapsamlı analizler, İoanna Kuçuradi'nin insan hakları felsefesinin, engelli haklarının anlaşılması, temellendirilmesi ve korunması süreçlerine köklü ve dönüştürücü bir bakış açısı sunduğunu net bir biçimde ortaya koymuştur. Çalışmanın en temel bulgusu, engelli haklarının, sıklıkla yapıldığı gibi salt ihtiyaçlar, sosyal dışlanma veya tıbbi yetersizlikler üzerinden değil, Kuçuradi'nin işaret ettiği üzere, her insanın doğuştan sahip olduğu evrensel “insan değeri” ve gerçekleştirilmeyi bekleyen “yapısal olanakları” temelinde felsefi olarak temellendirilmesi gerektiğidir. Bu temellendirme, engelli haklarını 'özel' veya 'ayrıcalıklı' bir kategori olmaktan çıkararak, tartışmasız ve devredilemez insan hakları statüsüne yükseltmekte ve anılan hakların evrensel geçerliliklerini sağlam bir zemine oturtmaktadır. Bu felsefi zemin, engellilik olgusunun kendisinin de yeniden kavramsallaştırılmasına olanak tanımıştır. Engellilik, bireyin değerini azaltan bir 'kusur' ya da 'eksiklik' şeklinde değil, insanın

yapısal olanaklarının farklı biçimlerde tezahür ettiği, insan çeşitliliğinin doğal bir parçası olarak anlaşılmalıdır. Bu kavrayış, fonksiyon kaybının doğrudan yetenek veya olanak kaybı anlamına gelmediği gerçeğini pekiştirmekte ve engelli bireylerin potansiyellerinin gerçekleştirilmesi önündeki asıl engellerin, toplumsal yapı ve tutumlarda yattığını göstermektedir.

Kuçuradi'nin sunduğu kavramsal araçlar – özellikle haklar (temel kişi hakları/yurttaşlık hakları/grup hakları) ve özgürlükler (antropolojik/etik/toplumsal) sınıflandırmaları ile onur, şeref ve gurur arasındaki ayrımlar – engelli hakları alanında sıkça karşılaşılan kavramsal karmaşayı gidermede ve mevcut tartışmaları rafine etmede önemli bir rol oynamıştır. Engelli haklarının yurttaşlık haklarına (sosyal yardımlar, kotalar vb.) indirgenemeyeceği; bu hakların esasen temel insan haklarının engelli bireyler özelindeki görünümleri olduğu ve yurttaşlık haklarının ancak bu temel haklara erişimde bir araç işlevi görebileceği tespiti, çalışmanın önemli sonuçlarındandır. Bu bağlamda engelli haklarının insan hakları temelli bir yaklaşımla ele alınması, hakların içeriğini oluşturan taleplerin, yardım veya merhamet konusu yapılamayacak kadar temel ve gerekli olduğunun kavranmasını sağlamıştır. Benzer şekilde, Kuçuradi'nin insan onuruna ilişkin yaptığı kavramsallaştırmadan yola çıkılması sonucunda, engelli bireylerin insan onurunun, bedensel veya zihinsel farklılıklardan bağımsız olarak, her bireyin kendine özgü yapısal olanaklarını gerçekleştirme potansiyelinin bir yansıması olduğu anlaşılmıştır. Bu doğrultuda, insan onurunun evrensel, içkin ve kişinin kendi eylemleriyle ilintili doğasının vurgulanması, engelli bireylerin onurunun dışsal faktörler veya toplumsal yargılarla zedelenemeyeceğini ortaya koyarak, ayrımcılığa ve damgalamaya karşı güçlü bir etik kalkan sunmuştur.

Engelli haklarının hem devletin ve toplumun diğer üyelerinin engelli bireylere yönelik etik sorumluluklarını hem de engelli bireylerin toplumsal yaşama aktif katılım ve katkıda bulunma yönündeki 'muamele etme' sorumluluklarını içerdiği de çalışmada ortaya çıkan önemli bulgulardan birini oluşturmuştur.

Çalışmanın özellikle vurgulamak istediği husus, engellilik olgusunun, tüm insan varoluşlarında olduğu gibi, "insanın değeri" ve "yapısal olanakları" kavramları temelinde ele alınması gerektiğidir. Engelli hakları, bu kavramlar ışığında, insan onurunun korunması ve geliştirilmesi için vazgeçilmez bir gereklilik olarak değerlendirilmelidir.

Nihai olarak bu tez, İoanna Kuçuradi felsefesinin, engelli hakları söylemine yalnızca teorik bir derinlik katmakla kalmayıp, aynı zamanda politika yapıcılara, hukukçulara,

aktivistlere ve toplumun tüm kesimlerine, engelli bireylerin insan haklarını tam ve etkin bir şekilde hayata geçirme yolunda etik ve felsefi bir pusula sunduğunu savunmaktadır. İnsanın değeri ve yapısal olanakları temelinde yükselen bu anlayış, engelli bireylerin insanlık ailesinin eşit ve onurlu üyeleri olarak hak ettikleri yeri almalarını sağlayacak zihinsel ve yapısal dönüşümün gerçekleştirilmesi için bir başlangıç noktasıdır.

KAYNAKÇA

- African Union, *Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Persons with Disabilities in Africa*, 29 Ocak 2018, <https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rights-rights-persons-disabilities-africa> (Erişim Tarihi: 12.01.2025).
- Ağın, Kaya, "Grupların Genel Oluşumları, Yapıları ve Özellikleri Açısından Grup İçi İletişim Süreçlerinin İncelenmesi", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2022, s.494-518.
- Akbaş, Kasım, ŞEN, İlker Gökhan, "Türkiye'de Kadına Yönelik Pozitif Ayrımcılık: Kavram, Uygulama ve Toplumsal Algılar", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hukuk Özel Sayısı*, 2013, s.165-194.
- Akbulut, Süleyman, "Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı", *Engelliliğe ve Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık: İlk ve Ortaöğretim Kurumları için Örnek Ders Uygulamaları* içinde, Derleyenler: Melisa Soran, Özgür Şensoy, Melike Ergün, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s.23-34.
- Akgül, Metin, *Türkiye'de Engelli İstihdam Politikaları ve İŞKUR'un Rolü: Karaman İlinde Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman 2022.
- Aköğretmen, Mesut, "Batı'da Engelli Emeğinin Kısa Tarihi: Engellilik Modelleri Bağlamında Bir Değerlendirme", *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt 12, Sayı 32, 2023, s.129-154.
- Akşit, M. Arif, Kuşku, Mehmet, OKTAY, Gülseren, Şayligil, Ömür, "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Sorgulanması", *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yenidoğan Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2018, s.261-302.
- Akyüz, Kübra Fadime, KÖROĞLU, Cemile Zehra, "Engellilik Bağlamında Makro Sosyal Hizmet ve Sivil Toplum Kuruluşları Üzerine Bir Değerlendirme", *Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences* , Cilt 10, Sayı 2, 2024, s.247-259.

Alemdar, Ensar, "Sakat, Özürlü ve Engelli Kavramları: Tarifleri ve Farkları", *Zemin Dergisi*, Sayı 2, 2021, s.28-56.

Anderson, Joel, PHILIPS, Jos, Disability and Universal Human Rights: Legal, Ethical, and Conceptual Implications of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, *SIM Special No. 35, Netherlands Institute of Human Rights (SIM), Utrecht 2012*, https://www.uu.nl/sites/default/files/sim-special_disability_and_universal_human_rights.pdf (Erişim Tarihi: 12.01.2025).

Anğ, Tüten, "*İnsan Felsefesi*", *Felsefe Söyleşileri I-II*, Yayına hazırlayan: Betül Çotuksöken, İstanbul 2003, s.19-22.

Anti-defamation league, *A Brief History of the Disability Rights Movement*, 2018, <https://www.adl.org/education/resources/backgrounders/disability-rights-movement> (Erişim Tarihi: 12.01.2025).

Aslan, Hasan, KARAALP ORHAN, Hacer Simay, "Türkiye İşgücü Piyasasında Engelli İstihdamına Yönelik Ayrımcılık: Talep Yönlü Bir Analiz", *Çalışma İlişkileri Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, 2021, s.24-54.

Atak, Ü. Songül, "Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi'nin Karar ve Genel Yorumları", *İzmir Barosu Dergisi*, Cilt 84, Sayı 2, 2019, s.15-42.

Atay, Cevdet, *Hukuka Giriş*, Sentez Yayıncılık, Bursa 2012.

Avrupa Konseyi, "*Engellilere Yönelik Bütüncül Bir Politika Konusunda Tavsiye Kararı*", No.92, 1992, <https://aile.gov.tr/eyhgm/sayfalar/1-2-engelliler-konusunda-uluslararası-dokumanlar/> (Erişim Tarihi: 11.11.2024).

Aydoğdu, Bilge Nuran, Yüksel, Müge, "Kimlik ve Kültür Bağlamında İşitme Engellilik/Sağırılık", *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2020, s.51-65.

Azarkan, Ezeli, BENZER, Ekrem, "Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ve Türkiye'de Engelli Hakları", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 38, 2018, s.3-29.

- Baglieri, Susan, VALLE, Jan W., Connor, David J., Gallagher, Deborah J., "Disability Studies in Education: The Need for a Plurality of Perspectives on Disability", *Remedial and Special Education*, Volume 32, No.4, 2011, s.267-278.
- Basser, Lee Ann, "Human Dignity", *Critical Perspectives on Human Rights and Disability Law*, Editors: M. H. Rioux, L. Basser, M. Jones, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2011, s.15-36.
- Bektaş, Burhan, DEVELİ, Abdülkadir, "Engelli Bireylerin Erişilebilirlik Sorunu: Destekler, Eksiklikler", *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 3, 2020, s.179-191.
- Berlin, İsaiah, "İki Özgürlük Kavramı", *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 46, 2007, s.59-72.
- Beysan, Nazime, *Hak Kavramının Hukuk Felsefesi Açısından Analizi*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Bezyak, Jill L., SABELLA, Scott A., GATTIS, Robert H., "Public Transportation: An Investigation of Barriers for People With Disabilities", *Journal of Disability Policy Studies*, Volume 28, No.3, 2017, s.1-24.
- Bickenbach, Jerome E., "Disability, Culture and the UN Convention", *Disability and Rehabilitation*, Volume 31, No.14, 2009, s.1111-1124.
- Bilge, Necip, *Hukuk Başlangıcı*, Turhan Kitabevi, Ankara 2010.
- Birinci, Görkem, "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Kısa Tarihi I: Milletler Cemiyeti'nden Birleşmiş Milletler'e", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2017, s.50-81.
- Bogart, Kathleen R., "The Moral Model of Disability Is Alive and Well", *Psychology Today*, Mayıs 2021, <https://www.psychologytoday.com/us/blog/disability-is-diversity/202105/the-moral-model-disability-is-alive-and-well> (Erişim Tarihi: 24.11.2025).

- Bogart, Kathleen R., LUND, Emily M., Rottenstein, Adena, "Disability Pride Protects Self-Esteem through the Rejection-Identification Model", *Rehabilitation Psychology*, Volume 63, No.1, 2018, s.155-159.
- Bulut, Nihat, "Eski Yunan'dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XII, Sayı 3-4, 2008, s.1-12.
- Burcu, Esra, "Türkiye'deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 1, 2011, s.37-54.
- Çağlar, Selda, "Engelli Hakları Sözleşmesi'nde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye'nin Uyum Sorunu", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Cilt 24, Sayı 96, 2011, s.149-158.
- Çağlar, Selda, "Engellilerin Erişebilirlik Hakkı ve Türkiye'de Erişebilirlikleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 61, Sayı 2, 2012, s.541-598.
- Cameron, Colin, "Not Our Problem: Impairment as Difference, Disability as Role", *Journal of Inclusive Practice in Further and Higher Education*, Volume 3, No.2, 2011, s.10-25.
- Canto, Yordanis Enríquez, "Discapacidad: una heurística para la condición humana", *Revista Bioética*, No.26, 2018, s.207-216.
- Carozza, Paolo G., "Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights: A Reply", *The European Journal of International Law Review*, Volume 19, No.5, 2008, s.931-944.
- Çatal, Betül, "İnsan Haklarının Korunmasında Ulusal, Bölgesel Ve Uluslararası Mekanizmalar", *Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2018, s.69-99.
- Çayır, Kenan, Ergün, Melike, *Ders Kitaplarında Engellilik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2014.
- Çelik, Elif, "İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, 2019, s.282-310.

- Çelik, Elif, "Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhu", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2016, s.219-246.
- Çelik, Elif, "Exploring the Use of the Concept of Human Dignity in Disability Human Rights Law: From the CRPD to EctHR", *The Age of Human Rights Journal*, No.17, 2021, s.27-53.
- Center for public representation, "About Supported Decision-Making", Supported Decision-Making, <https://supporteddecisions.org/about-supported-decision-making/> (Erişim Tarihi: 01.01.2025).
- Centers for disease control and prevention, "Disability and Health Disability Barriers", <https://www.cdc.gov/ncbddd/disabilityandhealth/disability-barriers.html> (Erişim Tarihi: 01.12.2024).
- Çetin, Başak Işıl, "Sanayi Devrimi'nden 21. Yüzyıla Batı Dünyasında Engellilik", *Sosyal Güvenlik Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2017, s.91-122.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Chapman, Kelsey, Dixon, Angel, Ehrlich, Carolyn, Kendall, Elizabeth, "Dignity and the Importance of Acknowledgement of Personhood for People With Disability", *Qualitative Health Research*, Volume 34, No.1-2, 2023, s.141-153.
- Chapman, Kelsey, Dixon, Angel, Kendall, Elizabeth, Clanchy, Kelly, "Defining Dignity at the Intersection of Disability: A Scoping Review", *Disability and Rehabilitation*, Volume 46, No.23, 2024, s.5404-5414.
- Çitil, Mahmut, Üçüncü, Muhammet Kürşat, "Türkiye'de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku'nun Durumu", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 35, 2018, s.233-278.
- Cole, Allan, "Lenses of Strength: On Truly Seeing Persons with Disabilities", PD WISE, Eylül 2019, <https://pdwise.com/stories/lenses-of-strength-on-truly-seeing-persons-with-disabilities/> (Erişim Tarihi: 23.12.2024).

Collins, Deirdre, Featherstone, Tara, Moran, Patrick, *Social Care for People with Disabilities: Trends in Expenditure and Delivery of Services*, Department of Public Expenditure and Reform, Kasım 2021, <https://assets.gov.ie/204304/8705b33b-6972-4df3-b558-9cbdefa0b037.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.01.2025).

Collins, Deirdre, Featherstone, Tara, Moran, Patrick, *Social Care for People with Disabilities: Trends in Expenditure and Delivery of Services*, Department of Public Expenditure and Reform, Kasım 2021, <https://assets.gov.ie/204304/8705b33b-6972-4df3-b558-9cbdefa0b037.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.01.2025).

Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General Comment No. 4: on the Right to Inclusive Education*, CRPD/C/GC/4, 2016.

Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General Comment No. 8: on the Right of Persons with Disabilities to Work and Employment*, CRPD/C/GC/8, 2022.

Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General Comment No. 7: Participation of Persons with Disabilities, Including Children with Disabilities, through Their Representative Organizations, in the Implementation and Monitoring of the Convention*, CRPD/C/GC/7, 2018. 1

Connor, David J., Gabel, Susan L., Gallagher, Deborah J., Morton, Missy, "Disability Studies and Inclusive Education—Implications for Theory, Research, and Practice", *International Journal of Inclusive Education*, Volume 12, No.5-6, 2008, s.441-457.

Cook, Albert M., Gray, David B., "Assistive Technology", Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/science/assistive-technology> (Erişim Tarihi: 01.01.2025).

Council of Europe, *European Social Charter (Revised)*, Strasbourg, 3 Mayıs 1996, <https://rm.coe.int/168007cf93> (Erişim Tarihi: 12.01.2025).

Council of Europe, *Factsheet on the Awareness Raising on the Rights of Persons with Disability*, <https://rm.coe.int/factsheet-awareness-rev-2-/16808b4e46> (Erişim Tarihi: 26.10.2024).

Council of Europe, *Human Rights: A Reality for All – Council of Europe Disability Strategy 2017-2023*, Strasbourg 2017, <https://edoc.coe.int/en/people-with-disabilities/7276-pdf-human-rights-a-reality-for-all-council-of-europe-disability-strategy-2017-2023.html> (Erişim Tarihi: 10.12.2024).

Cumalioğlu, Emre, "Koruma Amacıyla Özgürlüğün Kısıtlanması: Özellikle Psikososyal Engelli Bireyler Bakımından 'Elverişli Kurum' Sorunu", *İzmir Barosu Dergisi*, Sayı 1, 2021, s.15-51.

Daniş, Nuray, Güneş, İsmail, Tektaş, Kemal, Eroğlu, Serhat, İpek, Muhsin, Kaçan, Vehbi, Çalışkan, Abdullah, Gürbüz, Uğur Ahmet, "Kapsayıcı Eğitimin Dünü, Bugünü, Yarını ve Öğrenme Ortamlarına Yansımaları", *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, Cilt 10, Sayı 101, 2023, s.3089-3103.

Degener, Theresia, "Disability in a Human Rights Context", *Laws*, Volume 5, No.3, 2016, s.1-24.

Department of Economic and Social Affairs, *Disability Factsheet on Persons with Disabilities*, <https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/factsheet-onpersons-with-disabilities.html> (Erişim Tarihi: 05.12.2025).

Department of Economic and Social Affairs, *Disability Factsheet on Persons with Disabilities*, <https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/factsheet-onpersons-with-disabilities.html> (Erişim Tarihi: 05.12.2024).

Disability Alliance, "IDA's Compilation of CRPD Committee's Concluding Observations Article 23 CRPD (Respect for home and the family)", 2022, https://www.internationaldisabilityalliance.org/sites/default/files/article_23_crpdp_3.pdf (Erişim Tarihi: 21.12.2024).

Doğan, İlyas, "Alman Öğretisinde İnsan Onuru ve Güncel Sorunlar Hakkında Kısa Bir Giriş", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, 2005, s.51-59.

Doğan, İsmail, Çitil, Mahmut, "Engelli Çocuk ve Ergenlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı*, Derleyen: Adnan Kulaksızoğlu, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s.27-45.

Doğruel, Fulya, "Beden, Birey ve Toplum Kesişiminde Engelli Bireylerin Erişebilirlik Deneyimleri: Gaziantep Örneği", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, 2022, s.299-317.

Dolu, Ekin, *Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye'de Engellilere Yönelik Bakım Politikaları ve Uygulamaları*, Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

Donnelly, Jack, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Çeviren: Mustafa Erdoğan, Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara 1995.

Dowd, Nancy E., "Equality, Equity, and Dignity", *Law & Inequality: A Journal of Theory and Practice*, Volume 37, No.1, 2019, s.5-20.

Drake University, Nelson Institute, "The Human Rights Crisis of Persons with Disabilities", <https://www.drake.edu/media/departments/offices/nelsoninstitute/documents/Human%20Rights%20Crisis%20of%20Persons%20with%20Disabilities.pdf> (Erişim Tarihi: 04.01.2025).

Drake, Robert F., *Understanding Disability Policies*, Macmillan, London 1999.

Dünya Sağlık Örgütü, *Dünya Bankası, Dünya Engellilik Raporu*, Cenevre 2011, <https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/wpcontent/uploads/2020/04/D%C3%BCn-ya-Engellilik-Raporu-2011.pdf> (Erişim Tarihi: 01.11.2024).

Duran, Songül, Ergün, Sibel, "The Stigma Perceived by Parents of Intellectual Disability Children: An Interpretative Phenomenological Analysis Study", *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, Cilt 19, Sayı 4, 2018, s.390-396.

Easterseals, "Myths and Facts About People with Disabilities", 2024, <https://www.easterseals.com/support-and-education/facts-about-disability/myths-facts.html> (Erişim Tarihi: 16.12.2024).

Emini, M. Emin, "Hak Kavramı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, 2004, s.203-216.

Engelli Hakları Komitesi, *Türkiye'nin Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Sözleşme Kapsamındaki İlk Raporuna Dair Nihai Gözlemler*, CRPD/C/TUR/CO/1, 28 Mart 2019, <https://www.esithaklar.org/2019/04/25/bm-engelli-haklari-komitesi-nihai-gozlem-raporu-2019/> (Erişim Tarihi: 12.01.2025).

Engelli Kadın Derneği, Ayrımcılık: Engelli Kadınlara Hak Temelli Aktif Destek Projesi, *Engelli Ayrımcılığına Karşı Örgütlenme, Savunuculuk ve Engelli Kadın*, Derleyen: Mine Eğbatan, Ankara 2020.

Engelsiz Kariyer, "Sosyal Bütünleşme ve Katılma: Engellilerin Hakkı", <https://www.engelsizkariyer.com/BILGI-BANKASI/Engelli-Haklari/Sosyal-Butunlesme-ve-Katilma-Engellilerin-Hakki-45> (Erişim Tarihi: 01.01.2025).

Erikli, Süheyla, "Çalışma Yaşamında Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığının Görünümü", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2020, s.39-60.

Ersöz, Enes, "Engellilere Yönelik Ayrımcılık ve Makul Uyumlaştırma Kavramı", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2020, s.149-163.

Erten, Şerafettin, Aktel, Mehmet, "Engellilerin Erişebilirlik Hakkı: Engelsiz Kent Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt 11, Sayı 28, 2020, s.898-912.

Ertürk, Korhan Levent, Şimşek, A. Aslı, Songür, Damla Gülseren, Şengül, Gökhan, "Türkiye'de Engelli Farkındalığı ve Engelli Bireylerin Adalet Web Erişilebilirlikleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Bilgi Dünyası*, Cilt 15, Sayı 2, 2014, s.375-395.

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, *Engelliler için Hak Arama Mekanizmaları*, El Kitabı/Kılavuz, Yayın No: 1590, İstanbul 2018, https://insanhaklariizleme.org/vt/yayin_view.php?editid1=1590 (Erişim Tarihi: 10.12.2025).

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, *Engellilerin Adalet Erişimleri Saha Araştırması Raporu: Mevzuat Taraması ve STÖ Üyesi Engellilerin Deneyimleri*, 2018, <https://www.esithaklar.org/2018/12/20/saha-arastirmasi-engellilerin-adalete-erisimleri-2018/> (Erişim Tarihi: 11.01.2025).

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, *Türkiye’de Engellilere Yönelik Ayrımcılık ve Hak İhlalleri: 2011 Yılı İzleme Raporu*, Eşit Haklar İçin İzleme Derneği Yayınları, İstanbul, 2012.

Etan, Akin, "*Kişilik ve Eğitim*", *Yüzyıllımızda İnsan Felsefesi-Takiyettin Mengüsoğlu'nun Anısına*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1997, s.317-321.

European Commission, "*EU Ratifies UN Convention on Disability Rights*", Press Release Database, 5 Ocak 2011, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_11_4 (Erişim Tarihi: 11.01.2025).

European Commission, *A Rights-Based Approach, Encompassing All Human Rights for EU Development Cooperation: Commission Staff Working Document*, SWD(2014) 152 final, Brussels 2014.

Evans, Simon, "*Disability, Skills and Work: Raising Our Ambitions*", Social Market Foundation, 2007, <https://www.smf.co.uk/wp-content/uploads/2007/06/Publication-Disability-Skills-and-Work-Raising-our-ambitions.pdf> (Erişim Tarihi: 15.12.2024).

Fagan, Andrew, "*Human Rights*", Internet Encyclopedia of Philosophy, <http://www.iep.utm.edu/hum-rts/> (Erişim Tarihi: 16.03.2024).

Ferguson, Philip M., Nusbaum, Emily, "*Disability Studies: What Is It and What Difference Does It Make?*", *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, Volume 37, No.2, 2012, s.70-80.

Fırıncı, Türkan, "*Özgürlük Kavramı ve Problem Olarak Özgürlük*", *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı 3, 2004, s.1-8.

Folkins, John, "*The Language Used to Describe Individuals with Disabilities*", American Speech-Language-Hearing Association, 1992, http://www.asha.org/publications/journals/submissions/person_first.htm (Erişim Tarihi: 12.01.2025).

Fredman, Sandra, "*Disability Equality: A Challenge to the Existing Anti-Discrimination Paradigm?*", *Disability Rights in Europe: From Theory to Practice*, Editors: Anna Lawson, Caroline Gooding, Hart Publishing, Oxford 2005, s.199-218.

Gedik, Nermin Yavlal, "*İ. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü*", Bursa Uludağ Üniversitesi Akademik Arşivi, 2003, <https://acikerisim.uludag.edu.tr/server/api/core/bitstreams/bfbc594-f62c-4453-8db7-8102b1e43c3b/content> (Erişim Tarihi: 03.03.2024).

Gedik, Nermin Yavlal, "*İ. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü*", Bursa Uludağ Üniversitesi Akademik Arşivi, 2003, <https://acikerisim.uludag.edu.tr/server/api/core/bitstreams/bfbc594-f62c-4453-8db7-8102b1e43c3b/content> (Erişim Tarihi: 03.03.2024).

Gedikli, Burcu, "İstihdamda Engelli Kadın: Sorunlar Ve Çözüm Önerileri", *Marmara Üniversitesi Kadın Ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2022, s.83-103.

Genç, Yusuf, Çat, Güldane, "Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2013, s.363-394.

Gernsbacher, Morton Ann, Raimond, Adam R., Balinghasay, M. Theresa, Boston, Jilana S., "Special Needs' Is an Ineffective Euphemism", *Cognitive Research: Principles and Implications*, Volume 1, 2016, s.1-13.

Gewirth, Alan, "*Introduction*", *Human Rights-Essays on Justification and Applications*, The University of Chicago Press, Chicago 1982, s.1-38.

Gökçek Karaca, Nuray, "Uluslararası İlke ve Standartlar Bağlamında Engelli Hakları", *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2019, s.1-34.

Gül, İdil Işıl, "*Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi*", *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler*, Derleyenler: Kenan Çayır, Melisa Soran, Melike Ergün, Karekök Yayınları, İstanbul 2015, s.31-44.

Gül, İdil Işıl, "*Engelliliğe Dayalı Ayrımcılıkla Mücadelede Hukukun Rolü*", *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler*, Derleyenler: Kenan Çayır, Melisa Soran, Melike Ergün, Karekök Yayınları, İstanbul 2015, s.31-44.

Güngör, Arzu Hazer, "Cinsiyet Eşitliğinin Anayasal Temeli ve Yorumu", *İzmir Barosu Dergisi*, Cilt 86, Sayı 1, 2021, s.133-180.

Güriz, Adnan, *Hukuk Başlangıcı*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2016.

Hammarberg, Thomas, "*Human Rights for Persons with Disabilities: From Charity to Equality*", keynote speech, Open Society Foundations, Law Program Coordinators Meeting, Dublin, 1-3 Haziran 2011, Council of Europe, CommDH/Speech(2011)6, <https://rm.coe.int/16806da803> (Erişim Tarihi: 15.12.2024).

Holly, "*Why Disabled People's Needs Aren't 'Special'*", Life of a Blind Girl, 4 Şubat 2024, <https://lifeofablindgirl.com/2024/02/04/why-disabled-peoples-needs-arent-special/> (Erişim Tarihi: 12.01.2025). <https://iris.who.int/handle/10665/42407> (Erişim Tarihi: 16.12.2024).

<https://iris.who.int/handle/10665/42407> (Erişim Tarihi: 12.01.2025)

https://muglaram.meb.k12.tr/icerikler/engelliler-icin-saglanan-haklar_12774466.html (Erişim Tarihi: 12.01.2025)

https://sbmyo.klu.edu.tr/dosyalar/birimler/sbmyo/dosyalar/dosya_ve_belgeler/Engelli%20Haklar%C4%B1.pdf (Erişim Tarihi: 19.09.2024).

<https://www.esithaklar.org/2019/04/25/bm-engelli-haklari-komitesi-nihai-gozlem-raporu-2019/> (Erişim Tarihi: 12.01.2025)

Hughes, Bill, Paterson, Kevin, "*Sakatlık Sosyal Modeli ve Kaybolan Beden: Bir Yeti Yitimi Sosyolojisine Doğru*", *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, derleyenler: Dicle Bezmez, Sibel Yardımcı, Yusuf Şentürk, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s.63-80.

Hughes, Oscar E., "Pedagogies of Lived Experience: The Perspectives of People with Disabilities on Their Educational Presentations about Disability Topics", *Disability Studies Quarterly*, Volume 42, No.3-4, 2023.

Hüseyinli, Namık, Göçmen, Selvi, Nasibov, Davud, "Çalışma Hayatında Engelli Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler ve Engellilerin Haklara İlişkin Farkındalıkları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 6, 2017, s.138-152.

İnsan Hakları Derneği, "Engelli Kişilerin Hakları Temel İnsan Haklarıdır", <https://www.ihd.org.tr/engelli-kirin-haklarmel-san-haklar/> (Erişim Tarihi: 24.10.2025).

International Labour Organization, *Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons) Convention*, No.159, 1983, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C159 (Erişim Tarihi: 12.01.2025).

İspir Toprak, Zeynep, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları' Üzerine", *İoanna Kuçuradi Çağın Olayları Arasında - Among The Events of the Era*, Editörler: Betül Çotuksöken, Gülriz Uygur, Hülya Şimga, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014, s.109-122.

İspir, Zeynep, *İnsan Haklarının Temeli Olarak İnsan Onuru Kavramı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.

Jones, Peter, *Rights*, New York: St. Martin's Press, New York 1994.

Kahraman Güloğlu, Fatma, "Engellilik Hakkında Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Türkiye'deki Durum", *Toplum Ve Sosyal Hizmet*, Cilt 33, Sayı 1, 2022, s.291-315.

Kakoullis, Emily, Ikehara, Yoshiro, "Purpose", *The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: A Commentary*, Editors: Ilias Bantekas, Michael A. Stein, Dimitris Anastasiou, Oxford University Press, Oxford 2018.

Kaldık, Behçet, "Engelli Bireylerin Sosyal Dışlanma Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Cilt 35, Sayı 3, 2024, s.393-420.

Kaldık, Behçet, "Engelli Hakları Hareketi: Bir Aktivist Hareket Olarak Gelişimi, Talepleri ve Toplumsal Bağlamı", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 31, Sayı 2, 2022, s.674-687.

Kanter, Arlene S., "The Globalization of Disability Rights Law", *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, No.30, 2003, s.241-269.

Kanyılmaz polat, Ebru, "Engelli Bireylerin Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Nitel Bir Araştırma: Çanakkale Örneği", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 19, Sayı 39, 2020, s.869-897.

Karaahmetoğlu, Atanur, "Ayrımcılık Yasağı Kapsamında Çalışma Yaşamında Engelliler Açısından Uluslararası Normlar Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Mevzuatı", *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2023, s.15-42.

Karaca, Erol, Nam, Zehra Dilek, "Kronik Bir Sosyal Sorun: Engellilere Yönelik Ayrımcılık", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1, 2021, s.167-191. 1

Kaya, Hasan, "Engelli Bireylerin Karar Alma Süreçlerine Etkin Katılımı", *Engelsiz Erişim Derneği*, 27 Kasım 2013, <https://www.engelsizerisim.com/yazi/engelli-bireylerin-karar-alma-sureclerine-etkin-katilimi> (Erişim Tarihi: 05.12.2025).

Kaya, Semih Batur, "Bir İnsan Hakları Kategorisi Olarak İnsan Onuru Kavramı ve Türkiye'deki Uygulaması Üzerine Bir Analiz", *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, 2022, s.335-354.

Kayess, Rosemary, French, Phillip, "Out of Darkness into Light? Introducing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities", *Human Rights Law Review*, Volume 8, No.1, 2008, s.1-34.

Kaynardağ, Arslan, "Takiyettin Mengüşoğlu'nun Düşünce Dünyasında Eğitim Kavramı ve Eğitim Sorunları", *Yüzyıllımızda İnsan Felsefesi-Takiyettin Mengüşoğlu'nun Anısına, Derleyen: İoanna Kuçuradi*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1997, s.71-94.

Kelly, Christine, "Wrestling with Group Identity: Disability Activism and Direct Funding", *Disability Studies Quarterly*, Volume 30, No.3/4, 2010.

Kılıç, Muharrem, "*Hukukta Gaye Problemine Artsüremli Bir Yaklaşım: Şâtıbî ve John Finnis Karşılaştırması*", *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi*, Hazırlayanlar: Hayrettin Ökçesiz, Gülriz Uygur, Sayı 20, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 2010, s.234-253.

Kuçuradi, İoanna, "*20. Yüzyıl Felsefi Antropolojisinde Takiyettin Mengüşoğlu'nun Yeri*", *Yüzyılımızda İnsan Felsefesi-Takiyettin Mengüşoğlu'nun Anısına*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1997, s.105-120.

Kuçuradi, İoanna, "*Adalet Kavramı*", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.27-38.

Kuçuradi, İoanna, "*Adalet ve Sorumluluk*", *Adaletin Gerektirdiği Hukuk*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.99-110.

Kuçuradi, İoanna, "*Adaletin Gerektirdiklerinden Oluşan Hukukun Özellikleri*", *Adaletin Gerektirdiği Hukuk*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.175-192.

Kuçuradi, İoanna, "*Ahlak ve Kavramları*", *Adaletin Gerektirdiği Hukuk*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.11-32.

Kuçuradi, İoanna, "*Birleşmiş Milletlerin Kuruluşundan Ellibeş Yıl Sonra İnsan Hakları*", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.231-244.

Kuçuradi, İoanna, "*Dünya Problemleri Karşısında Felsefe*", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.149-160.

Kuçuradi, İoanna, "*Düşünce Özgürlüğü: Nedir Acaba?*", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.99-112.

- Kuçuradi, İoanna, "*Etik İlkeler ve Hukukun Temel Öncülleri Olarak İnsan Hakları*", *Adaletin Gerektirdiği Hukuk*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.157-174.
- Kuçuradi, İoanna, "*Felsefe ve İnsan Hakları*", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.1-10.
- Kuçuradi, İoanna, "*Felsefe ve Sosyal Adaletsizlik*", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.11-26.
- Kuçuradi, İoanna, "*Günümüzün Devletlerinde İnsan Hakları Işığında Azınlık Hakları, Kavramı ve Sorunları*", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.141-148.
- Kuçuradi, İoanna, "*Hukuk Felsefesinin Problem Alanı*", *Adaletin Gerektirdiği Hukuk*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.1-10.
- Kuçuradi, İoanna, "*Hukuku Oluşturmada ve Uygulamada Etik ve İnsan Hakları Sorunları*", *Adaletin Gerektirdiği Hukuk*, Derleyen: İoanna KUÇURADI, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.145-156.
- Kuçuradi, İoanna, "*İnsan Felsefesi ve İnsan Hakları*", Kadıköy Belediyesinde Gerçekleştirilen Konuşma Metni, 28.04.2007.
- Kuçuradi, İoanna, "İnsan Hakları Açısından 'Dünya Problemleri', *FLSF Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 4, 2007, s.1-20.
- Kuçuradi, İoanna, "İnsan Hakları Düşüncesinin Işığında İnsan Hakları Belgeleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı 2, 2003, s.6-13.
- Kuçuradi, İoanna, "*İnsan Hakları Eğitimi ve Dayanışma için Eğitim: Eğitimcilerin Eğitimi*", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.259-266.

- Kuçuradi, İoanna, "*İnsan Haklarına Dayalı Anayasa Veya Devlet Kavramı*", *Adaletin Gerektirdiği Hukuk*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.207-222.
- Kuçuradi, İoanna, "*İnsan Haklarından Devlet Kavramına*", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.39-54.
- Kuçuradi, İoanna, "*İnsan Haklarının Çok Etnik Kökenli ve Çok Dinli Toplumlara için Farklı Gerektirdikleri*", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.127-140.
- Kuçuradi, İoanna, "*İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları*", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.69-76.
- Kuçuradi, İoanna, "*Knowledge and Its Object*", *The Concept of Knowledge-Ankara Seminar*, editors: İoanna Kuçuradi, Robert S. Cohen, Kluwer Academic Publishers, The Netherlands 1995, s.97-102.
- Kuçuradi, İoanna, "*Laiklik ve İnsan Hakları*", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.77-86.
- Kuçuradi, İoanna, "*Norm Oluşturma ve Norm Koyma Sorunları*", *Adaletin Gerektirdiği Hukuk*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.43-50.
- Kuçuradi, İoanna, "*Normların Bilimsel Temellendirilebilirliği*", *Adaletin Gerektirdiği Hukuk*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.33-42.
- Kuçuradi, İoanna, "*Özgürlük ve Kavramları*", *Uludağ Konuşmaları*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2019, s.1-22.
- Kuçuradi, İoanna, "*Ulusal Politikaların Ana Amacı Olarak İnsan Hakları*", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.245-258.
- Kuçuradi, İoanna, "*Yargıcın Sorumluluğu*", *Adaletin Gerektirdiği Hukuk*, Derleyen: İoanna KUÇURADI, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.271-280.

Kuçuradi, İoanna, "Yargılamada Etik Sorunlar", *Adaletin Gerektirdiği Hukuk*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2023, s.263-270.

Kuçuradi, İoanna, "Yaşama Hakkı ve Yirmibirinci Yüzyılda Bazı Gerektirdikleri", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.113-126.

Kuçuradi, İoanna, "Yirmibirinci Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi Kavramı ve Sorunları", *İnsan Hakları, Kavramları ve Sorunları*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2022, s.185-194.

Kuçuradi, İoanna, *Çağın Olayları Arasında*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2016.

Kuçuradi, İoanna, *Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2011.

Kuçuradi, İoanna, *İnsan ve Değerleri*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2016.

Kuçuradi, İoanna, *Schopenhauer ve İnsan*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2006.

Kumaş, Ali, *İslam Engelliler Hukuku*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018.

Langlois, Anthony J., "Normative and Theoretical Foundations of Human Rights", http://www.academia.edu/675375/Normative_and_Theoretical_Foundations_of_Human_Rights_2009_1st_Edition_ (Erişim Tarihi: 28.03.2024).

Lawson, Anna, "The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: New Era or False Dawn?", *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, Volume 34, No.2, 2006, s.563-619.

Lawson, Anna, Beckett, Angharad E., "The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis", *The International Journal of Human Rights*, Volume 25, No.2, 2020, s.348-379.

Linton, Simi, *Claiming Disability: Knowledge and Identity*, New York University Press, New York 1998.

- Maccormick, Neil, "*Rights in Legislation*", *Law, Morality and Society: Essays in Honour of H.L.A. Hart*, Editors: P. M. S. Hacker, J. Raz, Oxford University Press, Oxford 1977, s.189-209.
- Mavi, İbrahim, YILDIZ, Sıtkı, "Küreselleşme Bağlamında Yeni Bir Toplumsal Hareket Olarak İnsan Hakları Hareketi", *Akademik Hassasiyetler (The Academic Elegance)*, Cilt 8, Sayı 15, 2021, s.1-20.
- Megret, Frederic, "The Disabilities Convention: Towards a Holistic concept of Rights", *The International Journal of Human Rights*, Volume 12, No.2, 2008, s.261-278.
- Mengi, Abdurrahman, "Engelli Bireylerin Adalete Eşit Erişilebilirlik Konusunun İncelenmesi: Van İli Örneği", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Erişilebilirlik Özel Sayısı Cilt 2, 2020, s.249-284.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, "*Ontolojik Esaslara Dayanan Felsefi Antropoloji Hakkında Düşünceler*", *Yüzyıllımızda İnsan Felsefesi*-Takiyettin Mengüşoğlu'nun Anısına, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1997, s.9-20.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.
- Meral, Bekir Fatih, "*Engelli Hakları Hareketi'nin Hukukî Kazanımları*", *Engellilik Araştırmaları Yazıları*, Derleyenler: Ayşe Resa Aydın, İshak Keskin, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022, s.1-18.
- Merkit, Ekin, "Doğal Hukukun Pozitif Hukukla İlişkisi Bağlamında Sokrates'in Ölümü Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, S.54, 2023, s.225-252.
- Meşe, İlknur, "Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Cilt 14, Sayı 33, 2014, s.79-92.
- Montgomery, Cal, "*Little Acts of Degradation': Ragged Edge Online Launches Project Cleigh*", *Ragged Edge Online*, 3 Ocak 2006, <https://www.raggededgemagazine.com/departments/closerlook/000713.html> (Erişim Tarihi: 05.01.2025).

National Center on Disability and Journalism, *Disability Language Style Guide*, 2021, <https://ncdj.org/style-guide/> (Erişim Tarihi: 12.01.2025).

Nazlı, Aylin, "'Öteki Beden': Bir Ötekilik Biçimi Olarak Engelli Beden ve Engellilik", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 27, 2017, s.15-32.

Nutku, Uluğ, "*Takiyettin Mengüşoğlu'nun İnsan Felsefesi Işığında Eğitim Olgusuna Toplu Bakış*", *Yüzyılımızda İnsan Felsefesi-Takiyettin Mengüşoğlu'nun Anısına*, Derleyen: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1997, s.63-70.

O'cinneide, Colm, "*Positive Action*", *ERA – Academy of European Law*, Nisan 2014, https://www.eracomm.eu/oldoku/SNLLaw/04_Positive_action/2014_April_Cinneide_Paper_EN.pdf (Erişim Tarihi: 12.01.2025).

Oğultürk, Nilay, *Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin, Aile İşlevlerini Etkileyen Etmenler: Çankaya Belediyesinden Hizmet Alan Aileler Üzerine Bir Değerlendirme*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.

Öğütçü, Muhlis, "Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk Işığında İnsan Hakları Alanındaki Bazı Kavramlar", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Özel Sayı, 2005, s.555-616.

Oliver, Michael, Barnes, Colin, *Disabled People and Social Policy: From Exclusion to Inclusion*, Longman, London 1998.

Olkin, Rhoda, Pledger, Constance, "Can Disability Studies and Psychology Join Hands?", *American Psychologist*, Cilt 58, Sayı 4, 2003, s.296-304.

Orend, Brian, *Human Rights: Concept and Context*, Broadview Press, Peterborough 2002.

Orhan, Serdar, Genç, Kemal Gökmen, "Engellilere Yönelik Ülkemizdeki Özel Eğitim Hizmet Uygulamaları ve Örnek Ülke Karşılaştırması", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Cilt 15, Sayı 35/2, 2015, s.115-146.

- Özcan, Sevgi, "Felsefi Temelleri Bakımından İki Farklı Hak Anlayışı: Mill ve Kuçuradi'nin Düşüncesinde Hak Kavramı", *Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar Dergisi*, Sayı 16(2), 2023, s.1-34.
- Özçatal, Elif Özlem, "Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2011, s.21-39.
- Özgül, Hakan, "*Tanım, Kapsam ve Geliştirilen Politikalar Düzleminde Türkiye'de Erişilebilirlik*", *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler*, Derleyenler: Kenan Çayır, Melisa Soran, Melike Ergün, Karekök Yayınları, İstanbul 2015, s.61-80.
- Özil, Hüseyin, "Farklılığı Bedenselleştirmek: Sakatlık Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 50, 2023, s.171-194.
- Öztürk, Kübra, *Dezavantajlı Gruplara Yönelik Ayrımcılık: Engellilerin Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Ayrımcılık ve Çözüm Önerileri*, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı - Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi, Ankara 2014.
- Paré, Mona, "The Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Its Contribution to the Development of International Human Rights Law", *Revista ESMAT*, Volume 11, No.17, 2019, s.209-230.
- Pitt-rivers, Julian, "*Honor*", *International Encyclopedia of the Social Sciences*, editor: David L. Sills, Volume 6, The Macmillian Company&The Free Press, New York 1968, s.503-511.
- Pitt-Rivers, Julian, "*Honor*", *International Encyclopedia of the Social Sciences*, editor: David L. Sills, Volume 6, The Macmillian Company&The Free Press, New York 1968.
- Pothier, Dianne, DEVLIN, Richard (Editors), *Critical Disability Theory: Essays in Philosophy, Politics, Policy, and Law*, UBC Press, Vancouver 2006.

Quinlivan, Shivaun, "The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: An Introduction", *ERA Forum*, Volume 13, No.1, 2012, s.71-85.

Quinlivan, Shivaun, "The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: An Introduction", *ERA Forum*, Volume 13, No. 1, 2012, s.71-85.

Quinn, Gerald, Degener, Theresa, *Human Rights are for all : A study on the current use and future potential of the United Nations Human Rights instruments in the context of disability*, Office of the UN High Commissioner for Human Rights, Geneva 2002, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/HRDisabilityen.pdf> (Erişim Tarihi: 12.01.2025).

Rainbolt, George W., "Rights Theory", *Philosophy Compass*, Volume 1, No.1, 2006, s.11-21.

Rimmerman, Arie, *Social Inclusion of People with Disabilities: National and International Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge 2013.

Rimmerman, Arie, *Social Inclusion of People with Disabilities: National and International Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

Rorty, Richard, "Human Rights, Rationality and Sentimentality", *On Human Rights-The Oxford Amnesty Lectures*, Editors: Stephen Shute, Susan Hurley, Basic Books, New York 1993, s.111-134.

Roshwald, Mordecai, "The Concept of Human Rights", *Philosophy and Phenomenological Society*, Volume 19, No.3, 1959, s.354-379.

Sağlam, Fazıl, "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde Tüm Hak ve Özgürlüklere Yönelik Kurallar zerine Bir Deneme", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, 2019, s.1236-1252.

şahin Ceylan, şle, "İnsan Hakları: Hukuk ile Ahlak Arasında", *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, 2019, s.193-222.

şahin nver, Fatma Süzgün, "Hukuk Sistemimizin Kimlik Sorunu (I): Doğal Hukuk-Hukuki Pozitivizm", *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, 2021, s.177-228.

Şen, Mustafa, "Türkiye'de Engellilere Yönelik İstihdam Politikaları: Sorunlar ve Öneriler", *Sosyal Güvenlik Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, 2018, s.129-152.

Sert, Gürkan, Özçelik, Hatice, Yıldırım, Gülay, "Türkiye'de Akıl Hastalığı Olan Hastalarda Zorla Yatırma ve Zorla Tedavi: Hukuki ve Etik Sorunlar", *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, Cilt 9, Sayı 3, 2019, s.393-404.

Sevgi, Gülender, "İnsan Hakları: Kavramları Ve Sorunları, İoanna Kuçuradi", *Mütefekkir*, Cilt 9, Sayı 17, 2022, s.263-272.

Shakespeare, Tom, Bickenbach, Jerome E., Pfeiffer, David, Watson, Nicholas, "Models", *Encyclopedia of Disability*, editor: Gary L. Albrecht, Sage Publications, 2006, s.1102-1109.

Shestack, Jerome J., "İnsan Haklarının Felsefi Temelleri", Çeviren: Ali Rıza Çoban, Bilal Canatan, Liberal Düşünce, Cilt 11, Sayı 43, 2006, s.87-119.

Shue, Henry, "Temel Hakların Evrenselliği", *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, Yayına Hazırlayan: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2016, ss.39-65. 1

Şimşek Öner, Aslı, "Engelli Bireylerin Bilgi Edinme Hakkı: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Yaklaşımı Bağlamında Bir Değerlendirme", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 18, Sayı 1, 2021, s.409-444.

Şimşek, Oğuz, *Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1999.

Şırnak Rehberlik ve Araştırma Merkezi, "Engel Türleri ve Tanılama Süreçleri, Özel Gereksinimli Öğrencilerin Gelişim Özellikleri ve Eğitim Olanakları: Veli Bilgilendirme Kitapçığı",

2021, https://sirnakram.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/73/01/753016/dosyalar/2021_12/21130504_sirnak-ram-engel-turleri.pdf (Erişim Tarihi: 16.12.2024).

Şişman, Yener, "Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 28, 2012, s.69-85.

Soltekin, Muhammed Furkan, "Hobbes ve Kuçuradi'de Bir Kişinin Değeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 46, 2019, s.99-107.

Sullivan, William F., Heng, John, "Supporting Adults with Intellectual and Developmental Disabilities to Participate in Health Care Decision Making", *Canadian Family Physician*, Volume 64, Suppl 2, 2018, s.32-36.

Sungur Ergenoğlu, Aslı, *Mimarlıkta Kapsayıcılık: Herkes İçin Tasarım*, Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi, İstanbul 2013.

Sungur Ergenoğlu, Aslı, Yıldız, Sibel, "Fiziksel Erişilebilirlik", *Engelsiz Türkiye İçin Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler*, editörler: Elzi Menda, Neyyir Berkay ve Nesrin Balkan, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s.123-171.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Herkes İçin Erişilebilir İşyerleri: İşverenler İçin Rehber*, Ankara 2013, <https://www.aile.gov.tr/media/5648/01-herkes-icin-erisilebilir-isyerleri-kitabi-tumu.pdf> (Erişim Tarihi: 16.12.2024).

Tarvainen, Merja, "Ableism and the Life Stories of People with Disabilities", *Scandinavian Journal of Disability Research*, Volume 21, No.1, 2019, s.291-299.

Taylor, Ashley, "Lives Worth Living: Theorizing Moral Status and Expressions of Human Life", *Disability Studies Quarterly*, Volume 33, No.4, 2013.

Tepe, Harun, "Değer ve Anlam: Değerler Anlamlar mıdır?", *Anlam Kavramı Üzerine Yeni Denemeler*, Derleyenler: Sibel Kibar, Selma Aydın Bayram, Ayhan Sol, Legal Kitabevi, İstanbul 2010, s.285-292.

Tepe, Harun, "İnsan Haklarının Bilgisel Temelleri", *İnsan Hakları (Konferans, Panel ve Sempozyumlar)*, Ankara Barosu İnsan Hakları Hukuku Araştırma Uygulama ve Danışma Merkezi, Ankara 2006, s.171-197.

Tepe, Harun, "Rethinking Human Nature as a Basis for Human Rights", *Human Rights and Human Nature*, Editors: Marion Albers, Thomas Hoffmann, Jörn Reinhardt, Springer, Netherlands 2014, s.57-77.

Tepe, Harun, *İnsan Hakları Felsefesi*, Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2018.

Thorneycroft, Ryan, "Screwing the Social Model of Disability", *Scandinavian Journal of Disability Research*, Volume 26, No.1, 2024, s.286-299.

Tiyek, Ramazan, ERYİĞİT, Burak Hamza, BAŞ, Emrah, "Engellilerin Erişilebilirlik Sorunu ve TSE Standartları Çerçevesinde Bir Araştırma", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 12, 2016, s.225-261.

Topaloğlu Ören, Ekin Dila, Dereli, Feyza, Yıldırım Sarı, Hatice, "Engelli Bireylerin Sağlık Hizmetine ve Bakıma Erişimi ile İlgili Yaşadıkları Sorunlar", *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, 2021, s.185-192.

Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD), *Engelli Bireylere Yönelik Fiziksel-Cinsel Şiddet, İstismar ve Kötü Muamele Olayları İzleme Raporu 2016*, Ankara 2017.

Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD), *Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2020*, Ankara 2021.

Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD), *Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2014: Erişilebilirlik, Eğitim, Çalışma Hayatı ve Sağlık Verileri-Analizler*, Ankara 2015.

Uluslararası Af Örgütü, "Ayrımcılık", *Amnesty Türkiye*, <https://www.amnesty.org.tr/icerik/ayrimcilik> (Erişim Tarihi: 01.11.2024).

UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW), "General Recommendation No. 18: Disabled Women", 1991, A/46/38, <https://www.refworld.org/legal/general/cedaw/1991/en/38085>, (Erişim Tarihi: 12.01.2025).

UN women, "Accessibility and Reasonable Accommodation", *UN Women Brief*, 2021, <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2021/Brief-Accessibility-and-reasonable-accomodation-en.pdf> (Erişim Tarihi: 15.12.2024).

Ünal Karakaş, Gül Rana, *Türk Özel Hukukunda Zihinsel Engellilerin Hukuki Temsili*, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2024.

Ünal, Vehbi, "Türkiye'de Engellilik Yaklaşımlarının Sosyal Politika Açısından Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 45, Sayı 2, 2021, ss.235-258.

United Nations Committee on the Rights of Persons with Disabilities, "General Comment No. 2: Article 9 - Accessibility", CRPD/C/GC/2, 2014.

United Nations General Assembly, "Declaration on the Rights of Disabled Persons", Resolution 3447 (XXX), 9 Aralık 1975, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-disabled-persons> (Erişim Tarihi: 11.01.2025).

United Nations General Assembly, "International Year of Disabled Persons", Resolution 31/123, 16 Aralık 1976, <https://www.un-documents.net/a31r123.htm> (Erişim Tarihi: 12.01.2025).

United Nations General Assembly, "Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities", Resolution 61/106, 13 Aralık 2006, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-persons-disabilities> (Erişim Tarihi: 12.01.2025).

United Nations General Assembly, "Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities", Resolution 48/96, 20 Aralık 1993, <https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/general-assembly/standard-rules-on-the-equalization-of-opportunities-for-persons-with-disabilities-ares4896.html> (Erişim Tarihi: 12.01.2025).

United Nations General Assembly, "*Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*", Resolution 70/1, 25 Eylül 2015, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf (Erişim Tarihi: 11.01.2025).

United Nations General Assembly, "*World Programme of Action concerning Disabled Persons*", Resolution 37/52, 3 Aralık 1982, <https://undocs.org/A/RES/37/52> (Erişim Tarihi: 12.01.2025).

United Nations General Assembly, *International Covenant on Civil and Political Rights*, 16 Aralık 1966, United Nations, Treaty Series, vol.999.

United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF), "*Inclusive Education: Including Children with Disabilities in Quality Learning: What Needs to Be Done?*", Eylül 2017, https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org.eca/files/IE_summary_accessible_220917_brief.pdf (Erişim Tarihi: 25.12.2024).

United Nations, "*Chapter Two: The Convention in Detail*", *From Exclusion to Equality: Realizing the Rights of Persons with Disabilities – Handbook for Parliamentarians on the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol*, 2007, <https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/handbook-for-parliamentarians-on-the-convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/chapter-two-the-convention-in-detail-4.html> (Erişim Tarihi: 04.01.2025).

Uslu, Cennet, *Doğal Hukuk ve Doğal Haklar: İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, Liberus Yayınları, İstanbul 2023.

Uygun, Oktay, *Devlet Teorisi*, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2014.

Uygur, Gülriz, "Adalet ve Hukuk Devleti", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 53, Sayı 3, 2004, s.29-38.

Uygur, Gülriz, "Toplumsal Cinsiyet ve Adalet: Hukuk Adaletsizdir", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 4, 2015, s.121-132

- Uygur, Gülriz, *Hukukta Adaletsizliği Görmek*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2013.
- Varlık, Mesut, Akbulut, Süleyman, "*Engelliliğin Dünyü ve Bugünü*", Platform 24, 4 Aralık 2023, <https://platform24.org/engelliligin-dunu-ve-bugunu/> (Erişim Tarihi: 24.12.2024).
- Walker, Jasen M., "The Difference Between Disability and Impairment: A Distinction Worth Making", *Journal of Occupational Rehabilitation*, Volume 3, No.3, 1993, s.167-172.
- Wenar, Leif, "*Rights*", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Spring 2023 Edition, Editors: Edward N. Zalta, Uri Nodelman, <https://plato.stanford.edu/entries/rights/> (Erişim Tarihi: 05.04.2024).
- World Bank, "*Disability Inclusion*", <https://www.worldbank.org/en/topic/disability> (Erişim Tarihi: 15.12.2024).
- World Conference on Human Rights, *Vienna Declaration and Programme of Action*, 25 Haziran 1993, A/CONF.157/23
- World Health Organization, "*Assistive Technology*", <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/assistive-technology>, Erişim Tarihi: 01.01.2025).
- World Health Organization, "*Promoting Access to Assistive Technology*", <https://www.who.int/teams/health-product-policy-and-standards/assistive-and-medical-technology/assistive-technology/promoting-access> (Erişim Tarihi: 01.01.2025).
- World Health Organization, *International Classification of Functioning, Disability and Health*, WHO, 2001, <https://www.who.int/standards/classifications/international-classification-of-functioning-disability-and-health> (Erişim Tarihi: 18.11.2024).
- World Health Organization, *Priority Assistive Products List*, WHO/EMP/PHI/2016.01, 2016, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/207694/WHO_EMP_PHI_2016.01_en_g.pdf (Erişim Tarihi: 01.01.2025).

World Health Organization, *United Nations Children's Fund, Global Report on Assistive Technology*, Geneva 2022, <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/354357/9789240049451-eng.pdf> (Erişim Tarihi: 01.01.2025).

World Intellectual Property Organization, *Marrakesh Treaty to Facilitate Access to Published Works for Persons Who Are Blind, Visually Impaired, or Otherwise Print Disabled*, 27 Haziran 2013, <https://www.wipo.int/treaties/en/ip/marrakesh/> (Erişim Tarihi: 12.01.2025).

Yardımcı, Sibel, "*Sakatlığın Tarihsel İnşası*", *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler*, Derleyenler: Kenan Çayır, Melisa Soran, Melike Ergün, Karekök Yayınları, İstanbul 2015, s.7-18.

Yardımcı, Sibel, "*Sakatlık ve Siyaset*", *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler*, Derleyenler: Kenan Çayır, Melisa Soran, Melike Ergün, Karekök Yayınları, İstanbul 2015, s.19-30.

Yelçe, Zeynep Nevin, "*Engellilik Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış*", *Engellilik Tarihi Yazıları*, Editörler: A. Resa Aydın, İshak Keskin ve Zeynep Nevin Yelçe, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2020, s.3-19.

Yenipazarlı, Aslı, Çondur, Funda, Cömertler, Necmiye, "Engelli Bireylerin Kamu Hizmetlerinden Memnuniyeti: Nazilli İlçesi Örneği", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2020, s.77-93.

Yılmaz, Volkan, "*Engellilerin Eğitime Erişiminde Kamusal Sosyal Destek Programlarının Önemi*", *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler*, Derleyenler: Kenan Çayır, Melisa Soran, Melike Ergün, Karekök Yayınları, İstanbul 2015, s.81-92.

Yüksel, Deniz, DUYAN, Veli, "Öz-Savunuculuk Hareketi: Sosyal Hizmet Perspektifiyle Değerlendirme", *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2016, ss.17-30.

ÖZET

Bu tez çalışması, engelli haklarının felsefi temellerini İoanna Kuçuradi'nin insan hakları felsefesi çerçevesinde incelemektedir. Engelli hakları genellikle hukuki düzenlemeler ve sosyal politikalar bağlamında ele alınmakta, felsefi temellendirme boyutu ihmal edilmektedir. Bu eksiklikten hareketle çalışma, Kuçuradi'nin "insanın değeri" ve "yapısal olanakları" kavramları üzerine inşa ettiği insan hakları yaklaşımının, engelli haklarının evrensel ve vazgeçilmez niteliğinin anlaşılmasına nasıl katkı sağlayabileceğini araştırmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde engellilik kavramının tarihsel gelişimi ve kavramsal çerçevesi incelenmiş, ikinci bölümde insan haklarının temellendirilmesi sorunu ele alınmıştır. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde Kuçuradi'nin insan hakları yaklaşımı ve hak sınıflandırması engelli hakları özelinde değerlendirilmiş, beşinci bölümde insan haklarının etik boyutu analiz edilmiş, son bölümde ise insan onuru kavramının engelli hakları bağlamındaki rolü tartışılmıştır. Araştırma sonucunda, Kuçuradi'nin insan hakları felsefesinin engelli haklarının felsefi temellerinin güçlendirilmesine ve bu hakların pratikte nasıl korunabileceğine dair kapsamlı bir çerçeve sunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İoanna Kuçuradi, Engelli Hakları, İnsan Hakları, İnsan Onuru, Felsefi Temellendirme, Hukuk Felsefesi, İnsanın Değeri

ABSTRACT

This thesis examines the philosophical foundations of disability rights within the framework of Ioanna Kuçuradi's philosophy of human rights. While disability rights are generally addressed in the context of legal regulations and social policies, their philosophical foundation dimension is often neglected. Based on this deficiency, the study investigates how Kuçuradi's approach to human rights, built upon the concepts of "human value" and "structural possibilities," can contribute to understanding the universal and inalienable nature of disability rights. The first section examines the historical development and conceptual framework of disability, while the second section addresses the problem of grounding human rights. In the third and fourth sections, Kuçuradi's human rights approach and rights classification are evaluated specifically in terms of disability rights, the fifth section analyzes the ethical dimension of human rights, and the final section discusses the role of human dignity in the context of disability rights. The research concludes that Kuçuradi's philosophy of human rights provides a comprehensive framework for strengthening the philosophical foundations of disability rights and protecting these rights in practice.

Keywords: Ioanna Kuçuradi, Disability Rights, Human Rights, Human Dignity, Philosophical Foundation, Philosophy of Law, Human Value